

1 (93) 2023

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

STUDIA PRAWNICZE KUL

KATOLICKI
UNIwersytet
LUBELSKI
JANA PAWŁA II

KUL 1918

WYDZIAŁ PRAWA,
PRAWA KANONICZNEGO
I ADMINISTRACJI

**STUDIA
PRAWNICZE KUL**

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ PRAWA, PRAWA KANONICZNEGO I ADMINISTRACJI

RADA NAUKOWA:

Adam BŁAŚ, Remigio BENEYTO BERENQUER,
Ewelina CAŁA-WACINKIEWICZ, Janina CIECHANOWICZ-McLEAN,
František ČITBAJ, ks. Antoni DĘBIŃSKI, abp Andrzej DZIĘGA, Giorgio FELICIANI,
Miroslaw GRANAT, Miomira KOSTIĆ, ks. Józef KRUKOWSKI,
William N. LAFORGE, Wojciech ŁĄCZKOWSKI, Barbara MIKOŁAJCZYK,
Carmen PARRA RODRÍGUEZ, Anna PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, Marek SAFJAN,
Stanisław SAGAN, Hesi SIIMETS-GROSS, ks. Piotr STANISZ, ks. Marian STASIAK,
Adam STRZEMBOSZ, Hanna SUCHOCKA, Péter SZABÓ, Renata SZAFARZ,
Andrzej SZAJKOWSKI, Miruna TUDORASCU, Krzysztof WIAK, Mustafa YASAN,
Michał ZAWIŚLAK, Marian ZDYB, Andrzej ZOLL

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Redaktor naczelny – Joanna MISZTAL-KONECKA

Zastępcy redaktora naczelnego:

Beata KUCIA-GUŚCIORA, Wojciech Sz. STASZEWSKI

Członkowie redakcji:

Wiesław BAR OFMConv
Andriy BOYKO
Anne FORNEROD
Stanisław WRZOSEK

Redaktorzy tematyczni:

Małgorzata GAŁĄZKA
Lidia JASKUŁA
Iryna KOZAK-BALANIUK
Izabela LERACZYK
Paweł WIDERSKI
ks. Grzegorz WOJCIECHOWSKI

STUDIA PRAWNICZE KUL

1 (93) 2023

Wydawnictwo KUL
Lublin 2023

Opracowanie redakcyjne:

Ewelina Fatyga
Emilia Melon

Opracowanie komputerowe:

Zuzanna Guty

Tłumaczenia streszczeń na j. ukraiński:

Iryna Kozak-Balaniuk

Tłumaczenia streszczeń na j. rosyjski:

Małgorzata Wideł-Ignaszczak

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Czasopismo dofinansowane ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki
w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych”
na podstawie umowy nr RCN/SN/0317/2021/11 z dnia 7 grudnia 2022 r.
Okres realizacji projektu: 1 grudnia 2022 r. – 30 listopada 2024 r.

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

Adres Redakcji
Studia Prawnicze KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, tel.: 81 445 37 12
e-mail: sp_red@kul.pl, <https://czasopisma.kul.pl/sp>

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1H,
20-708 Lublin, tel. 81 740 93 40,
e-mail: wydawnictwo@kul.pl, <https://wydawnictwo.kul.pl>

Studia i artykuły

Prawo wiernych do wyrażania wobec pasterzy Kościoła swoich potrzeb i życzeń (kan. 212 § 2 KPK)

The right of the faithful to express their needs and wishes before the pastors of the Church (Can. 212 § 2 CIC)

Право верующих выражать свои нужды и пожелания пастырям Церкви
(канон 212 § 2 Кодекса канонического права)

Право вірних висловлювати свої потреби та бажання пасторам Костелу
(канон 212 § 2 Кримінально-процесуального кодексу)

KS. JERZY ADAMCZYK

Dr hab., Wyższe Seminarium Duchowne w Radomiu
e-mail: ksjerzyad@wp.pl, <http://orcid.org/0000-0003-1415-7378>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu są prawa wiernych Kościoła katolickiego do wyrażania potrzeb i życzeń wobec pasterzy. Rodzą one po stronie pasterzy prawny obowiązek odpowiedzi na petycję. Prawo petycji posiadają wszyscy wierni: duchowni i świeccy. W pierwszej części artykułu ukazano źródła prawa wiernych do petycji, którymi są dokumenty Soboru Watykańskiego II. W części drugiej przedstawiono podmiot i adresatów prawa petycji, natomiast część trzecia została poświęcona problematyce sposobu wyrażania petycji i jej zakresu treściowego.

Słowa kluczowe: prawo, wierni, potrzeby, życzenia, pasterze

Summary: The subject of this article is the rights of the faithful of the Catholic Church to express their needs and wishes to their pastors. These give rise to a legal obligation on the part of the pastors to respond to the petition. All the faithful have the right to petition: the clergy and the laity. The first part of the article shows the sources of the right of the faithful to petition, which are the documents of the Second Vatican Council. The second part presents the subject and the addressees of the right of petition, while the third part is devoted to the issue of the way in which the petition is expressed and the scope of its content.

Key words: right, faithful, needs, wishes, pastors

Резюме: Предметом данной статьи являются права верующих Католической Церкви выражать свои нужды и пожелания перед пастырями. Они порождают юридическое обязательство пастырей ответить на петицию. Право петиции принадлежит всем верующим: духовенству и мирянам. В первой части статьи приводятся источники права верующих на петицию, которыми являются документы Второго Ватиканского Собора. Во второй части представлены субъект и адресаты права петиции, а третья часть посвящена проблеме способа выражения петиции и ее содержания.

Ключевые слова: право, верующие, нужды, пожелания, пастыри

Резюме: Предметом статті є права вірних Католицького Костелу висловлювати свої потреби та бажання пасторам. Вони породжують юридичне зобов'язання для пасторів відповіді на звернення. Право на звернення мають усі вірні: духовенство та миряни. У першій частині статті представлені юридичні джерела права вірних на звернення, якими є документи Другого Ватиканського Собору. У другій частині представлені предмет і адресати права на звернення, а третя частина присвячена питанню, як висловити звернення і його змісту.

Ключові слова: закон, вірні, потреби, бажання, пастори

Wstęp

Dnia 1 lipca 2002 r. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów udzieliła odpowiedzi na pytanie odnoszące się do postawy przy przyjmowaniu Komunii Świętej. Na początku tej wypowiedzi¹ Kongregacja przypominała o prawie wiernych do wyrażania swoich potrzeb i życzeń wobec pasterzy, o którym traktuje kan. 212 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego². Autor odpowiedzi pisał: „Kongregacja Kultu Bożego z wdzięcznością potwierdza otrzymanie twojego listu, dotyczącego praktyki odmawiania Komunii Świętej w pewnym kościele tym, którzy klękają, aby ją przyjąć. Niepokojące jest to, iż wydaje się, że wyraża Pan pewne zastrzeżenia zarówno co do stosowności, jak i użyteczności zwracania się do Stolicy Apostolskiej w tej sprawie. Kanon 212 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego stanowi, że «Wierni mają prawo, by przedstawiać pasterzom Kościoła swoje potrzeby, zwłaszcza duchowe, jak również swoje życzenia». Kanon ten stwierdza w § 3: «Stosownie do posiadanej wiedzy, kompetencji i zdolności, jakie posiadają, przysługuje im prawo, a niekiedy nawet obowiązek wyjawiania swojego zdania świętym pasterzom w sprawach dotyczących dobra Kościoła [...]». W związku z tym, biorąc pod uwagę naturę problemu i względne prawdopodobieństwo, że może on zostać rozwiązany lub nie na poziomie lokalnym, każdy wierny ma prawo odwołania się do Biskupa Rzymskiego albo osobiście, albo za pośrednictwem dykasterii lub trybunałów Kurii Rzymskiej»³. Trzeba skonstatować, że jest to typowy przykład skorzystania z prawa petycji, którą gwarantuje każdemu wiernemu kan. 212 § 2 KPK⁴. Przepis ten, składający się z trzech paragrafów, wyraża dynamiczną naturę Kościoła jako *communio*. Każdy wierny na mocy chrztu bierze czynny udział w misji Kościoła⁵, każdy ma szczególne powołanie do wypełnienia w Kościele⁶. Uczestnictwo to nie jest jednak

¹ Odpowiedź Kongregacji nie jest reskryptem w rozumieniu prawa kanonicznego (kan. 59 § 1).

² Dalej: KPK.

³ Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Littera Congregationis* (1 luglio 2002), *Notitiae* 2002, t. 28, nr 11-12, s. 584-585.

⁴ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983 r.), *Acta Apostolicae Sedis* (dalej: AAS) 75(1983), pars II, s. 1-317, tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984 (dalej: KPK). Doktryna nazwała to prawo, w sposób techniczny i syntetyczny, „prawem petycji”. Jednak jego treść jest w rzeczywistości szersza. Każdy bowiem wierny powinien mieć możliwość zwrócenia się do władzy kościelnej nie tylko w celu złożenia prośby wymagającej konkretnej odpowiedzi, lecz także po prostu w celu przedstawienia życzeń lub trudności związanych z życiem Kościoła, które wymagają szczególnej uwagi. D. Cenalmor, *Comentario al can. 212*, w: *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*, red. Á. Marzoa Rodríguez, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, wyd. 3, Pamplona 2002, s. 86.

⁵ Kan. 204.

⁶ Kan. 210-211.

przede wszystkim przedsięwzięciem indywidualnym, polega raczej na współzależności, dzięki której wszyscy współdziałają. Dlatego kanon ten wyraża różne aspekty dynamicznej relacji, jaka powinna istnieć między członkami ludu Bożego. Relacja ta obejmuje posłuszeństwo świętym pasterzom⁷, wyrażanie potrzeb i pragnień tymże pasterzom⁸ oraz przedstawianie innym wiernym chrześcijanom opinii w sprawach dotyczących dobra Kościoła⁹. Działania te zmierzają do wspólnego wzrostu w wierze i jej praktyce, a także odzwierciedlają uprawnioną różnorodność w Kościele¹⁰.

Z pewnością wykonywanie prawa petycji nie jest powszechnie spotykane w Kościele, często wierni nie są świadomi swoich uprawnień w tej materii. Kanon 212 § 2 jest sformułowany bardzo ogólnie, co jest zrozumiałe, gdyż reguluje fundamentalną, a także obszerną i różnorodną problematykę. Mimo tego powstają pytania-problemy: jakie jest źródło prawa petycji, jaką nowość wniósł Sobór Watykański II w tej kwestii, a wraz z nim aktualny Kodeks. Kolejne pytanie brzmi: kto jest podmiotem, a kto adresatem prawa petycji; w jaki sposób wierni mogą wyrażać swoje potrzeby i życzenia, jaki jest zakres treściowy petycji.

1. Soborowe źródła prawa wiernych do petycji

Jednym z najbardziej interesujących tematów wniesionych do prawa kanonicznego przez Sobór Watykański II są prawa wiernych. Jednym z nich jest prawo petycji, które ma ściśle określoną treść: odnosi się do tego – i tylko do tego – czego wierni mogą i powinni oczekiwać od hierarchii kościelnej. Jest to jedno z praw wrodzonych (*iura nativa*) wiernych, którego istnienie proklamował Sobór¹¹. Należy więc najpierw skomentować odnośne teksty soborowe stanowiące źródła, z których wyłania się prawodawstwo dotyczące petycji, o której mowa w kan. 212 § 2.

Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica* stwierdza: „Ponieważ opinia publiczna wywiera dziś ogromny wpływ zarówno na prywatne, jak i na publiczne życie obywateli wszystkich warstw społecznych, jest rzeczą konieczną,

⁷ Kan. 212 § 1.

⁸ Kan. 212 § 2.

⁹ Kan. 212 § 3.

¹⁰ R. Kaslyn, *Commentary on Canon 212*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J. Beal i in., New York 2000, s. 263. Te trzy obowiązki i prawa słusznie znalazły się w tekście kan. 212 mówiącego o relacjach między wiernymi i pasterzami, ponieważ dotyczą nie tylko wiernych, którzy nie mają władzy, ale także tych, którzy należą do hierarchii kościelnej. Por. D. Cenalmor, *Comentario al can. 212*, s. 81.

¹¹ Por. Á. Del Portillo, *Los derechos de los fieles*, *Fidelium Iura* 1995, nr 5, s. 34.

by wszyscy członkowie społeczeństwa wypełniali i w tej dziedzinie swe obowiązki sprawiedliwości i miłości. Dlatego też niech również przy użyciu tych środków dążą do kształtowania i szerzenia słusznej opinii publicznej”¹². Sobór zdecydowanie zaleca korzystanie z mediów w celu kształtowania i rozpowszechniania właściwej opinii publicznej. Należy zauważyć, że bez rozróżnienia wymóg ten rozciąga się zarówno na społeczeństwo, jak i na sam Kościół jako integralną część tego społeczeństwa. Wszyscy są wezwani, według Soboru, do wypełniania tego obowiązku. Jest to powinność wynikająca ze sprawiedliwości i miłości, przez co nabiera większego znaczenia. Wyraźnie widać więc jej wartość jako źródła kan. 212 § 2-3, ponieważ niewiele kanałów wydaje się lepszych do kreowania opinii publicznej niż media, a jest to działalność, która musi być przepełniona prawością i wypełniona tą samą sprawiedliwością i miłością, z jaką, jako obowiązek, musi być wykonywana¹³.

Kolejnym źródłem dla kan. 212 § 2 jest następujący tekst z konstytucji *Lumen Gentium*: „Ludzie świeccy, tak jak wszyscy chrześcijanie, mają prawo otrzymywać w obfitości od swoich pasterzy duchowe dobra Kościoła, szczególnie pomoc słowa Bożego i sakramentów, sami zaś przedstawiać pasterzom swoje potrzeby i życzenia z taką swobodą i ufnością, jaka przystoi synom Bożym i braciom w Chrystusie”¹⁴. Przyniesiony fragment wyraźnie nawiązuje do tego, co zostało już wyrażone w kan. 682 KPK z 1917 r.¹⁵, w którym stwierdzono, że świeccy mają prawo otrzymywać od duchowieństwa, zgodnie z dyscypliną kościelną, dobra i pomoce duchowe konieczne do zbawienia, a doktryna ta została później przejęta przez kan. 213 aktualnego Kodeksu. Przywołany fragment *Lumen Gentium* wprowadza więc nowość w stosunku do kan. 682 KPK/17 i idzie dalej, uznając prawo świeckich do komunikowania władzom kościelnym swoich potrzeb i pragnień. Jest to dość delikatna kwestia z powodu długiej historii milczenia i mutyzmu wiernych w Kościele, dlatego tekst próbuje uzasadnić to prawo wymogiem braterstwa i synostwa Bożego, które zasadniczo zrównuje wszystkich, gdyż wszyscy są jednakowo braćmi Chrystusa i synami tego samego Ojca i wszyscy mają taką samą kondycję: godność i wolność dzieci Bożych. Jest to kwestia relacji między ochrzczonymi. Stąd relacje w rodzinie

¹² Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de instrumentis communicationis socialis „Inter mirifica”* (4.12.1963 r.), nr 8, AAS 56(1964), s. 145-157, tekst polski w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87-95.

¹³ Por. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia, diálogo y libertad de expresión en la Iglesia. Análisis y comentario del canon 212 del CIC*, *Revista Española de Derecho Canónico* 2015, t. 72, s. 526.

¹⁴ Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia „Lumen gentium”* (21.11.1964 r.), nr 37, AAS 57(1965), s. 5-71, tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje...*, s. 104-166 (dalej: LG).

¹⁵ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Typis Polyglottis Vaticanis, Romae 1917 (dalej: KPK/17).

Bożej powinny charakteryzować otwartość i zaufanie¹⁶. Pedro-Juan Viladrich pisze: „Władza przyznana pasterzom przez Boską instytucję jest więc postrzegana w kategoriach tej radykalnej równości, która jest wspólnym dziedzictwem zarówno tych, którzy kierują Ludem Bożym, jak i tych, którzy są im posłuszni. Z tych powodów sprawowanie władzy kościelnej zawiera w sobie ideę służby innym wiernym i całemu Kościołowi, a na relacje między hierarchią a wiernymi winna mieć żywotny wpływ zasada braterstwa”¹⁷.

Innym źródłem teologicznym, które zostało sformalizowane w kan. 212 § 2, jest następujący fragment dekretu o apostołstwie świeckich *Apostolicam Actuositatem*. Ojcowie soborowi piszą, jak następuje: „Apostolstwo więc Kościoła i wszystkich jego członków zmierza przede wszystkim do ukazania światu słowem i czynem ewangelicznego orędzia Chrystusa i do udzielenia mu Jego łaski. Dokonuje się to głównie przez posługę słowa i sakramentów powierzoną specjalnie duchownym, w której i świeccy mają ważną rolę do spełnienia, aby «byli współuczestnikami w pracy dla prawdy» (3 J 8). I w tej przede wszystkim dziedzinie uzupełniają się wzajemnie: apostołstwo świeckich i posługiwanie duszpasterskie”¹⁸. W tekście tym mówi się wyraźnie o apostołskiej odpowiedzialności świeckich, której, jako członkowie Kościoła, nie mogą ignorować ani zaniedbywać. Apostolstwo to nie ogranicza się do świadectwa życia; należy także szukać okazji do głoszenia Chrystusa za pomocą słowa niewierzącym, ale i innym wiernym, aby ich pouczyć, utwierdzić oraz zachęcić do ściślejszego naśladowania Chrystusa w życiu codziennym. Widać więc, że głoszenie Ewangelii nie jest sprawą wyłącznie duchowieństwa, lecz także świeckich. Z tego powodu przytoczony tekst jest źródłem kan. 212 § 2, gdyż potrzeby i pragnienia wiernych stają się okazją, aby je przedstawiać pasterzom Kościoła¹⁹.

Kolejnym źródłem kan. 212 § 2 jest następujący tekst z Dekretu o posłudze i życiu prezbiterów *Presbyterorum ordinis*: Prezbiterzy „niech chętnie słuchają świeckich, rozpatrując po bratersku ich pragnienia i uznając ich doświadczenie

¹⁶ Por. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 516; zob. R. Torfs, *Estructura eclesíastica y responsabilidad independiente. Reflexiones en torno a los cánones 212 § 3 y 218 del CIC 1983*, Revista Española de Derecho Canónico 1990, t. 47, s. 672; por. J. Schouppe, *Opinion dans L'Église et recherche théologique: deux libertés fondamentales à l'examen (cc. 212 et 218)*, Fidelium Iura 1995, nr 5, s. 8-9.

¹⁷ P.-J. Viladrich, *Teoría de los derechos fundamentales del fiel. Presupuestos críticos*, Pamplona 1969, s. 228-229.

¹⁸ Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de apostolatu Laicorum „Apostolicam Actuositatem”* (18.11.1965 r.), nr 6, AAS 58(1966), s. 837-864, tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje...*, s. 377-401.

¹⁹ Por. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 525.

i kompetencję w różnych dziedzinach ludzkiego działania, by razem z nimi mogli rozpoznać znaki czasów²⁰.

Tekst ten porusza temat zrozumienia, wzajemnej współpracy i wsparcia, które winny istnieć między świeckimi i duszpasterzami. Stwierdza się, że kapłani pełnią najdoskonalszy i konieczny urząd ojców i nauczycieli innych wiernych, urząd niezastąpiony w ludzie Bożym, chociaż wraz ze wszystkimi wiernymi są oni także uczniami Pana, braćmi wśród braci. Niemniej – i to jest ważne – budowanie Ciała Chrystusa, którym jest Kościół, nie zostało powierzone im samym, choć są ojcami i nauczycielami, ale wszystkim razem, wiernym i pasterzom. Pasterze przewodnicząc w Kościele w miłości, mają wsłuchiwać się w życzenia świeckich, a także przyjmować postawę zaufania do ich doświadczenia i kompetencji w różnych dziedzinach ludzkiej działalności, gdyż nikt nie potrafi lepiej zrozumieć świata, w którym oni żyją. Jeśli chodzi o oddziaływanie tego tekstu na kan. 212 § 2, to trzeba przyznać, że wywarł on znaczny wpływ na ten przepis, ponieważ znakomicie odzwierciedla znaczenie i rolę autorytetu w Kościele, a także przypomina o konieczności zwracania uwagi na życzenia świeckich oraz na szacunek i troskę, jaką wierni powinni mieć wobec swoich prawowitych pasterzy²¹.

Gdy chodzi o ostatnie źródło kan. 212 § 2, to jest nim następujący fragment Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*: „Kościół na mocy swego posłannictwa, nakazującego mu oświecać orędziem ewangelicznym cały świat [...] to zaś wymaga, byśmy przede wszystkim w samym Kościele dbali o wzajemny szacunek, poważanie i zgodę, dopuszczając każdą uzasadnioną różnicę, by tym owocniejsza była wymiana poglądów między wszystkimi, którzy tworzą jeden Lud Boży, zarówno pasterze, jak i ogół wiernych. Silniejsze jest bowiem to, co wiernych łączy, niż to, co dzieli: niech w rzeczach koniecznych będzie jedność, w wątpliwych wolność, a we wszystkich miłość²². Przyniesiony *passus unaocznia*, że Kościół okazuje się rzeczywistością dialogiczną, zarówno wewnętrznie (wobec siebie), jak i zewnętrznie (wobec każdego, kto chce wejść do niego i uczestniczyć w jego dialogu)²³. Stąd tekst ten stał się źródłem dla kan. 212 § 2.

²⁰ Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de Presbyterorum ministerio et vita „Presbyterorum Ordinis”* (7.12.1965 r.), nr 9, AAS 58(1966), s. 991-1024, tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje...*, s. 478-508.

²¹ Por. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 523-524.

²² Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis „Gaudium et spes”* (7.12.1965 r.), nr 92, AAS 58(1966), s. 1025-1115, tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje...*, s. 526-606.

²³ Por. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 520-521.

Podsumowując powyższe wywody, należy skonstatować, że relacje w rodzinie Bożej, jaką jest Kościół, powinny coraz bardziej charakteryzować się otwartością i zaufaniem. Warunkiem panowania ducha dialogu wśród wszystkich wiernych, świeckich i pasterzy powinna być wzajemna szczerość i zaufanie wobec siebie, które muszą stać się prawdziwymi protagonistami wspólnoty. Warto dodać, że krytyka w Kościele musi być konstruktywna, pełna szczerości, prawdomówności, męstwa i roztropności, ponadto musi być skuteczna, a przez skuteczną krytykę rozumie się taką, która osiąga zamierzony skutek, to znaczy buduje Kościół. Jeśli zaś nie krytykuje się dla samej krytyki czy dla osobistej satysfakcji, lecz dla dobra wspólnoty kościelnej, to do tych, którzy z racji swego urzędu są powołani do szukania i zabiegania o dobro wspólne Kościoła, należy rejestrowanie głosów pochodzących od ludu Bożego – opinii publicznej, rozeznawanie ich i dostosowywanie się do nich w kierowaniu Kościołem, czyli w działaniu duszpasterskim. Dlatego to ci, którzy sprawują władzę w Kościele – władzę, która jest funkcją służby wobec wszystkich, którzy tworzą wspólnotę kościelną – muszą nadać skuteczność słusznym krytycznym osądom i ocenom wartościującym²⁴.

2. Podmiot i adresaci prawa petycji

Prawodawca w kan. 212 § 2 przypomina, że wierni mają prawo, by przedstawiać pasterzom Kościoła swoje potrzeby, zwłaszcza duchowe, jak również swoje życzenia. Winno się od razu zauważyć, że prawo petycji należy do katalogu, który w literaturze kanonistycznej nazywany jest katalogiem podstawowych praw i obowiązków wszystkich wiernych chrześcijan. Jednak w definitywnym tekście KPK brak przymiotnika „podstawowe”, ponieważ nie wszystkie obowiązki i uprawnienia uszczegółowione w tym katalogu mają znaczenie podstawowe²⁵. Proklamacja obowiązków i praw wiernych nie jest celem samym w sobie, ale ma charakter instrumentalny. Jest tylko środkiem do osiągnięcia przez człowieka celu nadprzyro-

²⁴ Por. tamże, s. 527.

²⁵ Obowiązki i prawa wiernych wymienione w kan. 208–223 nie są uporządkowane według większej lub mniejszej wagi i znaczenia. Być może najważniejszym, bo mającym bezpośrednie umocowanie w chrzcie, jest prawo i obowiązek „współpracy w tym, aby Boże przepowiadanie zbawienia rozszerzało się coraz bardziej na wszystkich ludzi każdego czasu i całego świata” (kan. 211) oraz związane z tym obowiązki „starania się o życie święte” i „popierania stałego uświęcania Kościoła” (kan. 210). Generalnie można stwierdzić, że kanony 208, 209 i 223 są trzema fundamentalnymi kanonami, ponieważ to na ich podstawie można prawidłowo zrozumieć i interpretować wykonywanie i realizację praw i obowiązków wiernych. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 531.

dzzonego, na który cały system prawa kanonicznego jest ukierunkowany. Człowiek poznaje prawdę objawioną przez Boga, a gdy ją pozna, ma obowiązek przyjęcia jej aktem wiary. W konsekwencji tego wydarzenia połączonego z faktem przyjęcia chrztu człowiek staje się osobą w Kościele, czyli podmiotem obowiązków i uprawnień wiernych, których ustawodawca kościelny mu nie nadaje, lecz tylko deklaruje ich istnienie oraz zapewnia ich ochronę²⁶. Owe prawa i obowiązki wiernych prawie wszystkie są zakorzenione w prawie boskim pozytywnym lub naturalnym. Z pewnością prawo petycji należy do podstawowych praw wszystkich wiernych.

Kim są wierni, którzy są uprawnieni do składania petycji? Zgodnie z kan. 204 § 1: „Wiernymi są ci, którzy przez chrzest wszczępieni w Chrystusa, zostali ukonstytuowani Ludem Bożym i stawszy się z tej racji na swój sposób uczestnikami kapłańskiego, prorockiego i królewskiego posłannictwa Chrystusa, zgodnie z własną każdego pozycją, są powołani do wypełniania misji, jaką Bóg powierzył pełnić Kościołowi w świecie”. A więc miano wiernych chrześcijan przysługuje wszystkim członkom ludu Bożego. Podstawą przynależności do tego ludu jest przyjęcie chrztu, który włącza do organizmu Chrystusowego. Miano wiernego nie jest tytułem czysto honorowym, lecz daje konkretne uprawnienia i nakłada obowiązki. Uprawnieniem wiernego jest uczestniczenie w kapłańskiej, prorockiej i królewskiej funkcji Chrystusa, obowiązkiem zaś – udział w misji, jaką Bóg zlecił Kościołowi do wypełnienia w świecie. Należy podkreślić, że chociaż nie wszyscy wierni mają te same uprawnienia i podobne obowiązki, gdyż każdy wypełnia je na swój sposób i zgodnie z zajmowaną pozycją, to na mocy przyjętego chrztu wszyscy wierni są równi co do godności i działania. Stąd prawodawca kodeksowy w I tytule, nazwanym „Obowiązki i prawa wszystkich wiernych”, przypomina wzmiankowaną fundamentalną zasadę równości²⁷. Tak więc prawo petycji posiadają wszyscy wierni, duchowni i świeccy, gdyż ustawodawca umieścił je właśnie w tytule „Obowiązki i prawa wszystkich wiernych”²⁸.

²⁶ Por. J. Krukowski, *Tytuł I. Obowiązki i uprawnienia wszystkich wiernych chrześcijan*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, ks. II (1). *Lud Boży*, red. J. Krukowski i in., Poznań 2005, s. 23-24.

²⁷ Por. kan. 208.

²⁸ Sarath Sagar Maddineni jest zdania, że „prawo to [petycji – J.A.] odnosi się do wszystkich wiernych chrześcijan, choć może mieć większe znaczenie w odniesieniu do wiernych świeckich, ponieważ często pozostają oni grupą pozbawioną głosu w Kościele”, *Explicit and Implicit Rights Common to All the Faithful in The Code of Canon Law*, Ottawa 2018, s. 64. Przez pojęcie „wierni chrześcijanie” przywołana autorka rozumie katolików. Stwierdza bowiem: „Kim są wierni chrześcijanie (*christifideles*) w rozumieniu prawa kanonicznego? To pytanie z pewnością przyciąga wiele uwagi w środowisku kanonistów i posiada szeroki wachlarz odpowiedzi i interpretacji. James Provost zauważa, że podstawowe obowiązki i prawa wymienione w Kodeksie wynikają w różny sposób z natury ludzkiej, chrztu i pozytywnego prawa kościelnego. To spostrzeżenie rodzi pytanie o to, kim są konkretnie wierni chrześcijanie. Problem ten został przedstawiony Komisji Kodyfikacyjnej, zwłaszcza w odniesieniu do treści kan. 204, mianowicie,

Ponieważ kan. 212 § 2 znajduje się w I tytule o nazwie „Obowiązki i prawa wszystkich wiernych”, i aby nie było wątpliwości, że owi wszyscy wierni to katolicy, czyli pozostający w pełnej wspólnoty Kościoła katolickiego, prawodawca już na samym początku zamieszcza następującą normę kan. 209 § 1: „Wierni zobowiązani są – każdy przez swoje własne działanie – zachować zawsze wspólnotę z Kościołem”, czyli w widzialnym organizmie Kościoła łączyć się z Chrystusem więzami wyznawania wiary, sakramentów i zwierzchnictwa kościelnego²⁹. A zatem prawo petycji posiadają wierni – katolicy. Trzeba dodać, że prawo petycji dotyczy nie tylko możliwości składania petycji, lecz zawiera w sobie także prawo do właściwego rozpatrzenia petycji.

Wypada nadmienić, że 16 kanonów tytułu I księgi II, od kan. 208 (który traktuje o prawdziwej równości wszystkich wiernych, równości w godności i działaniu) do kan. 223 (który określa podstawowe granice korzystania z praw, jak również kompetencję władzy kościelnej do regulowania tych podstawowych praw), potwierdza zasady ogólne i programowe, wymagające dalszej konkretyzacji, ale bardzo ważne dla zrozumienia pozycji wiernych w Kościele. Ważne tak bardzo, że „nie może być wątpliwości, iż są one prawdziwymi prawami, które wymagają obowiązkowego przestrzegania przez wszystkich”³⁰. A fakt, że mają one cechę maksymalnej ogólności, nie może w żaden sposób prowadzić do fałszywego wniosku, że są „mniej prawnicze” niż inne, bardziej szczegółowe normy. Nie mogą być one rozumiane jako zwykła deklaracja zasad, która z kolei pozostaje deklaracją intencji prawodawcy. Posiadają bowiem rzeczywisty status prawny. Z tej racji, że jest w nich proklamowane prawo, należy wnioskować, że na pewnych osobach lub instytucjach kościelnych spoczywa korelatywny obowiązek, aby to prawo było wystarczająco chronione i bronione przed możliwymi naruszeniami³¹.

Kto w takim razie jest adresatem prawa petycji? Zgodnie z kan. 212 § 2 są to pasterze Kościoła, czyli, jak pisze J. Krukowski, „zwierzchnicy Kościołów partykularnych, wyposażonymi we władzę biskupią w zakresie zarządzania i nauczania, sformułowane w kategoriach posłuszeństwa i wolności”³². Tenże autor pisze dalej,

że w sobie samym obejmuje wszystkich ochrzczonych, a nie tylko tych, którzy są w pełnej komunii z Kościołem katolickim. W swojej odpowiedzi Komisja Kodyfikacyjna przyznała, że znaczenie terminu «wierni chrześcijanie» jest szerokie, ale stwierdziła, że w Kodeksie oznacza on zawsze katolików, ponieważ jest to przecież Kodeks dla Kościoła katolickiego”, tamże, s. 20–21.

²⁹ Por. kan. 205.

³⁰ J. Díaz Moreno, *Derechos de los fieles y vida parroquial*, w: *La parroquia desde el nuevo Derecho Canónico. Aportaciones del Derecho común y particular. X Jornadas de la Asociación Española de Canonistas, Madrid 18–20 abril 1990*, red. J. Manzanares Marijuan, Salamanca 1991, s. 121.

³¹ Por. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 529–530.

³² J. Krukowski, *Komentarz do kan. 212*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, ks. II (1), s. 28.

że adresatami prawa petycji są kompetentne organy władzy kościelnej³³. Krukowski ma rację tylko częściowo, gdyż, jak stwierdza Daniel Cenalmor, „trzeba zaznaczyć, że z tych samych soborowych źródeł [kan. 212 § 2 – J.A.] wynika, iż mówiąc o pasterzach Kościoła należy rozumieć, oprócz papieża i biskupów, także proboszczów (kan. 515 § 1), quasi-proboszczów (kan. 519) i w ogóle wszystkich szafarzy, którzy pełnią funkcje duszpasterskie”³⁴. Identycznie uważa Heinrich Reinhardt: „Pasterzami Kościoła są nie tylko – w znaczeniu określonym w § 1 [kan. 212 – J.A.] – papież i biskupi, ale wszyscy «pastores», do których Kodeks zalicza także proboszcza (kan. 515 § 1, 519) i kapłana, który przewodniczy quasi-parafii (kan. 516 § 1)”³⁵. Podobnie sądzi Sarath Sagar Maddineni, twierdząc, że „wyrażenie «święci pasterze» (*sacri Pastores*) odnosi się przede wszystkim do papieża i biskupów, którzy stanowią autentyczne magisterium i mają władzę rządzenia Kościołem. W mniejszym stopniu odnosi się ono także do innych osób, które sprawują władzę pasterską w Kościele, takich jak proboszczowie, wikariusze, kapelani”³⁶.

Stwierdzono wyżej, że pasterze Kościoła mają korelatywny obowiązek przyjmając i odpowiedzieć na przedstawiane im przez wiernych ich potrzeby, zwłaszcza duchowe, a także ich życzenia³⁷. Podobnie przypomina *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”*: „Wobec wiernych świeckich biskup będzie promotorem komunii, włączając ich w jedność Kościoła partykularnego zgodnie z ich własnym powołaniem i posłannictwem, uznając ich słuszną autonomię, słuchając ich rad i oceniając z troską ich słuszne żądania dotyczące dóbr duchowych, których potrzebują”³⁸. W przypisie do nr 37 konstytucji *Lumen gentium*, będącym źródłem kan. 212 § 2, odwołano się do przemówienia Piusa XII, który w 1951 r. mówił: „Kiedy porównujemy świeckich apostołów, a dokładniej wiernych Akcji Katolickiej, do narzędzia w rękach hierarchii [...] rozumiemy to porównanie w tym sensie, że przełożeni kościelni posługują się nimi w taki sam sposób, w jaki Stwórca i Pan posługuje się rozumnymi stworzeniami jako narzędziami, jako «drugimi przyczynami» [...]. Niech więc posługują się nimi ze świadomością poważnej odpowiedzialności, zachęcając ich, proponując i przyjmując inicjatywy przez nich

³³ Tamże, s. 29.

³⁴ D. Cenalmor, *Comentario al can. 212*, s. 82; M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 539.

³⁵ H. Reinhardt, *Volk Gottes: Die Christgläubigen*, w: *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, t. 3, red. K. Lüdicke, Essen 1988–2001, kan. 212/2.

³⁶ S. Sagar Maddineni, *Explicit and Implicit Rights...*, s. 64.

³⁷ Niestety, kan. 212 § 2 nie wyraża w sposób wyraźny towarzyszącego mu obowiązku świętych pasterzy uważnego słuchania wiernych. R. Kaslyn, *Commentary on Canon 212*, s. 265.

³⁸ *Congregatio pro Episcopis, Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi „Apostolorum Successores”* (22.02.2004), nr 63, Città del Vaticano 2004, tekst polski: Kongregacja do spraw Biskupów, *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”*, Kielce 2005.

proponowane, a gdy nadarzy się okazja, zatwierdzając je z uwzględnieniem szerokiej perspektywy”³⁹. Przytoczone słowa papieża potwierdzają prawny obowiązek pasterzy wobec zgłaszanych przez wiernych petycji.

Jeśli relacja podległości między pasterzami a wiernymi naznaczona jest wymiarem służby, jednym z obowiązków hierarchii będzie życzliwe wysłuchiwanie trosk i prośb wiernych w tym, co uznają oni za konieczne i dogodne do wypełnienia wymogów swego chrześcijańskiego powołania. Ze strony pasterzy istnieje obowiązek ustosunkowania się do przedłożonych im przez wiernych petycji i wzięcia ich pod roztropną ocenę. Oryginalne wyrażenie łacińskie *integrum est*, które pojawia się na początku kan. 212 § 2, wskazuje, że obowiązek pasterzy, aby troszczyć się o potrzeby wiernych, jest prawdziwym obowiązkiem sprawiedliwości, dlatego możemy mówić o prawie petycji jako prawie korelatywnym⁴⁰.

Treść petycji powinna leżeć w kompetencji pasterza lub władzy kościelnej, aby mogła na nią odpowiedzieć i spełnić ją według własnego uznania. Dlatego prawo to, jeśli jest właściwie realizowane, powinno przynieść odpowiedź definitywną, pozytywną lub negatywną, z podaniem motywów, tak aby petent miał szansę na odwołanie się do władzy wyższej⁴¹.

Trzeba zauważyć, że prawo petycji ma dokładnie określony zakres: odnosi się do tego – i tylko do tego – czego wierni mogą i powinni oczekiwać od pasterzy. Należy więc starannie odróżnić prawo petycji od tego, o co można prosić, ale bez przypisywania sobie prawa (np. pomoc charytatywna), a także od tego, co znajduje się poza sferą, dla której hierarchia została ustanowiona, jak np. prośba o wpływ na sprawy ściśle doczesne. Jest oczywiste, że w tych przypadkach, gdy wierni nie mają prawa do składania petycji, hierarchia nie jest zobowiązana do udzielenia jakiegokolwiek odpowiedzi⁴².

Chociaż w doktrynie wskazuje się, że prawo petycji nie musi oznaczać obowiązku uwzględnienia żądania – z wyjątkiem sytuacji, gdy ktoś prosi o coś, do czego ma ściśle prawo, w którym to przypadku wykracza poza granice zwykłej petycji – prawo to byłoby pozbawione treści, gdyby po stronie władzy nie istniał obowiązek – prawnie wymagany – należytego rozpatrzenia petycji i udzielenia najbardziej sprawiedliwej lub właściwej odpowiedzi. Oznaczałoby to również uzyskanie konkretnej odpowiedzi, twierdzącej lub przeczącej, od kompetentnej władzy kościelnej, wraz

³⁹ Pius XII PP., *Allocutio „De quelle consolation”* (14.10.1951 r.), AAS 43(1951), s. 789.

⁴⁰ M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 537-538; por. J. Schoupe, *Opinion dans L'Église...*, s. 9.

⁴¹ Por. S. Sagar Maddineni, *Explicit and Implicit Rights...*, s. 64-65. Nie jest to jednak rekurs hierarchiczny.

⁴² Á. Del Portillo, *Los derechos...*, s. 34-35. Podobnie zauważa Jean-Pierre Schoupe: „Właściwa władza oceni, czy petycja jest uzasadniona eklezjalnie. Prośba dotycząca spraw, które nie są duszpasterskie lub eklezjalne (np. prośba o rekomendację lub nieuzasadnione korzyści osobiste), nie powinna być oczywiście brana pod uwagę”, *Opinion dans L'Église...*, s. 9-10.

z podaniem przyczyn nieuwzględnienia prośby, w taki sposób, aby wierny mógł odwołać się do wyższego szczebla hierarchii, prosząc o to, czego być może bezprawnie mu odmówiono. Innymi słowy, jest jasne, że to nie dlatego, iż wierni mają prawo być wysłuchani w swoich prośbach i pragnieniach, muszą zawsze otrzymać wszystko, o co proszą lub czego oczekują, tak jakby hierarchia była zobowiązana do spełnienia wszystkich prośb. Wierni muszą więc liczyć się z ewentualną odmową ze strony właściwego organu, który musi ją wydać zawsze w sposób uzasadniony⁴³.

Trzeba przypomnieć, że złożenie petycji – dobrze umotywowanej i uzasadnionej, opartej na mocnym przekonaniu o jej celowości – „nie jest po prostu możliwością pozostawioną arbitralności hierarchii”, a ponadto, w nawiązaniu do kan. 212 § 3, „opinia nie zawsze wymaga odpowiedzi, podczas gdy prawo petycji koniecznie wymaga odpowiedzi”⁴⁴.

3. Sposób wyrażania petycji i jej zakres treściowy

Relacji wiernych z pasterzami nie może cechować zwykła bierność i uległość. Wierni mają prawo przedstawiać im, „z taką wolnością, jaka przystoi dzieciom Bożym”⁴⁵, swoje potrzeby, zwłaszcza duchowe, i swoje życzenia, a pasterze mają obowiązek wysłuchać ich i wyjść im naprzeciw z ojcowską życzliwością⁴⁶.

Ponieważ kan. 212 § 2 nie zawiera dyspozycji prawnych dotyczących sposobu realizacji przez wiernych prawa petycji, wypada sądzić, że mogą je wykonywać zarówno ustnie, jak i na piśmie. Wydaje się, że złożenie petycji na piśmie jest najbardziej odpowiednią formą wykonywania tego prawa, gdyż przede wszystkim będzie to służyć celom dowodowym w przypadku potrzeby złożenia odwołania do władzy wyższej, zarówno gdy prośbę załatwiono odmownie, a z tym nie zgadza się petent, albo gdy władza zwleka z rozpatrzeniem petycji.

Przykładem petycji pisemnej jest przywołana we wstępie artykułu odpowiedź Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dnia 1 lipca 2002 r.,

⁴³ Por. M. Guerrero Montero, *Autoridad, obediencia...*, s. 539; D. Cenalmor, *Comentario al can. 212*, s. 87; Á. Del Portillo, *Fieles y laicos en la Iglesia. Bases de sus respectivos estatutos jurídicos*, wyd. 3, Pamplona 1991, s. 140; por. J. Díaz Moreno, *Derechos de los fieles...*, s. 168.

⁴⁴ G. Boni, *Il diritto di denunciare la mancanza di idoneità dei titolari degli uffici ecclesiastici*, *Ius Canonium* 2019, t. 59, nr 117, s. 24-25.

⁴⁵ LG, nr 37, 1.

⁴⁶ Kan. 212, § 2. L. Chiappetta, *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico-pastorale*, vol. 2, Napoli 1988, s. 278.

odnosząca się do postawy przy przyjmowaniu Komunii Świętej. Autor odpowiedzi pisał: „Kongregacja Kultu Bożego z wdzięcznością potwierdza otrzymanie twojego listu, dotyczącego praktyki odmawiania Komunii Świętej w pewnym kościele [...]”⁴⁷. Petycją w formie pisemnej były dwa pytania skierowane przez kanonistów krakowskich do Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych dotyczące interpretacji kan. 538 § 3 i 1110 KPK, o czym pisze Tomasz Rozkrut⁴⁸. Wolno sądzić, że nawet gdyby petycja była złożona ustnie, np. w kurii diecezjalnej czy w czasie obrad rady kapłańskiej, powinna jednak być zapisana przez notariusza bądź inną osobę do tego upoważnioną.

Gdy mowa o sposobie wyrażania petycji, to potrzeby i pragnienia mogą być wyrażane indywidualnie lub zbiorowo przez stowarzyszenia albo inne struktury korporacyjne. Jednym ze szczególnych sposobów, w jaki wierni mogą wyrażać swoje potrzeby i życzenia, są różnego rodzaju rady i synody. Na przykład kan. 460 opisuje synod diecezjalny jako pomoc biskupowi diecezjalnemu dla dobra Kościoła partykularnego, gdzie uczestnicy mogą swobodnie wyrażać swoje opinie czy życzenia; albo diecezjalną radę duszpasterską, której zadaniem jest badać pod władzą biskupa wszystko, co dotyczy działalności pasterskiej, a także rozważać i przedstawiać praktyczne wnioski, składającą się z wiernych, pozostających w pełnej wspólności z Kościołem katolickim, tak duchownych, jak i członków instytutów życia konsekrowanego i przede wszystkim świeckich, wyznaczonych w sposób określony przez biskupa diecezjalnego⁴⁹; jak również radę kapłańską, czyli zespół kapłanów, będący jakby senatem biskupa i reprezentujący prezbiterium, której zadaniem jest wspieranie biskupa w kierowaniu diecezją, zgodnie z przepisami prawa, ażeby możliwie najbardziej pomnażało się dobro pasterskie powierzonej mu części ludu Bożego⁵⁰.

Wierni mają prawo zwracać się do kompetentnej władzy kościelnej z prośbą o działanie w celu rozstrzygnięcia kwestii o charakterze ogólnym lub indywidualnym. Ta ostatnia możliwość jest szczególną cechą kanonicznego prawa petycji, która nie ma odpowiednika w prawie świeckim. Większość ustaw państwowych wymaga bowiem, aby w grę wchodził interes ogólny, a nie jednostkowy (osobisty)⁵¹.

Chociaż odpowiedź pasterza (organu) na petycję jest swobodna co do jej treści, byłoby pożądane, aby była ona uzasadniona. Motywacja ma tę zaletę, że nie tylko edukuje wiernych, lecz także zachęca pasterzy do dawania wysokiej jakości odpowiedzi. Należy również pamiętać o możliwości wniesienia odwołania, w razie potrzeby,

⁴⁷ Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Littera Congregationis* (1.07.2002), s. 584.

⁴⁸ T. Rozkrut, *Poprawna interpretacja kan. 538 § 3 i kan. 1110 z Kodeksu Jana Pawła II. Dwa zapytania z Krakowa do Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych*, *Ius Matrimoniale* 2020, t. 31, nr 2, s. 5-29.

⁴⁹ Kan. 511.

⁵⁰ Kan. 495 § 1.

⁵¹ Por. J. Schouppe, *Opinion dans L'Église...*, s. 9.

z powodu niewystarczającego uzasadnienia lub jego braku⁵². Ponadto aplikacja zasady milczenia administracyjnego⁵³ – wpływ określonego okresu czasu jest równoważny, na mocy fikcji prawnej, z odpowiedzią potwierdzającą otrzymanie petycji – powinna pełnić rolę perswazyjną w stosunku do adresata wniosku i zapobiegać pokusie uznania petycji za nieotrzymaną przez organ, do którego się wnioskuje⁵⁴.

Gdy idzie o zakres przedmiotowy petycji, to kan. 212 § 2 KPK mówi, że wierni mają prawo, by przedstawiać pasterzom Kościoła swoje potrzeby, zwłaszcza duchowe, jak również swoje życzenia, przy czym wyakcentowano potrzeby duchowe. J. Krukowski pisze, że petycje mogą dotyczyć aktów jurysdykcji kościelnej oraz aktów o charakterze czysto pastoralnym⁵⁵. Jean-Pierre Schoupe jest zdania, że odpowiedź władzy kościelnej na potrzeby i życzenia wiernych, o które wnioskuje, może mieć formę przepisów magisterialnych lub duszpasterskich, jak również aktów administracyjnych lub legislacyjnych⁵⁶.

Na koniec warto przypomnieć, że prawo petycji, co jest właściwe, dalece nie wyczerpuje możliwości „dialogu” w Kościele. Wierni mają o wiele bardziej elastyczne i przyjazne dla nich możliwości wyrażania swoich życzeń wobec pasterzy. Zwłaszcza, że ci ostatni są proszeni, jak następuje: „z ojcowską miłością powinni pilnie rozważać w Chrystusie przedsięwzięcia, życzenia i pragnienia przedstawione przez świeckich”⁵⁷.

Wnioski

1. Ponieważ doświadczenia życiowe pokazują, że wierni często nie są świadomi, iż mają prawo, by przedstawiać pasterzom Kościoła swoje potrzeby, zwłaszcza

⁵² „Bien que la réponse du pasteur soit libre quant à son contenu, il serait souhaitable qu'elle soit motivée. La motivation présente non seulement l'avantage de former les fidèles, mais aussi celui d'encourager les pasteurs à donner une réponse de qualité. Il ne faut pas non plus perdre de vue la possibilité d'introduire, le cas échéant, mi recours sur la base d'une motivation insuffisante ou inexistante”, J. Schoupe, *Opinion dans L'Église...*, s. 10.

⁵³ Por. kan. 57 § 1.

⁵⁴ „Par ailleurs, l'application du principe du silence administratif - l'écoulement d'un certain délai équivalant, en vertu d'une fiction juridique, à une réponse affirmative - devrait permettre de jouer un rôle dissuasif et de prévenir - la tentation pour l'autorité de considérer une requête comme non reçue”, J. Schoupe, *Opinion dans L'Église...*, s. 10.

⁵⁵ J. Krukowski, *Komentarz do kan. 212*, s. 29; por. *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P. Pinto, Roma 1985, s. 119.

⁵⁶ *Opinion dans L'Église...*, s. 9.

⁵⁷ LG, nr 37 c; por. J. Schoupe, *Opinion dans L'Église...*, s. 11.

- duchowe, jak również swoje życzenia, należy w nauczaniu i praktyce kościelnej przypominać im o tym uprawnieniu.
2. W kontekście drogi synodalnej preferowanej przez papieża Franciszka wykonywanie przez wiernych prawa petycji nabiera szczególnego znaczenia.
 3. Prawo wiernych do przedstawiania pasterzom Kościoła swoich potrzeb, zwłaszcza duchowych, jak również swoich życzeń, winno być doceniane i respektowane przez pasterzy.
 4. Należy podkreślać, że prawo petycji posiadają wszyscy wierni, zarówno duchowni, jak i świeccy.
 5. Trzeba pamiętać, że prawo petycji nie jest wyłącznie zwykłą deklaracją zasad, lecz posiada rzeczywisty status prawny, co nakłada na pewne osoby lub instytucje kościelne korelatywny obowiązek, aby to prawo było wystarczająco chronione i bronione przed możliwymi naruszeniami.
 6. Pasterze Kościoła mają prawny obowiązek rozpatrzenia i wystosowania odpowiedzi na petycje kierowane przez wiernych.
 7. Wierni muszą pamiętać, że przedmiot petycji powinien leżeć w kompetencji pasterza lub władzy kościelnej, aby mogła na nią odpowiedzieć i spełnić ją, lecz według własnego uznania.
 8. Wierni mają pamiętać, że prawo petycji ma dokładnie określony zakres: odnosi się do tego – i tylko do tego – czego wierni mogą i powinni oczekiwać od pasterzy. Stąd powinni umieć odróżnić prawo petycji od tego, o co można prosić, ale bez przypisywania sobie prawa (np. pomoc charytatywna), a także od tego, co znajduje się poza sferą, dla której hierarchia została ustanowiona, jak np. prośba o wpływ na sprawę ściśle doczesne.
 9. Pasterze winni na kierowane do nich petycje dawać odpowiedź definitywną, pozytywną lub negatywną, z podaniem motywów tak, aby petent miał szansę na złożenie odwołania.

Bibliografia

- Boni G., *Il diritto di denunciare la mancanza di idoneità dei titolari degli uffici ecclesiastici*, *Ius Canonicum* 2019, t. 59, nr 117.
- Cenalmor D., *Comentario al can. 212*, w: *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, red. Á. Marzoa Rodríguez, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, wyd. 3, Pamplona 2002.
- Chiappetta L., *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico-pastorale*, t. 2, Napoli 1988.
- Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P. Pinto, Roma 1985.

- Del Portillo Á., *Fieles y laicos en la Iglesia. Bases de sus respectivos estatutos jurídicos*, wyd. 3, Pamplona 1991.
- Del Portillo Á., *Los derechos de los fieles*, *Fidelium Iura* 1995, nr 5.
- Díaz M., *Derechos de los fieles y vida parroquial*, w: *La parroquia desde el nuevo Derecho Canónico. Aportaciones del Derecho común y particular. X Jornadas de la Asociación Española de Canonistas, Madrid 18-20 abril 1990*, red. J. Manzanares Marijuan, Salamanca 1991.
- Guerrero Montero M., *Autoridad, obediencia, diálogo y libertad de expresión en la Iglesia. Análisis y comentario del canon 212 del CIC*, *Revista Española de Derecho Canónico* 2015, t. 72.
- Kaslyn R., *Commentary on Canon 212*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J. Beal i in., New York 2000.
- Krukowski J., *Komentarz do kan. 212*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, ks. II (1). *Lud Boży*, red. J. Krukowski i in., Poznań 2005.
- Krukowski J., *Tytuł I. Obowiązki i uprawnienia wszystkich wiernych chrześcijan*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, ks. II (1). *Lud Boży*, red. J. Krukowski i in., Poznań 2005.
- Reinhardt H., *Volk Gottes: Die Christgläubigen*, w: *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, t. 3, red. K. Lüdicke, Essen 1988-2001.
- Rozkrut T., *Poprawna interpretacja kan. 538 § 3 i kan. 1110 z Kodeksu Jana Pawła II. Dwa zapytania z Krakowa do Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych*, *Ius Matrimoniale* 2020, t. 31, nr 2.
- Sagar Maddineni S., *Explicit and Implicit Rights Common to All the Faithful in The Code of Canon Law*, Ottawa 2018.
- Schoupe J., *Opinion dans L'Église et recherche théologique: deux libertés fondamentales à l'examen (cc. 212 et 218)*, *Fidelium Iura* 1995, nr 55.
- Torfs R., *Estructura eclesíastica y responsabilidad independiente. Reflexiones en torno a los cánones 212 § 3 y 218 del CIC 1983*, *Revista Española de Derecho Canónico* 1990, t. 47.
- Viladrich P.-J., *Teoría de los derechos fundamentales del fiel. Presupuestos críticos*, Pamplona 1969.

W poszukiwaniu istoty „szczególnej zuchwałości” kradzieży – perspektywa historycznoprawna oraz jej współczesne implikacje

In search of the essence of the “aggravated nature” of theft – a historical and legal perspective and its contemporary implications

В поисках сущности «особой дерзости» кражи – историко-правовая перспектива и ее современные импликации

У пошуках істини «особливої зухвалості» крадіжки – історично-правова перспектива та її сучасні наслідки

AGNIESZKA KANIA-CHRAMĘGA

Dr, Uniwersytet Zielonogórski

e-mail: a.kania@wpa.uz.zgora.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6246-3172>

Streszczenie: Niniejsze opracowanie zostało poświęcone rozpoznaniu istoty „szczególnej zuchwałości”, która w przeszłości znamionowała i *de lege lata* znamionuje „nowy” (kwalifikowany) typ kradzieży. Pierwsza część podjętych rozważań ma charakter historyczny, eksponujący zasadnicze wątpliwości, jakie towarzyszyły objaśnieniu tego pojęcia na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r. Dalszą ich część poświęcono z kolei analizie ustawowej definicji kradzieży szczególnie zuchwałej, która została sformułowana w art. 115 § 9a obowiązującego Kodeksu karnego. Dostrzeżone na płaszczyźnie tej ostatniej regulacji trudności interpretacyjne skłaniają do zastanowienia się, czy wszelkie próby definiowania pojęcia, które ze swej natury jest w całości „płynne”, przyniosą spodziewane rezultaty poznawcze. Na tle niniejszych wątpliwości zrodziły się uzasadnione obawy, czy art. 278a K.k. jest (*de facto m.in.*) zgodny z zasadą *nullum crimen sine lege* (art. 42 ust. 1 Konstytucji RP), a precyzując, z postulatem *nullum crimen sine lege certa*.

Słowa kluczowe: kradzież, przestępstwo, szczególna zuchwałość

Summary: The present study has been devoted to the recognition of the essence of the “aggravated nature”, which has historically marked and, according to existing law, marks the “new” (aggravated) type of theft. The first part of the analysis is of a historical nature, exposing fundamental doubts which accompanied the clarification of this notion on the grounds of the 1969 Penal Code. The following part is in turn devoted to the recognition of the statutory definition of aggravated theft, which was formulated in Article 115 (9a) of the present Penal Code. Difficulties of interpretation at the level of the latter regulation make one wonder whether all attempts to define the concept, which by its nature is entirely “fluid”, will bring the expected cognitive results. Due to these doubts, justified concerns arose as to whether Article 278 (a) of the Penal Code is (*de facto*, inter alia) consistent with the principle of *nullum crimen sine lege* (Article 42 Section 1 of the Constitution of the Republic of Poland), and more specifically, with the postulate of *nullum crimen sine lege certa*.

Key words: theft, offence, aggravated nature

Резюме: Настоящее исследование посвящено выявлению сущности «особой дерзости», которая в прошлом представляла собой и *de lege lata* представляет собой «новый» (квалифицированный) вид кражи. Первая часть анализа носит исторический характер, раскрывая фундаментальные сомнения, которые сопровождали уточнение этого понятия на основании Уголовного кодекса 1969 г. Следующая часть, в свою очередь, посвящена выявлению законодательного определения особо дерзкой кражи, которое было сформулировано в статье 115 § 9a действующего Уголовного кодекса. Трудности

интерпретации, отмеченные в контексте последнего правового регулирования, заставляют нас задуматься о том, принесут ли все попытки дать определение понятию, которое по своей природе является «плавающим», ожидаемые познавательные результаты. На фоне этих сомнений возникли обоснованные опасения относительно того, соответствует ли статья 278a Уголовного кодекса (*de facto*, в том числе) принципу *nullum crimen sine lege* (статья 42, пункт 1 Конституции Республики Польша), а точнее, постулату *nullum crimen sine lege certa*.

Ключевые слова: кража, преступление, особая дерзость

Резюме: Це дослідження присвячене визначенню істини «особливої зухвалості», яка в минулому позначала, і *de lege lata* позначає «новий» (кваліфікований) вид крадіжки. Перша частина проведеного аналізу має історичний характер та презентує принципові сумніви, які супроводжували пояснення цього поняття на підставі Кримінального Кодексу від 1969 р. Дальша частина присвячена законному визначенню особливо зухвалої крадіжки, яке було сформульовано у ст. 115 § 9a чинного Кримінального Кодексу. Помічені труднощі в інтерпретації призводять до питання, чи всі спроби визначення поняття, які за своєю природою є повністю «еластичними», дадуть бажані когнітивні результати. З огляду на ці сумніви, виправдані є побоювання щодо того, чи ст. 278a Кримінального кодексу (*de facto*, серед іншого) відповідає принципу *nullum crimen sine lege* (частина 1 статті 42 Конституції РП), а точніше, з постулатом *nullum crimen sine lege certa*.

Ключові слова: крадіжка, злочин, особлива зухвалість

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest w pierwszej kolejności zwrócenie uwagi na historycznoprawne trudności interpretacyjne, które wiązały się z prawidłowym zakwalifikowaniem zachowań wypełniających ustawowe znamiona kradzieży szczególnie zuchwałej (art. 208 d.K.k.)¹. W dalszej części artykułu starano się rozpoznać normatywną definicję kradzieży szczególnie zuchwałej, jaką sformułowano w art. 115 § 9a obowiązującego Kodeksu karnego². Podjęte w tym zakresie analizy służą ustaleniu, czy normatywne definiowanie pojęcia, które ze swej natury jest w całości „płynne”, może przynieść spodziewane rezultaty w postaci wypracowania spójnej linii

¹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny, Dz. U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 z późn. zm. (dalej: d.K.k.), zgodnie z art. 208 d.K.k.: „Kto kradnie w sposób szczególnie zuchwały lub z włamaniem, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”. Określeniem „kradzieży zuchwałej” posługiwano się w orzecznictwie z okresu obowiązywania Kodeksu karnego z 1932 r., Dz. U. Nr 60, poz. 571 z późn. zm. Ustalenie, że sprawca kradzieży działał w sposób zuchwały, stanowiło wówczas okoliczność wpływającą na wymiar kary – zob. postanowienie SN z dnia 10 października 1966 r., Rw 824/66, LEX nr 113897. Warto nadmienić, że samą rezygnację z wprowadzania licznych odmian (kwalifikowanych i uprzywilejowanych) przestępstwa kradzieży twórcy Kodeksu karnego z 1932 r. uzasadniali stosunkowo dużą rozpiętością sankcji grożącej za wspomniane przestępstwo kradzieży – zob. na ten temat m.in. O. Górniok, *Z problematyki kradzieży szczególnie zuchwałej*, Problemy Praworządności 1971, nr 11, s. 7.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm. (dalej: K.k.).

orzeczniczej, czy też jego nieookreśloność (która zresztą generuje dodatkowe kontrowersje natury konstytucyjnoprawnej) czyni regulację art. 278a K.k. wprost nie możliwą do praktycznego wykorzystania.

1. „Szczególna zuchwałość” kradzieży w poglądach doktryny i orzecznictwa z okresu obowiązywania Kodeksu karnego z 1969 r.

Historycznoprawna część podjętych rozważań wymaga na wstępie przypomnienia, że wprowadzenie do przepisów Kodeksu karnego z 1969 r. kradzieży szczególnie zuchwałej (art. 208 d.K.k.) wypełniało tzw. „pole puste” pomiędzy konstrukcjami czynów zabronionych opartych na znamieniu zaboru mienia oraz popełnianych *verba legis* w celu jego przywłaszczenia³. O ile sama *ratio legis* tej odmiany kradzieży nie stanowiła przedmiotu szerszych analiz w doktrynie, o tyle kwestia rozpoznania ustawowych znamion tego czynu zabronionego wzbudzała znacznie większe zainteresowanie, zarówno na gruncie teorii, jak i praktyki sądowej. Powodem okazało się niewątpliwie lakoniczne brzmienie art. 208 d.K.k., w którym *de facto* zawarto wyłącznie definicję nazwową kradzieży szczególnie zuchwałej. Wysoki stopień syntezy wspomnianej typizacji spowodował, że w rezultacie trud zakreślenia granic kryminalizacji został w tym przypadku podjęty czy też, ujmując dokładniej, wręcz przejęty przez ówczesną doktrynę oraz orzecznictwo.

Zasygnalizowane już *prima facie* wątpliwości znaczeniowe, spowodowane m.in. tym, iż szczególnej zuchwałości nie sposób było wyrazić w pieniądzu czy za pomocą odpowiedniego urządzenia pomiarowego, nie mogły jednak prowadzić do swojej bezzradności interpretacyjnej. Posiłkując się czysto słownikowym rozumieniem „zuchwałości”, ówczesni interpretatorzy wnioskowali, że określenie to charakteryzuje zachowania bezczelne, harde, ryzykowne, zbyt śmiałe czy krnąbrne⁴. Z kolei przysłówkowi „szczególnie”, podkreślającemu pewną wyjątkowość, osobliwość czy niezwykłość, powierzali rolę swoistego weryfikatora czy „selektora” zawężającego zbyt pochopną i nieprzemyslaną subsumpcję czynów pod wskazany przepis⁵.

Zaproponowane tutaj, *stricte* językowe wyjaśnienie nie zneutralizowało jednak (ani *de facto* nawet nie umniejszało) ogólnego przeświadczenia o tym, że sam

³ W. Gutekunst, *Kradzież szczególnie zuchwała*, Wrocław 1978, s. 27.

⁴ B. Kieres, *Pojęcie kradzieży „szczególnie zuchwałej” w rozumieniu art. 208 k.k.*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 1973, nr 1, s. 13-14 i literatura tam podana.

⁵ Tamże; zob. także *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 8, Warszawa 1966, s. 1043-1044; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 10, Warszawa 1968, s. 1310 i nast.

termin „zuchwałość” charakteryzowała bezspornie nieostrość, którą dodatkowo wzmacniała jej „szczególna” odmiana, wymagająca nieuniknionego stopniowania⁶. Mając jednocześnie na względzie, że konstruowanie jakiegokolwiek „skali zuchwałości” stanowiłoby zabieg w pełni abstrakcyjny, nie bez przyczyny dostrzegano, iż wszelkie próby wyznaczenia precyzyjnej granicy pomiędzy „zuchwałością” a „szczególną zuchwałością” nie byłyby w stanie przynieść jednoznacznych, a tym samym w pełni przekonujących rozstrzygnięć interpretacyjnych⁷.

Powyższe wątpliwości natury językowej skłaniały, jak można przypuszczać, do podejmowania dalszych prób zmierzających do rozpoznania istoty omawianej odmiany kradzieży. Stosowne wyjaśnienia w tym zakresie oparto z jednej strony na swoiście kazuistycznym wyselekcjonowaniu najbardziej typowych zachowań, świadczących o specyfice rozważanego sposobu zachowania się sprawcy kradzieży, a z drugiej na podkreśleniu *in genere* różnic zachodzących pomiędzy kradzieżą szczególnie zuchwałą a innymi typami kradzieży, jak również innymi czynami zabronionymi przeciwko mieniu.

Eksponując zatem przykładowe (a przy tym ze swej natury niewyczerpane⁸) sposoby działania sprawcy, które świadczyły w przekonaniu interpretatorów o szczególnie zuchwałym zaborze mienia, podnoszono, że znamiona te wypełniają takie zachowania, które cechuje m.in.: intensywność działania, wyzywająca i lekceważąca postawa wobec otoczenia, w tym dążenie do jego zastraszenia i zaskoczenia⁹, szczególne nasilenie złej woli¹⁰, użycie siły fizycznej skierowanej bądź bezpośrednio przeciwko osobie (np. przez uderzenie jej w rękę dla wytrącenia trzymanej portmonetki), bądź też pośrednio przeciwko niej, a bezpośrednio przeciwko rzeczy¹¹, agresywny, podstępny, bezczelny¹² oraz jawny sposób działania sprawcy¹³, wykorzystanie nadzwyczajnych okoliczności (np. kłęsk żywiołowych)¹⁴ czy też faktu pobicia pokrzywdzonego¹⁵. Egzemplifikując dalsze przypadki kradzieży szczególnie zuchwałej, wskazano ponadto, że znamiona czynu z art. 208 d.K.k.

⁶ W. Gutekunst, *O kradzieży szczególnie zuchwałej*, Państwo i Prawo 1973, z. 5, s. 81.

⁷ Tenże, *Kradzież szczególnie zuchwała*, s. 7-8.

⁸ Zob. uchwałę SN z dnia 14 lutego 1974 r., VI KZP 72/72, OSNKW 1974, z. 5, poz. 84.

⁹ Zob. wyrok SN z dnia 8 listopada 1970 r., Rw 739/70, OSNKW 1970, z. 12, poz. 162.

¹⁰ S. Łagodziński, *Agresywność działania sprawcy jako czynnik konstytuujący szczególnie zuchwałość z art. 208 k.k.*, Palestra 1977, nr 11, s. 30.

¹¹ Zob. uchwałę SN z dnia 11 lutego 1971 r., VI KZP 75/70, OSNKW 1971, z. 5, poz. 68; zob. także w tym zakresie wyrok SN z dnia 21 grudnia 1971 r., Rw 1367/71, OSNKW 1972, z. 4, poz. 72.

¹² Wyrok SN z dnia 17 lutego 1975 r., II KR 285/74, OSNKW 1975, z. 7, poz. 89.

¹³ Wyrok SN z dnia 18 kwietnia 1975 r., VI KZP 47/74, OSNKW 1975, z. 6, poz. 69; wyrok SN z dnia 12 października 1988 r., V KRN 211/88, LEX nr 17948.

¹⁴ S. Łagodziński, *Agresywność działania sprawcy...*, s. 30.

¹⁵ Wyrok SN z dnia 16 sierpnia 1974 r., V KRN 243/74, KZS 1997, nr 8, poz. 102.

in principio wypełniała także: kradzież na szkodę dziecka¹⁶ lub osoby ułomnej¹⁷, kradzież bagażu podróżnym¹⁸, kradzież mienia społecznego¹⁹, kradzież połączona z wtargnięciem przemocą do cudzego mieszkania i z jawnym zaborem rzeczy w obecności zaskoczonego i zastraszonego poszkodowanego²⁰, który nie mógł podjąć niezwłocznej interwencji, przeciwdziałającej zachowaniu sprawcy²¹, kradzież dokonana „na oczach” pokrzywdzonego i poprzedzona ironicznym pytaniem „czy można zabrać”²², kradzież przy wykorzystaniu podrobionej legitymacji funkcjonariusza publicznego²³ oraz kradzież kieszonkowa popełniona przede wszystkim w okolicznościach, gdy: 1) sprawca lub osoba z nim współdziałająca w celu odwrócenia uwagi pokrzywdzonego, a także w celu pozbawienia go swobody ruchów i uniemożliwienia mu poszukiwania przedmiotu, którego brak zauważył, używał takich sposobów działania, które mają cechy przemocy, nieodpowiadające gwałtowi w rozumieniu art. 210 § 1 d.K.k.²⁴, jak również, gdy 2) sprawca uszkadzał odzież pokrzywdzonego (np. przez przecięcie jej) lub, gdy – napotykał trudności w skrytym zrealizowaniu takiej kradzieży – wrywał pokrzywdzonemu jakiś przedmiot, przykładowo z kieszeni bądź torby²⁵.

Zasygnalizowaną osobliwość kradzieży szczególnie zuchwałej próbowano, jak wspomniano wcześniej, wykazać także na podstawie różnic, jakie zachodziły pomiędzy niniejszym typem czynu zabronionego a innymi, ówczesnymi czynami przeciwko mieniu. Porównując znamiona kradzieży szczególnie zuchwałej ze znamionami kradzieży w typie podstawowym, w istocie zgodnie stwierdzano, że przepis art. 208 d.K.k. jest bogatszy treściowo w stosunku do ustawowych znamion przepisu z art. 203 d.K.k. Jednocześnie dopowiadano, że elementem różnicującym pozostaje „nasilenie złej woli” sprawcy, które jest większe w przypadku realizowania

¹⁶ Wyrok SN z dnia 16 sierpnia 1973 r., Rw 798/73, OSNKW 1973, z. 11, poz. 148.

¹⁷ S. Łagodziński, *Agresywność działania sprawcy...*, s. 31.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Uchwała SN z dnia 26 listopada 1975 r., U 1/75, OSNKW 1976, z. 2, poz. 20; I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1989, s. 432.

²⁰ Wyrok SN z dnia 22 maja 1978 r., II KR 92/78, OSNKW 1978, z. 12, poz. 144.

²¹ Zob. w tym zakresie wyrok SN z dnia 11 października 2001 r., III KKN 30/99, LEX nr 51611.

²² Wyrok SN z dnia 24 czerwca 1985 r., II KR 112/85, OSNPG 1986, nr 5, poz. 62.

²³ Wyrok SA w Lublinie z dnia 23 czerwca 1994 r., II AKr 128/94, LEX nr 24156.

²⁴ Uchwała SN z dnia 14 lutego 1974 r., VI KZP 72/72, OSNKW 1974, z. 5, poz. 84.

²⁵ Tamże. W niniejszym orzeczeniu wskazano, że dopuszczenie się kradzieży kieszonkowej w miejscu publicznym albo w obecności większej liczby osób nie przesądzało zwłaszcza *per se* o szczególnie zuchwałym sposobie działania sprawcy. Oznaczało to w rezultacie, że nie każdy zabór mienia, znajdującego się „w bezpośrednim styku z osobą pokrzywdzonego”, mógł zostać zakwalifikowany jako kradzież szczególnie zuchwała. Zatem w zależności od ustaleń faktycznych kradzież taka – tak, jak każda inna kradzież – mogła zostać uznana za dokonaną w sposób szczególnie zuchwały.

znamion kradzieży szczególnie zuchwałej²⁶. Dalszych różnic między wskazanymi typami kradzieży nie przesądzała już natomiast, przynajmniej w sposób jednomyślny, kwestia ustalenia jawności bądź tajności zaboru mienia²⁷.

Znacznie więcej kontrowersji wzbudzało komparatystyczne zestawienie kradzieży szczególnie zuchwałej z kradzieżą z włamaniem (art. 208 d.K.k. *in fine*). W dużej mierze były one spowodowane trudnościami interpretacyjnymi, jakie już wszak wówczas odnotowywano przy wykładni znamienia „włamanie”. Pomijając (z racji podjętej problematyki) w tym miejscu szczegółowe rozważania nad karnistycznie akceptowalną wykładnią pojęcia „włamanie”, należy wskazać, że interesująca w zakresie niniejszego opracowania analiza porównawcza znamion wspomnianych odmian kradzieży prowadziła do wniosku, że jako kradzież szczególnie zuchwałą kwalifikowano także te przypadki kradzieży, które wprawdzie nie łączyły się z przełamaniem zapór czy zamknięć, ale wiązały się np. z wtargnięciem do symbolicznie zabezpieczonego wnętrza. Ustawowe znamiona kradzieży szczególnie zuchwałej wypełniały ponadto te sytuacje, w których sprawca wprowadzał w błąd inną osobę, aby uzyskać dostęp do wnętrza, wykorzystywał otwory nieprzeznaczone do normalnego wkraczania do wnętrza (np. otwarte okna, przewody kominowe), jak również sytuacje, gdy w celu dostania się do wewnątrz używał on (nie niszcząc jednocześnie zapór czy zamknięć) m.in. wytrychów, kluczy podrobionych bądź nawet autentycznych, które wcześniej ukraść bądź znalazł²⁸. Zaproponowanemu tutaj wyliczeniu przypisywano wówczas istotny walor praktyczny (a *de facto* porządkujący), co docelowo miało służyć wyeliminowaniu wątpliwości oraz rozbieżności przy ustalaniu poprawnej kwalifikacji prawnokarnej zachowania sprawcy „zamachu na mienie”²⁹.

Wskazując natomiast podstawowe różnice pomiędzy kradzieżą szczególnie zuchwałą a rozbojem (art. 210 d.K.k.), w orzecznictwie z okresu obowiązywania poprzedniego Kodeksu karnego w sposób konsekwentny (choć niejednomyślnie

²⁶ W. Gutekunst, *Kradzież szczególnie zuchwała*, s. 42. Jednocześnie należy zaznaczyć, że przedmiotem wykonawczym kradzieży szczególnie zuchwałej (podobnie zresztą jak kradzieży w typie podstawowym) mogło być tylko mienie w wąskim tego słowa znaczeniu. Wobec powyższego szczególnie zuchwały zabór rzeczy o wartości niematerialnej nie mógł wypełniać ustawowych znamion czynu z art. 208 d.K.k.

²⁷ Tamże, s. 15–16; S. Łagodziński, *Szczególna zuchwałość kradzieży w świetle wytycznych Sądu Najwyższego*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 1981, nr 2, s. 206; O. Górniok, *Z problematyki kradzieży...*, s. 8. Zob. także uchwałę SN z dnia 14 lutego 1974 r., VI KZP 72/72, OSNKW 1974, z. 5, poz. 84; wyrok SN z dnia 19 stycznia 1971 r., Rw 1547/70, LEX nr 21361; zob. też I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1970, s. 378; J. Bafia, K. Mioduski, J. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1971, s. 485. Zob. ponadto uchwałę SN z dnia 25 czerwca 1980 r., VII KZP 48/78, OSNKW 1980, z. 8, poz. 65.

²⁸ W. Gutekunst, *Kradzież szczególnie zuchwała*, s. 41; zob. także uchwałę SN z dnia 25 czerwca 1980 r., VII KZP 48/78, OSNKW 1980, z. 8, poz. 65.

²⁹ W. Gutekunst, *Kradzież szczególnie zuchwała*, s. 42.

akceptowany w piśmiennictwie³⁰) przyjmowano, że: „1. Przepięstwo rozboju przewidziane w art. 210 § 1 k.k. dokonane przy użyciu lub groźbie natychmiastowego użycia gwałtu na osobie polega na zaborze w celu przywłaszczenia mienia za pomocą zastosowania lub groźby natychmiastowego zastosowania wobec osoby siły fizycznej o takim natężeniu, że stwarzając niebezpieczeństwo dla zdrowia lub życia tej osoby pozbawia ją możliwości lub woli przeciwstawienia się zaborowi mienia albo możliwość tę lub wolę ogranicza. 2. Kradzież popełniona w sposób szczególnie zuchwały zachodzi wtedy, gdy sprawca kradzieży swoim zachowaniem, najczęściej jawnym, wykazuje postawę lekceważącą wobec posiadacza rzeczy lub otoczenia, obliczoną na zaskoczenie lub zastraszenie, a w szczególności wtedy, gdy stosuje przemoc w postaci niestanowiącej jednak gwałtu na osobie w rozumieniu wskazanym w pkt 1”³¹. Z powyższego judykatu wynikało zatem, że znamię szczególnej zuchwałości wypełniało nie tylko – wyeksponowane w tym orzeczeniu – jawne zachowanie się sprawcy kradzieży (który wykazywał postawę lekceważącą lub wyzywającą wobec posiadacza rzeczy lub otoczenia, obliczoną na zaskoczenie lub zastraszenie), ale również użycie przez niego przemocy (polegającej jednak nie na „gwałcie na osobie” w przedstawionym znaczeniu³²), a ponadto zastosowanie groźby użycia przemocy (niebędącej, co jednocześnie należy zastrzec, groźbą natychmiastowego użycia gwałtu na osobie w rozumieniu art. 210 § 1 d.K.k.³³). Wspomniana tutaj groźba, jak wszak zastrzeżono, nie musiała przy tym zostać wyrażona słownie, lecz mogła mieć również postać konkludentną, tzn. wynikać z takiego zachowania się sprawcy, które wzbudzało obawę u napadniętego i obiektywnie prowadziło do wniosku,

³⁰ J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1979, s. 450–453. Warto przy tym podkreślić, że jeszcze przed wydaniem powołanego w poniższym przypisie judykatu odmienny pogląd (uznający za przemoc wobec osoby każdą postać stosowania wobec niej siły fizycznej) prezentowano w doktrynie przedmiotu, zob. I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 633; W. Gutekunst, *Kradzież szczególnie zuchwała a rozbój*, *Problemy Praworządności* 1973, nr 7, s. 16 i nast.

³¹ Wyrok SN z dnia 18 kwietnia 1975 r., VI KZP 47/74, OSNKW 1975, z. 6, poz. 69; uchwała SN z dnia 25 czerwca 1980 r., VII KZP 48/78, OSNKW 1980, z. 8, poz. 65; zob. także wyrok SN z dnia 6 marca 1997 r., IV KKN 451/96, LEX nr 30405; wyrok SA w Poznaniu z dnia 1 czerwca 1994 r., II AKr 140/94, OSA 1994, z. 10, poz. 55. Akcentowaną tutaj różnicę pomiędzy „gwałtem na osobie” a „szczególną zuchwałością” wyjaśnił Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 13 stycznia 1986 r., I KR 422/85, OSP 1987, z. 9, poz. 175. Zob. też Z. Biernaczyk, *Rozbój w aspekcie kryminologicznym i kryminalistycznym*, Wrocław 1977, s. 20; S. Łagodziński, *Pojęcie gwałtu na osobie w przestępstwie rozboju*, *Paestra* 1978, nr 7, s. 36; A. Liszewska, *Z problematyki przestępstwa rozboju (Zagadnienia przedmiotu ochrony)*, *Przegląd Sądowy* 1993, nr 2, s. 66.

³² Powyższe odzwierciedlał np. zabór rzeczy połączony z odepchnięciem od niej posiadacza, wyrwanie torby z ręki, uderzenie w rękę i zabranie trzymanej w niej rzeczy.

³³ Uchwała SN z dnia 25 czerwca 1980 r., VII KZP 48/78, OSNKW 1980, z. 8, poz. 65; wyrok SN z dnia 9 października 1974 r., I Kr 188/74, LEX nr 63751; wyrok SA w Rzeszowie z dnia 20 października 1992 r., II AKr 98/92, OSA 1993, z. 8, poz. 45.

iż sprawca byłby zdecydowany użyć gwałtu na wypadek niepodporządkowania się żądaniu wydania mienia i stawiania przez pokrzywdzonego oporu.

Odnosząc się z kolei nie tyle do *sensu stricto* różnicy, co w istocie bardziej do relacji pomiędzy kradzieżą szczególnie zuchwałą a kradzieżą rozbójniczą (art. 209 d.K.k.), za symptomatyczne wypadałoby uznać stanowisko Sądu Najwyższego, w świetle którego przyjęto, że: „Użycie siły fizycznej celem wejścia w posiadanie rzeczy, którą sprawca chce przywłaszczyć, może być elementem ustawowego stanu przestępstwa z art. 208 k.k. [...]. Nie oznacza to jednak, by użycie siły także w dalszym działaniu sprawcy po dokonaniu zaboru decydowało o tym, że działanie to nie wyczerpuje znamion przewidzianych w innym przepisie karnym i że należy je ocenić jako należące do znamion przedtem już popełnionego przestępstwa z art. 208 k.k.”³⁴. W dalszej części powołanego judykatu podniesiono (co jednocześnie wzbudza zastrzeżenia zwłaszcza wobec wcześniejszych ustaleń), że skoro zastosowana przez oskarżonego bezpośrednio po dokonaniu kradzieży przemoc przybrała postać gwałtu na osobie oraz została użyta w celu określonym w art. 209 d.K.k., to w konsekwencji całość działania sprawcy wyczerpuje znamiona określone w art. 208 i w art. 209 d.K.k. i w związku z tym podlega kumulatywnej kwalifikacji na podstawie obu wymienionych przepisów³⁵. Zaprezentowany tutaj pogląd spotkał się z ogólnie krytycznymi ocenami w ówczesnym piśmiennictwie, w świetle których przekonywano, iż w tego rodzaju przypadkach: „[...] sprawca nie może odpowiadać oddzielnie za kradzież i oddzielnie za użycie przemocy, lecz powinien być skazany na podstawie art. 209”³⁶.

Zarówno w doktrynie, jak również w orzecznictwie z okresu obowiązywania Kodeksu karnego z 1969 r. dostrzegano ponadto konieczność wyraźnego odróżnienia kradzieży szczególnie zuchwałej od wymuszenia rozbójniczego (art. 211 d.K.k.). Zasygnalizowaną dyferencjację pomiędzy wskazanymi czynami zabronionymi, skierowanymi przeciwko mieniu, odzwierciedlało zgodne stwierdzenie, że o ile przy wymuszeniu rozbójniczym sprawca doprowadza pokrzywdzonego do rozporządzenia mieniem, a więc zmusza go do współdziałania, bez którego nie nastąpiłoby przeniesienie posiadania, o tyle sprawca kradzieży szczególnie zuchwałej sam zabiera mienie, które zamierza przywłaszczyć bądź też uzyskuje je – grożąc przy tym użyciem przemocy – od pokrzywdzonego³⁷.

Na podstawie dotychczasowych rozważań należy stwierdzić, że podjęte (na wiele sposobów) próby dookreślenia istoty szczególnej zuchwałości wynikły przede

³⁴ Wyrok SN z dnia 21 grudnia 1971 r., Rw 1367/71, OSNKW 1972, z. 4, poz. 72.

³⁵ Tamże; zob. również wyroki SN z dnia 31 października 1980 r., Rw 369/80, OSP 1981, z. 12, poz. 227 oraz z dnia 1 kwietnia 1982 r., II KR 46/82, OSNKW 1982, z. 7-8, poz. 47.

³⁶ Zob. m.in. J. Bafia, K. Mioduski, J. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1977, s. 554.

³⁷ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 14 lutego 1996 r., II AKa 1/96, LEX nr 1680958.

wszystkim z tego, że o ile przy subsumpcji faktów pod opisowe (deskryptywne) znamię czynu zabronionego rola sądu sprowadza się nierzadko nawet do prostego stwierdzenia, iż konkretne fakty odpowiadają treści znamienia ustawowego, o tyle w przypadkach, gdy ustawa operuje znamionami ocennymi, wspomniany proces okazuje się już znacznie bardziej skomplikowany, wymagając nieuchronnego wartościowania.

Przypomniana wykładnia ustawowych znamion kradzieży z art. 208 d.K.k. pozwala jednocześnie zauważyć, że specyfikę kradzieży szczególnej zuchwałości pod rządami poprzedniego Kodeksu karnego starano się wyjaśnić (oraz wykazać) zarówno przez pryzmat znamion strony przedmiotowej, jak również strony podmiotowej tego czynu zabronionego³⁸. Niezależnie jednak od podjętego wysiłku, wydaje się, że przedstawione powyżej, najbardziej reprezentatywne objaśnienia istoty tej odmiany kradzieży, a ponadto wyeksponowane różnice pomiędzy niniejszym typem czynu zabronionego a innymi czynami zabronionymi przeciwko mieniu nie uwalniały od licznych problemów natury interpretacyjnej, jak też od zarzutów nierzadko arbitralnie dobieranej i lakonicznej argumentacji rzekomo uzasadniającej prezentowane stanowisko. Mało przydatne okazało się także operowanie przykładową kazuistyką, która – wbrew oczekiwaniom – nie prowadziła (a nawet nie mogła prowadzić) do kategorycznego rozstrzygnięcia, jakie zachowania powinny, a jakie nie powinny zostać uznane za wypełniające ustawowe znamiona kradzieży szczególnie zuchwałej³⁹. Nieprecyzyjność „szczególnej zuchwałości” skutkowałą w istocie tym, że poważnych rozbieżności przy kwalifikowaniu zachowania sprawcy z art. 208 d.K.k. nie wyeliminowano *de facto* niemal do końca obowiązywania poprzedniej kodyfikacji karnej⁴⁰.

2. „Szczególna zuchwałość” kradzieży w świetle postanowień Kodeksu karnego z 1997 r.

W dniu 19 czerwca 2020 r. została uchwalona ustawa o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku

³⁸ Zob. W. Gutekunst, *Kradzież szczególnie zuchwała*, s. 19-20.

³⁹ Wobec powyższego w ówczesnym piśmiennictwie *de lege ferenda* proponowano, aby pojęcie szczególnej zuchwałości zastąpić pojęciem „rabunku”, zob. M. Szerer, *Problematyczność pojęcia kradzieży szczególnie zuchwałej*, Państwo i Prawo 1976, z. 8-9, s. 150-151.

⁴⁰ A. Baran, *Kradzież szczególnie zuchwała (art. 208 k.k.) w orzecznictwie SN*, Problemy Praworządności 1987, nr 8-9, s. 48.

z wystąpieniem COVID-19⁴¹. Choć intytucja ustawy nie wskazywała, aby za jej pośrednictwem miały ulec zmianie jakiegokolwiek regulacje o charakterze represyjnym, to jednak w jej art. 38 dokonano nowelizacji Kodeksu karnego, wprowadzając do jego przepisów m.in. nowy typ czynu zabronionego w postaci kradzieży szczególnie zuchwałej⁴².

Niniejsza nowelizacja wzbudziła przy tym poważne zastrzeżenia natury konstytucyjnoprawnej⁴³. Należy bowiem przypomnieć, że (już raz) z racji uchybień natury proceduralnej (których *de facto* dopuszczono się – ponownie – wprowadzając art. 278a K.k. w 2020 r.⁴⁴) Trybunał Konstytucyjny orzekł o niekonstytucyjności wskazanego przepisu⁴⁵ (a precyzując, wynikającej z niego normy⁴⁶). Na tym tle rodzi się więc zasadnicze pytanie wprawdzie nie tyle o kwestię *stricte* prawidłowego wypełnienia obowiązku realizacji orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego (ustawa wprowadzająca art. 278a K.k. weszła w życie w dniu 24 czerwca 2020 r., a wyrok

⁴¹ Dz. U. z 2020 r. poz. 1086.

⁴² Zob. szerzej A. Kania-Chramęga, *Kradzież szczególnie zuchwała w świetle postanowień ustawy z dnia 19.06.2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 – kontrowersje interpretacyjne*, w: *Zmiany w prawie karnym materialnym i procesowym w latach 2018–2021. Zagadnienia wybrane*, t. 4, red. H. Paluszkiwicz, Zielona Góra 2021, s. 31 i nast. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2024, przewidziano zmianę umiejscowienia przepisu typizującego kradzież szczególnie zuchwałą. W niniejszym projekcie zaproponowano przeniesienie go do nowej jednostki redakcyjnej art. 278 K.k. (tj. do § 3a). Wynikiem tej zmiany, jak zapowiadano, będzie możliwość stosowania w tym przypadku instytucji czynnego żalu z art. 295 K.k. – zob. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2024, Sejm IX kadencji, s. 89, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> [dostęp: 22.02.2022 r.].

⁴³ A. Barczak-Oplustil i in., *Opinia w sprawie uchwalonej przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej na 12 posiedzeniu ustawy z dnia 4 czerwca 2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych na zapewnienie płynności finansowej przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 (druk senacki nr 142)*, s. 4 i nast., <https://kipk.pl/ekspertyzy/opinia-w-sprawie-uchwalonej-przez-sejm-rzeczypospolitej-polskiej-na-12-posiedzeniu-ustawy-z-dnia-4-czerwca-2020-r-o-doplatach-do-oprocentowania-kredytow-bankowych-udzielanych-na-zapewnienie-plynnosci/> [dostęp: 22.02.2022 r.].

⁴⁴ Zob. szczegółowo na ten temat A. Barczak-Oplustil i in., *Niekonstytucyjna nowelizacja Kodeksu karnego w związku z epidemią COVID-19*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2020, t. 24, z. 2, s. 5 i nast.

⁴⁵ Zob. wyrok TK z dnia 14 lipca 2020 r., Kp 1/19, OTK-A 2020, poz. 36. W świetle niniejszego wyroku Trybunału Konstytucyjnego ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw została uznana w całości za niezgodną z art. 7 w zw. z art. 112 oraz z art. 119 ust. 1 Konstytucji RP.

⁴⁶ Zob. wyrok TK z dnia 12 maja 2011 r., P 38/08, OTK 2011, z. 4A, poz. 33. Powyższe stwierdzenie wymaga jednocześnie dostrzeżenia, iż w sytuacji, gdy Trybunał Konstytucyjny kontroluje tryb uchwalenia aktu normatywnego, przedmiotem jego kontroli stają się w istocie czynności określonego podmiotu.

Trybunału Konstytucyjnego został ogłoszony w dniu 14 lipca 2020 r.⁴⁷), ale przede wszystkim o akceptowalność neutralizowania błędów legislacyjnych, których popełnienie powinno skutkować konstytucyjnoprawnym zdyskwalifikowaniem analizowanej regulacji.

Sceptyczną ocenę wprowadzenia art. 278a K.k. pogłębia także brak możliwości odczytania samych intencji ustawodawcy, które zdeterminowały rozważaną nowelizację Kodeksu karnego. Jedynie z medialnych doniesień (pozostających wyłącznym źródłem informacji w tym zakresie)⁴⁸ wynika, że czynnikiem sprawczym okazały się *in genere* rzekome następstwa pandemii wirusa SARS-CoV-2⁴⁹, co jednak nie znajduje rzetelnego potwierdzenia z perspektywy argumentacji polityczno-kryminalnej.

Równie trudno byłoby ocenić pozytywnie ustawowe wyjaśnienie istoty kradzieży szczególnie zuchwałej⁵⁰. Mając bowiem na względzie specyfikę regulacji przewidzianej w rozdz. XIV Kodeksu karnego, można już *prima facie* odnieść wrażenie, że jej słownikowe zdefiniowanie w art. 115 K.k. wydaje się najmniej odpowiednie. Niefortunna alokacja nie uwalnia od wysunięcia dalszych wątpliwości, odnoszących się bezpośrednio do samej redakcji art. 115 § 9a K.k., z którego *verba legis* wynika, że znamiona wspomnianej odmiany kradzieży wypełnia: 1) kradzież, której sprawca swoim zachowaniem wykazuje postawę lekceważącą lub wyzywającą wobec posiadacza rzeczy lub innych osób lub używa przemocy innego rodzaju niż przemoc wobec osoby, w celu zawładnięcia mieniem; 2) kradzież mienia ruchomego znajdującego się bezpośrednio na osobie lub w noszonym przez nią ubraniu albo przenoszonego lub przemieszczanego przez tę osobę w warunkach bezpośredniego

⁴⁷ Wyrok ten opublikowano w dniu 21 lipca 2020 r., M.P. z 2020 r. poz. 647.

⁴⁸ W komunikacie opublikowanym na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości w *stricte* populistycznym tonie stwierdzono jedynie, że w czasie epidemii nastąpił „duży wzrost” liczby kradzieży – zob. „Tarcza sprawiedliwości” – kary za włamania na e-lekcje, ochrona przedsiębiorców, mniej spraw w sądach i procesy on-line, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/tarcza-sprawiedliwosci---kary-za-wlamania-na-e-lekcje-ochrona-przedsiębiorców-mniej-spraw-w-sadach-i-procesy-on-line> [dostęp: 22.02.2022 r.].

⁴⁹ W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że wprowadzenie kwalifikowanego typu przestępstwa kradzieży zuchwałej pojawiło się w Rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3451, Sejm VIII kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> [dostęp: 22.02.2022 r.].

⁵⁰ Zob. jednak T. Iwanek, *Kradzież szczególnie zuchwała – perspektywa historyczna i uwagi de lege lata*, Prokuratura i Prawo 2021, nr 1, s. 93-95. Z zaprezentowanego przez autora poglądu wynika, że rekonstrukcja znamion kradzieży szczególnie zuchwałej wynikających z brzmienia art. 115 § 9a K.k. w zw. z art. 278a § 1 K.k. oraz uwarunkowania systemowe pozwalają na dokonanie przynajmniej pewnych ustaleń co do znaczenia istoty „szczególnej zuchwałości”; zob. ponadto A. Kania-Chramęga, *Kradzież szczególnie zuchwała...*, s. 31 i nast.

kontakty lub znajdujących się w przedmiotach przenoszonych lub przemieszczanych w takich warunkach⁵¹.

Wyraźne natężenie znamion ocennych w przytoczonej definicji kradzieży szczególnie zuchwałej rodzi już *prima facie* uzasadnione obawy z perspektywy możliwości dokonania jego prawidłowej wykładni⁵². W kontekście objaśnienia istoty „postawy lekceważącej czy wyzywającej” (art. 115 § 9a pkt 1 K.k.) wydaje się, że nie tylko samo doprecyzowanie zakresowe tego sformułowania będzie stanowiło poważne wyzwanie interpretacyjne. Pojawia się bowiem dodatkowa wątpliwość, czy wyróżnione rodzaje postaw nie są *de lege lata* sprzeczne z tradycyjnym, konwencjonalnym wyobrażeniem sprawców kradzieży, w których „interesie” leży przecież odwracanie uwagi innych osób od siebie⁵³. Z perspektywy teorii oraz praktyki stosowania prawa karnego równie zastanawiające może okazać się sprecyzowanie znaczenia „przemocy innego rodzaju niż przemoc wobec osoby”. W szczególności należałoby zastanowić się, czy chodzi tutaj wyłącznie o przemoc pośrednią, czyli przemoc realizowaną przez postępowanie z rzeczą, czy też o zgoła odmienne, a przy tym znane wyłącznie ustawodawcy, nowe odmiany/rodzaje przemocy⁵⁴. Nie mniej kontrowersji wzbudza ponadto ten fragment przytoczonej definicji kradzieży szczególnie zuchwałej, w którym odwołano się (najprawdopodobniej „na wzór” przepisów poprzedniej kodyfikacji karnej) do pojęcia „mienia ruchomego”. Określenie to abstrahuje bowiem od używanej w obowiązującym Kodeksie karnym terminologii, wiążącej przedmiot czynności wykonawczej w przypadku kradzieży nie z mieniem ruchomym, lecz z „cudzą rzeczą ruchomą”. Warto zresztą zaznaczyć, że tego rodzaju reminiscencja normatywna pozostaje sprzeczna z intencją twórców obowiązującego Kodeksu karnego, w których ocenie za rezygnacją ze stosowania dawnej nomenklatury przemawiały nie tylko względy czysto semantyczne, lecz także uczynienie zadość postulatowi zachowania ścisłości językowej przy ustawowym opisie wspomnianego typu czynu zabronionego⁵⁵.

⁵¹ Zob. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3451, Sejm VIII kadencji, s. 46, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> [dostęp: 22.02.2022 r.].

⁵² Zob. wyrok TK z dnia 3 listopada 2004 r., K 18/03, OTK 2004, z. 10A, poz. 103 oraz powołane w nim orzecznictwo; zob. również wyrok TK z dnia 28 października 2009 r., Kp 3/09, OTK 2009, z. 9A, poz. 138 oraz z dnia 10 czerwca 2008 r., SK 17/07, OTK 2008, z. 5A, poz. 78.

⁵³ M. Szerer, *Problematyczność pojęcia kradzieży...*, s. 141.

⁵⁴ Zob. L. Mering, *Glosa do uchwały SN z dnia 21 marca 2007 r., I KZP 39/06*, Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa 2008, nr 1, s. 102.

⁵⁵ Zob. *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, red. I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak, Warszawa 1997, s. 206. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, iż w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2024, Sejm IX kadencji, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024>, przewidziano stosowną zmianę

Wobec zasygnalizowanych kontrowersji interpretacyjnych nasuwa się spostrzeżenie, że regulacja art. 278a K.k. wzbudza nie tylko *stricte* formalne, ale i merytoryczne wątpliwości natury konstytucyjnoprawnej (art. 42 ust. 1 Konstytucji RP)⁵⁶, które *de facto* stanowią wręcz oczywisty przejaw naruszenia ustawy zasadniczej. Nie tracąc z pola widzenia postanowień wynikających z art. 8 ust. 2 Konstytucji RP, w świetle których m.in. sądy zostały upoważnione do bezpośredniego stosowania Konstytucji RP i w rezultacie do odmowy stosowania przepisu, na podstawie którego nie można zrekonstruować normy zgodnej z ustawą zasadniczą, warto także zwrócić uwagę na dopuszczalność zainicjowania, właśnie w tego rodzaju sytuacjach, postępowania kontrolnego w trybie wskazanym przez art. 193 Konstytucji RP. Skorzystanie z tej drugiej opcji pozwala bowiem na – trwałe, a nie jedynie incydentalne – wyeliminowanie, uznanego za niekonstytucyjny, przepisu i w konsekwencji przeciwdziałania nieuzasadnionym oraz niepożądanym rozbieżnościom w orzecznictwie⁵⁷. Jednocześnie trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że wykorzystanie procedury pytania prawnego jest możliwe tylko w realiach demokratycznego państwa prawnego, w którym „nieupolityczniony” Trybunał Konstytucyjny spełnia powierzona mu konstytucyjnie rolę. W sytuacji zaś odwrotnej jedynym sposobem radzenia sobie z niekonstytucyjnymi regulacjami autorytarnego ustawodawcy (nieprzestrzegającego obowiązujących standardów legislacyjnych oraz nieskłonego do uznania krytycznej oceny wprowadzonych rozwiązań) jest wyłącznie bezpośrednie

terminologiczną w tym zakresie. Rezygnując z niefortunnego pojęcia „mienie”, zaproponowano bowiem, aby przedmiot czynności wykonawczej kradzieży szczególnie zuchwałej był określany jako „rzecz ruchoma”.

⁵⁶ W istocie art. 278a K.k. trudno uznać za zgodny z art. 112, 119 ust. 1, art. 31 ust. 3, a ponadto również z art. 32 ust. 1 oraz z art. 42 ust. 3 Konstytucji RP. W kontekście zaś rozważanej w niniejszym opracowaniu merytorycznej wadliwości art. 278a K.k., należy podkreślić, że pozbawienie mocy obowiązującej określonego przepisu z powodu jego nieokreśloności powinno być traktowane jako środek ostateczny, czyli stosowany dopiero wówczas, gdy inne metody jej usuwania okażą się niewystarczające (zob. wyrok TK z dnia 9 października 2007 r., SK 70/06, OTK 2007, z. 9A, poz. 103). Zasygnalizowana w ten sposób subsydiarność wystąpienia z pytaniem prawnym do Trybunału Konstytucyjnego na podstawie art. 193 Konstytucji RP oznacza więc, iż przed podjęciem tego rodzaju decyzji niezbędne jest wykorzystanie wszystkich instrumentów interpretacyjnych i kolizyjnych. Konieczność dokonania samodzielnej oceny w zakresie zgodności przepisów stanowiących podstawę rozstrzygnięcia z ustawą zasadniczą potwierdza zresztą konsekwentnie prezentowany przez Trybunał Konstytucyjny pogląd, iż: „[...] przedmiotem pytania prawnego winno być tego rodzaju zagadnienie prawne, którego rozwiązanie możliwe jest wyłącznie przez wyrok Trybunału Konstytucyjnego, uznający kwestionowany przepis za zgodny z unormowaniem wyższego rzędu, bądź też stwierdzający jego niezgodność, skutkującą uchYLENIEM wadliwego przepisu” – zob. postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 lipca 2004 r., P 22/02, OTK 2004, z. 7A, poz. 76; zob. także M. Gutowski, P. Kardas, *Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji*, Warszawa 2017, s. 607 i nast.

⁵⁷ Zob. w tym zakresie m.in. K. Szczucki, *Wykładnia prokonstytucyjna prawa karnego*, Warszawa 2015, s. 302-304.

stosowanie Konstytucji RP i finalne ich pominięcie przez sądy w procesie orzekania. Należy przy tym podkreślić, że bezpośrednie stosowanie Konstytucji RP, polegające na odmowie zastosowania określonego przepisu *in concreto*, nie narusza *per se* kompetencji Trybunału Konstytucyjnego w zakresie wyłączności orzekania o niekonstytucyjności ustaw *in abstracto*. Zakwestionowany w danym przypadku przepis (co następowałoby w ramach tzw. rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa) będzie bowiem nadal obowiązywał w systemie prawnym⁵⁸, choć niewątpliwie jednostkowa odmowa jego zastosowania może oddziaływać na przyszłe oceny jego konstytucyjności.

Zakończenie

Historycznoprawna część niniejszych rozważań skłania do wniosku, że wprowadzenie kradzieży szczególnie zuchwałej do Kodeksu karnego z 1969 r. wzbudziło liczne wątpliwości interpretacyjne, stawiając jednocześnie przed doktryną i orzecznictwem poważne zadanie w postaci skonkretyzowania jego treści. Ocenny charakter znamion czynu z art. 208 d.K.k. skutkował jednak tym, że rozpoznanie ich sensu okazało się wprost niemożliwe. Przy odniesieniu powyższego spostrzeżenia do normatywnej definicji kradzieży szczególnie zuchwałej, wprowadzonej do przepisów obowiązującego Kodeksu karnego (art. 115 § 9a K.k.), trudno oprzeć się wrażeniu, że również tego rodzaju próby wyznaczenia „granic” niniejszego czynu zabronionego nie przyniosą, wbrew oczekiwaniom projektodawców, spodziewanych efektów. Wątpliwe bowiem wydaje się nadawanie sztywnego czy quasi-sztywnego znaczenia pojęciu, które ze swej natury (w czym bezspornie utwierdzają przeszłe doświadczenia) jest w całości „płynne”. *De lege lata* ustawowe wyjaśnienie istoty rozważanego typu kradzieży uzyskuje w konsekwencji jedynie pozornie użyteczny wymiar, rodząc uzasadnione podejrzenia, czy wyznaczony w nim zakres kryminalizacji odpowiada standardom wynikającym z poszanowania postulatu maksymalnej określoności tworzonych typów czynów zabronionych. Zgłoszona tutaj wątpliwość sprawia więc, że regulacja kradzieży szczególnie zuchwałej wydaje się niezgodna z postanowieniami Konstytucji RP i to nie tylko z racji wspomnianych uchybień *stricte* formalnych, lecz także z powodu wadliwości o charakterze merytorycznym.

⁵⁸ Zob. m.in. wyrok NSA z dnia 24 października 2000 r., V SA 613/00, LEX nr 46062.

Bibliografia

- Andrejew I., *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1970.
- Andrejew I., *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1989.
- Andrejew I., Świda W., Wolter W., *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973.
- Bafia J., Mioduski K., Siewierski J., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1971.
- Bafia J., Mioduski K., Siewierski J., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1977.
- Baran A., *Kradzież szczególnie zuchwała (art. 208 k.k.) w orzecznictwie SN*, Problemy Praworządności 1987, nr 8–9.
- Barczak-Oplustil A. i in., *Niekonstytucyjna nowelizacja Kodeksu karnego w związku z epidemią COVID-19*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2020, t. 24, z. 2.
- Barczak-Oplustil A. i in., *Opinia w sprawie uchwalonej przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej na 12 posiedzeniu ustawy z dnia 4 czerwca 2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych na zapewnienie płynności finansowej przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 (druk senacki nr 142)*, <https://kipk.pl/ekspertyzy/opinia-w-sprawie-uchwalonej-przez-sejm-rzeczypospolitej-polskiej-na-12-posiedzeniu-ustawy-z-dnia-4-czerwca-2020-r-o-doplatach-do-oprocentowania-kredytow-bankowych-udzielanych-na-zapewnienie-plynnosci/> [dostęp: 22.02.2022 r.].
- Biernaczyk Z., *Rozbój w aspekcie kryminologicznym i kryminalistycznym*, Wrocław 1977.
- Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *„Tarcza sprawiedliwości” – kary za włamania na e-lekcje, ochrona przedsiębiorców, mniej spraw w sądach i procesy on-line*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/tarcza-sprawiedliwosci---kary-za-wlamania-na-e-lekcje-ochrona-przedsiębiorców-mniej-spraw-w-sadach-i-procesy-on-line> [dostęp: 12.02.2022 r.].
- Górniok O., *Z problematyki kradzieży szczególnie zuchwałej*, Problemy Praworządności 1971, nr 11.
- Gutekunst W., *Kradzież szczególnie zuchwała*, Wrocław 1978.
- Gutekunst W., *Kradzież szczególnie zuchwała a rozbój*, Problemy Praworządności 1973, nr 7.
- Gutekunst W., *O kradzieży szczególnie zuchwałej*, Państwo i Prawo 1973, z. 5.
- Gutowski M., Kardas P., *Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji*, Warszawa 2017.
- Iwanek T., *Kradzież szczególnie zuchwała – perspektywa historyczna i uwagi de lege lata*, Prokuratura i Prawo 2021, nr 1.
- Kania-Chramęga A., *Kradzież szczególnie zuchwała w świetle postanowień ustawy z dnia 19.06.2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 – kontrowersje interpretacyjne, w: Zmiany w prawie karnym materialnym i procesowym w latach 2018–2021. Zagadnienia wybrane*, t. 4, red. H. Paluszkiwicz, Zielona Góra 2021.
- Kieres B., *Pojęcie kradzieży „szczególnie zuchwałej” w rozumieniu art. 208 k.k.*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 1973, nr 1.
- Liszewska A., *Z problematyki przestępstwa rozboju (Zagadnienia przedmiotu ochrony)*, Przegląd Sądowy 1993, nr 2.

- Łagodziński S., *Agresywność działania sprawcy jako czynnik konstytuujący szczególną zuchwałość z art. 208 k.k.*, *Palestra* 1977, nr 11.
- Łagodziński S., *Pojęcie gwałtu na osobie w przestępstwie rozboju*, *Palestra* 1978, nr 7.
- Łagodziński S., *Szczególna zuchwałość kradzieży w świetle wytycznych Sądu Najwyższego*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 1981, nr 2.
- Mering L., *Glosa do uchwały SN z dnia 21 marca 2007 r.*, *I KZP 39/06*, *Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa* 2008, nr 1.
- Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, red. I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak, Warszawa 1997.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 8, Warszawa 1966.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 10, Warszawa 1968.
- Szczucki K., *Wykładnia prokonstytucyjna prawa karnego*, Warszawa 2015.
- Szerer M., *Problematyczność pojęcia kradzieży szczególnie zuchwałej*, *Państwo i Prawo* 1976, z. 8-9.
- Śliwowski J., *Prawo karne*, Warszawa 1979.

Prawne aspekty działalności kół gospodyń wiejskich

Legal aspects of the activities of country housewives' associations

Правовые аспекты деятельности кружков сельских домохозяек

Правові аспекти діяльності клубів сільських господинь

ARTUR LIS

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: artur.lis@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0003-4613-0671>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest analiza formalno-prawnych aspektów funkcjonowania kół gospodyń wiejskich w Polsce. Celami szczegółowymi są m.in. zaprezentowanie formy organizacyjnej, zakresu działalności, statutu, procedury złożenia wniosku o wpis koła do rejestru, pomocy finansowej z budżetu państwa, nadzoru nad jego działalnością. W artykule omówiono różne formy prawne funkcjonowania KGW oraz zmiany wynikające z wejścia w życie ustawy z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich. Wykorzystano metodę dogmatyczną uzupełnioną przez metodę historycznoprawną.

Słowa kluczowe: koło gospodyń wiejskich, stowarzyszenie, kółka rolnicze

Summary: This article analyses formal and legal aspects of country housewives' associations functioning in Poland. The detailed objectives include presentation of the organizational structure, scope of activity, statute, procedure for submitting an application for entry of the association into the register, financial aid from the state budget as well as supervision over its activity. The article discusses various legal forms of country housewives' associations and amendments resulting from the entry into force of the Act of 9 November 2018 on country housewives' associations. A dogmatic approach complemented by a legal historical method was used.

Key words: country housewives' association, association, agricultural associations

Резюме: Предметом статьи является анализ формальных и правовых аспектов функционирования кружков сельских домохозяек в Польше. Подробные цели – представление организационной формы, сферы деятельности, устава, порядка подачи заявления о внесении кружка в реестр финансовой помощи из государственного бюджета, надзора за его деятельностью. В статье рассматриваются различные правовые формы функционирования Кружков сельских домохозяек и изменения, обусловленные вступлением в силу Закона от 9 ноября 2018 года «О кружках сельских домохозяек». Использовался догматический метод, дополненный историко-правовым методом.

Ключевые слова: кружок сельских домохозяек, объединение, сельскохозяйственные кружки

Резюме: Предметом статті є аналіз формально-правових аспектів функціонування клубів сільських господинь у Польщі. Конкретними цілями є, серед іншого, представлення організаційної форми, сфери діяльності, статуту, порядку подання заяви про внесення до реєстру, форми фінансової допомоги з державного бюджету, нагляду за його діяльністю. У статті розглянуто різні нормативно-правові форми діяльності КСГ та зміни, що виникли внаслідок набрання чинності законом від 9 листопада 2018 року про клуби сільських господинь. Було використано догматичний метод, доповнений історично-правовим.

Ключові слова: клуб сільських господинь, асоціація, сільськогосподарські клуби

Wstęp

Celem pracy jest przedstawienie genezy, funkcji, form zrzeszania się oraz zakresu działalności kół gospodyń wiejskich¹. KGW to jedna z najstarszych form organizacji społecznych, jakie funkcjonują w Polsce². Pierwsze koła powstały w latach 60. XIX w. Początkowo działały jako organizacje pomocnicze dla kółek rolniczych³. Skupiały w tym czasie najbardziej aktywnych mieszkańców społeczności wiejskiej. Dzięki temu zauważono, że postępowe kobiety mogą stać się pomocą we wdrażaniu zmian i innowacji⁴. KGW prowadziły działalność społeczną, kulturalną, sportową oraz towarzyską. Na przełomie XIX i XX w. pełniły funkcję oporu względem polityki zaborczej, co czyniło KGW jedną z wielu organizacji o profilu niepodległościowym⁵.

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nastąpił rozkwit kół gospodyń wiejskich, o czym świadczy wzrost liczby kół z 8378 na przełomie lat 50. i 60. do 35 653 pod koniec lat 80. oraz wzrost liczby wszystkich członkiń z 159 900 w 1959 r. do 1 117 800 w 1989 r. Z kolei liczba kół zaczęła spadać od początku lat 90. XX w.⁶

Działalność kół gospodyń zaznacza się coraz silnie w przestrzeni publicznej polskiej wsi⁷. Częściowo ma to związek z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, co zaowocowało dowartościowaniem regionów, zwiększeniem nakładów na infrastrukturę oraz dopływem funduszy⁸. Warto podkreślić supozycję uzasadnienia projektu ustawy z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich: „Projektowana ustawa wychodzi naprzeciw pilnej potrzebie nadania Kołom Gospodyń Wiejskich (KGW) osobowości prawnej. Obecnie poszczególne KGW nie mają możliwości aplikowania o dotacje. Z kolei samorządy terytorialne nie mają również możliwości rozliczania ewentualnego wsparcia finansowego udzielanego KGW”⁹.

¹ Koło gospodyń wiejskich – dalej KGW lub koło.

² M. Biejał, K. Wójcikowska, *O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich*, *Wies i Rolnictwo* 2015, nr 1–2, s. 97.

³ Z. Grzebisz-Nowicka, *Działalność organizacji Kół Gospodyń Wiejskich na rzecz kobiet i ich rodzin*, w: *Kobieta wiejska w Polsce: rodzina, praca, gospodarstwo*, red. J. Sawicka, Warszawa 1995.

⁴ J. Sawicka, *Koła gospodyń wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet*, *Wies i Rolnictwo* 1996, nr 2, s. 75–88.

⁵ Tamże.

⁶ Zob. I. Matysiak, *Koła gospodyń wiejskich i ich funkcje w kontekście specyfiki trzeciego sektora w wybranych społecznościach wiejskich*, w: *Kobiety, feminizm, demokracja. Wybrane zagadnienia z seminarium IFiS PAN z lat 2001–2009*, red. B. Budrowska, Warszawa 2009.

⁷ *Women and the Politics of Empowerment*, red. A. Bookman, S. Morgen, Philadelphia 1988; G. Chmiak, *How Individualists Make Solidarity Work*, Warszawa 2006; I. Hłowiecka-Tańska, *Liderzy i działacze. O idei trzeciego sektora w Polsce*, Warszawa 2011; A. Titkow, *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*, Warszawa 2007.

⁸ M. Biejał, K. Wójcikowska, *O roli tradycji...*, s. 98–99.

⁹ Rządowy projekt ustawy o kołach gospodyń wiejskich, druk nr 2856, Sejm VIII kadencji.

Ustawa o kołach gospodyń wiejskich definiuje koła jako dobrowolną, niezależną od administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego, samorządną organizację mieszkańców wsi, wspierającą rozwój przedsiębiorczości na wsi i aktywnie działającą na rzecz środowisk wiejskich¹⁰. Mając na względzie dotychczas obowiązujące przepisy i ramy prawne, jak również uchwaloną pod koniec 2018 r. ustawę o kołach gospodyń wiejskich, KGW może prowadzić swoją działalność w następujących ramach prawnych:

- 1) ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (jako stowarzyszenie)¹¹;
- 2) ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników (w ramach Krajowego Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych, jako samodzielne kółko rolnicze lub działalność w strukturach kółka rolniczego)¹²;
- 3) ustawy z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich;
- 4) jako grupa nieformalna (osoby fizyczne).

Ustawa o kołach gospodyń wiejskich wprowadziła wiele nowych rozwiązań prawnych. Obecnie koła kultywują tradycję, przyczyniając się do rozwoju obszarów wiejskich. Wykazują się przedsiębiorczością i budują dobry wizerunek swojej okolicy. Realizacja wielu działań podejmowanych przez koła możliwa jest dzięki finansowaniu udzielanemu z budżetu państwa. Zagadnienia dotyczące kół gospodyń wiejskich – po wejściu w życie ustawy o kołach gospodyń wiejskich – nie zostały jeszcze dostatecznie opracowane w piśmiennictwie. Na szczególną uwagę zasługują zmiany dokonane przez ustawę z dnia 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy o kołach gospodyń wiejskich, które weszły w życie z dniem 22 lipca 2021 r.¹³ W niniejszej pracy wykorzystano metodę dogmatyczną uzupełnioną przez metodę historycznoprawną.

1. Historia tworzenia kół gospodyń wiejskich

Wieś od zawsze była miejscem, gdzie tradycyjnie rola kobiety była mocniej związana z domem i rodziną¹⁴. Kobiety pielęgnowały lokalne tradycje i przekazywały je

¹⁰ Art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2256.

¹¹ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 2261.

¹² Ustawa z dnia 8 października 1982 r. o społeczno-zawodowych organizacjach rolników, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 281.

¹³ Ustawa z dnia 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy o kołach gospodyń wiejskich, Dz. U. z 2021 r. poz. 1240.

¹⁴ S. Michalska, *Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich*, *Wieś i Rolnictwo* 2013, nr 2, s. 125.

młodszy pokoleniom. Współczesne mieszkanki wsi są również aktywne zawodowo i społecznie¹⁵.

Początkowo koła gospodyń wiejskich miały głównie na celu m.in. działania na rzecz edukacji mieszkańców wsi oraz rozwoju regionalnego. W marcu 1866 r. we wsi Piaseczno na Pomorzu Gdańskim powstała pierwsza organizacja kobieca i przyjęła nazwę „Towarzystwo Gospodyń”¹⁶. Z kolei w 1877 r. działaczka socjalistyczna i nauczycielka Filipina Płaskowicka założyła pierwsze na ziemiach polskich koło gospodyń wiejskich we wsi Janisławice pod Skierniewicami¹⁷. Założycielka rozpoczęła swoją aktywność od nauczania dzieci wiejskich, a z czasem również dorosłych.

Bez wątpienia powstające wówczas koła odgrywały ważną rolę o charakterze niepodległościowym¹⁸. W 1918 r. działające na ziemiach polskich organizacje kobiet wiejskich przyjęły oficjalnie wspólną nazwę „Koła Gospodyń Wiejskich”. Miały one charakter elitarny, a ich działalność cieszyła się uznaniem i renomą.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego KGW prowadziły działalność edukacyjną, m.in. o charakterze kulinarnym oraz krawieckim. Działalność ta miała na celu podniesienie kultury życia codziennego, opieki zdrowotnej, oświatowej i sanitarnej oraz aktywizacji zawodowej kobiet¹⁹. Przed wybuchem II wojny światowej na ziemiach polskich istniało ok. 4 tysięcy kół, zrzeszających blisko 100 tysięcy kobiet.

W czasie PRL-u nastąpił gwałtowny rozkwit kół gospodyń wiejskich. Na przełomie lat 50. i 60. funkcjonowało 8378 kół, zaś pod koniec lat 80. działalność prowadziły już 35 653 koła. Koła rozpoczęły nowe kierunki działalności, organizując mieszkańcom wsi opiekę i wakacje dla dzieci na czas prac polowych, propagowały zdrowy tryb życia. KGW organizowały różnorodne kursy gotowania i przetwórstwa, organizowały pokazy i wypożyczanie sprzętu kulinarnego, jak również współuczestniczyły w organizacji jarmarków i festynów²⁰. Po transformacji ustrojowej 1989 r. liczba kół uległa zmniejszeniu. Było to związane ze zmianami instytucjonalnymi i prawnymi²¹.

¹⁵ A. Ostaszewska, *Zaangażowanie i aktywność społeczna kobiet na przykładzie kół gospodyń wiejskich oraz grup feministycznych. Analiza przypadków*, w: *Krajobraz społecznościowy – Polska 2014*, red. G. Chimiak, K. Iwińska, Warszawa 2014, s. 115.

¹⁶ J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, s. 9.

¹⁷ M. Środa, *Kobiety i władza*, Warszawa 2009, s. 367.

¹⁸ J. Stasiak, *Koła Gospodyń Wiejskich – nie tylko od kuchni*, Wieś Mazowiecka. Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie 2016, nr 11, s. 20.

¹⁹ J. Sawicka, *Koła Gospodyń Wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet*, *Wieś Jutra* 1998, nr 4, s. 32–33.

²⁰ J. Stasiak, *Koła Gospodyń Wiejskich...*, s. 20–21.

²¹ Szerzej: A. Mazurek, *Koła Gospodyń Wiejskich jako organizacje pozarządowe wspierające tradycję i rozwój środowisk wiejskich*, *Pedagogika Katolicka* 2021, t. 1, nr 28, s. 167–176.

Kobiety wspólnie działające w kołach gospodyń wiejskich chronią przed zapomnieniem wiele lokalnych tradycji oraz podejmują aktywności mające na celu promocję środowisk wiejskich, współpracując przy tym z wieloma instytucjami i samorządami²². Od 2018 r. działania te są wspierane dzięki dotacji celowej z budżetu państwa.

Cele, na jakie KGW mogą przeznaczyć przyznaną pomoc finansową, określa art. 2 ust. 3 ustawy o kołach gospodyń wiejskich, zgodnie z którym KGW może wydatkować pomoc na realizację celów związanych z:

- 1) działalnością społeczno-wychowawczą i oświatowo-kulturalną w środowiskach wiejskich;
- 2) działalnością na rzecz wszechstronnego rozwoju obszarów wiejskich;
- 3) rozwojem przedsiębiorczości kobiet;
- 4) inicjowaniem działań na rzecz poprawy warunków życia i pracy kobiet na wsi;
- 5) upowszechnianiem i rozwijaniem form współdziałania, gospodarowania i racjonalnych metod prowadzenia gospodarstw domowych;
- 6) reprezentacją interesów środowiska kobiet wiejskich wobec organów administracji publicznej;
- 7) rozwojem kultury ludowej, w tym w szczególności kultury lokalnej i regionalnej²³.

2. Koło gospodyń wiejskich jako samodzielne kółko rolnicze

Koło gospodyń wiejskich może działać jako samodzielne kółko rolnicze, opierając się na przepisach ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników. Koło jako samodzielne kółko rolnicze ma demokratycznie wybierane władze i działa na podstawie statutu. KGW – kółko rolnicze podlega rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym. Z chwilą takiej rejestracji uzyskuje osobowość prawną. KGW jako kółko rolnicze może prowadzić działalność gospodarczą na warunkach dotyczących spółdzielni kółek rolniczych. Taki podmiot, analogicznie jak w przypadku stowarzyszeń rejestrowych, może uzyskać wpis do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich (KRKGW) o charakterze deklaratoryjnym i w ramach rejestracji podmiot powinien wskazać REGON i NIP²⁴.

²² *Dokumentacja wewnętrzna w jednostkach sektora finansów publicznych*, red. P. Walczak, wyd. 6, Warszawa 2019.

²³ Zob. *Dokumenty niezbędne do wpisu do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich*, <https://www.gov.pl/web/arimr/dokumenty-niezbedne-do-wpisu-do-krkgw> [dostęp: 14.04.2022 r.].

²⁴ K. Lipiński, K. Trudnowska, *Formalno-prawne aspekty funkcjonowania kół gospodyń wiejskich*, w: I. Byszewska, *Lokalne, regionalne i tradycyjne szansą dla Kół Gospodyń Wiejskich. Poradnik dla KGW*, Warszawa 2019, s. 82.

Nie ma oczywiście przeszkód, aby np. dotychczasowi członkowie stowarzyszenia założyli odrębną działalność, uzyskując tym samym odrębną od stowarzyszenia osobowość prawną jako koło gospodyń wiejskich. W tej sytuacji w procesie rejestracji w KRKGW powinien uczestniczyć komitet założycielski²⁵.

Inaczej należy traktować podmioty, które działały przed dniem wejścia w życie ustawy o kołach gospodyń wiejskich. W przypadku takich podmiotów wpis do KRKGW ma charakter konstytutywny i wiąże się z utworzeniem nowej osobowości prawnej, podmiotu niezależnego organizacyjnie od podmiotu, który działał przed dniem złożenia wniosku o wpis do KRKGW. Dlatego należy uznać, że w takich przypadkach dochodzi do utworzenia nowego koła na podstawie przepisów ustawy o kołach gospodyń wiejskich²⁶.

Koło gospodyń wiejskich dotychczas funkcjonujące jako wyodrębniona jednostka organizacyjna w ramach kółka rolniczego, utworzona na podstawie przepisów ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników, na skutek wpisu takiego podmiotu do KRKGW uzyska osobowość prawną. Analogicznie jak w przypadku stowarzyszeń zwykłych, rejestracji koła w KRKGW powinien dokonać komitet założycielski, a koło po uzyskaniu wpisu powinno wystąpić do właściwych organów o nadanie REGON i NIP.

Statut koła gospodyń wiejskich – kółka rolniczego powinien określać:

- 1) nazwę i siedzibę kółka;
- 2) podmiotowy i terytorialny zakres jego działania;
- 3) cele i zadania kółka oraz środki ich realizacji;
- 4) zakres i przedmiot działalności gospodarczej;
- 5) sposób występowania członków oraz utraty członkostwa;
- 6) prawa i obowiązki członków;
- 7) sposób ustanawiania składek członkowskich;
- 8) strukturę organizacyjną kółka;
- 9) organy kółka, ich kompetencje, okres kadencji oraz tryb ich wyboru i odwoływania przed upływem kadencji;
- 10) warunki podejmowania i ważności uchwał organów kółka;
- 11) sposób reprezentowania kółka na zewnątrz;
- 12) majątek kółka oraz sposób dysponowania tym majątkiem;
- 13) sposób zaciągania przez kółko zobowiązań majątkowych;
- 14) zasady podziału nadwyżki z prowadzonej działalności gospodarczej;
- 15) sposób zmiany statutu;
- 16) tryb likwidacji kółka.

²⁵ Tamże, s. 82–83.

²⁶ Tamże, s. 83.

Każde KGW, które jest jednostką kółka rolniczego, tak samo jak samodzielne kółko rolnicze ma prawo do korzystania z pomocy organizacyjno-instruktażowej, finansowo-gospodarczej i prawnej kółek rolniczych, spółdzielni kółek rolniczych oraz związków rolników, kółek i organizacji rolniczych.

Na podstawie art. 28 ustawy o kołach gospodyń wiejskich ustawodawca dokonał zmiany w ustawie o społeczno-zawodowych organizacjach rolników, wykreślając z niej możliwość tworzenia/powstawania KGW w formule kółka rolniczego. Mianowicie w art. 3 uchylono pkt 2 oraz cały rozdział 4 ustawy poświęcony KGW²⁷. W ten sposób pozostawiono kołom możliwość funkcjonowania na dotychczasowych zasadach, równocześnie nowe KGW nie mogą być tworzone w oparciu o przepisy ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników²⁸.

3. Koła gospodyń wiejskich jako stowarzyszenia

Koła gospodyń wiejskich, które istnieją na podstawie ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach, mają status organizacji pozarządowej. Takie koła w swojej nazwie, na ogół, posługują się zwrotem „stowarzyszenie”. Stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych. Cele stowarzyszenia mają służyć szeroko pojmowanym celom społecznym (np. kulturalnym, oświatowym, ochronie środowiska). Stowarzyszenie podlega wpisowi w Krajowym Rejestrze Sądowym i z datą wpisu uzyskuje osobowość prawną, przy czym stowarzyszeniu przysługuje status organizacji pozarządowej. Stowarzyszenie może założyć minimum siedem osób, które są obywatelami polskimi i mają pełną zdolność do czynności prawnych. Uchwalają one statut stowarzyszenia i wybierają zarząd oraz organy kontrolne.

Podstawowym źródłem dochodów stowarzyszenia są składki członkowskie. Stowarzyszenie może ubiegać się o pomoc publiczną. Przyjmować może darowizny, spadki i zapisy, prowadzić działalność gospodarczą i z tego tytułu również uzyskiwać przychody.

Stowarzyszenie zwykle jest uproszczoną formą stowarzyszenia, a do jego założenia wystarczą trzy osoby fizyczne, które uchwalają regulamin działalności, określający w szczególności nazwę stowarzyszenia zwykłego, cel, teren i środki działania, siedzibę, przedstawiciela reprezentującego stowarzyszenie zwykłe, sposób nabycia i utraty członkostwa, a także sposób rozwiązania stowarzyszenia. Stowarzyszenie

²⁷ Art. 3 ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników.

²⁸ I. Byszewska i in., *Lokalne, regionalne i tradycyjne szansą dla Kół Gospodyń Wiejskich II. Poradnik dla Kół Gospodyń Wiejskich*, wyd. 2, Warszawa 2020, s. 98–101.

zwykle może posiadać zarząd, statut, komisję rewizyjną. Rejestr stowarzyszeń zwykłych prowadzi starosta właściwy ze względu na siedzibę stowarzyszenia. Stowarzyszenie zwykle nie posiada pełnej osobowości prawnej (posiada tzw. ułomną osobowość prawną), może zaciągać zobowiązania oraz korzystać z różnych form finansowania. Stowarzyszenia zwykle nie mogą powoływać swoich oddziałów terenowych ani łączyć się w związki stowarzyszeń²⁹.

Z inicjatywą założenia koła gospodyń wiejskich – stowarzyszenia zwykłego występują minimum trzy osoby fizyczne, przy czym nie ma obowiązku, aby posiadały one gospodarstwo rolne czy mieszkały na wsi. Osoby te uchwalają regulamin działalności, który jest odpowiednikiem statutu kółka rolniczego czy stowarzyszenia rejestrowanego. Stowarzyszenie może powołać zarząd i organy kontroli, których wybór i zadania określone są w regulaminie. Przedstawiciel reprezentujący stowarzyszenie zwykle albo zarząd składa na piśmie organowi nadzorującemu właściwemu ze względu na siedzibę stowarzyszenia zwykłego (obecnie jest to starosta właściwy dla miejsca siedziby) wniosek o wpis do ewidencji stowarzyszeń zwykłych. Do wniosku należy dołączyć regulamin działalności, listę założycieli, imię i nazwisko, adres zamieszkania oraz numer PESEL przedstawiciela reprezentującego stowarzyszenie zwykle albo członków zarządu oraz adres siedziby stowarzyszenia³⁰.

Stowarzyszeniu zwykłemu działającemu na podstawie ustawy Prawo o stowarzyszeniach i podlegającemu wpisowi do rejestru prowadzonego przez starostów ustawa nadaje status jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej – w tym przypadku, gdy członkowie takiego podmiotu zawnioskują o wpis do KRKGW, wówczas utworzą nowy podmiot, który w swojej organizacyjnej formie będzie odrębnym i niezależnym od stowarzyszenia zwykłego podmiotem prawa. Z uwagi na powyższe, w obrocie prawnym będą *de facto* funkcjonowały dwa podmioty: jeden w formie osoby prawnej, czyli koło gospodyń wiejskich, oraz stowarzyszenie zwykle, wpisane do właściwego rejestru. Podkreślenia wymaga również, że będzie się to wiązało z wypełnianiem obowiązków ciężących na tych podmiotach osobno dla każdego z nich. Należy przez to rozumieć, że do koła będą miały zastosowanie w pełni przepisy ustawy o kołach gospodyń wiejskich, natomiast stowarzyszenie będzie niezależnym od Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) podmiotem. Istotne jest, że w procesie rejestracji takiego podmiotu w KRKGW uczestniczyć powinien komitet założycielski, a nowo tworzone koło nie wskazuje REGON i NIP, które zostały nadane dla stowarzyszenia zwykłego³¹.

²⁹ K. Lipiński, K. Trudnowska, *Formalno-prawne aspekty...*, s. 80.

³⁰ Tamże, s. 80–82.

³¹ Szerzej: E. Hadrowicz, *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2020.

Tabela 1. Podobieństwa i różnice ram prawnych funkcjonowania KGW

Stowarzyszenie rejestrowe	Stowarzyszenie zwykłe	KGW na mocy ustawy o kołach gospodyń wiejskich
Liczba osób koniecznych do założenia		
Min. 7	Min. 3	Min. 10
Rejestracja		
Wpis do Krajowego Rejestru Sądowego (właściwy oddział)	Wpis do ewidencji stowarzyszeń zwykłych (właściwe starostwo)	Wpis do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich – Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
Obowiązkowe władze		
Walne zebranie członków Zarząd Organ nadzoru wewnętrznego (komisja rewizyjna)	Przedstawiciel reprezentujący stowarzyszenie lub zarząd	Zebranie członków Zarząd
Prowadzenie działalności gospodarczej		
Tak	Nie	Tak
Osobowość prawna		
Tak	Nie	Tak

Źródło: I. Byszewska i in., *Lokalne, regionalne i tradycyjne szansą dla Kół Gospodyń Wiejskich II. Poradnik dla Kół Gospodyń Wiejskich*, wyd. 2, Warszawa 2020, s. 101.

4. Koła gospodyń wiejskich po nowelizacji prawa

Do 2018 r. koła gospodyń wiejskich działały na podstawie ustawy z 1982 r. o społeczno-zawodowych organizacjach rolników oraz uchwalonych przez siebie regulaminów. Statut koła określał jego nazwę, siedzibę i teren działania³². Koła tworzone były jako wyodrębnione jednostki organizacyjne kółek rolniczych i posiadały swoją reprezentację we wszystkich ich statutowych organach³³. We wsiach, w których nie działały kółka rolnicze, KGW mogły posiadać osobowość prawną z uwagi na tworzenie ich jako samodzielnych kółek rolniczych³⁴. Kolejną możliwością było powołanie kół w formie stowarzyszenia zwykłego lub rejestrowego³⁵.

³² *Historia kół gospodyń wiejskich*, <http://podr.pl/doradztwo/historia-kol-gospodyn-wiejskich/> [dostęp: 14.04.2022 r.].

³³ Rozdział 4 ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników.

³⁴ E. Smoktunowicz, *Encyklopedia obywatela PRL. Status administracyjnoprawny*, Warszawa 1987, s. 111.

³⁵ I. Raszeja-Ossowska, *Formalno-prawne aspekty działalności kół gospodyń wiejskich*, Warszawa 2019, s. 3–5.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie³⁶ wprowadziła następującą definicję legalnej organizacji pozarządowych: „niebędące jednostkami sektora finansów publicznych, w rozumieniu ustawy o finansach publicznych, nie działające w celu osiągnięcia zysku oraz osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia, z zastrzeżeniem ust. 4”. Organizacjami pozarządowymi są podmioty, które mają osobowość prawną, jak również te, które jej nie posiadają³⁷.

W obecnym porządku prawnym koła gospodyń wiejskich funkcjonują jako organizacje rejestrowane w Krajowym Rejestrze Kół Gospodyń Wiejskich, stowarzyszenia (zwykle i tzw. rejestrowe) oraz kółka rolnicze. Podstawowym aktem normatywnym, regulującym funkcjonowanie KGW jest ustawa z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich. Ustawa ta określa formalno-prawne aspekty działalności kół gospodyń wiejskich. Należy jednak zauważyć, że nie jest to jedyna ustawa, na mocy której KGW mogą prowadzić swoją działalność. Zgodnie z przepisami przejściowymi zawartymi w wymienionej ustawie, wcześniej funkcjonujące podmioty prawa utworzone np. na podstawie ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach czy ustawy z dnia 8 października 1982 r. o społeczno-zawodowych organizacjach rolników, nadal funkcjonują. Ustawodawca dopuszcza także możliwość, by koła działające w dniu wejścia w życie ustawy o kołach gospodyń wiejskich, dostosowały swoje statuty i wystąpiły z wnioskiem o dokonanie wpisu do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich.

Ustawa o kołach gospodyń wiejskich w art. 2 ust. 1 definiuje koła jako dobrowolną, niezależną od administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego, samorządną społeczną organizację mieszkańców wsi, wspierającą rozwój przedsiębiorczości na wsi i aktywnie działającą na rzecz środowisk wiejskich. Ustawa określa także, że zadaniem kół jest reprezentowanie interesów i podejmowanie działań na rzecz poprawy sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich i ich rodzin oraz podejmowanie aktywności wspierających wszechstronny rozwój terenów wiejskich. Wskazany przez ustawę zakres działalności kół stanowi katalog otwarty, zaś wśród wymienionych aktywności możliwych do podejmowania przez koła gospodyń wiejskich znalazły się: prowadzenie działalności społeczno-wychowawczej i oświatowo-kulturalnej w środowiskach wiejskich; prowadzenie działalności na rzecz wszechstronnego rozwoju obszarów wiejskich; wspieranie rozwoju przedsiębiorczości kobiet;

³⁶ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1057.

³⁷ Zob. K. Lipiński, K. Trudnowska, *Formalno-prawne aspekty...*, s. 80–82.

inicjowanie i prowadzenie działań na rzecz poprawy warunków życia i pracy kobiet na wsi; upowszechnianie i rozwijanie form współdziałania, gospodarowania i racjonalnych metod prowadzenia gospodarstw domowych; reprezentowanie interesów środowiska kobiet wiejskich wobec organów administracji publicznej; rozwijanie kultury ludowej, w tym zwłaszcza kultury lokalnej i regionalnej (art. 2 ust. 3). KGW mogą mieć siedzibę i działać także na terenach sołectw położonych w granicach administracyjnych miast oraz miast do 5000 mieszkańców.

Nowo powstałe koła podlegają obowiązkowi wpisu do KRKGW, prowadzonego przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Komitet założycielski składa do kierownika właściwego miejscowo powiatowego biura ARiMR wniosek o wpis koła do rejestru wraz ze statutem lub oświadczeniem o przyjęciu wzorcowego statutu, listą założycieli koła, oświadczeniami założycieli koła o woli wejścia w skład jego członków oraz o miejscu zamieszkania na terenie działalności koła, a także informacją o osobach umocowanych do jego reprezentacji³⁸.

Jeżeli statut koła jest zgodny z przepisami prawa, a jego założyciele spełniają określone wymogi, a także w rejestrze nie ma już koła z siedzibą w tej samej wsi, to Prezes ARiMR dokonuje, w drodze decyzji, wpisu KGW do rejestru, a następnie wydaje zaświadczenie o tym wpisie. W sytuacji gdy więcej niż jedno KGW utworzone na terenie tej samej wsi chce złożyć wniosek o wpis, pierwszeństwo ma to, które złożyło wniosek jako pierwsze. Prezes ARiMR może dokonać upoważnienia kierownika biura powiatowego do działania w imieniu Prezesa. Przepisy ustawy nakładają obowiązek wpisu do rejestru wszystkich zmian danych. W momencie dokonania wpisu do rejestru KGW nabywa osobowość prawną³⁹.

Z inicjatywą założenia koła może wystąpić co najmniej dziesięć osób, zwanych do czasu rejestracji koła w KRKGW założycielami, które ukończyły 18 lat oraz których miejscem zamieszkania jest wieś będąca terenem działalności koła, sołectwo położone w granicach administracyjnych miasta albo miasto do 5000 mieszkańców. Miejsce zamieszkania nie jest tożsame z miejscem zameldowania takiej osoby, ponieważ miejsce zameldowania może różnić się od miejsca zamieszkania⁴⁰.

Założyciele w drodze uchwały przyjmują statut koła. Może być to statut wzorcowy, stanowiący załącznik do ustawy o kołach gospodyń wiejskich, lub statut własny, spełniający wymogi określone w art. 5 ust. 2 tej ustawy. W każdym czasie koło może przyjąć statut wzorcowy, jeśli wcześniej uchwaliło statut własny, lub statut własny, jeśli wcześniej uchwaliło statut wzorcowy. Każda taka zmiana statutu

³⁸ Art. 6–9 ustawy o kołach gospodyń wiejskich.

³⁹ Tamże, art. 9.

⁴⁰ Tamże, art. 4.

powoduje obowiązek zgłoszenia jej do KRKGW. Przyjęcie statutu wzorcowego wiąże się z tym, że koło może jedynie dopisać swoją nazwę, siedzibę czy też teren działania. Natomiast zmiana liczby członków zarządu lub sposobu reprezentacji jest już zmianą uregulowań statutu i powoduje, że statut taki przestaje być wzorcowy. Założyciele ze swojego grona wybierają komitet założycielski. Komitet jest organem kolegialnym, co oznacza, że musi składać się z co najmniej dwóch osób. Do czasu rejestracji koła w KRKGW, a następnie wyboru zgodnie ze statutem jego organów, w tym członków zarządu, w imieniu koła działa komitet założycielski. Oznacza to, że z wnioskiem o jego rejestrację w KRKGW występuje komitet założycielski⁴¹.

Po dokonaniu rejestracji koła w KRKGW oraz po wyborze zarządu, prawo do reprezentacji koła przysługuje jego zarządowi. Zarząd powoływany jest w drodze uchwały przez zebranie członków koła. Wraz z wpisem do KRKGW nabywa osobowość prawną, czyli staje się podmiotem praw i obowiązków, może pozywać i być pozywany, składać oświadczenia wywołujące skutki prawne, zaciągać zobowiązania. Po wpisie do KRKGW założyciele koła stają się jego członkami⁴².

Członkiem koła może być każda osoba, która ukończyła 18 lat. Osoby, które ukończyły 13 lat mogą brać udział w jego działalności, za pisemną zgodą przedstawicieli ustawowych (opiekunów prawnych), ale dopóki nie ukończą 18 lat, nie mogą stać się członkami koła. Osoby, które ukończyły 13 lat, mogą tworzyć młodzieżowe i dziecięce organizacje wspomagające realizację celów koła. Jednocześnie można być członkiem tylko jednego koła, które działa na podstawie ustawy⁴³.

Nazwa koła musi odróżniać się od nazw innych kół, w szczególności przez odniesienie się do terenu jego działalności, co oznacza, że w nazwie koła powinna być wskazana co najmniej jedna nazwa miejscowości, na terenie której koło prowadzi swoją działalność. Biorąc pod uwagę fakt, że w różnych jednostkach terytorialnych nazwy miejscowości mogą się powtarzać, to podczas weryfikacji unikalności nazwy należy zwrócić uwagę na ten fakt i w przypadku powtórzenia się nazwy (nie nazwy miejscowości, ale całej nazwy koła), obowiązkowo wezwać koło ubiegające się o wpis do KRKGW do zmiany swojej nazwy, przy czym należy pamiętać, że jego nazwa musi być zgodna ze statutem⁴⁴. W imieniu KGW wniosek o wpis do KRKGW składa komitet założycielski. Wniosek składa się do kierownika biura powiatowego właściwego miejscowo ze względu na siedzibę koła⁴⁵. W imieniu koła posiadającego w dniu

⁴¹ Tamże, art. 6–10.

⁴² Tamże, art. 15–16.

⁴³ Tamże, art. 4 ust. 3–4.

⁴⁴ Tamże, art. 5 ust. 4.

⁴⁵ Tamże, art. 8 ust. 1. Zob. *Kto może założyć Koło*, <https://www.gov.pl/web/kobiety-gospodarne-i-wyatkowe/kto-moze-zalozyc-kolo> [dostęp: 14.04.2022 r.].

złożenia wniosku o wpis do KRKGW osobowość prawną, wniosek podpisuje osoba lub osoby umocowane do reprezentacji. Wniosek wnosi się do kierownika biura powiatowego właściwego miejscowo ze względu na jego siedzibę. Sprawę wniosku organ powinien rozpatrzyć bez zbędnej zwłoki. Bez zbędnej zwłoki załatwiane są sprawy, które mogą być rozpatrzone w oparciu o dowody przedstawione przez stronę, łącznie z wnioskiem, lub w oparciu o fakty i dowody powszechnie znane albo znane z urzędu organowi, bądź możliwe do ustalenia na podstawie danych, którymi rozporządza ten organ. W przypadku sprawy wymagającej postępowania wyjaśniającego, jej załatwienie powinno nastąpić nie później niż w ciągu miesiąca, a sprawy szczególnie skomplikowanej – nie później niż w ciągu dwóch miesięcy od dnia wszczęcia postępowania. Do terminów wskazanych wyżej nie wlicza się terminów przewidzianych w przepisach prawa dla dokonania określonych czynności, okresów zawieszenia postępowania oraz okresów opóźnień spowodowanych z winy strony albo z przyczyn niezależnych od organu. O każdym przypadku niezakończenia sprawy w przewidzianym terminie należy poinformować wnioskodawcę, wysyłając zawiadomienie o niezakończonym w terminie. W zawiadomieniu należy podać przewidywany termin załatwienia sprawy oraz wskazać przyczynę opóźnienia. Organ, zawiadamiając stronę o przekroczeniu terminu na załatwienie sprawy, oprócz wskazania przyczyny zwłoki oraz wskazania nowego terminu, jest zobligowany do pouczenia strony o możliwości wniesienia ponaglenia (art. 36 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego)⁴⁶.

W przypadku wniesienia przez koło ponaglenia, organ prowadzący postępowanie jest obowiązany przekazać ponaglenie organowi wyższego stopnia (Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi) bez zbędnej zwłoki, nie później niż w terminie siedmiu dni od dnia jego otrzymania. W takim przypadku kierownik biura powiatowego przygotowuje niezbędne odpisy akt sprawy oraz pisemne ustosunkowanie się do ponaglenia.

KRKGW jest rejestrem jawnym, a dostęp do niego jest nieodpłatny. Jawność oznacza, że dane zgromadzone w KRKGW mają charakter publiczny, nie są utajnione i każdy zainteresowany może je przeglądać, bez wykazywania interesu prawnego. Zasada jawności dotyczy jedynie tych danych, które zostały wyliczone enumeratywnie w art. 13 ustawy o kołach gospodyń wiejskich⁴⁷.

Biorąc pod uwagę, że przepisy dotyczące pierwszeństwa wpisu do KRKGW kół działających na podstawie przepisów dotychczasowych (art. 34 ust. 2–4 oraz 6 ustawy o kołach gospodyń wiejskich) przestały już obowiązywać, bez znaczenia dla wpisu do KRKGW pozostają kwestie uregulowane w art. 34 ust. 5 i 7 ustawy o kołach gospodyń wiejskich,

⁴⁶ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 735. Zob. Z.R. Kmiecik, *Postępowanie administracyjne, postępowanie egzekucyjne w administracji i postępowanie sądowniczoadministracyjne*, Warszawa 2019.

⁴⁷ Art. 12 ustawy o kołach gospodyń wiejskich.

tzn. dotyczące dołączenia przez koła dokumentów poświadczających ich dotychczasową działalność, w szczególności statuty, zaświadczenia z organów jednostek samorządu terytorialnego, samorządu sołeckiego lub innych instytucji albo osób godnych zaufania.

Zgodnie z art. 14 ustawy o kołach gospodyń wiejskich najwyższym organem KGW jest zebranie członków. Do wyłącznej właściwości zebrania członków KGW należy wybór zarządu, uchwalanie kierunków działalności, rozpatrywanie i zatwierdzanie sprawozdań, podejmowanie uchwał w sprawie zbycia nieruchomości lub innej wyodrębnionej jednostki organizacyjnej, podejmowanie uchwał w sprawie przystępowania do innych organizacji społecznych lub gospodarczych oraz występowania z nich, oznaczanie najwyższej sumy zobowiązań, jaką KGW może zaciągnąć, podejmowanie uchwał w sprawie zrzeszania się w związek, podziału oraz likwidacji, uchwalanie zmian statutu, a także bieżący nadzór i kontrola działalności. Statut określa w szczególności nazwę i siedzibę koła, podmiotowy i terytorialny zakres działania, cele, zadania oraz środki ich realizacji, zakres i przedmiot działalności zarobkowej, sposób nabywania i utraty członkostwa, prawa i obowiązki członków, sposób ustanawiania i regulowania składek członkowskich, organy koła, warunki podejmowania i ważności uchwał organów koła, sposób reprezentowania koła, majątek koła, tryb zmiany statutu, jak również tryb likwidacji koła.

Koła gospodyń wiejskich mogą na zasadzie dobrowolności zrzeszać się i tworzyć związki kół gospodyń wiejskich, jeśli z inicjatywą ich utworzenia wystąpią co najmniej dwa koła. Podstawowym zadaniem związku kół gospodyń wiejskich jest zapewnienie zrzeszonym w nim kołom pomocy w realizacji zadań statutowych oraz reprezentowanie ich interesów⁴⁸.

5. Finansowanie kół gospodyń wiejskich

Zgodnie z ustawą o kołach gospodyń wiejskich oraz rozporządzeniem Ministra Inwestycji i Rozwoju w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz rozliczania przez Prezesa Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa pomocy finansowej z budżetu państwa dla kół gospodyń wiejskich oraz jej wysokości⁴⁹, KGW otrzymywały wsparcie finansowe w wysokości uzależnionej od liczby członków koła. Stawki udzielanej pomocy wynosiły:

⁴⁸ *Prawo rolne*, red. P. Czechowski, Warszawa 2019, rozdział XX.

⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Inwestycji i Rozwoju z dnia 28 listopada 2018 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz rozliczania przez Prezesa Agencji Restrukturyzacji

- 1) 3 tys. zł, jeżeli koło gospodyń wiejskich liczyło nie więcej niż 30 członków;
- 2) 4 tys. zł, jeżeli koło gospodyń wiejskich liczyło od 31 do 75 członków;
- 3) 5 tys. zł, jeżeli koło gospodyń wiejskich liczyło ponad 75 członków.

Od 2021 r. kwoty pomocy finansowej wzrosły odpowiednio do 5 tys. zł, 6 tys. zł i 7 tys. zł⁵⁰.

Majątek KGW powstaje ze składek członkowskich, darowizn, spadków, zapisów, dochodów z własnej działalności, dochodów z majątku koła oraz z ofiarności publicznej. Dochód z działalności KGW służy do realizacji celów statutowych i nie może być przeznaczony do podziału między jego członków. Koło może prowadzić działalność zarobkową, w tym działalność gospodarczą. Może ono otrzymywać dotacje celowe. Dofinansowanie może zostać przeznaczone na realizację celów wskazanych w ustawie o kołach gospodyń wiejskich⁵¹.

Tabela 2. Pomoc finansowa dla KGW w 2019 r. (wg województw, w tys. zł)

Województwo	Złożone wnioski		Wydane decyzje		Zrealizowane płatności	
	Liczba wniosków	Wnioskowana kwota	Wydane decyzje	Przyznana pomoc	Liczba płatności	Wypłacona kwota
dolnośląskie	287	937,00	287	937,00	287	937,00
kujawsko-pomorskie	451	1 505,00	451	1 505,00	451	1 505,00
lubelskie	1125	3 832,00	1121	3 819,00	1 121	3 819,00
lubuskie	115	399,00	114	396,00	114	396,00
łódzkie	711	2 498,00	711	2 498,00	711	2 498,00
małopolskie	767	2 623,00	764	2 605,00	764	2 602,40
mazowieckie	1081	3 851,00	1069	3 808,00	1 069	3 808,00
opolskie	85	291,00	84	288,00	84	288,00
podkarpackie	698	2 338,00	694	2 325,00	695	2 325,00

i Modernizacji Rolnictwa pomocy finansowej z budżetu państwa dla kół gospodyń wiejskich oraz jej wysokości, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 974.

⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 9 sierpnia 2021 r. w sprawie pomocy finansowej z budżetu państwa dla kół gospodyń wiejskich, Dz. U. z 2021 r. poz. 1438.

⁵¹ *Dokumenty niezbędne do przyznania pomocy*, <https://www.gov.pl/web/arimr/dokumenty-niezbedne-do-pryznania-pomocy12> [dostęp: 14.04.2022 r.]. Zob. *Koła Gospodyń Wiejskich*, <https://www.tygodnik-rolniczy.pl/articles/wies-i-rodzina/poradnik-dla-kgw-dotacje-projekty-inspiracje-pobierz/> [dostęp: 14.04.2022 r.].

Województwo	Złożone wnioski		Wydane decyzje		Zrealizowane płatności	
	Liczba wniosków	Wnioskowana kwota	Wydane decyzje	Przyznana pomoc	Liczba płatności	Wyplacona kwota
podlaskie	306	1 058,00	306	1 058,00	306	1 058,00
pomorskie	225	724,00	225	724,00	225	724,00
śląskie	250	855,00	250	855,00	250	855,00
świętokrzyskie	555	1 875,00	553	1 869,00	553	1 869,00
warmińsko-mazurskie	270	877,00	270	877,00	270	877,00
wielkopolskie	1342	4 989,00	1340	4 984,00	1343	4 984,00
zachodnio-pomorskie	351	1 152,00	350	1 149,00	350	1 146,00
Razem	8619	29 804,00	8589	29 697,00	8593	29 691,40

Źródło: Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2019 rok, Warszawa 2020, s. 286.

6. Wsparcie dla kół gospodyń wiejskich za promowanie szczepień przeciw COVID-19

Od 23 lipca do 15 września 2021 r. koła gospodyń wiejskich mogły składać wnioski w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa o udzielenie pomocy finansowej na realizację wydarzenia mającego na celu wsparcie lokalnej społeczności w zakresie dostępności szczepień przeciwko COVID-19. Za zorganizowanie do 30 września 2021 r. jednego festynu informacyjnego można było otrzymać 8 tys. zł. Wysokość tego wsparcia nie zależała od liczby osób zaszczepionych podczas takiego wydarzenia. KGW mogło natomiast otrzymać dodatkowe pieniądze, gdy szczepieniu poddało się co najmniej 100 osób.

Do wniosku należało dołączyć zaświadczenia dotyczące pomocy *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie lub innych pomocy *de minimis* oraz wniosek o wpis do ewidencji producentów na podstawie przepisów o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (w przypadku KGW nieposiadających takiego wpisu).

Z przeprowadzonego wydarzenia należało w ciągu 30 dni od jego zakończenia złożyć sprawozdanie ARiMR wraz z kopią umowy zawartej pomiędzy kołem

gospodyń wiejskich a punktem szczepień dotyczącej wykonania na wydarzeniu szczepień przeciwko COVID-19, materiałami dokumentującymi przeprowadzenie kampanii informacyjnej w mediach lokalnych lub społecznościowych albo za pośrednictwem ogłoszeń o wydarzeniu oraz materiały dokumentujące zrealizowanie aktywności podczas wydarzenia⁵².

7. Likwidacja kół gospodyń wiejskich

W przypadku wszczęcia postępowania w przedmiocie likwidacji KGW należy w każdym przypadku ustalić, czy została rozliczona pomoc przyznana temu kołu, ewentualnie pilnie zakończyć takie postępowanie, a w przypadku stwierdzenia istnienia wierzytelności ARiMR, zgłosić ją likwidatorowi koła⁵³.

W razie przejścia KGW w stan likwidacji, likwidatorami tego koła są członkowie jego zarządu, jeżeli statut lub, w razie braku odpowiednich postanowień statutu, uchwała ostatniego zebrania członków tego koła nie stanowi inaczej. KGW w likwidacji zachowuje swoją dotychczasową nazwę z dodaniem wyrazów: „w likwidacji”. Obowiązkiem likwidatora jest przeprowadzenie likwidacji w możliwie najkrótszym czasie, w sposób zabezpieczający majątek likwidowanego koła gospodyń wiejskich przed nieuzasadnionym uszczupleniem. W tych granicach likwidator jest uprawniony do kierowania działalnością KGW i reprezentowania tego koła na zewnątrz. Likwidator w szczególności powinien zawiadomić Prezesa ARiMR o otwarciu likwidacji i wyznaczeniu likwidatora, z podaniem jego imienia, nazwiska i miejsca zamieszkania; dokonywać czynności prawnych niezbędnych do przeprowadzenia likwidacji, w szczególności podać do publicznej wiadomości informację o otwarciu likwidacji oraz wezwać wierzycieli do przedstawienia wierzytelności, w terminie 3 miesięcy od dnia ogłoszenia.

Po zakończeniu likwidacji, likwidator powinien zgłosić kierownikowi biura powiatowego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa właściwemu ze względu na siedzibę koła gospodyń wiejskich, za pośrednictwem dyrektora oddziału regionalnego ARiMR właściwego ze względu na siedzibę tego koła, wniosek o wykreślenie tego koła z rejestru⁵⁴.

⁵² #SzczepimySię z KGW, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/kgw> [dostęp: 14.04.2022 r.].

⁵³ Art. 27–27d ustawy o kołach gospodyń wiejskich.

⁵⁴ Tamże, art 27b ust. 2 pkt 3.

Zakończenie

W świetle nowej ustawy z 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich KGW podlegają wpisowi do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich, prowadzonego przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Wniosek o wpis do KRKGW wraz ze statutem składa komitet założycielski (min. 10 osób) do kierownika powiatowego biura ARiMR. Koło nabywa osobowość prawną z chwilą dokonania wpisu do rejestru. Każdy ma prawo dostępu do danych zawartych w rejestrze. Na terenie jednej wsi może mieć siedzibę jedno koło. Terenem jego działalności może być jedna lub więcej wsi. Można być członkiem tylko jednego koła gospodyń wiejskich. Do koła może należeć każda osoba, która ukończyła 18 lat, a której miejscem zamieszkania jest wieś będąca terenem działalności koła. W nazwie koła musi znaleźć się odniesienie do terenu jego działalności, czyli w nazwie należy wskazać co najmniej jedną nazwę miejscowości, na terenie której koło prowadzi swoją działalność.

KGW działa na podstawie uchwalonego statutu, który określa w szczególności: nazwę i siedzibę koła, przedmiotowy i terytorialny zakres działalności koła, cele i zadania koła oraz środki ich realizacji, sposób nabywania i utraty członkostwa oraz przyczyny utraty członkostwa w kole, majątek koła oraz sposób dysponowania tym majątkiem, sposób reprezentowania koła na zewnątrz, prawa i obowiązki członków, organy koła i ich kompetencje, warunki podejmowania i ważności uchwał organów koła, tryb zmiany statutu oraz likwidacji koła.

Krajowy Rejestr Kół Gospodyń Wiejskich jest jawny i każdy ma prawo dostępu do danych zawartych w rejestrze oraz do otrzymania nieodpłatnie poświadczonego odpisu, wyciągu, zaświadczenia i informacji z rejestru. KRKGW zawiera dane i informacje zawarte we wniosku o wpis koła do rejestru oraz inne dane dotyczące koła, zamieszczone według następującego porządku:

- 1) data wpisu do rejestru i daty wpisów późniejszych zmian danych zawartych we wniosku o wpis koła do rejestru, w tym zmian statutu koła;
- 2) nazwa koła, adres siedziby koła, numer identyfikacyjny koła w krajowym rejestrze urzędowym podmiotów gospodarki narodowej (REGON), jeżeli numer taki został nadany, oraz numer identyfikacji podatkowej (NIP) koła;
- 3) lista założycieli koła;
- 4) informacja o osobie lub osobach umocowanych do reprezentacji koła oraz o sposobie tej reprezentacji;
- 5) informacja o oświadczeniach założycieli koła zawartych we wniosku o wpis koła do rejestru;
- 6) lista członków koła zawierająca miejsce stałego zamieszkania oraz numer ewidencyjny powszechnego elektronicznego systemu ewidencji ludności (PESEL)

członka, a w przypadku osoby nieposiadającej obywatelstwa polskiego – z kodem kraju tej osoby oraz numerem jej paszportu lub innego dokumentu stwierdzającego jej tożsamość⁵⁵.

Na podstawie ustawy z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich powstała oddzielna formuła organizacyjna dla KGW, które stanowią dobrowolne, niezależne i samorządne społeczne organizacje mieszkańców wsi. W oparciu o poprzednio obowiązujące przepisy prawa, KGW mogły być tworzone w ramach kółek rolniczych jako ich samodzielne jednostki, co w konsekwencji prowadziło do ograniczenia ich działalności. Mogły również funkcjonować w formie stowarzyszeń. Istotnym rozwiązaniem ustawowym jest nadanie KGW osobowości prawnej, co pozwala im na prowadzenie działalności gospodarczej na własny rachunek i korzystanie z finansowego wsparcia środkami publicznymi w formie dotacji celowych⁵⁶.

Koła gospodyń wiejskich to organizacje typowo kobiece – zakładane przez kobiety i zrzeszające kobiety. Wszystkie te organizacje wrosły już na dobre w krajobraz polskiej wsi. Są to organizacje stwarzające kobietom przestrzeń do wspólnych spotkań, oderwania się od codziennych obowiązków, pewien element emancypacji, miejsce do rozwijania talentów i angażowania się w życie społeczne i publiczne. Członkinie kół łączą tradycyjne role kobiece z pracą zawodową, zaś możliwość wspólnego działania na rzecz wsi i jej mieszkańców traktują jako obszar aktywności społecznej oraz sposób samorealizacji i odnoszenia sukcesów w zupełnie innej roli.

Analizując zakres działalności KGW na przestrzeni lat, można wysnuć wiele wniosków. Pierwsze koła zajmowały się wprowadzaniem do wsi nowoczesności za pomocą różnych form aktywności. Współcześnie działające koła swoje pomysły skupiają na szeroko rozumianej tradycji, nawiązywaniu do lokalnych i zapomnianych potraw, zwyczajów czy rękodzieła. Tradycja w pojmowaniu dzisiejszych kół bardzo często jest w dużej mierze wyobrażona i wytworzona na nowo, stosownie do bieżących potrzeb, a wobec tego traktowana z dużą śmiałością.

Poprzez wprowadzenie ustawy o kołach gospodyń wiejskich, koła zostały dostrzeżone i docenione przez ustawodawcę jako odrębna organizacja. Niezwykle ważne jest również wsparcie finansowe KGW z budżetu państwa na ich działalność statutową, którego wysokość jest uzależniona od liczby członków koła.

⁵⁵ *Informacje podstawowe*, <https://www.gov.pl/web/arimr/informacje-podstawowe-krkgw> [dostęp: 14.04.2022 r.].

⁵⁶ *Prawo rolne...*, rozdział XX; *Institucje prawa rolnego*, red. M. Korzycka, Warszawa 2019, s. 423 i nast.

Bibliografia

- Biejat M., Wójcikowska K., *O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich*, *Więś i Rolnictwo* 2015, nr 1–2.
- Borkowski J., Gurnicz A., *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.
- Byszewska I. i in., *Lokalne, regionalne i tradycyjne szansą dla Kół Gospodyń Wiejskich II. Poradnik dla Kół Gospodyń Wiejskich*, wyd. 2, Warszawa 2020.
- Chimiak G., *How Individualists Make Solidarity Work*, Warszawa 2006.
- Dokumentacja wewnętrzna w jednostkach sektora finansów publicznych*, red. P. Walczak, wyd. 6, Warszawa 2019.
- Dokumenty niezbędne do przyznania pomocy*, <https://www.gov.pl/web/arimr/dokumenty-niezbedne-do-przyznania-pomocy12> [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Dokumenty niezbędne do wpisu do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich*, <https://www.gov.pl/web/arimr/dokumenty-niezbedne-do-wpisu-do-krkgw> [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Grzebisz-Nowicka Z., *Działalność organizacji Kół Gospodyń Wiejskich na rzecz kobiet i ich rodzin*, w: *Kobieta wiejska w Polsce: rodzina, praca, gospodarstwo*, red. J. Sawicka, Warszawa 1995.
- Hadrowicz E., *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2020.
- Historia kół gospodyń wiejskich*, <http://podr.pl/doradztwo/historia-kol-gospodyn-wiejskich/> [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Howiecka-Tańska I., *Liderzy i działacze. O idei trzeciego sektora w Polsce*, Warszawa 2011.
- Informacje podstawowe*, <https://www.gov.pl/web/arimr/informacje-podstawowe-krkgw> [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Institucje prawa rolnego*, red. M. Korzycka, Warszawa 2019.
- Kmieciak Z.R., *Postępowanie administracyjne, postępowanie egzekucyjne w administracji i postępowanie sądownoadministracyjne*, Warszawa 2019.
- Koła Gospodyń Wiejskich*, <https://www.tygodnik-rolniczy.pl/articles/wies-i-rodzina/poradnik-dla-kgw-dotacje-projekty-inspiracje-pobierz/> [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Kto może założyć Koło*, <https://www.gov.pl/web/kobiety-gospodarne-i-wyjatkowe/kto-moze-zalozyc-kolo> [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Lipiński K., Trudnowska K., *Formalno-prawne aspekty funkcjonowania kół gospodyń wiejskich*, w: I. Byszewska i in., *Lokalne, regionalne i tradycyjne szansą dla Kół Gospodyń Wiejskich. Poradnik dla KGW*, Warszawa 2019.
- Matysiak I., *Koła gospodyń wiejskich i ich funkcje w kontekście specyfiki trzeciego sektora w wybranych społecznościach wiejskich*, w: *Kobiety, feminizm, demokracja. Wybrane zagadnienia z seminarium IFiS PAN z lat 2001–2009*, red. B. Budrowska, Warszawa 2009.
- Mazurek A., *Koła Gospodyń Wiejskich jako organizacje pozarządowe wspierające tradycję i rozwój środowisk wiejskich*, *Pedagogika Katolicka* 2021, t. 1, nr 28.
- Michalska S., *Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich*, *Więś i Rolnictwo* 2013, nr 2.
- Ostaszewska A., *Zaangażowanie i aktywność społeczna kobiet na przykładzie kół gospodyń wiejskich oraz grup feministycznych. Analiza przypadków*, w: *Krajobraz społecznościowy – Polska 2014*, red. G. Chimiak, K. Iwińska, Warszawa 2014.
- Prawo rolne*, red. P. Czechowski, Warszawa 2019.

- Raszeja-Ossowska I., *Formalno-prawne aspekty działalności kół gospodyń wiejskich*, Warszawa 2019.
- Sawicka J., *Koła gospodyń wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet*, *Wies i Rolnictwo* 1996, nr 2.
- Sawicka J., *Koła Gospodyń Wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet*, *Wies Jutra* 1998, nr 4.
- Smoktunowicz E., *Encyklopedia obywatela PRL. Status administracyjnoprawny*, Warszawa 1987.
- Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2019 rok*, Warszawa 2020.
- Stasiak J., *Koła Gospodyń Wiejskich – nie tylko od kuchni*, *Wies Mazowiecka. Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie* 2016, nr 11.
- #SzczepimySię z KGW, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/kgw> [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Środa M., *Kobiety i władza*, Warszawa 2009.
- Titkow A., *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*, Warszawa 2007.
- Women and the Politics of Empowerment*, red. A. Bookman, S. Morgen, Philadelphia 1988.

**Terminy zawite w prawie filiacyjnym –
uwagi w świetle orzecznictwa
Trybunału Konstytucyjnego oraz nowelizacji
Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2019 r.**

The time limits in the filiation law – comments in the light of the judicature
of the Constitutional Tribunal and the amendment to the Family
and Guardianship Code of 2019

Преклюзивные сроки в законе о филиации – ремарки в свете судебной практики
Конституционного Трибунала и поправок к Семейному
и опекунскому кодексу от 2019 года

Процесуальні строки в законодавстві про спорідненість – висновки з рішень
Конституційного Трибуналу та змін до Сімейного та опікунського кодексу від
2019 року

MAŁGORZATA ŁĄCZKOWSKA-PORAWSKA

Dr hab., prof. Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk
e-mail: m.laczowska-porawska@inp.pan.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0875-3598>

Streszczenie: Artykuł dotyczy terminów zawitych na zaprzeczenie błędnie ustalonego macierzyństwa lub ojcostwa przewidzianych w polskim Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Regulacja w tym zakresie stanowi próbę pogodzenia w postępowaniach o ustalenie pochodzenia dziecka zasady prawdy obiektywnej z zasadą stabilności stanu cywilnego. Analizie poddano wyroki Trybunału Konstytucyjnego stwierdzające niekonstytucyjność obowiązujących do niedawna rozwiązań prawnych dotyczących niemożności zaprzeczenia pochodzenia po śmierci dziecka, jak i sposobu obliczania terminu na zaprzeczenie pochodzenia dla pełnoletniego dziecka. Omówione zostały także dwie nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dokonane w 2019 r. Zmianę przepisów oceniono pozytywnie, choć zwrócono również uwagę na rozwiązania budzące wątpliwości i zgłoszono wnioski *de lege ferenda*.

Słowa kluczowe: macierzyństwo, ojcostwo, zaprzeczenie pochodzenia, zasada prawdy obiektywnej, zasada stabilności stanu cywilnego

Summary: The article is devoted to the time limits to deny the incorrectly established motherhood or paternity provided for in the Polish Family and Guardianship Code. The regulation in that respect is an attempt to reconcile the principle of objective truth with the principle of marital stability in the proceedings for establishing the paternity of a child. The analysis covers the judgments of the Constitutional Tribunal, according to which the legal solutions concerning the impossibility of denying the paternity after the death of a child, applicable until recently, are unconstitutional, as well as the method of calculating the time limit for the denial of parentage for an adult child. Two amendments to the Family and Guardianship Code, of 2019, are also discussed. The change in the regulations was assessed positively, although attention was also paid to solutions that raised doubts and *de lege ferenda* conclusions were submitted.

Key words: maternity, paternity, denial of parentage, principle of objective truth, principle of marital stability

Резюме: Данная статья посвящена преклюзивным срокам оспаривания ошибочно установленного материнства или отцовства, предусмотренным Семейным и опекунским кодексом Республики Польша.

Регулирование в этой области является попыткой совмещения принципа объективной истины и принципа стабильности гражданского статуса в производстве по установлению происхождения ребенка. Анализируются решения Конституционного Трибунала, констатирующие неконституционность действовавших до недавнего времени правовых решений о невозможности отрицания происхождения после смерти ребенка, а также порядок исчисления срока для отрицания происхождения для совершеннолетнего ребенка. Также обсуждались две поправки в Семейный и опекунский кодекс, внесенные в 2019 году. Поправки к положениям были оценены положительно, хотя также были отмечены сомнительные решения и внесены предложения *de lege ferenda*.

Ключевые слова: материнство, отцовство, оспаривание происхождения, принцип объективной истины, принцип стабильности гражданского состояния

Резюме: Стаття присвячена процесуальним строкам, які використовуються при запереченні неправильно встановленого материнства чи батьківства, передбаченого польським Сімейним та опікунським кодексом. Положення в цьому відношенні є спробою примирення в провадженні для визначення походження дитини принципу об'єктивної істини з принципом стабільності цивільного стану. Проаналізовано рішення Конституційного Трибуналу про визнання неконституційними положення закону щодо неможливості заперечення походження дитини після її смерті, та спосіб обчислення строку для заперечення походження для дорослої дитини. Представлено також дві зміни до Сімейного та опікунського кодексу, здійснені у 2019 році. Позитивно оцінено зміну нормативних документів, хоча також зверталася увага на рішення, які викликали сумніви. Представлено також висновки *de lege ferenda*.

Ключові слова: материнство, батьківство, заперечення походження, принцип об'єктивної істини, принцип стабільності цивільного стану

Wstęp

Ustalenie pochodzenia od konkretnych osób jest jednym z podstawowych praw człowieka, należąc do istotnych elementów jego indywidualnej tożsamości. Przesądza także o kształcie życia prywatnego i rodzinnego jednostki, pozwalając na ustalenie więzi łączących ją z innymi podmiotami. Wpływa również na stan cywilny osoby fizycznej należącej do kategorii dóbr osobistych przysługujących zarówno rodzicom, jak i dzieciom¹. Relacja pokrewieństwa będąca skutkiem ustalonego pochodzenia stanowi ponadto źródło praw i obowiązków o charakterze rodzinnoprawnym.

Kluczową rolę w regulacji prawa filiacyjnego odgrywa zasada prawdy obiektywnej, zgodnie z którą więź prawna pokrewieństwa odzwierciedla rzeczywistość biologiczną. Krewnymi na gruncie prawa powinny być zatem te osoby, które łączą więzy krwi. W praktyce jednak z różnych względów dopuszcza się wyjątki od tej zasady². Jednym ze sposobów ograniczenia jej zastosowania są przewidziane

¹ T. Smoczyński podkreśla, że ustalenie pochodzenia „jest uprawnieniem naturalnym, ale prawnie unormowanym”, dotyczącym „jednego z najdonioślejszych faktów z życia człowieka”. T. Smoczyński, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 12. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, s. 2.

² Zob. M. Łączkowska, *Stosunek prawny pokrewieństwa a pochodzenie genetyczne*, w: *Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Smoczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008, s. 301–316.

w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym³ terminy na wzruszenie pochodzenia prawnego ustalonego niezgodnie z prawdą. Upływ czasu w mniejszym stopniu dotyczy możliwości ustalenia pochodzenia, gdyż utrata legitymacji w tej kwestii dotyczy rodziców i wiąże się z osiągnięciem pełnoletności przez ich zstępnego. Przyjęto bowiem, że dziecko, które w okresie małoletności nie korzystało z dobrodziejstwa więzi prawnej z własnymi rodzicami, ma prawo samodzielnie podjąć decyzję, by ustalenie tej relacji w chwili, gdy jest już dorosłe, było zgodne z jego wolą. Warto podkreślić, że nie jest ono w tym zakresie ograniczone żadnym terminem.

Niniejsze opracowanie poświęcone jest terminom zawitym przewidzianym w polskim prawie w odniesieniu do możliwości zanegowania ustalonego na podstawie przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego macierzyństwa i ojcostwa, które okazało się sprzeczne z rzeczywistością biologiczną. Przepisy prawa rodzinnego przewidują trzy instytucje do zastosowania w przypadku, gdy ustalone pokrewieństwo prawne okaże się sprzeczne z biologicznym: zaprzeczenie macierzyństwa, zaprzeczenie ojcostwa oraz stwierdzenie bezskuteczności uznania ojcostwa. Wybór jednej ze wskazanych procedur jest zależny od rodzaju pokrewieństwa oraz od tego, w jaki sposób doszło do ustalenia relacji pomiędzy rodzicem a dzieckiem. Inspiracją do zajęcia się tematem stały się orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego uznające niekonstytucyjność niektórych regulacji dotyczących tej materii. Wyroki te jednak odnosiły się jedynie do konkretnych zaskarżonych przepisów, co spowodowało chaos w zasadach obowiązujących w prawie filiacyjnym. Konieczne okazało się zatem podjęcie przez ustawodawcę prac nad uporządkowaniem regulacji w tym zakresie. Odpowiedź na tę potrzebę stanowią przeprowadzone w 2019 r. nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁴, które zostaną omówione poniżej.

1. Prawo do poznania i ustalenia pochodzenia zgodnie z prawdą biologiczną w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Przysługujące każdemu człowiekowi prawo do poznania i ustalenia więzów z osobami, od których faktycznie pochodzi, jest w świetle orzecznictwa Trybunału Kon-

³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jednolity: Dz. U. z 2019 r. poz. 2086 (dalej: K.r.o.).

⁴ Ustawa z dnia 16 maja 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 2019 r. poz. 1146; ustawa z dnia 16 października 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2019 r. poz. 2089.

stytucyjnego „szczególnym, osobistym prawem podmiotowym”⁵, ponieważ stanowi „warunek możliwości rozwoju własnej osobowości oraz relacji z innymi ze świadomością swoich prawdziwych korzeni”⁶. Jako podstawy ochrony tego prawa wskazuje się art. 30 i art. 47 Konstytucji RP⁷, podkreślające potrzebę poszanowania ludzkiej godności, życia prywatnego i rodzinnego oraz prawa do decydowania o swoim życiu osobistym⁸.

Przepisy prawa rodzinnego przewidują, że ustalenie pochodzenia zgodnie z prawdą biologiczną musi być poprzedzone skutecznym zanegowaniem relacji prawnych ustalonych sprzecznie z rzeczywistością. Realizacji przysługującego jednostce konstytucyjnego prawa podmiotowego służy nie tylko procedura dotycząca ustalania pochodzenia, ale także ta, która umożliwia jego zaprzeczenie⁹. Nieuzasadnione zablokowanie dostępu do wskazanych postępowań będzie zatem naruszało prawo do poznania i ustalenia więzów rodzinnych.

Pochodzenie od określonych osób wyraża się również w istniejącym pomiędzy dzieckiem a jego rodzicami stosunku pokrewieństwa, z którego wynikają konkretne prawa i obowiązki. Dlatego osobami zainteresowanymi w prawidłowym ustaleniu macierzyństwa i ojcostwa są także rodzice dziecka. Nie sposób zatem pominąć znaczenia faktu bycia rodzicem dla jednostki, jej godności, realizowania przez nią określonej roli społecznej, która wpływa na decyzje podejmowane w życiu osobistym. Macierzyństwo i ojcostwo należy ponadto do sfery życia rodzinnego i prywatnego chronionej przez prawo. Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że prawna ochrona rodzicielstwa wynika wprost z art. 18 i 47 ustawy zasadniczej i zakłada „w pierwszej kolejności prawo rodziców do ustalenia więzów pokrewieństwa z dzieckiem, zgodnie ze stanem rzeczywistym”, które „częściowo pokrywa się z prawem dziecka do ustalenia jego pochodzenia biologicznego”¹⁰.

Wartością konstytucyjną jest jednak także pewność prawa w zakresie dotyczącym praw stanu, która uzasadnia wprowadzenie terminów na wzruszenie

⁵ Wyrok TK z dnia 28 kwietnia 2003 r., K 18/02, OTK 2003, z. 4A, poz. 32; wyrok TK z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r. poz. 950.

⁶ Wyrok TK z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r. poz. 950.

⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

⁸ Szerzej na ten temat z uwzględnieniem orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego zob. np. L. Bosek, *Prawo osobiste do poznania własnej tożsamości biologicznej*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2008, t. 17, z. 4, s. 972–981.

⁹ Trybunał Konstytucyjny uznał, że „oba środki prawne, mianowicie powództwo o zaprzeczenie ojcostwa męża matki i powództwo o ustalenie ojcostwa, należy kwalifikować jako ustawowe instrumenty realizacji przez jednostkę jej konstytucyjnego prawa do poznania i prawnego uznania własnej tożsamości biologicznej”, wyrok TK z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r. poz. 950.

¹⁰ Wyrok TK z dnia 28 listopada 2013 r., P/33/12, Dz. U. z 2013 r. poz. 1439.

ustalonego już pochodzenia. Pewność prawa nie powinna jednak „przeważać nad konstytucyjnym prawem do poznania i prawnego uznania swojego pochodzenia w zgodzie z prawdą biologiczną, które to prawo stanowi warunek możliwości rozwoju własnej osobowości oraz relacji z innymi ze świadomością swoich prawdziwych korzeni”¹¹. Ustalenie pochodzenia odpowiadającego rzeczywistości uzależnione jest od wcześniejszego zaprzeczenia tego, które stwierdzono błędnie, dlatego też sposób uregulowania terminów ograniczających możliwość wszczęcia tej drugiej procedury powinien uwzględniać konieczność poszanowania zarówno prawa do pochodzenia zgodnego z prawdą biologiczną, jak i stabilności stanu cywilnego.

2. Sposób uregulowania terminów na wzruszenie błędnie ustalonego pochodzenia przed nowelizacją z 2019 r.

Obowiązującą do 2019 r. regulację dotyczącą długości i sposobu liczenia terminów na zaprzeczenie pochodzenia ustalonego niezgodnie z prawdą charakteryzowała niespójność i niekonsekwencja. Z jednej strony była ona wynikiem przyjętych przez ustawodawcę założeń towarzyszących wprowadzeniu instytucji zaprzeczenia macierzyństwa oraz stwierdzenia bezskuteczności uznania ojcostwa, odbiegających nieco od wcześniejszej konstrukcji zaprzeczenia ojcostwa. Z drugiej – stanowiła efekt wyroków Trybunału Konstytucyjnego, który orzekał o niezgodności konkretnych przepisów z ustawą zasadniczą, a analogiczne rozwiązania wynikające z regulacji nieobjętej zakresem orzekania pozostawały w mocy.

Moment rozpoczęcia biegu terminu dla rodziców oraz osób niezgodnie z prawdą ustalonych jako rodzice zależał zarówno od rodzaju wszczętego postępowania, jak i od tego, która z uprawnionych osób występowała z powództwem. W przypadku zaprzeczenia macierzyństwa matka dziecka i kobieta wpisana w akcie urodzenia jako matka miały 6 miesięcy od daty sporządzenia tego aktu, a mężczyzna, którego ojcostwo wynikało z błędnie ustalonego macierzyństwa, miał 6 miesięcy, od kiedy dowiedział się, że dana kobieta nie jest matką. Natomiast powództwo o zaprzeczenie ojcostwa matka dziecka mogła wnieść w ciągu 6 miesięcy od urodzenia dziecka, a jej mąż w tym samym terminie liczonym od momentu, kiedy dowiedział się o urodzeniu dziecka. Tymczasem ustalenia bezskuteczności uznania zarówno matka, jak i mężczyzna, który uznał ojcostwo, mogli żądać w terminie 6 miesięcy od kiedy dowiedzieli się, że dziecko nie pochodzi od tego mężczyzny. Przyjęte

¹¹ Wyrok TK z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r. poz. 950.

rozwiązania budziły poważne wątpliwości, trudno było bowiem znaleźć uzasadnienie dla tak różnych sposobów obliczania terminów¹².

W efekcie wyroków Trybunału Konstytucyjnego możliwe stało się, po pierwsze, zaprzeczenie ojcostwa po śmierci dziecka¹³, po drugie, termin trzyletni dla dziecka występującego z zaprzeczeniem ojcostwa miał być liczony od momentu uzyskania wiadomości, że mąż matki nie jest ojcem, jeżeli wiedzę tę dziecko uzyskało po osiągnięciu pełnoletności¹⁴. Rozwiązań tych nie można było jednak zastosować do zaprzeczenia macierzyństwa ani do ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa. Nie dotyczyły one także kompetencji prokuratora. Oznaczało to zatem, że ani mężczyzna, który uznał ojcostwo, ani matka dziecka nie mogli wystąpić o stwierdzenie bezskuteczności tego uznania po śmierci dziecka, nie można było także po śmierci dziecka zaprzeczyć macierzyństwa. Podobnie dziecko pełnoletnie, które dowiedziało się, że kobieta wpisana w akcie urodzenia nie jest jego matką, traciło legitymację do wytoczenia powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa, jeżeli wiedzę tę uzyskało po upływie trzech lat od osiągnięcia pełnoletności. Analogiczna sytuacja dotyczyła możliwości wystąpienia przez dziecko o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa.

W obowiązujących do 2019 r. przepisach ustawodawca uregulował kwestię długości terminu na wzruszenie ustalonego pochodzenia, przyjmując, jak się wydaje, za podstawowe kryterium podmiot występujący z powództwem (matkę, ojca, dziecko, prokuratora). Istotne znaczenie miała jednak nie tylko długość, ale także moment, od którego okres ten był liczony, uregulowany różnie w zależności od: rodzaju ustalonego stosunku rodzicielstwa (macierzyństwo, ojcostwo), podmiotu występującego z powództwem oraz sposobu, w jaki doszło do ustalenia pochodzenia.

¹² Już na etapie prac nad nowelizacją Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2008 r. (ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1431) zwracano uwagę, że „projekt, jak się wydaje, nie operuje jednolitym kryterium decydującym o początku biegu tych terminów w odniesieniu do relewantnych grup podmiotowych. Innymi słowy w niektórych przepisach zastosowano terminy liczone od chwili dowiedzenia się o fakcie relewantnym (terminy *a tempore scientie*), w innych zastosowano terminy liczone niezależnie od świadomości podmiotu (terminy *a tempore facti*)”. Powołując się na stanowisko Trybunału Konstytucyjnego, wyrażone w wyroku z dnia 1 września 2006 r., SK 14/05, OTK 2008, z. 8, poz. 97, podkreślono, że „w sprawach, w których przedmiotem oceny pozostaje ochrona prawna związana z poszanowaniem najbardziej żywotnych interesów każdej jednostki, norma konstytucyjna gwarantująca ochronę godności człowieka wymaga stosowania jednolitych kryteriów przy kształtowaniu jego sytuacji prawnej”. Zob. L. Bosek, *Opinia na temat projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (druk nr 888)*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=888> [dostęp: 7.09.2022 r.], s. 2.

¹³ Wyrok TK z dnia 28 listopada 2013 r., P 33/12, Dz. U. z 2013 r. poz. 1439.

¹⁴ Wyrok TK z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r. poz. 950.

Wyróżnić można było następujące sytuacje. Po pierwsze, gdy termin liczony był od daty wystąpienia konkretnego zdarzenia – urodzenia dziecka (dawny art. 69 § 1 K.r.o.), sporządzenia aktu urodzenia (art. 61¹³ K.r.o.), osiągnięcia pełnoletności (art. 61¹⁴ i art. 70 § 1 K.r.o.). Po drugie, gdy bieg terminu rozpoczynał się od momentu uzyskania wiedzy o pewnym fakcie, takim jak urodzenie dziecka (dawny art. 63 K.r.o.) czy też o tym, że dziecko nie pochodzi od danej osoby (art. 61¹³ § 2, art. 78 § 1 i art. 79 K.r.o.). Odmienne sposoby uregulowania upływu czasu dla poszczególnych podmiotów nie znajdował żadnego racjonalnego uzasadnienia, a nawet mógł prowadzić do dyskryminacji osób znajdujących się w podobnej sytuacji¹⁵.

3. Obowiązujące terminy na wzruszenie błędnie ustalonego pochodzenia dla ojca, matki oraz osób niezgodnie z prawdą ustalonych rodzicami

Z aprobatą należy przyjąć przeprowadzone w drodze nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, dokonanej w 2019 r.¹⁶, ujednoczenie zasad oraz powiązanie początku biegu terminu z uzyskaniem wiedzy o rzeczywistym braku więzów krwi, a nie wiedzy o fakcie, jakim jest urodzenie dziecka. Taka regulacja służy realizacji zasady prawdy obiektywnej obowiązującej w odniesieniu do reguł ustalania pochodzenia, odpowiada zasadom słuszności i zrównuje uprawnienia wszystkich podmiotów znajdujących się w podobnej sytuacji¹⁷.

Wyjątkiem jest jednak wskazanie momentu rozpoczęcia upływu czasu na wniesienie powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa przez kobietę wpisaną niezgodnie z prawdą w akcie urodzenia jako matka oraz matkę dziecka niewpisaną w tym dokumencie. W tym przypadku jest to bowiem chwila sporządzenia aktu urodzenia. Przyjęte rozwiązanie uzasadnia się tym, że co do zasady kobieta wie o pochodzeniu dziecka¹⁸,

¹⁵ M. Łączkowska, *Dyskryminujący charakter przepisów regulujących ustalenie pochodzenia dziecka*, w: M. Andrzejewski, M. Łączkowska, A.N. Schulz, A. Urbańska-Łukaszewicz, *Równość–nierówność, dyskryminacja–niedyskryminacja – postrzeganie z perspektywy prawa rodzinnego*, w: *O prawach człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Romana Wieruszewskiego*, red. G. Baranowska, A. Gliszczyńska-Grabias, A. Hernandez-Polczyńska, K. Sękowska-Kozłowska, Warszawa 2017, s. 570.

¹⁶ Ustawa z dnia 16 października 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2019 r. poz. 2089.

¹⁷ Krytycznie na temat wcześniej obowiązującej regulacji K. Pietrzykowski, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, 2021 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 63, Nb 26; M. Łączkowska, *Dyskryminujący charakter...*, s. 567–571.

¹⁸ J. Słyk, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, 2020 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 61¹³, teza 2.

ponadto przesłanką zaprzeczenia macierzyństwa jest dokonanie sprzecznego z rzeczywistością wpisu w akcie urodzenia¹⁹. Teza o tym, że kobieta wie, że nie jest matką dziecka, wydaje się jednak wątpliwa i trudno wskazać podstawy, na których została skonstruowana²⁰. Ogranicza ona możliwość skorzystania z instytucji zaprzeczenia macierzyństwa przez kobiety do przypadków ukrytego „macierzyństwa” zastępczego, gdy obie kobiety rzeczywiście są świadome, która z nich jest matką oraz do wcześniej wykrytych przypadków podmiiany dzieci. W efekcie zastosowania obowiązujących przepisów bez uprawnień do zaprzeczenia macierzyństwa pozostaje natomiast kobieta, która nie urodziła dziecka, a której dane bez jej wiedzy wpisano w akcie urodzenia, oraz kobieta, której dziecko uprowadzono albo zamieniono²¹, gdy od sporządzenia niezgodnego z prawdą aktu urodzenia dziecka, o którym to akcie kobieta nie wie, upłynął rok. *De lege ferenda* należałoby zatem rozważyć następujące rozwiązania. Dla kobiety, która została wpisana w akcie urodzenia, a matką nie jest, termin powinien być liczony od momentu, kiedy dowiedziała się o sporządzeniu aktu urodzenia dziecka. Jeżeli jednak kobieta nie wiedziała w tym czasie, że nie jest matką, roczny termin liczony powinien być od dnia, w którym uzyskała informację, że dziecko od niej nie pochodzi. Termin dla matki dziecka niewpisanej w akcie urodzenia powinien rozpoczynać swój bieg w momencie, gdy dowiedziała się ona o sporządzeniu aktu urodzenia swojego dziecka. Jeżeli jednak kobieta nie wiedziała w tym czasie, że jest matką, roczny termin liczony powinien być od dnia, w którym dowiedziała się, że dziecko od niej pochodzi²².

Krytyczny głos wobec obecnie obowiązującego sposobu obliczania terminu na zaprzeczenie macierzyństwa wyrażono także w toku prac nad nowelizacją Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2019 r. Podkreślono, że sztywny sposób regulowania terminu może w przyszłości zostać zakwestionowany przez kolejny wyrok Trybunału Konstytucyjnego²³. Upływ czasu liczony od konkretnego zdarzenia niezależnie od stanu wiedzy kobiety o dotyczących jej okolicznościach może bowiem prowadzić do niezawinionej utraty przez nią przysługującego środka prawnego. Ostatecznie sposób liczenia terminu w odniesieniu do matki i kobiety wpisanej

¹⁹ Tamże. W literaturze podkreśla się, że matka dziecka powinna wiedzieć o sporządzeniu aktu urodzenia jej dziecka, J. Haberko, T. Sokołowski, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013, s. 537.

²⁰ Na ten temat M. Łączkowska, *Dyskryminujący charakter...*, s. 569.

²¹ Przeciwko stosowaniu zaprzeczenia macierzyństwa w przypadku zamiany noworodków J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹², teza 4.

²² Założenie, że kobieta nie wie, iż jest matką może budzić wątpliwości. Sytuacja taka jest jednak możliwa na przykład, gdy matkę poinformowano o martwym urodzeniu, tymczasem jej dziecko zostało zarejestrowane jako pochodzące od innej kobiety.

²³ Wypowiedź Jarosława Świczekowskiego, stałego doradcy Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach na posiedzeniu tej komisji poświęconym projektowi nowelizacji, <https://orka.sejm.gov.pl/zapy8.nsf/0/FBE74DBECE5AEF4C1258446003E6DC3/%24File/0460608.pdf> [dostęp: 13.10.2021 r.].

w akcie urodzenia nie uległ zmianie, zwrócono jednak uwagę, że nowelizacja w tym zakresie nie jest wykluczona w przyszłości, wymagałaby jednak głębszej analizy²⁴. Podniesiono także, że w obowiązującym stanie prawnym osobą uprawnioną do wniesienia powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa jest prokurator podejmujący działanie dla dobra dziecka i w interesie społecznym²⁵. Warto jednak zaznaczyć, że kluczowe znaczenie ma prawo podmiotów zainteresowanych do samodzielnej legitymacji w sprawach filiacyjnych, uprawnienie prokuratora ma charakter drugorzędny. Zwrócił na to uwagę Trybunał Konstytucyjny, wskazując, że nieograniczona w czasie kompetencja prokuratora do wystąpienia o zaprzeczenie pochodzenia nie stanowi rekompensaty dla braku takiej legitymacji po stronie osoby, której to pochodzenie dotyczy. Podkreślił także, że „konieczność poszukiwania pomocy prokuratora w sprawach dotyczących najbardziej osobistych sfer życia człowieka świadczy raczej o pozorności środka przewidzianego” przez prawo, z którego uprawniony nie może skorzystać, ponieważ o istotnych dla sprawy okolicznościach dowiedział się po upływie terminu określonego w zaskarżonym przepisie²⁶.

Pewne wątpliwości zgłoszono w doktrynie w odniesieniu do momentu rozpoczęcia biegu terminu na zaprzeczenie macierzyństwa wyznaczonego dla mężczyzny, którego ojcostwo pozostaje w związku z macierzyństwem danej kobiety²⁷. Zgodnie z art. 61¹³ § 2 K.r.o. w jego zmienionej wersji „mężczyzna, którego ojcostwo zostało ustalone z uwzględnieniem macierzyństwa kobiety wpisanej w akcie urodzenia dziecka jako jego matka, może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa w ciągu roku od dnia, w którym dowiedział się, że kobieta wpisana w akcie urodzenia dziecka nie jest matką dziecka, nie później jednak niż do dnia osiągnięcia przez dziecko pełnoletności”. Pojawia się pytanie, co w sytuacji, gdy mężczyzna jeszcze przed sporządzeniem aktu urodzenia dowiedział się, że kobieta, która później została wpisana jako matka, nie urodziła dziecka. W przypadku jej męża, którego ojcostwo wynika z faktu pozostawania w związku małżeńskim, termin ten będzie liczony od dnia sporządzenia aktu, gdyż dokonanie w nim wpisu jest przesłanką wniesienia pozwu w sprawie. Jeżeli jednak sprawa dotyczyłaby

²⁴ Komentarz naczelnika wydziału w Departamencie Legislacyjnym Prawa Cywilnego Ministerstwa Sprawiedliwości sędziego Roberta Kowalczyka, <https://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/FBE74DBECE5AEF4C1258446003E6DC3/%24File/0460608.pdf> [dostęp: 13.10.2021 r.].

²⁵ Zob. także J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹³, teza 2.

²⁶ Wyrok TK z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r. poz. 950. Na to, że nieograniczona w czasie legitymacja prokuratora nie rekompensuje braku osobistego uprawnienia po stronie osoby, która utraciła je przez upływ terminu liczonego *a tempore facti*, zwracał uwagę L. Bosek. Zob. L. Bosek, *Opinia...*, s. 11.

²⁷ J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz art. 61¹³, teza 6; A. Kawałko, H. Witczak, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, s. 711.

dziecka pozamałżeńskiego, czas ten powinien być liczony od momentu ustalenia ojcostwa danego mężczyzny, gdyż dopiero wówczas nabywa on legitymację do zaprzeczenia macierzyństwa jako „mężczyzna, którego ojcostwo zostało ustalone z uwzględnieniem macierzyństwa kobiety wpisanej w akcie urodzenia dziecka jako jego matka”. Zanim ojcostwo zostanie prawnie ustalone, jest on bowiem jedynie ojcem domniemanym. Uprawnienie do wszczęcia postępowania nabywa dopiero jako ojciec w świetle prawa. W odniesieniu do mężczyzny przed ustaleniem jego ojcostwa Kodeks rodzinny i opiekuńczy posługuje się określeniami „mężczyzna, od którego dziecko pochodzi” (np. art. 73 K.r.o.) albo „domniemany ojciec” (art. 84 K.r.o.). Prawo przewiduje także pewne konsekwencje wynikające z ojcostwa jedynie uprawdopodobnionego (art. 142 K.r.o.). W art. 61¹³ K.r.o. mowa jest natomiast wyraźnie o mężczyźnie, którego ojcostwo zostało ustalone. Dlatego nie do zaakceptowania jest propozycja, aby termin do zaprzeczenia macierzyństwa biegł w tym wypadku od dnia sporządzenia aktu urodzenia²⁸. Może on bowiem zacząć bieg dopiero wówczas, gdy pojawi się uprawniony podmiot, a zatem dopiero po ustaleniu ojcostwa. W przypadku dziecka pozamałżeńskiego chwila sporządzenia aktu urodzenia będzie miała kluczowe znaczenie jedynie w odniesieniu do mężczyzny, który uznał ojcostwo przed urodzeniem dziecka, ponieważ staje się on ojcem w momencie jego urodzenia. W związku z powyższym za trafny należy uznać pogląd, że regulacja art. 61¹³ § 2 K.r.o. w kontekście rozpoczęcia biegu terminu dla mężczyzny, którego ojcostwo jest powiązane z macierzyństwem kobiety wpisanej w akcie urodzenia, jest mało precyzyjna²⁹.

Jeżeli chodzi o długość terminów na wzruszenie pochodzenia ustalonego sprzecznie z rzeczywistością biologiczną, to w świetle obowiązujących przepisów, biorąc pod uwagę kryterium podmiotowe, należy wskazać, że rodzicom dziecka oraz osobom niezgodnie z prawdą wpisanym w akcie urodzenia jako rodzice przysługuje termin roku, nie później jednak niż do momentu osiągnięcia przez dziecko pełnoletności³⁰. Dziecku natomiast przysługuje termin roczny liczony od dnia, w którym dowiedziało się ono, że nie pochodzi od męża swojej matki. Jeżeli jednak wiedzę tę uzyskało jako małoletnie, termin zaczyna bieg dopiero z chwilą, gdy stanie się pełnoletnie. Zmianę sposobu liczenia dziecku terminu na zaprzeczenie swojego pochodzenia, będącą efektem wyroku Trybunału Konstytucyjnego, należy przyjąć

²⁸ Zob. B. Trębska, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, 2014 [wyd. el. LEX], Komentarz do art. 61¹³, teza 5.

²⁹ J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹³, teza 7; M. Domański, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Komentarz do art. 63, tezy 37 i 38.

³⁰ Ustawa z dnia 16 października 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy i niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2019 r. poz. 2089.

z aprobatą. Trafnie bowiem uznano, że dotychczasowa regulacja uwzględniająca jedynie upływ określonego czasu liczonego od daty osiągnięcia pełnoletności, a pomijająca kwestię wiedzy na temat błędnie ustalonego pochodzenia, naruszała zarówno prawo do ochrony godności ludzkiej (art. 30 Konstytucji RP), jak i prawo do ochrony życia rodzinnego, prywatnego oraz prawo do decydowania o życiu osobistym (art. 47 Konstytucji RP). Nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2019 r. skróciła jednak dziecku czas na wszczęcie sprawy o zaprzeczenie pochodzenia, co uzasadniono koniecznością ujednoczenia zasad obowiązujących wobec wszystkich podmiotów uprawnionych. Rozwiązanie to spotkało się jednak także z krytyką³¹.

Przez krótki czas (od 18.05.2018 r. do 29.11.2019 r.), w wyniku uznania art. 70 K.r.o. za sprzeczny z Konstytucją RP, obowiązywało rozwiązanie prawne, zgodnie z którym dziecko miało legitymację do zaprzeczenia ojcostwa w ciągu 3 lat, od kiedy dowiedziało się, że nie pochodzi od mężczyzny wskazanego jako jego ojciec. Jeżeli o braku pokrewieństwa dowiedziało się jako małoletnie, trzyletni okres liczony był od momentu osiągnięcia pełnoletności.

Warto także wspomnieć, że już w trakcie prac nad nowelizacją Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2008 r.³² zwrócono uwagę, iż właściwe uregulowanie uprawnień osoby pełnoletniej do zaprzeczenia swojego pochodzenia powinno albo przewidywać termin, którego bieg rozpoczynałby się z chwilą uzyskania przez nią wiedzy o braku rzeczywistych więzi biologicznych z błędnie ustalonymi rodzicami, albo należałoby w tym przypadku zrezygnować z jakichkolwiek ograniczeń czasowych³³.

Zmiana długości terminów (z 6 miesięcy na 1 rok) na wszczęcie postępowań wzruszających błędnie ustalone pochodzenie dotyczy również stwierdzenia bezskuteczności uznania ojcostwa (art. 78 K.r.o.). W przypadku tej instytucji jednak już od momentu jej wprowadzenia do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego³⁴ okresy te liczone były od chwili uzyskania wiedzy o tym, że dziecko nie pochodzi od mężczyzny, który dokonał uznania. Obecnie zatem wszystkie postępowania dotyczące wzruszenia błędnie ustalonego pochodzenia odbywają się według podobnych reguł³⁵, a długość terminów oraz moment początkowy ich obliczania odpowiadają koncepcji

³¹ K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, 2020 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 61¹⁴, Nb 3.

³² Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1431.

³³ L. Bosek, *Opinia na temat projektu ustawy...*

³⁴ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1431.

³⁵ O nierównym traktowaniu ojców małżeńskich i pozamałżeńskich w świetle obowiązujących wcześniej przepisów M. Łączkowska, *Dyskryminujący charakter...*, s. 570.

sankcji za świadomą beczynność³⁶. Wydłużenie terminu spotkało się także z krytyką uzasadnianą przekonaniem, że „termin 6 miesięcy był [...] zdecydowanie właściwy ze względu na postulat stabilizacji stanu cywilnego człowieka”³⁷. Należy jednak podzielić pogląd, że roczny okres służy respektowaniu zasady prawdy obiektywnej przy ustalaniu pochodzenia, co zawsze odbywać się będzie kosztem konkurencyjnej zasady stabilizacji stanu cywilnego. Czas ten wskazywany jest także jako potrzebny do zapewnienia, aby decyzja w tak istotnej kwestii nie była pochopna³⁸.

W uzasadnieniu do projektu ustawy nowelizującej Kodeks rodzinny i opiekuńczy³⁹ wskazano, że wydłużenie terminów w postępowaniach filiacyjnych jest wyrazem przyjęcia przez ustawodawcę dwóch kompromisów. Po pierwsze, służy poszukiwaniu równowagi „pomiędzy stabilizacją stanu cywilnego a postulatem ustalania pokrewieństwa prawnego w oparciu o rzeczywiste więzy biologiczne”. Na konieczność realnego zagwarantowania możliwości ustalenia pochodzenia zgodnie z prawdą zwracał uwagę Trybunał Konstytucyjny w swoich wyrokach⁴⁰. Po drugie, przepisy te zwiększają szansę na podjęcie przez podmiot uprawniony przemyślanej decyzji w kwestii wzruszenia lub nie ustalonego prawnie, choć sprzecznego z rzeczywistością pokrewieństwa, nie destabilizując jednak nadmiernie sytuacji prawnej dziecka.

4. Skutki osiągnięcia przez dziecko pełnoletności oraz śmierci dziecka

Poza rocznym terminem na wniesienie powództwa o wzruszenie błędnie ustalonego pochodzenia, liczonym co do zasady od chwili uzyskania wiedzy, że dziecko nie pochodzi od określonej osoby, ustawodawca wskazuje jeszcze dwa inne terminy, które mają wpływ na możliwość wszczęcia odpowiedniego postępowania. Należy do nich dzień osiągnięcia przez dziecko pełnoletności oraz śmierć dziecka.

Pełnoletność, którą uzyskuje się z chwilą ukończenia 18 lat albo poprzez zawarcie małżeństwa, wywołuje w prawie filiacyjnym dwa skutki. Po pierwsze, w momencie

³⁶ M. Domański, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 63, teza 32.

³⁷ K. Pietrzykowski, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 63, Nb 26.

³⁸ M. Domański, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 63, teza 18.1; podobnie J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹³, teza 1.

³⁹ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, druk nr 3573, Sejm VIII kadencji.

⁴⁰ Wyroki TK z dnia 28 kwietnia 2003 r., K 18/02, Dz. U. z 2003 r. Nr 83, poz. 772; z dnia 16 lipca 2007 r., SK 61/06, Dz. U. z 2007 r. Nr 134, poz. 947; z dnia 26 listopada 2013 r., P 33/12, Dz. U. z 2013 r. poz. 1439; z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r. poz. 950.

osiągnięcia przez dziecko pełnoletności wygasają uprawnienia innych podmiotów do ingerencji w istniejący stan cywilny, co stanowi efekt przyjętej w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym zasady, że w sytuacji osoby pełnoletniej decyzja o tym, czy zaprzeczać (ustalać) swoje pochodzenie, powinna należeć wyłącznie do tej osoby⁴¹. Dzień osiągnięcia pełnoletności ma znaczenie dla możliwości wniesienia powództwa przez rodziców lub osoby niezgodnie z prawdą ustalone jako rodzice, nie wpływa natomiast na toczące się już postępowanie⁴².

Podzielić należy jednak wątpliwości co do zmiany terminu wygaśnięcia uprawnienia rodziców (i kobiety wpisanej jako matka) do zaprzeczenia pochodzenia, polegającej na wprowadzeniu w miejsce: „nie później jednak niż do osiągnięcia pełnoletności” sformułowania: „nie później jednak niż do dnia osiągnięcia pełnoletności”⁴³. Warto zwrócić uwagę, że ustawodawca nie był do końca konsekwentny w tej kwestii i w art. 76 K.r.o. pozostawił oba sposoby określania terminu. Uznanie ojcostwa nie może bowiem nastąpić po osiągnięciu przez dziecko pełnoletności (art. 76 § 1 K.r.o.). Natomiast do uznania ojcostwa wobec zmarłego dziecka może dojść nie później niż do dnia, w którym osiągnęłoby ono pełnoletność (art. 76 § 2 K.r.o.). Kodeks cywilny przewiduje, że termin oznaczony w tygodniach, miesiącach lub latach kończy się z upływem dnia, który nazwą lub datą odpowiada początkowemu dniowi terminu. Moment osiągnięcia wieku natomiast i związanej z nim pełnoletności to początek ostatniego dnia (art. 112 K.c.). Wprowadzenie określenia „dzień osiągnięcia pełnoletności” oznacza zatem, że termin upływa nie z chwilą osiągnięcia pełnoletności, lecz w dniu, gdy do tego dochodzi, a termin taki upłynie z końcem, a nie z początkiem tego dnia⁴⁴. Oznaczałoby to teoretycznie, że inne osoby uprawnione mogłyby wytoczyć powództwo w sprawie dotyczącej pochodzenia dziecka w dniu ukończenia przez nie 18 lat albo zawarcia przez nie związku małżeńskiego. Wcześniejsza regulacja wskazywała natomiast moment osiągnięcia pełnoletności, czyli początek dnia, w którym osoba kończy 18 lat, albo chwilę zawarcia związku małżeńskiego. Problem ten ma raczej znaczenie czysto teoretyczne, ale stanowi przykład konieczności dokładnej analizy proponowanych zmian o charakterze na pierwszy rzut oka kosmetycznym.

⁴¹ Uzasadnienie projektu ustawy z o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, druk nr 888, Sejm VI kadencji, s. 24; T. Smoczyński, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 12, s. 14; K. Pietrzykowski, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹¹, Nb 2; J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹¹, teza 2. Krytycznie wobec tego rozwiązania K. Gromek, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹¹, Nb 2.

⁴² M. Domański, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 63, teza 39; A. Kawałko, H. Witczak, w: *Kodeks...*, s. 695.

⁴³ J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹³, teza 8, chociaż inaczej w komentarzu do art. 61¹¹, teza 3; M. Domański, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 63, tezy 37 i 38.

⁴⁴ Inaczej A. Kawałko, H. Witczak, w: *Kodeks...*, s. 695.

Drugą konsekwencją osiągnięcia przez dziecko pełnoletności jest fakt, że z tą chwilą dziecko nabywa uprawnienie do samodzielnego wystąpienia o zanegowanie błędnie ustalonego pochodzenia. Nie dotyczy to natomiast postępowania o ustalenie pochodzenia, które może być zainicjowane także przez dziecko niemające pełnej zdolności do czynności prawnych. W jego imieniu występuje wówczas przedstawiciel ustawy⁴⁵.

Śmierć dziecka powoduje, że niemożliwe staje się zaprzeczenie jego pochodzenia, które zostało ustalone za jego życia. Kodeks rodzinny i opiekuńczy przewiduje dwa wyjątki od tej sytuacji. Po pierwsze, jeżeli powództwo wytoczyło dziecko, w jego miejsce w postępowaniu wejść mogą jego zstępni. Po drugie, przeprowadzona w 2019 r. nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego umożliwia kontynuowanie procedury, jeżeli śmierć dziecka nastąpiła w trakcie wszczętego już postępowania. Rozwiązanie to stanowi konsekwencję wyroku Trybunału Konstytucyjnego⁴⁶ uznającego art. 71 K.r.o., który zakazywał zaprzeczania ojcostwa po śmierci dziecka, za sprzeczny z Konstytucją RP⁴⁷. Trybunał podkreślił, że zasada stabilizacji stanu cywilnego, która za życia dziecka ma wsparcie w konieczności respektowania dobra dziecka, traci je w przypadku śmierci małoletniego. Wskazał ponadto, że zakaz zaprzeczania ojcostwa w takim przypadku nie chroni żadnych innych uzasadnionych interesów, narusza natomiast istotne wartości konstytucyjne takie jak prawo mężczyzny do ustalenia rodzicielstwa zgodnie z rzeczywistością oraz dobro rodziny tworzonej przez matkę zmarłego dziecka, a także dobro rodziny jego domniemanego ojca. Trybunał uznał również, że niebezpieczeństwo polegające na nieustaleniu pochodzenia dziecka, w przypadku gdy do skutecznego zanegowania tego pochodzenia doszło po śmierci dziecka, powinno zostać zniwelowane przez wprowadzenie odpowiednich mechanizmów łączących zaprzeczenie pochodzenia z koniecznością jego jednoczesnego ustalenia. W uzasadnieniu ustawy nowelizującej Kodeks rodzinny i opiekuńczy trafnie zwrócono jednak uwagę, że skonstruowanie skutecznych rozwiązań prawnych w tym zakresie jest niemożliwe⁴⁸. Z tego względu, biorąc pod uwagę stan faktyczny, który był przedmiotem orzekania w omawianym wyroku Trybunału Konstytucyjnego, w nowej regulacji przyjęto, że

⁴⁵ K. Pietrzykowski, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹¹, Nb 3; J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹¹, teza 6.

⁴⁶ Wyrok TK z dnia 26 listopada 2013 r., P33/12, Dz. U. z 2013 r. poz. 1439.

⁴⁷ Wyrok ten spotkał się z częściowo słuszną krytyką doktryny. Zob. M. Domański, *Ustalenie stanu cywilnego dziecka po jego śmierci (na tle wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 26 listopada 2013 r., P 33/12)*, Przegląd Sądowy 2015, nr 2, s. 48 i nast.

⁴⁸ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, druk nr 3295, Sejm VIII kadencji.

po śmierci dziecka można kontynuować postępowania o zaprzeczenie pochodzenia wszczęte jeszcze za jego życia (art. 61¹⁵ §1, art. 70¹ § 1 i art. 83 § 1 K.r.o.).

Nieco inaczej uregulowano kwestię ustalania pochodzenia po śmierci dziecka. W tym przypadku uprawnienia rodziców ograniczone są dniem, w którym ich dziecko osiągnęłoby pełnoletność. Nie jest w związku z tym możliwe ustalenie pochodzenia w przypadku, gdy dziecko zmarło jako osoba pełnoletnia. Dzień osiągnięcia pełnoletności jest zatem granicą dla uprawnień innych podmiotów i to zarówno za życia, jak i po śmierci dziecka. W uzasadnieniu do ustawy zmieniającej Kodeks rodzinny i opiekuńczy podkreślono, że dopuszczenie ustalania pochodzenia dziecka po jego śmierci pozostaje w ścisłym związku z umożliwieniem zaprzeczania pochodzenia dziecka, które zmarło w trakcie postępowania⁴⁹.

5. Legitymacja prokuratora w zakresie postępowań filiacyjnych

Poza podmiotami, których praw dotyczy ustalone pochodzenie, legitymację do wszczęcia procedury w tym zakresie ma także prokurator, jego aktywność uzależniona jest jednak od tego, czy jest uzasadniona dobrem dziecka lub ochroną interesu społecznego. Nowelizacja z 2019 r. objęła również przepisy dotyczące kompetencji prokuratorskich⁵⁰. Prokurator może wytoczyć powództwo prowadzące do zaprzeczenia błędnie ustalonego pochodzenia (zaprzeczenie macierzyństwa, zaprzeczenie ojcostwa, stwierdzenie bezskuteczności uznania) także po śmierci dziecka, jednak do dnia, w którym osiągnęłoby ono pełnoletność. Jeżeli dziecko zmarło jako pełnoletnie, powództwo takie jest niedopuszczalne.

W świetle przepisów art. 61¹⁶ i 86 K.r.o. nie jest do końca jasne, czy prokurator może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie pochodzenia w odniesieniu do pełnoletniego dziecka⁵¹. Przyjęcie słusznego założenia, że prokurator posiada taką kompetencję, stawia pod znakiem zapytania zasadność wykluczenia tej możliwości po śmierci pełnoletniego dziecka oraz ograniczenie uprawnień prokuratora datą osiągnięcia pełnoletności, gdy dziecko zmarło jako małoletnie. Prokurator ma

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Ustawa z dnia 16 maja 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 2019 r. poz. 1146.

⁵¹ Za posiadaniem kompetencji do wzruszenia pochodzenia przez prokuratora po osiągnięciu przez dziecko pełnoletności K. Pietrzykowski, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 63, Nb 24, podobnie w odniesieniu do macierzyństwa K. Gromek, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹³, teza 2; J. Słyk, w: *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹⁴, teza 1; A. Kawałko, H. Witczak, w: *Kodeks...*, s. 694.

przecież możliwość ustalenia pochodzenia zmarłego dziecka niezależnie od wieku, który osiągnęłoby ono, gdyby żyło. Rozwiązanie trafne w odniesieniu do innych osób (matki, ojca), dla których granicą zawsze (zarówno w przypadku ustalania, jak i zaprzeczania) jest osiągnięcie przez dziecko pełnoletności, nie wydaje się do końca właściwe w stosunku do prokuratora. Skoro jego aktywność musi być uzasadniona dobrem dziecka lub ochroną interesu społecznego, oznacza to, że w przypadku pochodzenia osoby zmarłej będzie on podejmował działania jedynie w niezwykle wyjątkowych okolicznościach. Jeżeli zatem weryfikacja dopuszczalności powództwa w tym zakresie byłaby pozytywna, to ograniczenie czasowe dla kompetencji prokuratora należy uznać za niewłaściwe, bo sprzeczne z zasadami słuszności⁵². Legitymacja prokuratora przyznana mu w prawie filiacyjnym ma umożliwić przeprowadzenie postępowania właśnie w tych przypadkach, gdy inne podmioty utraciły przysługujące im prawo jego zainicjowania, a mimo to jest ono uzasadnione szczególnymi względami.

Zakończenie

Ustalone przepisami prawa terminy prekluzyjne na wzruszenie błędnie ustalonego pochodzenia dziecka mają służyć realizacji zasady stabilizacji stanu cywilnego, która po upływie wskazanego czasu zyskuje pierwszeństwo w stosunku do zasady prawdy obiektywnej. Utrata prawa do wystąpienia ze stosownym powództwem po ustawowo określonym terminie uzasadniana jest także zasadami współżycia społecznego oraz zasadą dobra dziecka. W tym kontekście jednak istotne znaczenie ma właściwe ustalenie momentu rozpoczęcia biegu terminu. Czym innym jest bowiem brak aktywności po stronie osoby, która wiedząc o nieprawidłowo ustalonym pokrewieństwie, nie podejmuje żadnych działań, nie korzysta z przyznanych jej uprawnień; czym innym natomiast sytuacja, gdy termin upływa niezależnie od stanu wiedzy uprawnionego, który traci możliwość reagowania, ponieważ wyznaczonym przez ustawodawcę początkiem biegu terminu było określone zdarzenie faktyczne. Z tego względu zmianę polskiej regulacji idącą w kierunku powiązania

⁵² Autorzy projektu nowelizacji zdawali sobie sprawę ze szczególnego znaczenia legitymacji prokuratora, podkreślając w uzasadnieniu, że: „Nie da się bowiem przewidzieć wszystkich możliwych zdarzeń kiedy z punktu widzenia interesu społecznego lub dobra dziecka zasadne byłoby rozstrzygnięcie w zakresie filiacji, zaś strony utraciły już legitymację do wniesienia powództwa. Interwencja prokuratora jako strażnika praworządności byłaby wówczas pożądana”. Niezrozumiałe w tym kontekście jest obecnie przyjęte rozwiązanie prawne.

konsekwencji prawnych z upływem czasu liczonego *a tempore scientiae* w miejsce wcześniej obowiązującego *a tempore facti* należy przyjąć z aprobatą.

Problematyka czasowych ograniczeń możliwości zaprzeczania pochodzenia dotyczy obszaru ścierania się dwóch wartości o randze konstytucyjnej – prawa do poznania i ustalenia swojego pochodzenia zgodnie z rzeczywistością biologiczną oraz pewności ustalonego stanu prawnego. Żadna ze wskazanych zasad – ani zasada prawdy obiektywnej, ani zasada stabilności stanu cywilnego – nie ma jednak charakteru absolutnego. Korzyści płynące z raz ustalonego stanu cywilnego nie powinny przeważać nad konstytucyjnym prawem jednostki do znajomości jej tożsamości biologicznej oraz uznania tego faktu przez prawo⁵³. Odejście od zasady zgodności stanu prawnego ze stanem faktycznym wymaga uzasadnienia w innych wartościach konstytucyjnych⁵⁴. Wskazuje się, że argumentem za odstępniem od rygoryzmu w tej kwestii jest potrzeba ochrony dobra dziecka oraz dobra rodziny⁵⁵. Z uwagi na dwie wskazane wartości regulacja dotycząca filiacji dopuszcza, aby w określonych sytuacjach ustalona wbrew rzeczywistości fikcja wywoływała skutki prawne (np. poprzez terminy zawite na zaprzeczenie pochodzenia).

Szczególne znaczenie dla ustalania pochodzenia mają dowody przyrodnicze, a wśród nich dowód z badań DNA dających wynik graniczący z pewnością co do rzeczywistych więzi krwi pomiędzy konkretnymi osobami. Coraz powszechniejszy dostęp do tej metody powinien mieć wpływ na przyjmowane regulacje prawne⁵⁶. Należy bowiem rozważyć, jaki jest sens utrzymywania więzi prawnych niezgodnych z prawdą wbrew woli osób zainteresowanych. Takie rozwiązanie nie rokuje powodzenia w realizowaniu praw i obowiązków wynikających ze stosunku prawnego pokrewieństwa, a tym bardziej nie służy budowaniu prawidłowej relacji emocjonalnej między rodzicem a dzieckiem⁵⁷.

Kierunek zmian wprowadzonych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym w zakresie prawa filiacyjnego w 2019 r. należy uznać za właściwy. Rzeczywistą weryfikację prawidłowości przyjętych rozwiązań przyniesie jednak praktyka ich stosowania.

⁵³ Wyrok TK z dnia 16 maja 2018 r., SK 18/17, Dz. U. z 2018 r., poz. 950.

⁵⁴ Wyrok TK z dnia 28 kwietnia 2003 r., K 18/02, Dz. U. z 2003 r. Nr 83, poz. 772.

⁵⁵ Wyrok TK z dnia 26 listopada 2013 r., P 33/12, Dz. U. z 2013 r. poz. 1439.

⁵⁶ Na tę kwestię zwraca uwagę także J. Słyk, *Kodeks...*, Komentarz do art. 61¹³, teza 1.

⁵⁷ W. Stojanowska, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 12, s. 154–155, M. Łączkowska, *Stosunek prawny...*, s. 310.

Bibliografia

- Bosek L., *Opinia na temat projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (druk nr 888)*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=888> [dostęp: 7.09.2022 r.].
- Bosek L., *Prawo osobiste do poznania własnej tożsamości biologicznej*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2008, t. 17, z. 4.
- Domański M., *Ustalenie stanu cywilnego dziecka po jego śmierci (na tle wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 26 listopada 2013 r., P 33/12)*, *Przegląd Sądowy* 2015, nr 2.
- Domański M., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Gromek K., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Haberko J., Sokołowski T., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013.
- Kawałko A., Witczak H., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021.
- Łączkowska M., *Dyskryminujący charakter przepisów regulujących ustalenie pochodzenia dziecka*, w: M. Andrzejewski, M. Łączkowska, A.N. Schulz, A. Urbańska-Łukaszewicz, *Równość–nierówność, dyskryminacja–niedyskryminacja – postrzeganie z perspektywy prawa rodzinnego*, w: *O prawach człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Romana Wieruszewskiego*, red. G. Baranowska, A. Gliszczyńska-Grabias, A. Hernandez-Polczyńska, K. Sękowska-Kozłowska, Warszawa 2017.
- Łączkowska M., *Stosunek prawny pokrewieństwa a pochodzenie genetyczne*, w: *Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008.
- Pietrzykowski K., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, 2021 [wyd. el. Legalis].
- Słyk J., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Smyczyński T., *Rozdział I. Pochodzenie dziecka. Wstępna charakterystyka*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 12. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2011.
- Stojanowska W., *Rozdział V. Sądowe ustalenie ojcostwa. § 18 Uwagi wprowadzające*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 12. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2011.
- Trębska B., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, 2014 [wyd. el. LEX].

Kategoria „wartości chrześcijańskich” w polskim orzecznictwie

The category of “Christian values” in Polish judicial decisions

Категория «христианские ценности» в польской судебной практике

Категорія «християнські цінності» в польській юриспруденції

GRZEGORZ MAROŃ

Dr hab., prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego

e-mail: gmaron@ur.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3861-9103>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest problematyka bezpośrednich odniesień do wartości chrześcijańskich w uzasadnieniach wyroków polskich sądów. Za cel opracowania postawiono zrekonstruowanie sposobu posługiwania się niniejszą kategorią wartości w sądowej argumentacji. Tak określone zamierzenie badawcze zrealizowano poprzez kwalitatywne studium tekstów wyroków i postanowień rodzimych sądów zgromadzonych w bazie Systemu Informacji Prawnej LEX. Analiza orzecznictwa pozwoliła na sformułowanie kilku głównych wniosków. Po pierwsze, krytycznie odniesiono się do redukcji przez Trybunał Konstytucyjny wartości chrześcijańskich do uniwersalnych zasad etycznych. Po drugie, wyrażono przekonanie, że realizacja celów eksplanacyjnych i perswazyjnych uzasadnienia orzeczenia wymaga konkretyzacji wartości chrześcijańskich przez sądy. Po trzecie, stwierdzona niechęć polskich sądów przed szerszym wyrażaniem powoływaniem się na wartości chrześcijańskie w wyrokach i postanowieniach stoi w sprzeczności ze stanem rzeczy, w którym wartości te wciąż w istotnym stopniu naznaczają aksjologię polskiego porządku prawnego, pomimo zachodzących procesów laicyzacyjnych.

Słowa kluczowe: wartości chrześcijańskie, sądy, uzasadnienia orzeczeń, aksjologia porządku prawnego, Trybunał Konstytucyjny

Summary: The article discusses the problem of direct references to Christian values in justifications of Polish court decisions. The aim of the study was to reconstruct the use of this category of values in judicial argumentation. The research objective has been pursued by means of a qualitative study of the texts of judgments and orders of domestic courts collected in the LEX Legal Information System database. The analysis of judicial decisions has led to several main conclusions. Firstly, the reduction of Christian values to universal ethical principles by the Constitutional Tribunal was criticised. Secondly, the opinion has been expressed that the achievement of explanatory and persuasive objectives of judicial decisions requires courts to make Christian values more precise. Thirdly, the stated unwillingness of Polish courts to make more explicit reference to Christian values in judgments and decisions stands in contrast to the fact that these values still significantly mark the axiology of the Polish legal order, despite the ongoing secularisation processes.

Key words: Christian values, courts, justifications for judicial decisions, axiology of the legal order, Constitutional Tribunal

Резюме: Предметом статьи является проблема прямых ссылок на христианские ценности в обоснованиях решений польских судов. Цель исследования заключалась в реконструкции способа использования данной категории ценностей в судебной аргументации. Такая цель исследования была достигнута путем осуществления качественного изучения текстов приговоров и решений польских судов, собранных в базе данных Системы правовой информации LEX. Анализ судебной практики позволил сформулировать несколько основных выводов. Во-первых, критике подверглось сведение Конституционным Трибуналом христианских ценностей к универсальным этическим принципам. Во-вторых, было выражено убеждение, что для выполнения пояснительной и убеждающей целей обоснования судебного решения требуется

конкретизация христианских ценностей судами. В-третьих, отмеченное нежелание польских судов более явно ссылаться на христианские ценности в приговорах и решениях противоречит положению дел, при котором эти ценности по-прежнему в значительной степени определяют аксиологию польского правового порядка, несмотря на продолжающиеся процессы секуляризации.

Ключевые слова: христианские ценности, суды, обоснование решений, аксиология правового порядка, Конституционный Трибунал

Резюме: Предметом статті є питання прямих посилань на християнські цінності у обґрунтуваннях суддів польських судів. Метою дослідження було реконструювати спосіб використання цієї категорії цінностей у судовій аргументації. Визначений таким чином дослідницький намір було здійснено шляхом вивчення текстів судових рішень та постанов, зібраних у базі даних Системи Правової Інформації LEX. Аналіз судової практики дозволив сформулювати декілька основних висновків. По-перше, було піддано критиці зведення Конституційним Трибуналом християнських цінностей до загальнолюдських етичних принципів. По-друге, вважалося, що реалізація пояснювально-переконливих цілей обґрунтування постанови вимагає конкретизації християнських цінностей судами. По-третє, заявлене небажання польських судів прямо посилатися на християнські цінності у вироків і рішеннях суперечить нинішній ситуації, в якій ці цінності досі значною мірою відзначають аксіологію польського правопорядку, незважаючи на процеси секуляризації, що відбуваються.

Ключові слова: християнські цінності, суди, обґрунтування судових рішень, аксіологія правового порядку, Конституційний Трибунал

Wstęp

Problematyka wartości chrześcijańskich jako kategorii prawnie doniosłej niejednokrotnie stanowiła już przedmiot zainteresowania polskiej jurysprudencji. W piśmiennictwie prawniczym koncentrowano się przede wszystkim na kwestii zasadności przenoszenia tego terminu bezpośrednio do tekstów aktów normatywnych, rozumienia wartości chrześcijańskich, udziału tych wartości w kształtowaniu aksjologii porządku prawnego, treściowej i funkcjonalnej relacji obowiązującego prawa i wartości chrześcijańskich czy zgodności ich prawnej ochrony z zasadą neutralności religijnej państwa¹. Zwykle podstawą tak sprofilowanych badań były eksplikatywne odniesienia do wartości chrześcijańskich w ustawie o radiofonii i telewizji² i ustawie prawo oświatowe³, sformułowanie o „chrześcijańskim dziedzictwie Narodu” we wstępie do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁴ oraz spór o odwołanie do wartości chrześcijańskich w preambule niedoszłej Konstytucji UE.

¹ O kwestiach konceptualnych i typologicznych, w tym o podziale wartości chrześcijańskich na „wartości specyficznie chrześcijańskie” i „wartości uniwersalne” zob. J. Krukowski, *Kultura a prawo w społeczeństwie pluralistycznym*, TeKa Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2015, t. 8, s. 69–72.

² Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 805.

³ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1082.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 (dalej: Konstytucja RP).

Dotychczas natomiast nie poddano szerszej naukowej eksploracji zagadnienia wartości chrześcijańskich w rodzimej praktyce orzeczniczej. Było ono wprawdzie przedmiotem pewnych dyskusji w jurysprudencji, ale miało to miejsce głównie w pierwszej połowie lat 90. ubiegłego stulecia i w kontekście nie orzecznictwa *in generale*, lecz zaledwie dwóch orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego z tamtego okresu⁵. Niekiedy stawiana w nowszym piśmiennictwie prawniczym teza o opieraniu się przez krajowe sądy na chrześcijańskich wartościach w procesie stosowania prawa wyraża wyłącznie przypuszczenia autora czy składa się na projekcję oczekiwanego przez niego stanu rzeczy⁶. Studium treści sądowych wyroków i postanowień z jednej strony pozwala na zweryfikowanie tego typu intuicji prawniczych i postulatów, z drugiej zaś sformułowane na bazie tej analizy wnioski i oceny stanowią kolejny głos w debacie przedstawicieli doktryny prawniczej nad miejscem wartości chrześcijańskich w porządku prawnym RP. Poczyniona synteza całościowej praktyki orzeczniczej oznacza badanie problematyki prawnej doniosłości wartości chrześcijańskich w obszarze, który do tej pory był jedynie fragmentarycznie poznany.

Celem artykułu jest ustalenie, w oparciu o analizę uzasadnień orzeczeń, prawidłowości w posługiwaniu się przez polskie sądy kategorią pojęciową „wartości chrześcijańskich”. Realizacja tak ujętego zamierzenia badawczego pozwoli poszerzyć dotychczasowe rozważania rodzimej nauki prawa nad wartościami chrześcijańskimi o charakterze konceptualnym, historycznym, teoretyczno-prawnym i formalno-dogmatycznym o aspekt praktyczny czy empiryczny. Innymi słowy, w opracowaniu przedstawiono tytułowe wartości chrześcijańskie w ich sądowej operacjonalizacji. Określono w szczególności rozumienie wartości chrześcijańskich w wykładni operatywnej prawa, kategorii spraw, w których zostały przywołane, oraz przypisywaną im rolę argumentacyjną w uzasadnieniach orzeczeń. Uwzględniwszy orzecznictwo, można ustalić, czy prawna pozytywizacja wartości chrześcijańskich, będąca przedmiotem głębokich sporów politycznych i prawniczych, przekłada się na praktykę stosowania prawa, a jeśli tak, to w jakim stopniu.

⁵ W. Lang, *Glosa do orz. TK z 7.VI.1994 r. K 17/93*, Państwo i Prawo 1994, nr 11, s. 98–102; M. Wyrzykowski, *Glosa do uchwały TK z dnia 2 marca 1993 r.*, W 3/93, Przegląd Sejmowy 1994, nr 3, s. 303–311. Zob. też artykuł polemiczny do pierwszej przywołanej glosy: F. Siemieński, *W sprawie obowiązku respektowania wartości chrześcijańskich*, Państwo i Prawo 1995, nr 3, s. 93–95. Regułą jest, że autorzy podejmujący kwestię operacjonalizacji wartości chrześcijańskich w polskim orzecznictwie zwykle koncentrują się na dwóch judykatach Trybunału Konstytucyjnego z lat 90. XX w. Zob. J. Sobczak, *Radiofonia i telewizja. Komentarz do ustawy*, Kraków 2001 [baza danych LEX], Komentarz do art. 18, uwaga nr 16; W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2010, s. 146–156.

⁶ P. Polak, *The Normative Value of the Reference to God and Christianity in the Preamble to the Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego 2018, nr 6, s. 425–426.

W badaniach przeanalizowano teksty judykatów polskich sądów i Trybunału Konstytucyjnego zgromadzone w bazie danych LEX na dzień 1 września 2021 r.⁷ Zakresem poczynionego studium objęto nie tylko przypadki odniesień w uzasadnieniach orzeczeń do *expressis verbis* „wartości chrześcijańskich”, ale także do pojęć treściowo szerszych, jak zwłaszcza chrześcijańska „kultura” („cywilizacja”, „dziedzictwo”, „etyka”, „moralność”, „tradycja”) lub pojęć pokrewnych, jak chrześcijańskie „zasady” czy „normy”. Poza przedmiot opracowania wykracza kwestia konceptualnej delimitacji i klaryfikacji wzajemnych relacji wymienionych terminów. Na potrzeby artykułu przyjęto, że wartości chrześcijańskie są częścią chrześcijańskiej kultury (cywilizacji, dziedzictwa, tradycji czy etyki [moralności]). Kontekstualna analiza obecnych w judykatach odwołań do podanych terminów potwierdza, że sądy miały na uwadze nie wymiar materialny kultury (cywilizacji itd.), lecz właśnie konstytuujące ją wartości. Za odniesienie do wartości chrześcijańskich uprawnione jest również potraktowanie odwołań do chrześcijańskich norm czy zasad postępowania, skoro te drugie są wypowiedziami dyrektywalnymi ukierunkowującymi zachowania człowieka dyktowane troską i potrzebą ochrony nie czego innego, jak właśnie wartości i dóbr⁸. O ile ściśle odróżnianie tych pojęć jest zasadne na gruncie logiki i filozofii, o tyle w dyskursie prawniczym, także tym sądowym, zwykle operuje się nimi zamiennie.

Wskazane założenia badawcze nie suponują bynajmniej, że rola wartości chrześcijańskich w orzecznictwie zawęży się jedynie do tych spraw, gdzie sąd w uzasadnieniu eksplikatywnie się do nich odwołał. Przeświadczenie o takiej zależności byłoby naiwne. Można zasadnie przyjąć, że w szeregu innych spraw – choć nie sposób podać dokładniejszych szacunków – wartości chrześcijańskie zostały uwzględnione w akcie sądowej deliberacji, mimo że nie dano temu z różnych powodów wyrazu w tekście orzeczenia.

1. Pojmowanie „wartości chrześcijańskich” przez sądy

W orzecznictwie wartości chrześcijańskie przedstawiane są jako istotny element kultury polskiej czy wprost polskiej – a nawet szerzej europejskiej – kultury praw-

⁷ Baza danych LEX, <https://sip.lex.pl/#/> [dostęp: 11.04.2022 r.]. Jakkolwiek Trybunał Konstytucyjny nie jest sądem *sensu stricto* i nie sprawuje wymiaru sprawiedliwości, niemniej jest organem typu sądowego (organem władzy sądowniczej), stąd też uwzględnienie jego wyroków i postanowień.

⁸ Przykładowo w *Słowniku języka polskiego PWN* wartości są definiowane jako „zasady i przekonania będące podstawą przyjętych w danej społeczności norm etycznych”, zob. *Wartość*, w: <https://sjp.pwn.pl/sjp/wartosc;2534732.html> [dostęp: 11.04.2022 r.].

nej. Dla Trybunału Konstytucyjnego wartości chrześcijańskie są zakorzenione „w tradycji i kulturze społeczeństwa polskiego”⁹. Analogicznie Sąd Okręgowy w Szczecinie ujmuje wartości chrześcijańskie jako „część polskiej kultury materialnej i duchowej”¹⁰, a Sąd Rejonowy dla Warszawy-Mokotowa mówi o „cywilizowanych społeczeństwach, które powstały na gruncie chrześcijaństwa”¹¹. Sąd Najwyższy zaznacza z kolei, że zasady moralne w Polsce „w dominującym stopniu mają rodowód chrześcijański, a dokładniej katolicki”¹². Ten sam sąd w jednej z uchwał wspomina o „kręgu cywilizacyjnym demokratycznych państw o ugruntowanej praworządności, wyrosłych z pnia prawa rzymskiego i moralności chrześcijańskiej”¹³. W ocenie Trybunału Konstytucyjnego „zasady i wartości konstytucyjne większości państw europejskich” są „zakorzenione we wspólnej im kulturze chrześcijańskiej”¹⁴. Podobnie Sąd Apelacyjny w Lublinie podnosi, że „chrześcijański system wartości ma swoje istotne miejsce” w „europejskiej kulturze prawnej”¹⁵.

Sądy rzadko wymieniają poszczególne wartości jako nominalnie chrześcijańskie. Do tej kategorii zaliczono: „uczciwość, skromność, sprawiedliwość, unikanie zgorzenia, szacunek dla drugiego człowieka, wierność ideałom”¹⁶, „poszanowanie praw i godności każdego człowieka oraz współczucie i troska o osoby znajdujące się w potrzebie”¹⁷, „wiara, nadzieja, miłość”¹⁸, „poszanowanie życia każdego człowieka, respekt dla prywatności życia, ochrona osobowej godności i autonomii każdego człowieka, ochrona strony słabszej przed silniejszą czy prymat rodziny w wychowaniu każdego dziecka”¹⁹. Dokonując tej egzemplifikacji, sądy nie powołują się na źródła religijne. Zdarza się im natomiast sięgać do ustaleń przedstawicieli doktryny prawniczej w tym względzie²⁰.

⁹ Uchwała TK z dnia 2 marca 1994 r., W 3/93, LEX nr 25105.

¹⁰ Wyrok SO w Szczecinie z dnia 26 marca 2010 r., I C 28/10, LEX nr 1135961.

¹¹ Wyrok SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z dnia 11 maja 2016 r., XIV K 1219/12, LEX nr 2384988.

¹² Postanowienie SN z dnia 18 lipca 2019 r., V KK 317/18, LEX nr 2697608.

¹³ Uchwała SN z dnia 12 stycznia 2021 r., II DIZ 11/21, LEX nr 3114655.

¹⁴ Wyrok TK z dnia 7 października 2015 r., K 12/14, LEX nr 1809416.

¹⁵ Wyrok SA w Lublinie z dnia 28 lipca 2021 r., III AUa 1167/20, LEX nr 3213429.

¹⁶ Wyrok SA w Warszawie z dnia 29 grudnia 2008 r., VI ACa 797/08, LEX nr 509766.

¹⁷ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 10 października 2013 r., III SA/Wa 916/13, LEX nr 1629977.

¹⁸ Zdanie odrębne sędziego Z. Cieślaka do wyroku TK z dnia 11 maja 2007 r., K 2/07, LEX nr 272765.

¹⁹ Wyrok SO w Gliwicach z dnia 1 października 2014 r., III Ca 727/14, LEX nr 1857212.

²⁰ Tamże, z powołaniem się na: M. Safjan, *Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynek do dyskusji)*, Państwo i Prawo 1990, nr 11, s. 55.

Teksty uzasadnień orzeczeń kontekstualnie odczytane pozwalają na wskazanie wielu innych wartości i norm postępowania łączonych przez sądy²¹ z chrześcijaństwem, choć niekoniecznie na zasadzie wyłączności, jak: szacunek wobec rodziców i kobiet²², ochrona wdów i sierot²³, wierność małżeńska i rodzinna²⁴, ochrona życia poczętego, w tym poprzez wypowiedzi pro-life²⁵, wypełnianie obowiązków obywatelskich, *in concreto* obowiązku podatkowego²⁶, zasada solidarności z innymi²⁷, przebaczenie²⁸, działalność charytatywno-opiekuńcza jako realizacja przykazania miłości bliźniego, zwłaszcza tego ubogiego²⁹, pomoc materialna i duchowa potrzebującym³⁰, pożegnanie i upamiętnianie zmarłego oraz otaczanie troską i szacunkiem cmentarzy³¹, wspólny pochówek małżonków³², intymność (publiczne nieepatowanie wulgarnymi treściami erotycznymi)³³, obrona godności, praw i interesów pracowniczych³⁴. Ewentualnie sądy wskazywały, że dane postępowanie nie jest sprzeczne z wartościami chrześcijańskimi, jak odpowiedzialność karna sędziego w niektórych przypadkach za działalność zawodową, w tym za treść wydawanych wyroków, np. w związku ze stosowaniem dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym³⁵.

Praktyka orzecznicza pokazuje, że sądy potrafią na gruncie rozpatrywanych spraw dokonać konkretyzacji wartości chrześcijańskich. Termin ten pod względem jego interpretacyjnej klaryfikacji wykazuje podobieństwo do szeregu innych nieostrzych i ocennych terminów naznaczonych aksjologicznie, wprost wyrażonych w przepisach prawnych czy niemających wprawdzie wyraźnego umocowania

²¹ Poza zakresem rozważań pozostawiam przypadki, gdy w uzasadnieniach orzeczeń sądy poprzestały na sprawozdawczym odnotowaniu, że strona postępowania powoływała się na chrześcijańskie wartości, bez wyraźnego ustosunkowania się do trafności jej twierdzeń.

²² Wyrok SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z dnia 11 maja 2016 r., XIV K 1219/12, LEX nr 2384988.

²³ Wyrok SA w Lublinie z dnia 28 lipca 2021 r., III AUa 1167/20, LEX nr 3213429.

²⁴ Wyrok SA w Warszawie z dnia 19 czerwca 2018 r., V ACa 520/17, LEX nr 2528159.

²⁵ Wyrok SN z dnia 11 marca 2016 r., I CSK 90/15, LEX nr 2030470.

²⁶ Wyrok WSA w Poznaniu z dnia 19 kwietnia 2006 r., I SA/Po 2449/03, LEX nr 713182.

²⁷ Wyrok WSA w Poznaniu z dnia 6 grudnia 2007 r., I SA/Po 1052/07, LEX nr 468835.

²⁸ Wyrok SR w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 5 października 2017 r., II K 202/17, LEX nr 2538420.

²⁹ Wyrok NSA z dnia 6 września 2013 r., II FSK 2607/11, LEX nr 1375614; wyrok WSA w Warszawie z dnia 10 października 2013 r., III SA/Wa 916/13, LEX nr 1629977.

³⁰ Wyrok SN z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, LEX nr 2978466.

³¹ Wyrok SO w Ostrołęce z dnia 9 marca 2015 r., III Ua 4/15, LEX nr 1836321; wyrok SO w Elblągu z dnia 4 grudnia 2009 r., IV UA 35/09, LEX nr 563023; postanowienie SR w Nysie z dnia 20 lutego 2015 r., I Ns 252/14, LEX nr 1864394; wyrok WSA w Warszawie z dnia 8 lutego 2011 r., I SA/Wa 1556/10, LEX nr 1098869.

³² Wyrok SA w Krakowie z dnia 7 sierpnia 2013 r., I ACa 682/13, LEX nr 1474131.

³³ Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 14 września 2012 r., III K 56/12, LEX nr 1882882.

³⁴ Wyrok SO we Wrocławiu z dnia 11 czerwca 2013 r., I C 968/12, LEX nr 1848933.

³⁵ Uchwała SN z dnia 12 stycznia 2021 r., II DIZ 11/21, LEX nr 3114655.

w postanowieniach aktów normatywnych, lecz przywoływanych przez sądy. Nie oznacza to, że rozumienie wartości chrześcijańskich przez sądy jest każdorazowo oczywiste. Ze względu na treściową niedookreśloność tytułowej kategorii pojęciowej niekiedy w judykaturze mówi się o „tzw. [wyróżnienie – G.M.] wartościach chrześcijańskich”³⁶.

Trudno w orzecznictwie wskazać przykład przyjęcia przez sąd ewidentnie błędnego rozumienia wartości chrześcijańskich. Odwołując się do wartości chrześcijańskich, sądy uniknęły też angażowania się w sprawy czysto religijne (teologiczne), co byłoby sprzeczne z konstytucyjną zasadą bezstronności (neutralności) religijnej władz publicznych (art. 25 ust. 2 Konstytucji RP). W sądowej praktyce wartości chrześcijańskie to wartości moralne, często społecznie zinternalizowane, a nie te dotyczące rzeczywistości nadprzyrodzonej. Judykatura na ogół przejawia też świadomość wewnętrznych podziałów w obrębie chrześcijaństwa, a co za tym idzie świadomość tego, że wartości będące udziałem jednej z chrześcijańskich denominacji nie muszą być udziałem innego chrześcijańskiego wyznania. Przykładowo w jednej ze spraw u podstaw negatywnej oceny homoseksualizmu wskazano nie „wartości chrześcijańskie”, lecz wprost „wartości katolickie”³⁷.

Studium orzecznictwa pokazuje, że sądy nie mają większych problemów z delimitacją wartości chrześcijańskich o charakterze uniwersalnym i tych społecznie partykularnych, w sensie niepodzielania ich przez wielu obywateli³⁸. Do tego drugiego typu wartości zaliczono np. seksualną czystość przedmażeńską. W ocenie Sądu Apelacyjnego w Poznaniu treści ją promujące „niewątpliwie w znacznej części społeczeństwa uznaje się za kontrowersyjne”³⁹.

O ile sąd ten prawidłowo poprzestał na sprawozdawczym podniesieniu krytycznego stosunku części społeczeństwa do wartości czystości przedmażeńskiej, o tyle Sąd Apelacyjny w Krakowie w zawołowanej formie poddał krytyce katolicką ocenę homoseksualizmu. „Tradycyjną opartą w zasadzie na katolickich wartościach kulturę polską, w której odmienność seksualna nie jest co do zasady akceptowana” skonfrontował z „rozwiniętymi kulturami światowymi [w których] przypisywanie odmiennej orientacji seksualnej nie prowadzi zazwyczaj do naruszenia dóbr osobistych osób, którym takie zachowania przypisano”⁴⁰. Sformułowaniem tym podał w wątpliwość własny obiektywizm. Arbitralnie przyjął, że rodzima kultura będąca

³⁶ Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 14 września 2012 r., III K 56/12, LEX nr 1882882.

³⁷ Wyrok SA w Warszawie z dnia 19 kwietnia 2016 r., I ACa 705/15, LEX nr 2061777.

³⁸ Uniwersalność wartości można rozumieć nie tylko w kategoriach statystycznych, ale także jako ich adekwatność w odniesieniu do każdego człowieka.

³⁹ Wyrok SA w Poznaniu z dnia 21 października 2015 r., I ACa 475/15, LEX nr 2351777.

⁴⁰ Wyrok SA w Krakowie z dnia 28 października 2010 r., I ACa 908/10, LEX nr 743278.

pod wpływem katolicyzmu jest na niższym poziomie niż te kultury, w których orientacji homoseksualnej, a w zasadzie aktów homoseksualnych, nie wartościuje się ujemnie.

2. Wybrane kategorie spraw, w których sądy przywołały wartości chrześcijańskie oraz ich rola argumentacyjna

Najczęściej sądy przywołują wartości chrześcijańskie, dokonując wykładni klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego, zwykle w kontekście nadużycia prawa podmiotowego (art. 5 K.c.) lub granic prawa własności (art. 140 K.c.)⁴¹. W orzecznictwie nie ma jednak pełnej zgody co do relacji wartości chrześcijańskich i zasad współżycia społecznego. Zwykle „wartości chrześcijańskie” czy „wartości kultury chrześcijańskiej”⁴² przedstawia się obok innych wartości i zasad jako egzemplifikacje czy podkategorie zasad współżycia społecznego. Przykładowo w niektórych dyktandach, powołując się na Stanisława Rudnickiego, przyjęto, że zasady współżycia społecznego należy tłumaczyć „przez odwołanie się do zrozumiałej treści znaczeniowej takich pojęć jak: «zasady słuszności», «zasady uczciwego obrotu», «zasady uczciwości», «lojalności», czy po prostu – wyznawane przez większość społeczeństwa «wartości chrześcijańskie», jako nakazy zachowania się wobec innych członków społeczeństwa”⁴³.

W innych orzeczeniach podkreślono kluczowy charakter wartości chrześcijańskich dla wykładni „zasad współżycia społecznego”. Sąd Rejonowy w Sokółce uznał, że w terminie tym „zawierają się zasady etycznego postępowania wypracowane w społeczeństwie z chrześcijańskiego systemu wartości, którymi każdy członek społeczeństwa powinien kierować się w postępowaniu wobec innych”⁴⁴. Sąd Okręgowy w Gliwicach wskazał z kolei, że „wyznacznikiem zasad współżycia

⁴¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1740 (dalej: K.c.).

⁴² Wyrok SA w Warszawie z dnia 23 maja 2018 r., VII AGa 1345/18, LEX nr 2545187.

⁴³ Wyrok SN z dnia 23 lutego 2006 r., II CSK 101/05, LEX nr 180197; wyrok SA w Warszawie z dnia 22 lipca 2008 r., I ACa 342/08, LEX nr 1641250; wyrok SA w Białymstoku z dnia 16 stycznia 2020 r., I ACa 415/19, LEX nr 2946527; wyrok SO w Szczecinie z dnia 17 października 2018 r., I C 1548/17 (podają za: wyrok SA w Szczecinie z dnia 26 kwietnia 2019 r., I ACa 12/19, LEX nr 2679803); wyrok SA w Szczecinie z dnia 25 kwietnia 2018 r., I ACa 1022/17, LEX nr 2569608. Podobnie: wyrok SO w Szczecinie z dnia 18 lipca 2017 r., II Ca 832/17, LEX nr 2330906; wyrok SA w Warszawie z dnia 17 maja 2018 r., VI ACa 242/17, LEX nr 2574670. Zob. S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, t. 1. *Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 250.

⁴⁴ Wyrok SR w Sokółce z dnia 4 stycznia 2016 r., I C 254/15, LEX nr 1963575.

społecznego będą w naszym wypadku (terytorium RP i narodu polskiego) wartości kultury chrześcijańskiej⁴⁵.

Eksplanacja zasad współżycia społecznego poprzez ogólne odesłanie do wartości chrześcijańskich ma charakter pozorny o wątpliwym też potencjale perswazyjnym. Od sądów można oczekiwać, że konkretyzując znaczenie zasad współżycia społecznego, nie poprzestaną na blankietowym nadmienieniu wartości czy zasad chrześcijańskich, lecz wskażą tę czy te z nich, które w danej sprawie przejawiają relewantność.

W pełni zasadne jest natomiast samo uwzględnianie wartości chrześcijańskich w wykładni operatywnej klauzuli zasad współżycia społecznego. Po pierwsze, wartości te „są w polskim społeczeństwie stosunkowo najbardziej utrwalone i najlepiej znane (szczególnie w porównaniu z tak enigmatycznymi pojęciami, jak «wartości będące wspólnym dziedzictwem i składnikiem kultury europejskiej»), po drugie cieszą się one relatywnie najszerzą aprobatą w różnych kręgach społecznych i to pomimo postępującej laicyzacji⁴⁶.

Sądy administracyjne w swoim orzecznictwie kwestionowały dopuszczalność uchylania się przez poborowego wyznania rzymskokatolickiego od służby wojskowej na podstawie „zapatrywania, że służba ta nie jest do pogodzenia z chrześcijańskim systemem wartości⁴⁷. W ich ocenie katolik nie może skutecznie powoływać się „na wpływające z wiary zasady moralne na uzasadnienie wniosku o skierowanie do służby zastępczej⁴⁸. W co najmniej jednym orzeczeniu zbyt pochopnie tezę tę rozciągnięto ogólnie na wyznawców chrześcijaństwa⁴⁹, ignorując okoliczność pacyfistycznej wykładni doktryny chrześcijańskiej przez niektóre chrześcijańskie wspólnoty⁵⁰. Skutkowało to nie tylko naruszeniem wolności sumienia poborowego, ale również naruszeniem zasady neutralności religijnej sądu poprzez opowiedzenie się za jedną z możliwych interpretacji doktryny chrześcijańskiej jako tą autentyczną.

Pomimo że w orzecznictwie sądów administracyjnych doszukać się można kilkudziesięciu judykatów cytujących preambułę do Prawa oświatowego, w tym zwrot o „respektowaniu chrześcijańskiego systemu wartości”, to w żadnym z nich nie

⁴⁵ Wyrok SO w Gliwicach z dnia 1 października 2014 r., III Ca 727/14, LEX nr 1857212. Zob. też: wyroki SO w Gdańsku z dnia 1 października 2013 r., XV C 1435/12, LEX nr 1719146, z dnia 21 listopada 2013 r., XV C 435/13, LEX nr 1719204 i z dnia 5 grudnia 2013 r., XV C 345/13, LEX nr 1719195 oraz wyrok SO w Sieradzu z dnia 26 marca 2018 r., I C 226/16, LEX nr 2473025.

⁴⁶ A. Pązik, *Wyłączenie bezprawności naruszenia dobra osobistego na podstawie interesu społecznego*, Warszawa 2013, s. 210.

⁴⁷ Wyrok NSA we Wrocławiu z dnia 5 sierpnia 1992 r., SA/Wr 678/92, LEX nr 10412.

⁴⁸ Wyrok NSA we Wrocławiu z dnia 17 listopada 1992 r., SA/Wr 998/92, LEX nr 10811.

⁴⁹ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 6 kwietnia 2006 r., II SA/Wa 1/06, LEX nr 213839.

⁵⁰ M. Zięba, *Kościół i pacyfizm*, Teologia Polityczna 2003–2004, nr 1, s. 10.

odniesiono się do wartości chrześcijańskich. Nawet jeśli uznać nienormatywność preambuły, to nie oznacza to jedynie ich symbolicznej natury i braku relewantności dla procesu stosowania prawa⁵¹. Jakkolwiek postanowienia wstępu do ustawy raczej nie mogą stanowić normatywnej podstawy czy współpodstawy decyzji stosowania prawa, to jednak można, a nawet należy uwzględnić je w interpretacji przepisów z części artykułowanej aktu normatywnego⁵², zwłaszcza w ramach wykładni celowościowej i funkcjonalnej.

Orzecznictwo dostarcza przykładów, gdy sądy zarówno potwierdzały, jak i kwestionowały prawną doniosłość wartości chrześcijańskich w odniesieniu do poszczególnych instytucji prawnych. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Łodzi orzekł, że „krzewienie i umacnianie uniwersalnych wartości chrześcijańskich” nie stanowi celu publicznego jako jednej z przesłanek wyłączenia nieruchomości⁵³. Natomiast Sąd Apelacyjny w Gdańsku uznał, że organizacja, której celem jest „propagowanie i ochrona kulturalnej spuścizny cywilizacji chrześcijańskiej, upowszechnianie dobroku kultury chrześcijańskiej, propagowanie i ochrona wartości chrześcijańskich, dobrych obyczajów i moralności w życiu społecznym i kulturalnym” realizuje cel społeczny w rozumieniu art. 448 K.c.⁵⁴

Niekiedy sądy sygnalizowały nietożsamość pojęciową tych samych terminów na gruncie prawa i „moralności czy etyki chrześcijańskiej”. Sąd Okręgowy w Nowym Sączu podniósł różnicę znaczeniową pomiędzy jurydycznym rozumieniem terminu „zła wiara” a jego chrześcijańską konotacją⁵⁵.

Sporadycznie w uzasadnieniach orzeczeń dawano wyraz temu, że wartości chrześcijańskie bezpośrednio zaważyły na treści sądowego rozstrzygnięcia. Przykładowo Sąd Najwyższy w jednej ze spraw przyjął, że art. 5 Konstytucji RP w związku z fragmentem jej preambuły stanowiącym o „kulturze zakorzenionej w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu” stoi na przeszkodzie użyciu nazwiska kard. Stefana Wyszyńskiego w nazwie komitetu wyborczego wyborców⁵⁶.

Zdarza się, że wartości chrześcijańskie są przywoływane na poparcie konkurencyjnych wniosków w jednej i tej samej sprawie. Zarówno sędzia Zbigniew Cieślak, jak i sędzia Bohdan Zdziennicki nawiązali do wartości chrześcijańskich w zdaniu odrębnym do wyroku Trybunału Konstytucyjnego w sprawie tzw. ustawy lustracyjnej. O ile jednak ten pierwszy upatruje w nich wsparcia stanowiska o konstytucyjności

⁵¹ M. Pilich, *Ustawa o systemie oświaty. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 20.

⁵² Wyrok TK z dnia 11 maja 2005 r., K 18/04, LEX nr 155502.

⁵³ Wyrok WSA w Łodzi z dnia 21 kwietnia 2004 r., II SA/Łd 1758/03, LEX nr 725776.

⁵⁴ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 30 marca 2017 r., V ACa 786/15, LEX nr 2743894.

⁵⁵ Postanowienie SO w Nowym Sączu z dnia 23 stycznia 2014 r., III Ca 824/13, LEX nr 1860044.

⁵⁶ Postanowienie SN z dnia 16 sierpnia 2005 r., III SW 12/05, LEX nr 328079.

ustawy lustracyjnej, o tyle drugi z ich pomocą uzasadnia twierdzenie o niekonstytucyjności aktu⁵⁷. Przykład ten pokazuje, że kategoria wartości chrześcijańskich nie ma charakteru antydeliberatywnego, a powołanie się na nią niekoniecznie apriorycznie przesądza o kierunku rozstrzygnięcia konkretnej sprawy.

3. Kategoria normatywna „wartości chrześcijańskich” w wykładni Trybunału Konstytucyjnego

Kategoria wartości chrześcijańskich zaledwie dwukrotnie stała się przedmiotem szerszych rozważań w uzasadnieniach judykatów. W obu przypadkach miało to miejsce w orzeczeniach Trybunału Konstytucyjnego sprzed ponad ćwierć wieku, kiedy to ocenie Trybunału poddano art. 18 ust. 2 i art. 21 ust. 2 pkt 6 ustawy o radiofonii i telewizji. Zgodnie z pierwszym przepisem „Audycje lub inne przekazy powinny szanować przekonania religijne odbiorców, a zwłaszcza chrześcijański system wartości”. Drugi przepis stanowi natomiast, że „Programy i inne usługi jednostek publicznej radiofonii i telewizji w ramach jej misji publicznej powinny: respektować chrześcijański system wartości, za podstawę przyjmując uniwersalne zasady etyki”⁵⁸. W uchwale z dnia 2 marca 1994 r. Trybunał trafnie w ramach wykładni systemowej przyjął, że interpretacja art. 18 ust. 2 wymaga uwzględnienia zasady wolności słowa, mającej umocowanie w konstytucji oraz w prawie międzynarodowym, w szczególności w art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁵⁹. Uznał, że nakaz poszanowania przekonań religijnych odbiorców należy interpretować „jako zakaz naruszania uczuć religijnych”. Wychodząc poza wykładnię językową, doszedł do wniosku, że zakres normy z art. 18 ust. 2 pokrywa się z prawnokarnym zakazem obrazy uczuć religijnych oraz cywilnoprawną ochroną dóbr osobistych. W przekonaniu Trybunału odesłanie do chrześcijańskiego systemu wartości w zwrocie „a zwłaszcza respektować chrześcijański system wartości” stanowi „wyliczenie przykładowe uzasadnione głębokim zakorzenieniem tych wartości w tra-

⁵⁷ Zdania odrębne sędziego Z. Cieślaka i B. Zdziennickiego do wyroku TK z dnia 11 maja 2007 r., K 2/07, LEX nr 272765.

⁵⁸ Zob. szerzej: T. Rakoczy, *Protection of Christian Values in Polish Normative Acts on the Means of Social Communication*, w: *Europe of Founding Fathers. Investment in the Common Future*, red. M. Sitek, G. Dammacco, A. Ukleja, M. Wójcicka, Olsztyn 2013, s. 289–298.

⁵⁹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

dycji i kulturze społeczeństwa polskiego bez względu na stosunek danej osoby do religii”. Z konstatacją tą trudno się zgodzić, zwłaszcza uzasadniając ją dyrektywami wykładni językowej. Termin „zwłaszcza” komunikuje pewną preferencję, wyróżnia wartości chrześcijańskie na tle innych systemów aksjologicznych, a nie wyraża jedynie egzemplifikację. Podobnie na gruncie wykładni systemowej Trybunał zasadnie uznał, że „dyrektywa wypływająca z art. 21 ust. 2 pkt 6 nie może być odczytywana w oderwaniu od innych przepisów prawa”, w tym i tych przepisów ustawy, według których programy publicznej radiofonii i telewizji powinny „sprzyjać swobodnemu kształtowaniu poglądów obywateli oraz formułowaniu opinii” (pkt 3) czy „umożliwiać obywatelom i ich organizacjom uczestniczenie w życiu publicznym poprzez prezentowanie zróżnicowanych poglądów i stanowisk oraz wykonywanie prawa do kontroli i krytyki społecznej” (pkt 4). Nie przekonuje natomiast stanowisko, że dla stwierdzenia naruszenia przez program kryterium przewidzianego w art. 21 ust. 2 pkt 6 nie wystarczy, „by zarzut taki postawiono jedynie jednej audycji programu”⁶⁰. Z kolei truizmem jest wniosek, że „nakaz respektowania nie oznacza jednakże nakazu propagowania chrześcijańskiego systemu wartości”⁶¹.

Konkluzję orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 czerwca 1994 r. o konstytucyjności art. 18 ust. 2 ustawy o radiofonii i telewizji należy co do zasady uznać za trafną, mając na uwadze interpretację tego nakazu poczynioną we wcześniejszym orzeczeniu, uwzględniającą standardy wolności słowa. Wyróżnienie „chrześcijańskiego systemu wartości” nie narusza konstytucyjnej zasady równości obywateli, gdyż kontrolowany przepis „nie różnicuje zakresu ochrony w zależności od systemu wartości danego wyznania”. Dotyczy „ochrony uczuć religijnych, bez względu na różne wyznania”, skoro „wskazanie na chrześcijański system wartości ma wyłącznie przykładowy charakter”⁶².

Trybunał obrał „wygodną” dla siebie nie tyle nawet linię argumentacyjną, co optykę argumentacyjną. Swoje rozważania skoncentrował wokół jednego z dwóch wzorców kontrolnych, tj. zasady równości obywateli, na plan dalszy przesuując zasadę państwa prawnego. Przedstawiając art. 18 ust. 2 jako przepis proporcjonalnie ingerujący w wolność słowa w imię ochrony uczuć religijnych odbiorców bez względu na ich wyznanie – gdzie rzekomo nadmienienie chrześcijańskiego systemu wartości jest jedynie przykładowym wskazaniem jednej z grup wyznawców – Trybunał uniknął konieczności rozważenia, czy badany przepis nie narusza zasady bezstronności (neutralności) religijnej państwa, zasady choć literalnie nie wyrażonej

⁶⁰ Por. wyrok SA w Warszawie z dnia 9 kwietnia 2015 r., VI ACa 744/14, LEX nr 1680055.

⁶¹ Uchwała TK z dnia 2 marca 1994 r., W 3/93, LEX nr 25105.

⁶² Orzeczenie TK z dnia 7 czerwca 1994 r., K 17/93, LEX nr 25099.

w natenczas obowiązującej konstytucji, to jednak umocowanej w zasadzie państwa prawnego. Jak podniesiono to już w kontekście poprzedniego judykatu Trybunału, zredukowanie znaczenia zwrotu „a zwłaszcza chrześcijański system wartości” do jednej z religii, wyznawców której uczucia są chronione, jest przykładem kreatywnej wykładni prawa, mającej niewiele wspólnego z wykładnią językową.

Poważniejsze obiekcie budzi teza Trybunału, że przepis art. 21 ust. 2 pkt 6 ustawy o radiofonii i telewizji jest konstytucyjny, gdyż odnosi się jedynie do „tych wartości należących do kręgu kultury chrześcijańskiej, które równocześnie stanowią podstawowe, uniwersalne zasady etyki” czy „uniwersalne zasady etyki kręgu kultury śródziemnomorskiej”⁶³. Podzielając wniosek o konstytucyjności wymienionego przepisu, krytycznie należy ocenić racjonalizację tej konkluzji. Poczynione przez Trybunał ustalenia interpretacyjne są „osobliwe” i przeczą kanonom wykładni prawa. Trybunał w ramach prokonstytucyjnej wykładni dokonał zwięzającej interpretacji zwrotu „chrześcijański system wartości”, przyjmując jego równoznaczność z „uniwersalnymi zasadami etyki”. Fragment przepisu stanowiący o „chrześcijańskim systemie wartości” potraktowano za swoiste legislacyjne pustosłowie, niewnoszące żadnej samodzielnej treści normatywnej⁶⁴.

W przeświadczeniu Trybunału „Każda inna interpretacja art. 21 ust. 2 pkt 6 ustawy prowadziłyby do rezultatów sprzecznych z zasadą równości i neutralności światopoglądowej państwa”⁶⁵. Część doktryny prawniczej, krytykując samo rozstrzygnięcie Trybunału i jego interpretację przepisów, aprobatywnie odniosła się jednak do tezy, że prawna ochrona chrześcijańskiego systemu wartości wykraczającego poza uniwersalne zasady etyki w programach publicznej radiofonii i telewizji byłaby sprzeczna z zasadą neutralności religijnej państwa⁶⁶.

Niniejsze przekonanie Trybunału i reprezentantów doktryny prawniczej jest mylne, będąc rezultatem nieaplikowalnego, gdyż zbyt szerokiego, rozumienia zasady bezstronności (neutralności) religijnej (światopoglądowej) państwa. Zasadę tę należy odnosić do kwestii teologicznych (metafizycznych, rzeczywistości nadprzyrodzonej, *sacrum*), a nie etycznych⁶⁷. Być może to miał na uwadze Trybunał, lakonicznie podnosząc, że „wartości chrześcijańskie” nie mogą być utożsamiane z religią⁶⁸. O ile państwu świeckiemu nie wolno „zajmować stanowiska w kwestii prawdziwości poglądów

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Podobnie: W. Lang, *Glosa...*, s. 100–101; W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa...*, s. 150.

⁶⁵ Orzeczenie TK z dnia 7 czerwca 1994 r., K 17/93, LEX nr 25099.

⁶⁶ W. Lang, *Glosa...*, s. 100–101; W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa...*, s. 153–156.

⁶⁷ Podobnie: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 73.

⁶⁸ Orzeczenie TK z dnia 7 czerwca 1994 r., K 17/93, LEX nr 25099.

głoszonych przez teologię poszczególnych wyznań⁶⁹ (np. co do boskości Chrystusa i jego zmartwychwstania), o tyle zasada neutralności nie zabrania mu zakazywania tego, co moralnie złe, czy nakazywania tego, co moralnie dobre z punktu widzenia przekonań społecznych, w sytuacji gdy przekonania te zostały ukształtowane pod wpływem doktryny religijnej. Przepis prawny zbieżny treściowo z etyczną normą religijną może być niekonstytucyjny, ale w większości przypadków nie dlatego, że narusza art. 25 ust. 2 Konstytucji RP, tylko dlatego, że stanowi dysproporcjonalną ingerencję w konstytucyjnie chronione prawo lub wolność.

Trybunał częściowo wyjął z treści wartości chrześcijańskie jako termin prawny, redukując je do uniwersalnych zasad etycznych. Zabiegiem tym naruszył dyrektywę interpretacyjną zakazu wykładni synonimicznej i dyrektywę *per non est* oraz wypaczył wolę ustawodawcy. Samo uzasadnienie orzeczenia jest też wewnętrznie niespójne. Z jednej strony Trybunał utożsamia wartości chrześcijańskie z uniwersalnymi zasadami etyki, aby jednocześnie zasadnie zauważyć, że „każde stanowienie prawa odwołuje się do określonych podstaw aksjologicznych”⁷⁰, określonych – a zatem niekoniecznie uniwersalnych czy powszechnie podzielanych, choćby na gruncie jednej i tej samej kultury⁷¹.

Od 1994 r. Trybunał Konstytucyjny nie poczynił w swoim orzecznictwie szerszych odniesień do wartości chrześcijańskich⁷². W wyroku z dnia 23 marca 2006 r. prawidłowo z teoretyczno-prawnego punktu widzenia potraktował art. 18 ust. 2 i art. 21 ust. 2 pkt 6 ustawy o radiofonii i telewizji za przykład generalnej klauzuli, dosłownie mówiąc o „klauzuli chrześcijańskiego systemu wartości”. Jednocześnie zasadnie zaznaczył, że „kontrola zgodności z Konstytucją posługiwania się przez ustawodawcę zwrotami niedookreślonymi musi być szczególnie rygorystyczna w odniesieniu do przepisów, które mogą być stosowane w ramach działań władczych organu władzy publicznej wkraczających w sferę konstytucyjnych praw i wolności jednostek”⁷³.

W orzeczeniu z dnia 10 grudnia 2014 r. dotyczącym konstytucyjności przepisów zakazujących uboju rytualnego Trybunał dokonał z kolei nie tyle nawet

⁶⁹ Wyrok TK z dnia 14 grudnia 2009 r., K 55/07, LEX nr 531412.

⁷⁰ Orzeczenie TK z dnia 7 czerwca 1994 r., K 17/93, LEX nr 25099.

⁷¹ O niemożności ustanowienia w pełni neutralnego prawa, oderwanego od wszelkich systemów moralnych, przekonań światopoglądowych czy filozoficznych zob. M. Piechowiak, *Filozoficzne aspekty regulacji prawnych dotyczących życia ludzkiego we wczesnych stadiach rozwoju*, w: *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, red. T. Smyczyński, Poznań 1996, s. 65. Podobnie: W. Łączkowski, „Bezstronność” władz publicznych, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2006, t. 68, z. 2, s. 214.

⁷² Zob. wzmianki o „chrześcijańskim systemie wartości” w wyroku TK z dnia 13 grudnia 2016 r., K 13/16, LEX nr 2172429 i wyroku TK z dnia 16 marca 2010 r., K 24/08, LEX nr 564548.

⁷³ Wyrok TK z dnia 23 marca 2006 r., K 4/06, LEX nr 182500.

wykładni rozszerzającej kategorii „chrześcijańskiego dziedzictwa Narodu” z preambuły ustawy zasadniczej, co powołał się na nieistniejącą treść aktu prawnego. Rzekomo wstęp do konstytucji „odwołuje się do wartości zakorzenionych w tradycji judeo chrześcijańskiej [wyróżnienie – G.M.]”. Tak jak nieuprawnione jest sprowadzanie wartości chrześcijańskich do uniwersalnych wartości etycznych, tak również nadużyciem jest obejmowanie zakresem „chrześcijańskiego dziedzictwa” zasad i wartości właściwych wyłącznie dla judaizmu⁷⁴, bez względu na związki obu tych religii i krzyżowanie się etyki chrześcijańskiej z etyką judaistyczną⁷⁵.

W wyroku z dnia 25 maja 2016 r. Trybunał zaznaczył, że „Zapewnienie efektywnej ochrony zabytków o szczególnym znaczeniu narodowym przede wszystkim uzasadnia preambuła Konstytucji”. Po zacytowaniu frazy „wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach”, Trybunał stwierdził, że „przywołany fragment daje wyraz założeniu ustrojodawcy o istnieniu między członkami wspólnoty, jaką jest Naród, międzypokoleniowej więzi, wyrażającej się w uniwersalnych wartościach”⁷⁶. Chrześcijańskie dziedzictwo Narodu zostało zbyt milczeniem.

Zakończenie

W ujęciu proporcjonalnym sądy bardzo rzadko w uzasadnieniach orzeczeń odwołują się do wartości chrześcijańskich. Najczęściej czynią to nie w kontekście stosowania przepisów ustawy o radiofonii i telewizji czy w nawiązaniu do preambuły Konstytucji RP lub wstępu do Prawa oświatowego, lecz w ramach interpretacji klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego. Prawna pozytywizacja wartości chrześcijańskich, tj. ich wprowadzenie do tekstu aktu normatywnego, zasadniczo nie przekłada się więc na praktykę orzeczniczą, a przynajmniej nie na warstwę argumentacyjną judykatów. Kolejne inicjatywy eksplikatywnych odniesień do chrześcijaństwa w prawie⁷⁷ nie są w stanie kształtować stosunków społecznych, ile-

⁷⁴ Wyrok TK z dnia 10 grudnia 2014 r., K 52/13, LEX nr 1633060.

⁷⁵ Podobnie: P. Polak, *The Normative...*, s. 434.

⁷⁶ Wyrok TK z dnia 25 maja 2016 r., Kp 2/15, LEX nr 2048477. Podobnie: wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 27 maja 2015 r., IV SA/Wr 912/14, LEX nr 1954328.

⁷⁷ Zob. projekt postanowienia Prezydenta RP z dnia 20 lipca 2018 r. o zarządzeniu ogólnokrajowego referendum, https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/8/5/722e0101ba72c81fb88d5d6667ca137e/projekt_postanowienia.pdf [dostęp: 11.04.2022 r.].

kroć wyrażające te wartości przepisy prawne czy postanowienia preambuły są później ignorowane przez sądy w procesie orzecznictwym. Prawo takie sprowadza się wówczas jedynie do wymiaru symbolicznego, historyczno-kulturowego manifestu pozbawionego – za sprawą sądowej indolencji – zdolności do oddziaływania na sferę zachowań obywateli.

Postać uzasadnień analizowanych wyroków i postanowień nie potwierdza zasadności obaw, że prawny nakaz respektowania wartości chrześcijańskich w działalności mediów musi prowadzić do angażowania się sądów w rozstrzyganie kwestii teologicznych i wewnątrzchrześcijańskich sporów doktrynalnych oraz do ignorowania społecznego aksjologicznego pluralizmu poprzez narzucanie tych wartości obywatelom, którzy ich nie podzielają. Praktyka orzecznicza nie daje podstaw do tezy o dysproporcjonalnym reglamentowaniu wolności obywatelskich, wprowadzeniu cenzury prewencyjnej⁷⁸ i swoistej konfesjonalizacji państwa⁷⁹. W sądowej wykładni operatywnej przepisów ustawy o radiofonii i telewizji obowiązek respektowania chrześcijańskiego systemu wartości jest albo prawidłowo interpretowany w świetle konstytucyjnych zasad prawa, zwłaszcza wolności słowa, albo wręcz lekceważony⁸⁰.

Krytycznie należy ocenić zwłaszcza udział Trybunału Konstytucyjnego w sądowej operacjonalizacji kategorii wartości chrześcijańskich. Od sądu konstytucyjnego należy oczekiwać szerszego uwzględniania, także na płaszczyźnie argumentacyjnej, fragmentu preambuły ustawy zasadniczej o chrześcijańskim dziedzictwie Narodu. Można odnieść wrażenie, że Trybunał, hołdując Rawlowskiej koncepcji rozumu publicznego⁸¹ i kierowany politycznym pragmatyzmem, świadomie i celowo unika wyraźnych nawiązań do chrześcijańskiej aksjologii⁸². Na błędność tej optyki argumentacyjnej zwrócił uwagę sędzia Jarosław Wyrembak w zdaniu odrębnym do uzasadnienia wyroku Trybunału Konstytucyjnego w sprawie aborcji eugenicznej⁸³.

Zasada bezstronności (neutralności) religijnej państwa nie usprawiedliwia interpretowania „wartości chrześcijańskich” jako kategorii prawnie doniosłej w sposób częściowo wyjąłwiający je z treści, jak uczynił to Trybunał Konstytucyjny

⁷⁸ Por. M. Pietrzak, *Polityka wyznaniowa III Rzeczypospolitej w latach 1990–2001 (próba diagnozy)*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo 2010, t. 311, nr 3270, s. 370.

⁷⁹ Por. P. Borecki, *Opinia prawna w sprawie świeckiego charakteru państwa polskiego*, Przegląd Prawa Wyznaniowego 2015, nr 7, s. 272.

⁸⁰ Zob. wyrok SA w Warszawie z dnia 2 września 2015 r., VI ACa 1312/14, LEX nr 1934402.

⁸¹ J. Rawls, *Liberalizm polityczny*, tłum. A. Romaniuk, Warszawa 2012, s. 295–309.

⁸² M. Matczak, S. Łajszczak, *Wartości, zasady i typy wykładni w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Badanie ilościowe słownictwa użytego w uzasadnieniach orzeczeń*, w: *Wykładnia konstytucji. Inspiracje, teorie, argumenty*, red. T. Stawecki, J. Winczorek, Warszawa 2014 [baza danych LEX].

⁸³ Zdanie odrębne sędziego J. Wyrembaka do uzasadnienia wyroku TK z dnia 22 października 2020 r., K 1/20, LEX nr 3071397.

w wyroku z dnia 7 czerwca 1994 r. Wartości chrześcijańskie nie sprowadzają się do uniwersalnych zasad etycznych, jakkolwiek szereg z tych wartości takimi zasadami również jest⁸⁴. Nieuniwersalny charakter niektórych wartości chrześcijańskich *per se* nie pozbawia ich możliwości bycia aksjologiczną podstawą przepisów prawnych. Sądy, stosując te przepisy, mogą, a nawet powinny, w swoich rozważaniach interpretacyjnych uwzględnić niniejsze wartości bez względu na to, czy są, czy też nie są powszechnie społecznie podzielane. Nie oznacza to, że zrekonstruowana w ten sposób norma prawna ma charakter ostateczny. Wykładnia systemowa prawa każe traktować pojedynczą normę prawną jako część większej całości. Względ na inne prawnie chronione dobra, wartości, interesy może wymagać zawężenia denotacji uprzednio odkodowanej normy prawnej. Skutkować to będzie ochroną wartości chrześcijańskich w określonym zakresie czy stopniu. Sądy zamiast więc samozwańczo sofistycznie redukować treść wartości chrześcijańskich do bliżej nieokreślonych, choć być może retorycznie chwytliwych, „uniwersalnych zasad etyki kręgu kultury śródziemnomorskiej”, powinny wyeksponować optymalizacyjny charakter przepisów stojących na ich straży.

Podzielić należy też obiekcję sędziego Wyrembaka co do niechęci Trybunału Konstytucyjnego, a w zasadzie znacznej części całej judykatury, przed czynieniem nawiązań do chrześcijańskiej aksjologii w uzasadnieniach orzeczeń. Nie sposób uznać, że odniesienia do chrześcijaństwa w uzasadnieniach wyroków i postanowień są *a priori* niestosowne czy tym bardziej zakazane, albo że w ogóle nie posiadają potencjału perswazyjnego bądź eksplanacyjnego, zwłaszcza w kontekście orzecznictwa sądu konstytucyjnego⁸⁵. Niekonsekwencją jest z jednej strony twierdzić, że prawo to nie tylko „zbiór ustanowionych zgodnie z formalnie określoną procedurą przepisów”, ale także „zespół aksjologicznie i celowościowo powiązanych norm, stanowiący wytwór kulturowy, zakorzeniony w doświadczeniach historycznych wspólnoty i budowany w oparciu o wspólny dla danego kręgu podmiotów system wartości”⁸⁶, a z drugiej strony unikać otwartego przyznania, że w polskich warunkach ów system wartości w znacznym stopniu wciąż współkształtują, choć nie tak intensywnie jak kiedyś, wartości chrześcijańskie.

W przypadkach gdy wśród wyznań chrześcijańskich istnieje wyraźna rozbieżność stanowisk w danej kwestii, sądy powinny poprzestawać na wymienieniu

⁸⁴ Jak podnosi Andrzej Bronk: „Niektórzy intelektualiści chrześcijańscy, w ramach płytko pojętego ekuumenizmu, zbyt łatwo przystali na utożsamianie wartości chrześcijańskich z wartościami ogólnoludzkimi”. A. Bronk, *Wartości chrześcijańskie (uwagi amatora)*, Roczniki Filozoficzne 1993, t. 41, z. 2, s. 70.

⁸⁵ Zob. G. Maroń, *Integralność religijna sędziego oraz argumentacja religijna w amerykańskim procesie orzecznictwym*, Rzeszów 2018, s. 309–472.

⁸⁶ Wyrok TK z dnia 30 września 2008 r., K 44/07, LEX nr 441911.

konkretnej wartości bądź dobra prawnie chronionego, bez roszczenia sobie kompetencji do decydowania, czy jest ono także chrześcijańską wartością (dobrem), np. małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, będący pod protekcją art. 18 Konstytucji RP. W ten sposób unikną angażowania się w rozstrzyganie sporów z zakresu interpretacji doktryny religijnej, co wykracza poza ich jurysdykcję.

Bibliografia

- Borecki P., *Opinia prawna w sprawie świeckiego charakteru państwa polskiego*, Przegląd Prawa Wyznaniowego 2015, nr 7.
- Bronk A., *Wartości chrześcijańskie (uwagi amatora)*, Roczniki Filozoficzne 1993, t. 41, z. 2.
- Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2010.
- Krukowski J., *Kultura a prawo w społeczeństwie pluralistycznym*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2015, t. 8.
- Lang W., *Glosa do orz. TK z 7.VI.1994 r. K 17/93*, Państwo i Prawo 1994, nr 11.
- Łączkowski W., „Bezstronność” władz publicznych, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2006, t. 68, z. 2.
- Maroń G., *Integralność religijna sędziego oraz argumentacja religijna w amerykańskim procesie orzeczniczym*, Rzeszów 2018.
- Matczak M., Łajszczyk S., *Wartości, zasady i typy wykładni w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Badanie ilościowe słownictwa użytego w uzasadnieniach orzeczeń*, w: *Wykładnia konstytucji. Inspiracje, teorie, argumenty*, red. T. Stawecki, J. Winczorek, Warszawa 2014 [baza danych LEX].
- Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006.
- Pązik A., *Wylączenie bezprawności naruszenia dobra osobistego na podstawie interesu społecznego*, Warszawa 2013.
- Piechowiak M., *Filozoficzne aspekty regulacji prawnych dotyczących życia ludzkiego we wczesnych stadiach rozwoju*, w: *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, red. T. Smyczyński, Poznań 1996.
- Pietrzak M., *Polityka wyznaniowa III Rzeczypospolitej w latach 1990–2001 (próba diagnozy)*, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo* 2010, t. 311, nr 3270.
- Pilich M., *Ustawa o systemie oświaty. Komentarz*, Warszawa 2006.
- Polak P., *The Normative Value of the Reference to God and Christianity in the Preamble to the Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997*, *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2018, nr 6, DOI: 10.15804/ppk.2018.06.32.
- Projekt postanowienia Prezydenta RP z dnia 20 lipca 2018 r. o zarządzeniu ogólnokrajowego referendum, https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/8/5/722e0101ba72c81fb88d5d6667ca137e/projekt_postanowienia.pdf [dostęp: 11.04.2022 r.].

- Rakoczy T., *Protection of Christian Values*, w: *Polish Normative Acts on the Means of Social Communication*, w: *Europe of Founding Fathers. Investment in the Common Future*, red. M. Sitek, G. Dammacco, A. Ukleja, M. Wójcicka, Olsztyn 2013.
- Rawls J., *Liberalizm polityczny*, tłum. A. Romaniuk, Warszawa 2012.
- Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego*, t. 1. *Część ogólna*, Warszawa 2007.
- Safjan M., *Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynek do dyskusji)*, Państwo i Prawo 1990, nr 11.
- Siemieński F., *W sprawie obowiązku respektowania wartości chrześcijańskich*, Państwo i Prawo 1995, nr 3.
- Sobczak J., *Radiofonia i telewizja. Komentarz do ustawy*, Kraków 2001 [baza danych LEX].
Wartość, w: <https://sjp.pwn.pl/sjp/wartosc;2534732.html> [dostęp: 11.04.2022 r.].
- Wyrzykowski M., *Glosa do uchwały TK z dnia 2 marca 1993 r.*, W 3/93, Przegląd Sejmowy 1994, nr 3.
- Zięba M., *Kościół i pacyfizm*, Teologia Polityczna 2003–2004, nr 1.

Funkcja ochronna prawa pracy a penalizacja naruszeń praw pracowników

Protective function of labour law and penalisation of workers' rights violations

Защитная функция трудового права и криминализация нарушений прав
работников

Охоронна функція трудового права а покарання за порушення прав працівників

MICHAŁ MATUSZAK

Dr, Uniwersytet Warszawski

e-mail: mmatuszak@wz.uw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-2794-3634>

Streszczenie: Funkcja ochronna prawa pracy jest kluczowa i niemalże konstrukcyjna dla istnienia stosunku pracy. W celu skutecznego nałożenia obowiązków na pracodawców ustawodawca wprowadził sankcje – zarówno wykroczeniowe, jak i karne. Artykuł przynosi odpowiedź na pytanie, czy katalog przestępstw przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową zapewnia realizację funkcji ochronnej prawa pracy oraz czy – pośrednio lub bezpośrednio – wpływa pozytywnie, czy też negatywnie na przestrzeganie przez pracodawców obowiązków względem pracowników i innych osób wykonujących pracę zarobkową. Wprowadzenie sankcji karnych w prawie pracy pełni funkcję ochronną, niemniej tą samą funkcję pełnią również te przepisy, które polegają na prewencyjnym minimalizowaniu występowania potencjalnych konfliktów w miejscu pracy, gdyż często unikanie konfliktów chroni pracownika lepiej niż nawet dotkliwe sankcje pokonfliktowe.

Słowa kluczowe: prawo pracy, funkcja ochronna, przestępstwo, prawa osób wykonujących pracę zarobkową

Summary: The protective function of labour law is crucial and almost formative to the existence of the employment relationship. In order to effectively impose obligations on employers, the legislator introduced sanctions – both misdemeanour and criminal. The article answers the question whether the catalogue of offences against the rights of gainfully employed persons ensures the execution of the protective function of labour law and whether it has a – direct or indirect – positive or negative impact on employers' compliance with their obligations towards their employees and other gainfully employed persons. The introduction of criminal sanctions in labour law has a protective function, but the same function is also performed by those provisions which consist in the preventive minimisation of the occurrence of potential workplace conflicts, as conflict avoidance often protects an employee better than even severe post-conflict sanctions.

Key words: labour law, protective function, offence, rights of gainfully employed persons

Резюме: Защитная функция трудового права является центральной и почти структурной для существования трудовых отношений. Чтобы эффективно налагать обязательства на работодателей, законодатель ввел меры наказания – как в области правонарушений, так и уголовного характера. Статья дает ответ на вопрос, обеспечивает ли каталог правонарушений против прав лиц, выполняющих оплачиваемую работу, выполнение защитной функции трудового права и оказывает ли он прямое или косвенное положительное или отрицательное влияние на выполнение работодателями своих обязательств перед работниками и другими лицами, выполняющими оплачиваемую работу. Введение уголовных мер наказания в трудовое законодательство имеет защитную функцию, однако эту же функцию выполняют и те положения, которые заключаются в превентивной минимизации возникновения потенциальных конфликтов на рабочем месте, так как зачастую предотвращение конфликтов защищает работника лучше, чем даже суровые пост-конфликтные меры наказания.

Ключевые слова: трудовое право, защитная функция, уголовное преступление, права лиц, выполняющих оплачиваемую работу

Резюме: Охоронна функція трудового права є вирішальною і майже структурною для існування трудових відносин. З метою ефективного покладання обов'язків на роботодавців законодавець запровадив санкції – як незначні, так і кримінальні. У статті дається відповідь на запитання, чи перелік злочинів проти прав осіб, які виконують оплачувану роботу, забезпечує охоронну функцію трудового законодавства, а також чи впливає – прямо чи посередньо – позитивно чи негативно на дотримання роботодавцями зобов'язання перед працівниками та іншими особами, які виконують оплачувану роботу. Запровадження кримінальних санкцій у трудовому законодавстві має захисну функцію, але ту ж функцію виконують і ті положення, які полягають у превентивній мінімізації потенційних конфліктів на робочому місці, оскільки уникнення конфліктів часто захищає працівника краще, ніж постконфліктні санкції.

Ключові слова: трудове право, охоронна функція, злочин, права осіб, які виконують оплачувану працю

Wstęp

Funkcja ochronna prawa pracy jest funkcją kluczową i niemalże konstruktywną dla istnienia stosunku pracy jako takiego. To właśnie zapewnienie szeroko rozumianej ochrony pracownikowi, jako słabszej stronie stosunku pracy, jest fundamentem, na którym przez lata powstawały rozmaite instrumenty prawne mające na celu zapewnienie ochrony pracownikom na wielu płaszczyznach i w różnych zakresach. W celu skutecznego nałożenia obowiązków na pracodawców niezbędne było wprowadzenie odpowiednich sankcji, które przybierały postać odpowiedzialności finansowej, wykroczeniowej lub karnej. W rozdziale XXVIII ustawy Kodeks karny zawarto typy czynów zabronionych przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową (art. 218–221 K.k.), natomiast w ustawie Kodeks pracy ujęto uregulowania dotyczące odpowiedzialności wykroczeniowej przeciwko prawom pracownika (art. 281–283 K.p.). W niektórych innych ustawach również zamieszczono katalog przestępstw dotyczących bezpośrednio wykonywania pracy, m.in. w art. 9–11 ustawy z dnia 15 czerwca 2012 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej czy w rozdz. 5 ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych¹.

Uregulowana odpowiedzialność karna i wykroczeniowa ma charakter uzupełniającej wobec obowiązków pracodawcy przestrzegania praw pracowniczych, które podlegają kontroli sądów pracy. Wydaje się, że głównym celem ustawodawcy nie było nigdy szerokie karanie pracodawców i innych osób odpowiedzialnych za zagwarantowanie praw pracowniczych, lecz pośrednie wymuszenie przestrzegania

¹ Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych, Dz. U. z 1991 r. Nr 55, poz. 234.

przez nich praw pracowniczych, w tym zasad wykonywania pracy, przestrzegania czasu pracy, zapobiegania wypadkom w pracy czy przestrzegania zasad rozwiązywania umowy o pracę z pracownikami. Celem niniejszego artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy katalog przestępstw przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową zapewnia realizację funkcji ochronnej prawa pracy oraz czy – pośrednio lub bezpośrednio – wpływa pozytywnie, czy też negatywnie na przestrzeganie przez pracodawców obowiązków względem pracowników i innych osób wykonujących pracę zarobkową. Celem artykułu nie jest kompleksowe przedstawienie wszystkich typów czynów zabronionych, lecz zaprezentowanie katalogu przestępstw przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową w takim zakresie, aby możliwe było udzielenie odpowiedzi na powyższe pytania.

1. Katalog przestępstw przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową

W Kodeksie karnym przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową można podzielić na przestępstwa dotyczące: (i) złośliwego lub uporczywego naruszaniu praw pracownika², (ii) naruszania zakazu handlu w niedziele i święta, (iii) niezgłoszenia osób wykonujących pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego, (iv) narażenia życia albo zdrowia pracownika, (v) niezawiadomienia o wypadku przy pracy lub chorobie zawodowej osoby wykonującej pracę zarobkową. Jest to rozwiązanie istotne, bowiem w sytuacji, gdy naruszenie praw pracowniczych przekracza znikomy stopień społecznej szkodliwości w rozumieniu prawa karnego, ustawodawca postanowił penalizować zachowania wprost godzące w prawa osób wykonujących pracę zarobkową.

Kodeks karny nie zawiera żadnych wskazówek, jak należy rozumieć pojęcie pracownika, dlatego pojęcie to musi być rozumiane zgodnie z Kodeksem pracy. W konsekwencji zakresem art. 218 K.k. objęte są tylko osoby będące pracownikami w rozumieniu art. 2 K.p. i art. 22 § 1 i § 1 [1] K.p., a więc osoby zatrudnione na warunkach charakterystycznych dla stosunku pracy, niezależnie od nazwy zawartej przez strony umowy³. Należy zestawić oba te przepisy i przyjąć, że dotyczy on osób,

² W art. 218 § 2–3 znajdują się przestępstwa dotyczące odmowy przyjęcia do pracy, o której przywróceniu orzekł właściwy organ, a także niewykonywanie obowiązku wypłaty wynagrodzenia za pracę lub innego świadczenia ze stosunku pracy pomimo zobowiązania orzeczeniem sądu. Do znamion tych przestępstw nie należy złośliwość lub uporczywość.

³ Uchwała SN z dnia 20 września 2018 r., I KZP 5/18, OSNKW 2018, z. 11, poz. 74.

które w drodze jednej z czynności prawnych wyliczonych w art. 2 K.p., nawiązały stosunek pracy charakteryzujący się wskazanymi w art. 22 § 1 K.p. cechami⁴. Do kluczowych cech można zaliczyć: osobiste wykonywanie pracy, odpłatność za wykonaną pracę, ryzyko ekonomiczne, osobowe i socjalne podmiotu zatrudniającego oraz występujące podporządkowanie pracownika⁵. W rezultacie należy przychylić się do poglądu, że na gruncie art. 218 K.k. pracownikiem jest osoba zatrudniona na podstawie umowy o pracę, wyboru, powołania, mianowania lub spółdzielczej umowy o pracę⁶. Takie rozumienie zostało potwierdzone w uchwale Sądu Najwyższego⁷, w której wskazano, że zakresem art. 218 § 1a K.k. objęte są tylko osoby będące pracownikami w rozumieniu art. 2 K.p. i art. 22 § 1 i § 1 [1] K.p., a więc osoby zatrudnione na warunkach charakterystycznych dla stosunku pracy, niezależnie od nazwy zawartej przez strony umowy: ustaleń w tym zakresie dokonuje w procesie karnym sąd, zgodnie z zasadą jurysdykcyjnej samodzielności wyrażoną w art. 8 § 1 K.p.k. Przykładowo nie można za pracownika w tym kontekście uznać: skazanych skierowanych do pracy, żołnierzy pełniących czynną służbę wojskową, funkcjonariuszy służb mundurowych czy osób wykonujących służbę w ramach stosunków administracyjnoprawnych⁸.

Art. 218 K.k. chroni prawa pracownika wynikające ze stosunku pracy lub ubezpieczenia społecznego, a katalog praw pracowniczych, których naruszenie skutkować mogłoby odpowiedzialnością karną, nie jest ściśle określony, co wiąże się z tym, że część praw pracowniczych wynika z różnych źródeł, nie zaś tylko z Kodeksu pracy⁹. Szczególną uwagę należy poświęcić kwestii nieobjęcia zakresem art. 218 K.k. osób wykonujących swoje aktywności na podstawie umów cywilnoprawnych. Wykorzystywanie umów cywilnoprawnych jest szeroko rozpowszechnione w Polsce i to w takim stopniu, że nietypowe formy zatrudnienia są zjawiskiem powszechnym i niewątpliwie osoby, które na ich podstawie wykonują pracę, powinny podlegać ochronie prawnej. W stosunku do tych osób – w razie wystąpienia zachowań niepożądanych – możliwa będzie ochrona prawnokarna z innych przepisów zawartych w części szczególnej Kodeksu karnego. Należy jednak zauważyć, że osoba wykonująca pracę na umowie cywilnoprawnej może domagać się ustalenia istnienia

⁴ Wyrok NSA z dnia 14 marca 2007 r., I OSK 630/06, LEX nr 330453.

⁵ G. Wolak, *O pojęciu pracownika z art. 218 § 1a KK*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2018, nr 43, s. 163–164.

⁶ Tamże, s. 175.

⁷ Uchwała SN z dnia 20 września 2018 r., I KZP 5/18, OSNKW 2018, z. 11, poz. 74.

⁸ A. Tomporek, *Przedmiot ochrony i podmioty przestępstwa naruszenia praw pracownika (art. 218 k.k.)*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2002, nr 7, s. 13–15.

⁹ D. Szeleszczuk, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, wyd. 7, 2021 [wyd. el. Legalis], art. 218 K.k.

stosunku pracy (jeżeli cechy stosunku pracy rzeczywiście występują) zarówno w procedurze cywilnej, jak i pośrednio w procedurze karnej¹⁰.

Trzeba nadmienić, że w art. 1 [1] ustawy o związkach zawodowych zawarto definicję legalną osoby wykonującej pracę zarobkową i uznano, że jest to pracownik lub osoba świadcząca pracę za wynagrodzeniem na innej podstawie niż stosunek pracy, jeżeli nie zatrudnia do tego rodzaju pracy innych osób, niezależnie od podstawy zatrudnienia, oraz ma takie prawa i interesy związane z wykonywaniem pracy, które mogą być reprezentowane i broniące przez związek zawodowy (definicja na potrzeby tej konkretnej ustawy). Rozdział XXVIII Kodeksu karnego nosi nazwę Przepiępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową, natomiast w art. 220 K.k. uregulowano występęk dotyczący niedopełnienia obowiązków zapewniania bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, które pracodawca, zgodnie z art. 304 § 1 K.p., powinien zapewnić również osobom fizycznym wykonującym pracę także na innej podstawie niż stosunek pracy, jak i osobom prowadzącym w zakładzie pracy lub w miejscu wyznaczonym przez pracodawcę na własny rachunek działalność gospodarczą. W ocenie autora, pomimo powyższego, nie ma możliwości rozciągania ochrony prawnokarnej na umowy cywilnoprawne, przede wszystkim ze względu na to, że mogłoby to prowadzić do działania na niekorzyść oskarżonego (rozszerzenie odpowiedzialności)¹¹, a definicja z ustawy o związkach zawodowych nie jest tożsama z zakresem podmiotowym, który występuje na gruncie Kodeksu karnego, w tym art. 218 K.k.

W doktrynie prawa pracy nie budzi większych wątpliwości, że popełnienie przestępstwa z art. 218 K.k. jest możliwe u każdego z pracodawców, niezależnie od jego wielkości, formy działania czy pochodzenia kapitału¹². Przepiępstwo z art. 218 § 1a K.k. polega na złośliwym lub uporczywym naruszeniu praw pracownika wynikających ze stosunku pracy lub ubezpieczenia społecznego, a prawa pracownika określone zostały zarówno w Kodeksie pracy, jak i w innych ustawach oraz aktach wykonawczych określających prawa i obowiązki pracowników i pracodawców¹³. Wymagane jest istnienie po stronie sprawcy kwalifikowanej postaci zamiaru, bowiem zachowanie złośliwe charakteryzuje się chęcią dokuczenia, okazania lekceważenia poprzez nierespektowanie, mimo obiektywnej możliwości, określonego uprawnienia pracowniczego¹⁴, a zachowanie uporczywe uzewnętrznić się może

¹⁰ Przykładowo wyrok SN z dnia 2 lutego 2010 r., II PK 157/09, OSNP 2011, nr 13–14, poz. 179.

¹¹ Więcej na ten temat w Zakończeniu niniejszego artykułu.

¹² S. Samol, *Prawnokarna ochrona praw pracownika w nowym kodeksie karnym*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1998, z. 3–4, s. 79.

¹³ Wyrok SR w Olsztynie z dnia 15 maja 2014 r., VII K 241/14, LEX nr 1912023.

¹⁴ Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 30 marca 2016 r., II AKA 71/16, LEX nr 2047152.

natrętnymi, sekwencyjnymi czy powtarzalnymi zachowaniami (analogicznie jak w przypadku przestępstwa określonego w art. 209 K.k.)¹⁵.

Podzielić należy pogląd Sadu Apelacyjnego, że przestępstwo opisane w art. 218§ 1a K.k. jest przestępstwem formalnym (bezsukutowym) i może zostać popełnione z chwilą ukończenia czynu zabronionego. A zatem naruszenie praw pracownika może mieć charakter wyłącznie formalny. Dla bytu tego przestępstwa nie jest wymagany skutek w postaci narażenia pracownika na poważną szkodę. Obecnie nie jest również konieczne wykazanie zaistnienia tego skutku, wystarczy stwierdzenie szczególnie nagannego nastawienia psychicznego sprawcy naruszenia praw pracownika (złośliwości lub uporczywości)¹⁶. Jest to regulacja odmienna od tego, co przyjęto w Kodeksie karnym z 1969 r., gdyż wtedy konieczne było zaistnienie skutku w postaci narażenia pracownika na poważną szkodę; zatem obecna regulacja ma charakter szerszy¹⁷. Znamię uporczywości zakłada dwa elementy: złą wolę sprawcy i długotrwałość jego zachowania. Jak słusznie zauważa Sąd Najwyższy, owa uporczywość uzewnętrznia się natrętnymi, sekwencyjnymi czy powtarzalnymi zachowaniami (analogicznie jak w wypadku przestępstwa określonego w art. 209 K.k.). Natomiast złośliwość objawia się w niemożliwej racjonalnie do umotywowania woli zaszkodzenia pracownikowi, perfidnym zachowaniu, dokuczeniu mu, poniżeniu, wyrządzeniu krzywdy¹⁸. W orzecznictwie przyjęto, że okres trzymiesięczny może być już na tyle długotrwały, że możliwe jest uznanie go za uporczywy¹⁹, jednakże nie można wykluczyć, że w określonych stanach faktycznych wystarczający byłby okres krótszy.

Zawarte w definicji legalnej mobbingu określenia można odnieść do ustawowych znamion przestępstwa z art. 218 § 1a K.k. Jednak nie oznacza to, iż każde zachowanie naruszające unormowanie zawarte w przepisie art. 94³ K.p. będzie stanowić o realizacji ustawowych znamion wymienionego wyżej występku. To przestępstwo ma charakter przestępstwa wieloczynowego, na który składają się różne formy działań i zaniechań²⁰. Pojęcie uporczywości zawiera zarówno wielokrotność uchylania się od wykonania powinności, jak i świadomość niweczenia tym możliwości osiągnięcia stanu założonego przez prawo²¹.

¹⁵ Wyrok SN z dnia 17 stycznia 2017 r., WA 18/16, LEX nr 2203539.

¹⁶ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 13 października 2016 r., III APa 7/16, LEX nr 2191586.

¹⁷ P. Moszczyńska, *Karnoprawne środki ochrony prawnej przed mobbingiem*, Roczniki Administracji i Prawa 2017, t. 17, s. 368.

¹⁸ Wyrok SN z dnia 17 stycznia 2017 r., WA 18/16, LEX nr 2203539.

¹⁹ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 30 marca 2017 r., II AKa 256/16, LEX nr 2383361.

²⁰ Postanowienie SN z dnia 24 listopada 2011 r., V KK 236/11, LEX nr 1103630.

²¹ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 14 grudnia 2000 r., II AKz 289/00, LEX nr 46065.

W rozdziale XXVIII Kodeksu karnego zawarto również przestępstwa dotyczące: art. 218a K.k. – powierzenie wykonywania pracy wbrew zakazowi handlu, art. 219 K.k. – naruszenie przepisów prawa o ubezpieczeniach społecznych, art. 220 K.k. – niedopełnienie przepisów dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy, art. 221 K.k. – niezawiadomienie o wypadku w pracy. W ostatnich dziesięciu latach (2011–2020) z art. 218 K.k. wszczęto łącznie 9598 postępowań (najwięcej w roku 2011 – 1060, a najmniej w roku 2020 – 640) oraz w tym samym okresie stwierdzono 17 182 przestępstw (najwięcej w roku 2017 – 2821, a najmniej w roku 2012 – 820). W tym samym okresie (2011–2020) wszczęto odpowiednio: 2150 postępowań z art. 219 K.k., 26 570 postępowań z art. 220 K.k., 260 postępowań z art. 221 K.k. oraz stwierdzono odpowiednio: 9598 przestępstw z art. 219 K.k., 4242 przestępstw z art. 220 K.k. oraz 269 przestępstw z art. 221 K.k.²² Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy powyższe statystyki wskazują na realną ochronę wykonywania pracy zarobkowej zapewnianą przez przepisy Kodeksu karnego, ale biorąc pod uwagę powszechność zatrudnienia, zdają się nie być to wartości znaczne. Z prowadzonej praktyki i licznych rozmów z przedstawicielami pracodawców wynika, że mają oni świadomość potencjalnej odpowiedzialności karnej za zachowania lub zaniechania dotyczące naruszania praw pracowniczych i niekiedy ta świadomość wpływa na ich wolę zawarcia ugody z pracownikiem – w takim więc kontekście istnienie tych przepisów i sankcji pełni w ograniczonym zakresie swoją rolę.

Należy wspomnieć, że również inne ustawy zawierają uregulowania dotyczące przestępstw bezpośrednio lub pośrednio związanych z wykonywaniem pracy, w tym przykładowo: art. 35 i 36 ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych, dotyczące m.in. utrudniania wykonywania działalności związkowej czy przeszkadzania w utworzeniu organizacji związkowej, czy też art. 12a ustawy z dnia 4 marca 1994 r. o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych (Dz. U. z 1994 r. Nr 43, poz. 163) dotyczący niewykonywania przepisów tej ustawy. Poza przestępstwami przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową ujętymi w Kodeksie karnym, w Kodeksie pracy uregulowano również katalog wykroczeń przeciwko prawom pracownika oraz zasady odpowiedzialności za wykroczenia przeciwko prawom pracownika (art. 281–283 K.p.). W związku z powyższym należy uznać, że obecnie w Polsce występuje stosunkowo wysoki poziom penalizacji zachowań związanych bezpośrednio ze stosunkiem pracy.

Pracodawca może popełnić też inne przestępstwa o charakterze powszechnym w związku z wykonywaniem obowiązków pracodawcy, takich jak zniesławienie lub

²² Statystyki przestępstw przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową (art. 218–221), <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-9> [dostęp: październik 2021 r.].

zniewagę pracownika, naruszenie nietykalności pracownika, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia czy narażenie na niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Wynika to z oczywistego wniosku, że pracownik jest pojęciem węższym od pojęcia człowiek (bo nie każdy człowiek jest pracownikiem), jednakże każdy pracownik jest człowiekiem i dlatego wobec niego można popełnić wszystkie przestępstwa odnoszące się do osoby fizycznej i jej praw, a nie zaś tylko te wymienione w rozdziale XXVIII Kodeksu karnego.

2. Ochronna funkcja prawa pracy

Pojęcie funkcji prawa może być rozumiane dwojako, po pierwsze jako wszelkie społeczne skutki oddziaływania norm prawnych, a po drugie jako zaplanowane użyteczne oddziaływanie na rzeczywistość społeczną norm prawnych²³. W doktrynie prawa pracy wyróżniane są różne funkcje prawa pracy (niektórzy wyróżniają ireniczną, wychowawczą, organizatorską, polubowną i inne²⁴), ale wszyscy badacze podają zgodnie funkcję ochronną²⁵, która wydaje się być podstawową, pierwszoplanową i nierozzerwalnie związaną z samą istotą stosunku pracy. Należy podkreślić, że funkcje prawa pracy nie są przeciwstawne sobie i nie pozostają w konflikcie ze sobą, lecz uzupełniają się w taki sposób, że prawidłowe wypełnianie jednej jest warunkiem prawidłowego wypełniania drugiej (przykładowo: funkcji organizacyjnej i ochronnej prawa pracy)²⁶.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto pojęcia funkcji ochronnej w rozumieniu prawa pracy, nie zaś w rozumieniu prawa karnego. Funkcja ochronna prawa karnego nie jest tożsama z funkcją ochronną prawa pracy, a polega ona, w pewnym uproszczeniu, na tym, że prawo karne, ustanawiając zakazy określonych zachowań naruszających czy zagrażających pewnym wartościom społecznym, udziela tym wartościom ochrony prawnej. W pewnym jednak zakresie funkcja ochronna prawa karnego będzie realizować również postulaty funkcji ochronnej prawa pracy, szczególnie w tym zakresie, w którym zmierza do prewencji ogólnej

²³ K. Baran, *Polubowna funkcja prawa pracy*, Polityka Społeczna 2005, nr 1, s. 8.

²⁴ Tamże.

²⁵ L. Florek, T. Zieliński, *Prawo pracy*, Warszawa 2007, s. 8–9; T. Liszcz, *Prawo pracy*, Warszawa 2004, s. 22–24; *Prawo pracy*, red. K. Baran, Warszawa 2010, s. 40; J. Jończyk, *Prawo pracy*, Warszawa 1995, s. 25; W. Muszalski, *Prawo socjalne*, Warszawa 2006, s. 23–24.

²⁶ M. Rycak, *Funkcja organizacyjna przepisów regulujących wymiar i rozkład czasu pracy*, Polityka Społeczna 2005, nr 7, s. 20.

oraz częściowo – prewencji indywidualnej. Penalizacja stosunku pracy może w tym zakresie pełnić istotną rolę o charakterze subsydiarnym, co oznacza, że jest potrzebna wtedy, kiedy inne mechanizmy prawne nie przynoszą zamierzonego skutku i nie udaje się za ich pomocą doprowadzić do przestrzegania praw wynikających ze stosunku pracy lub prawa ubezpieczeń społecznych.

Początkowo potrzeba zapewnienia ochrony pracownikom wynikała ze zmian stosunków gospodarczych i społecznych związanych z likwidacją ustroju feudalnego i rewolucji przemysłowej²⁷, a następnie była kontynuowana poprzez nałożenie na pracodawców ograniczeń w zakresie ustalania warunków pracy i płacy²⁸. Pierwotnie, na początku XIX w., właściwie w całej Europie brakowało regulacji w zakresie ochrony pracy, co narażało pracowników na utratę zdrowia i powodowało szerokie niepokoje społeczne²⁹. W poszczególnych krajach na przestrzeni lat wprowadzano odrębne regulacje, które ewoluowały w czasie, aż do uzyskania obecnego kształtu. I chociaż w każdym kraju w Europie przepisy dotyczące prawa pracy są różne, to minimalny standard ochrony jest tożsamy, m.in. za sprawą działalności Międzynarodowej Organizacji Pracy oraz Unii Europejskiej (Wspólnoty Europejskiej).

W doktrynie prawa pracy wyróżnia się dwie sztandarowe myśli w tym zakresie, które stanowią podwaliny całego prawa pracy, po pierwsze, że praca nie jest towarem, a po drugie, że prawo powinno chronić słabszego przed silniejszym³⁰. Słabszą stroną stosunku pracy jest pracownik, podlegający podporządkowaniu pracowniczemu, które może powodować liczne konflikty w miejscu pracy³¹. W celu zapewnienia przestrzegania nakazów i zakazów przewidziane są formalne i materialne gwarancje ich przestrzegania, uzupełnione penalizacją niektórych zachowań³². Przedmiotem ochrony są bezpośrednio zdolności pracownika do pracy, a jedynie pośrednio – zdrowie i życie pracownika³³. Co oczywiste, w konsekwencji ochrony zdolności pracownika do pracy dochodzi do pośredniej ochrony wszelkich praw jednostki, w tym godności, zdrowia i życia. Można zatem przyjąć, że ochrona pracy

²⁷ L. Florek, *Ochrona pracowników jako zasadnicza cecha prawa pracy*, w: *Różnorodność w jedności. Studia z zakresu prawa pracy, zabezpieczenia społecznego i polityki społecznej. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Wojciechowi Muszalskiemu*, red. B. Godlewska-Bujok, K. Walczak, Warszawa 2019, s. 43.

²⁸ Tamże, s. 44.

²⁹ B. Krzyżków, *Pojęcie ochrony pracy w prawie pracy*, *Bezpieczeństwo Pracy* 2006, nr 6, s. 6.

³⁰ A. Sobczyk, *Prawo i człowiek pracujący – między ochroną godności a równości*, w: *Aksjologiczne podstawy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, red. M. Skąpski, K. Ślebzak, Poznań 2014, s. 33–37.

³¹ A. Kijowski, *Problematyka ochrony praw pracownika w nowym kodeksie karnym*, s. 93, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/18899/1/007%20ANDRZEJ%20KIJOWSKI.pdf> [dostęp: listopad 2021 r.].

³² Tamże.

³³ B. Krzyżków, *Pojęcie ochrony pracy...*, s. 6.

to zespół gwarancji prawnych służących zabezpieczeniu zdrowia i życia ludzkiego, jako czynników niezbędnych do zachowania zdolności pracownika do pracy, przez zapobieganie powstawaniu u danej osoby szkód związanych z pracą, a także minimalizowanie wszelkiego negatywnego oddziaływania zarówno na sferę psychiczną, jak i fizyczną pracownika³⁴.

Niewątpliwie wszelkie zmiany na rynku pracy zachodzą o wiele szybciej niż kiedykolwiek wcześniej – już nie w ciągu pokoleń, lecz w ciągu miesięcy lub nawet tygodni, wobec czego jest niewiele czasu na wprowadzanie odpowiednich zmian w drodze legislacyjnej³⁵. Środki prawne, które realizują ochronną funkcję prawa pracy, są coraz bardziej zróżnicowane i podlegają przeobrażeniom wraz z rozwojem społecznym i gospodarczym. Globalizacja gospodarki, a także coraz szersze wykorzystanie nowych technologii, w szczególności w zakresie pracy zdalnej czy stosowania algorytmów w zatrudnieniu, powodują, że realna efektywność instrumentów prawnych w przedmiocie zapewnienia ochrony pracownikom zmniejsza się³⁶. Należy zatem uznać, że znaczenie, rola i zakres wszystkich funkcji prawa pracy zmieniają się w czasie, stosownie do otoczenia prawnego i faktycznego, a także wyzwań procesu pracy. Ochronna funkcja prawa pracy nie jest bowiem oderwana od procesów społecznych i gospodarczych, lecz stanowi swoistą wypadkową znaczenia szeroko rozumianego zatrudnienia, które również podlega przeobrażeniom. Wszystkie te elementy są nieuchwytne w czasie i niestałe, bowiem wciąż ewoluują – a wskutek „zmniejszenia się świata” i rozwoju technologii komunikacyjnych czynią to coraz szybciej, zmieniając się w tak krótkim czasie, że nie sposób reagować na nie na czas nowymi regulacjami prawnymi.

W rezultacie również funkcja ochronna prawa pracy ma inny charakter niż jeszcze kilkanaście lat temu. Indywidualne prawo pracy gwarantuje ochronę prawną stosunku pracy wszystkim zatrudnionym na podstawie umowy o pracę, powołania, wyboru, mianowania lub spółdzielczej umowy o pracę, a w szczególnych przypadkach nawet ochronę wzmożoną (np. w okresie macierzyństwa). Pewne przepisy Kodeksu pracy, przykładowo w odniesieniu do zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, dotyczącą również osób wykonujących pracę na innej podstawie (np. na podstawie umów cywilnoprawnych). Wiele instrumentów prawnych realizuje bezpośrednio lub pośrednio funkcję ochronną prawa pracy, w tym m.in. istnienie okresów wypowiedzenia danych rodzajów umów o pracę, przepisów

³⁴ Tamże, s. 7.

³⁵ B. Godlewska-Bujok, *O kształtowaniu prawa pracy i jego związkach z polityką społeczną*, Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej 2018, t. 25, z. 4, s. 366–367.

³⁶ Ł. Pisarczyk, *Przeobrażenia prawa pracy a jego funkcja ochronna*, Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały 2010, nr 1, s. 23.

dotyczących norm czasu pracy, urlopów, okresów dobowego czy tygodniowego wypowiedzenia umowy o pracę. Nie sposób podać wyczerpującego katalogu praw pracowniczych związanych ze stosunkiem pracy, a tworzenie takiego katalogu wydaje się tak niecelowe, jak i niemożliwe³⁷. Funkcja ochronna występuje zarówno w odniesieniu do indywidualnego prawa pracy, jak też zbiorowego prawa pracy. Funkcję ochronną realizują również przepisy Kodeksu karnego dotyczące przestępstw przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową, które mają pełnić z jednej strony funkcję prewencyjną, z drugiej zaś sankcjonującą dokonywane naruszenia, których szkodliwość społeczna jest większa niż znikoma.

W mojej ocenie coraz szersze stosowanie norm karnych w szeroko rozumianym prawie zatrudnienia, w tym również w zakresie penalizacji prawa zatrudnienia, należy uznać za wątpliwe. Z jednej strony istnienie tych sankcji karnych może pełnić funkcje prewencji ogólnej oraz szczególnej, a co za tym idzie może prowadzić do zwiększenia przestrzegania norm prawa pracy. Z drugiej jednakże strony nadmierna kryminalizacja pracy może potęgować podsycanie konfliktów w miejscu pracy i zmniejszenie chęci do naturalnego, polubownego znajdowywania sposobów na obniżenie temperatury sporów. Przytoczone w artykule statystyki wskazują, że mimo stosunkowo szerokiej penalizacji zatrudnienia liczba spraw zawisłych przed sądami nie jest znaczna. U podstaw większości patologii w zatrudnieniu leży konflikt, który prowadzi do niepożądanych zachowań i zjawisk. Wydaje się, że intencją ustawodawcy powinno być minimalizowanie konfliktów w zatrudnieniu, szukanie możliwości polubownego rozwiązania sporów, nie zaś dalsza penalizacja zatrudnienia, która jedynie połowicznie realizuje funkcję ochronną prawa pracy. Należy zgodzić się z Krzysztofem Wojciechem Baranem, że sankcje karne powinny być w tym zakresie stosowane dopiero wtedy, gdy zawiodą inne środki prawne, jako mechanizm *ultima ratio*³⁸. I penalizację w ramach tego mechanizmu należy ocenić pozytywnie, jako jedno z rozwiązań ostatecznych.

Zakończenie

Pomimo zmian zachodzących w świecie, związanych w szczególności z procesami globalizacji i rozwojem nowoczesnych technologii, ochronna funkcja prawa pracy

³⁷ A. Kijowski, *Problematyka ochrony...*, s. 95.

³⁸ K. Baran, *O kryminalizacji zbiorowego prawa zatrudnienia*, w: *Różnorodność w jedności...*, s. 10.

nadal pełni kluczową rolę w kształtowaniu prawidłowego przebiegu zatrudnienia. Ochrona pracy przybierała na przestrzeni lat różne formy, które wynikały z wyzwań, jakie każdorazowo stały przed wszystkimi podmiotami zaangażowanymi w przebieg szeroko rozumianego zatrudnienia. Podstawowym zadaniem ochronnej funkcji prawa pracy jest zachowanie zdolności pracownika do pracy, a pośrednio zachowanie jego zdrowia i życia oraz minimalizowanie ujemnego wpływu pracy na psychiczną i fizyczną dyspozycję pracownika. Trudno byłoby stworzyć wyczerpujący katalog praw pracowniczych, które pośrednio lub bezpośrednio stanowią składową wszystkich elementów realizujących tę funkcję, bowiem praktycznie każda instytucja przewidziana w Kodeksie pracy chociażby częściowo ją realizuje.

Przeanalizowane przepisy składające się na prawnokarną ochronę zatrudnienia, a w szczególności art. 218 K.k., spełniają wymogi prewencji ogólnej i szczególnej. Katalog przestępstw nie jest uregulowany jedynie w Kodeksie karnym, ale również w innych ustawach, tworząc tym samym stosunkowo szeroką prawnokarną ochronę. Należy jednak ocenić te regulacje jako subsydiarne wobec innych regulacji o charakterze gwarancyjnym, bowiem celem ustawodawcy nie było powszechne karanie pracodawców i innych osób działających w jego imieniu, lecz zagwarantowanie przestrzegania praw pracowniczych. Ponadto sankcje karne nie powinny być szeroko stosowane w prawie pracy, bowiem konflikty w miejscu pracy winny być rozwiązywane innymi dostępnymi środkami – przede wszystkim w drodze dialogu społecznego, przy wykorzystaniu, wszędzie tam, gdzie to możliwe, partnerów społecznych i związków zawodowych. Wprowadzenie sankcji karnych w prawie pracy pełni funkcję ochronną, jednakże taką samą funkcję pełnią również te przepisy, które polegają na prewencyjnym minimalizowaniu występowania potencjalnych konfliktów w miejscu pracy, gdyż często unikanie konfliktów chroni pracownika lepiej niż nawet dotkliwe sankcje pokonfliktowe.

Na gruncie obowiązującego prawa umowy cywilnoprawne nie są objęte analogiczną ochroną prawnokarną, co jest powszechnie akceptowane przez orzecznictwo³⁹ oraz większość doktryny prawa pracy⁴⁰. Niewątpliwie dokonanie takiej wykładni rozszerzającej, która prowadziłaby w obecnym stanie prawnym do utożsamienia stosunków cywilnoprawnych ze stosunkami prawa pracy, byłoby wykładnią na niekorzyść oskarżonego, która zdaje się być konstytucyjnie wadliwa⁴¹.

³⁹ M.in. uchwała SN z dnia 20 września 2018 r., I KZP 5/18, OSNKW 2018, z. 11, poz. 74 czy też uchwała SN z dnia 15 grudnia 2005 r., I KZP 34/05, OSNKW 2006, z. 1, poz. 2.

⁴⁰ Odmienne zdanie: J. Jankowiak, A. Musiała, *Glosa do uchwały SN z dnia 15 grudnia 2005 roku, I KZP 34/05*, Prokuratura i Prawo 2007, nr 2, s. 163–167.

⁴¹ A. Górski, K. Michałak, *Glosa do uchwały SN z dnia 20 września 2018 roku, I KZP 5/18*, Państwo i Prawo 2012, z. 6, s. 149–155.

Z powodu szerokiego stosowania umów cywilnoprawnych należałoby jednak rozważyć wprowadzenie zmian legislacyjnych w tym zakresie, prowadzących do zapewnienia szerszej ochrony wszystkich osób wykonujących pracę zarobkową – bez względu na podstawę prawną ich zatrudnienia. Trudno jednoznacznie wskazać konkretne racjonalne powody, które mogłyby stać u podstaw rozróżnienia ochrony prawnokarnej osób wykonujących pracę zarobkową wyłącznie z powodu formalnej podstawy ich zatrudnienia. Katalog przestępstw dotyczących zatrudnienia zawarty w Kodeksie karnym, a także w innych ustawach, należy uznać za stosunkowo szeroki i w ocenie autora nie ma potrzeby jego rozszerzenia, z jednym zastrzeżeniem: objęte ochroną prawnokarną powinny być również osoby wykonujące pracę na innych podstawach zatrudnienia niż te przewidziane w Kodeksie pracy.

Bibliografia

- Baran K., *O kryminalizacji zbiorowego prawa zatrudnienia*, w: *Różnorodność w jedności. Studia z zakresu prawa pracy, zabezpieczenia społecznego i polityki społecznej. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Wojciechowi Muszalskiemu*, red. B. Godlewska-Bujok, K. Walczak, Warszawa 2019.
- Baran K., *Polubowna funkcja prawa pracy*, *Polityka Społeczna* 2005, nr 1.
- Florek L., *Ochrona pracowników jako zasadnicza cecha prawa pracy*, w: *Różnorodność w jedności. Studia z zakresu prawa pracy, zabezpieczenia społecznego i polityki społecznej. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Wojciechowi Muszalskiemu*, red. B. Godlewska-Bujok, K. Walczak, Warszawa 2019.
- Florek L., Zieliński T., *Prawo pracy*, Warszawa 2007.
- Godlewska-Bujok B., *O kształtowaniu prawa pracy i jego związkach z polityką społeczną*, *Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej* 2018, t. 25, z. 4.
- Górski A., Michalak K., *Glosa do uchwały SN z dnia 20 września 2018 roku*, *I ZKP* 5/18, *Państwo i Prawo* 2012, z. 6.
- Jankowiak J., Musiała A., *Glosa do uchwały SN z dnia 15 grudnia 2005 roku*, *I KZP* 34/05, *Prokuratura i Prawo* 2007, nr 2.
- Jończyk J., *Prawo pracy*, Warszawa 1995.
- Kijowski A., *Problematyka ochrony praw pracownika w nowym kodeksie karnym*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/18899/1/007%20ANDRZEJ%20KIJOWSKI.pdf> [dostęp: listopad 2021 r.].
- Krzyśków B., *Pojęcie ochrony pracy w prawie pracy*, *Bezpieczeństwo Pracy* 2006, nr 6.
- Liszczyński T., *Prawo pracy*, Warszawa 2004.
- Moszczyńska P., *Karnoprawne środki ochrony prawnej przed mobbingiem*, *Roczniki Administracji i Prawa* 2017, t. 17.
- Muszalski W., *Prawo socjalne*, Warszawa 2006.

- Pisarczyk Ł., *Przeobrażenia prawa pracy a jego funkcja ochronna*, Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały 2010, nr 1.
- Prawo pracy*, red. K. Baran, Warszawa 2010.
- Rycak M., *Funkcja organizacyjna przepisów regulujących wymiar i rozkład czasu pracy*, Polityka Społeczna 2005, nr 7.
- Samol S., *Prawnokarna ochrona praw pracownika w nowym kodeksie karnym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1998, z. 3–4.
- Sobczyk A., *Prawo i człowiek pracujący – między ochroną godności a równości*, w: *Aksjologiczne podstawy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, red. M. Skąpski, K. Ślęzak, Poznań 2014.
- Szeleszczuk D., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, wyd. 7, 2021 [wyd. el. Legalis].
- Tomporek A., *Przedmiot ochrony i podmioty przestępstwa naruszenia praw pracownika (art. 218 k.k.)*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2002, nr 7.
- Wolak G., *O pojęciu pracownika z art. 218 § 1a KK*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2018, nr 43.

Forgery of artists' signatures on paintings or print from the perspective of Polish law

Fałszerstwo sygnatury artystycznej na gruncie prawa polskiego

Подделка подписи художника в соответствии с польским законодательством

Підробки художнього підпису за польським законодавством

OLIVIA RYBAK-KARKOSZ

Dr., Assistant Professor, University of Silesia in Katowice

e-mail: olivia.rybak@us.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5335-1216>

Summary: The protection granted by law to art buyers ensures safe trade and confidence in the art market. It is also a crucial factor whenever a purchased piece turns out to be a forgery. Having a single legal act instead of various provisions spread across many of them is essential for the judiciary because it enables the correct legal qualification of the perpetrator's action. Unfortunately, Polish legislation lacks a regulation that would directly penalize the forgery of an artist's signature. This is a crucial issue because a signature is one of the elements verified during complex analyses that aim to establish the authenticity of an art piece. However, a signature is deemed to be separate from the art piece itself. Its authenticity does not mean that the whole artwork is authentic. There have been cases where authentic paintings or prints have been marked with fake signatures (placed, for instance, by the artist's family member to confirm the authorship), and the affixing of an authentic signature on a forged painting or print is also within the realm of possibility. This proves the importance of considering a signature and an art piece to be two separate items. This paper aims to establish the most suitable regulation for signature forgery to provide a universal penalization. The methodology analysed legal acts that penalize forged trademarks, identification labels and logos. However, as established in the paper, the Industrial Property Law and Act on Fair Trading do not apply to contemporary artistic creativity. The reason is that a signature would have to be registered in the Patent Office of the Republic of Poland as a trademark. As such, in the author's opinion, Article 306 of the Polish Criminal Code would be the most suitable option. It offers universal protection – if we deem a signature to be a standalone identification label. Nonetheless, this is merely a placeholder solution and the author proposes the implementation of a regulation that would directly penalize the forgery of an artist's signature. The Dutch or French rules could be used as a model in this regard.

Key words: artist's signature, art forgery, counterfeit product marking

Streszczenie: Możliwość poszukiwania ochrony prawnej w przypadku ustalenia nieautentyczności nabytego obiektu zapewnia uczestnikom rynku sztuki pewność i bezpieczeństwo obrotu oraz zaufanie do prawa. Dla organów ścigania jest to istotny aspekt na potrzeby ustalenia odpowiedniej kwalifikacji prawnej danego czynu. Niestety brakuje w polskim ustawodawstwie regulacji odnoszącej się bezpośrednio do fałszerstwa sygnatury artystycznej. To o tyle istotne, że sygnatura stanowi jeden z elementów branych pod uwagę i analizowanych podczas kompleksowej ekspertyzy mającej na celu ustalenie autentyczności dzieła sztuki. Jest to jednak byt odrębny od dzieła, na którym się znajduje i jej autentyczność nie przesądza o autentyczności całego obiektu. Możliwe są bowiem przypadki, kiedy na autentycznym obrazie znajduje się nieautentyczna sygnatura (umieszczona np. przez członka rodziny autora w celu „wzmocnienia” autorstwa dzieła). Jednocześnie znane są historie umieszczenia autentycznej sygnatury na nieautentycznym dziele. Dlatego tak istotne jest wyodrębnienie obu bytów. Celem opracowania jest więc wskazanie regulacji prawnej, która byłaby odpowiednia dla fałszerstwa sygnatury i zapewniała uniwersalną penalizację. Metodyka pracy zakładała przegląd aktów prawnych zawierających regulację dotyczącą fałszerstwa oznaczeń pochodzenia dzieła lub produktu. Wybór uzależniony jest od uznania sygnatury albo za znak towarowy, albo za byt samodzielny stanowiący oznaczenie pochodzenia dzieła.

Jako że współczesna twórczość artystyczna pozostaje poza zakresem czynności opisanych w Prawie własności przemysłowej oraz w ustawie o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (wskazana sygnatura musiałaby zostać zarejestrowana jako znak towarowy), najodpowiedniejszą, w ocenie autorki, regulacją jest art. 306 Kodeksu karnego. Dzięki temu zachowana byłaby konsekwencja uznania sygnatury za byt samodzielny stanowiący oznaczenie pochodzenia dzieła. Jest to jednak rozwiązanie zastępcze, dlatego postuluje się wprowadzenie, na wzór innych państw europejskich, regulacji bezpośrednio penalizującej fałszerstwo sygnatury artystycznej.

Słowa kluczowe: sygnatura artystyczna, fałszerstwa dzieł sztuki, fałszerstwo oznaczeń produktu

Резюме: Возможность обращения за правовой защитой в случае установления неподлинности приобретенного предмета искусства обеспечивает участникам рынка предметов искусства и антиквариата уверенность и безопасность торговли, а также доверие к закону. Для правоохранительных органов это является важным аспектом для определения соответствующей юридической квалификации того или иного деяния. К сожалению, в польском законодательстве нет нормы, напрямую касающейся подделки подписи художника. Это тем более важно, что подпись является одним из элементов, принимаемых во внимание и анализируемых в ходе комплексной экспертизы, направленной на установление подлинности произведения искусства. Однако подпись является отдельной сущностью от произведения, на котором находится, и ее подлинность не определяет подлинность всего объекта. Действительно, возможны случаи, когда на подлинной картине ставится неаутентичная подпись (поставленная, например, членом семьи автора, чтобы «усилить» авторство произведения). В то же время известны случаи, когда подлинная подпись ставилась на неаутентичном произведении. По этим причинам важно различать эти две сущности. Целью исследования является определение правового регулирования, которое касалось бы подделки подписи и обеспечивало бы универсальную криминализацию. Методология исследования предполагала обзор нормативно-правовых актов, содержащих норму о подделке подписи на произведении или продукте. Выбор зависит от рассмотрения подписи либо как товарного знака, либо как самостоятельного объекта, являющегося указанием на происхождение произведения. Поскольку современное художественное творчество остается вне сферы деятельности, описанной в Законе о промышленной собственности и Законе о борьбе с недобросовестной конкуренцией (указанная подпись должна быть зарегистрирована как товарный знак), наиболее подходящим регулированием, по мнению автора, является статья 306 Уголовного кодекса. Благодаря такому решению, возможно сохранить последствия признания подписи в качестве независимого объекта, являющегося указанием на происхождение произведения. Однако это лишь замещающее решение, поэтому предлагается ввести, по примеру других европейских стран, норму, прямо предусматривающую наказание за подделку подписи художника.

Ключевые слова: подпись художника, подделка произведений искусства, подделка товарных знаков

Резюме: Можливість звернення за судовим захистом у разі встановлення неавтентичності придбаного об'єкта забезпечує учасникам ринку мистецтва впевненість і безпеку торгівлі, а також довіру до закону. Для правоохоронних органів це важливий аспект у визначенні відповідної правової кваліфікації того чи іншого діяння. На жаль, у польському законодавстві немає норми, яка б прямо стосувалася підробки художнього підпису. Це важливо, оскільки підпис є одним із елементів, який враховується та аналізується під час комплексної експертизи, спрямованої на встановлення автентичності твору мистецтва. Однак це буття, відокремлено від твору, на якому воно знаходиться, і його автентичність не визначає автентичність усього об'єкта. Можливі випадки, коли автентична картина має неавтентичний підпис (поставлений, наприклад членом родини автора для «підсилення» авторства твору). Водночас відомі історії про нанесення автентичного підпису на неавтентичний витвір мистецтва. Ось чому так важливо розрізнити обидва буття. Таким чином, мета дослідження полягає в тому, щоб визначити правове регулювання, яке було б прийнятним для підробки підпису та забезпечувало б загальне покарання. Методологія роботи передбачала перегляд нормативно-правових актів, що містять норми щодо фальсифікації позначок походження твору чи товару. Вибір залежить від визнання підпису як торгової марки або незалежного існування, що вказує на походження твору. Оскільки сучасна художня творчість виходить за межі діяльності, описаної в Законі про промислову власність та в Законі про боротьбу з недобросовісною конкуренцією (зазначений підпис мав би бути зареєстрований як торгова марка), на думку автора, найбільш прийнятним є регулювання ст. 306 Кримінального кодексу. Завдяки цьому буде збережено наслідок визнання підпису як самостійного буття, який становить ознаку походження твору. Однак це альтернативне рішення, і тому передбачається

запровадити, наслідуючи приклад інших європейських країн, правила, які прямо каратимуть підробку художнього підпису.

Ключові слова: художній підпис, фальсифікація творів мистецтва, фальсифікація товарного маркування

Introduction

A signature on a painting or print is one of the elements that are verified during the complex analysis of the artwork's authenticity. Other such elements include the artwork itself and its provenance. Nonetheless, it must be noted that an art piece and a signature are two separate items, and the authenticity of one does not determine the authenticity of the other. There are forged artworks that bear authentic signatures and forged signatures may be placed on authentic art pieces, too.¹ The value of a good-quality handmade drawing by an unknown artist increases when a forger marks it with a fake signature of a famous artist (it makes it more valuable on the art market).² That is why most fake paintings or prints bear signatures. This also prevents forgers from having to answer additional questions regarding authorship that a buyer could otherwise ask. The Polish art market suffers from many fake artworks and fake signatures on artworks. One of the reasons is the lack of regulations that would penalize the forgery of an artist's signature on works of art. Polish legal doctrine experts have long advocated for such a law to be introduced. However, the legislature remains reluctant and tends to ignore the problem. While there exists a specific regulation concerning this issue, that is, the Act on the protection and guardianship of monuments, it is irrelevant to our topic. It only penalizes the forgery of monuments. Its Article 109a defines two prohibited activities: the production of a fake art piece and the alteration of an existing one, i.e. two methods of forgery, and as emphasized before, a signature is deemed separate from the art piece itself. As such, it is necessary to seek different provisions that would enable the legal classification of this offence. Several legal acts might offer a solution: Criminal Code of 6 June 1997,³ Petty Offence Code of 20 May 1971,⁴ Act of 16 April 1993 on

¹ For more information, see O. Rybak-Karkosz, *Badanie autentyczności grafiki artystycznej. Aspekty kryminalistyczne*, Toruń 2020, pp. 66 ff.

² F. Arnau, *Sztuka fałszerzy – fałszerze sztuki. Trzydzieści wieków antykwarskich mistyfikacji*, transl. F. Buhl, Warszawa 1988, p. 17.

³ Criminal Code of 6 June 1997, consolidated version: Journal of Laws [Dziennik Ustaw] 2022 item 1138.

⁴ Petty Offence Code of 20 May 1971, consolidated version: Journal of Laws 2021 item 2008.

Fair Trading⁵ and Act of 30 June 2000 – Industrial Property Law.⁶ The choice of the act depends on how an artist's signature is qualified, i.e. whether it is considered a trademark, an identification label, a signature, or a logo. The author believes that in order to propose the best qualification, it is first necessary to determine the relationship between the work of art that bears the signature and the signature itself.

1. Artist's signature and its elements

A signature is very closely related to its author. It is his property and his characteristic. To put it briefly, a signature is an artist's personal mark.⁷ According to Skubiszewski's classification of artwork marks, signatures rank among expressions that inform us about the artwork as an object that exists both in time and space.⁸ Artists choose different forms of signature. It might be just their first name (van Gogh often signed his works 'Vincent') and/or the last name (as seen on impressionist works of such artists as Claude Monet) or their nickname – Stanisław Ignacy Witkiewicz, a Polish formist artist, often signed his works 'Witkacy.' Another form of signature is a monogram – a sign composed of one or more letters (most often the artist's initials). Yet a monogram might also be formed as an abbreviation of several words or even sentences.⁹ A painting might bear both a signature and a monogram, too.¹⁰ Moreover, a signature may also include a complete sentence – van Eyck signed 'The Arnolfini Portrait' with the following statement: 'Jan van Eyck was here, 1434'. Sometimes artists or publishers dedicated their works to rulers, clerics, scientists, other artists or friends. This practice was widespread in Italy between the 16th and the 18th century. Occasionally, the dedication was humorous and ambiguous. For example, van Eyck signed the frame of his 'Portrait of a Man (Self Portrait?)' as follows: 'Johes de Eyck me fecit ano MCCCC33 21 Octobris'. The keyword here is *fecit* which means both 'made' and 'executed'. If we use the latter meaning, the inscription would mean 'Jan van Eyck executed me on 21 October

⁵ Act of 16 April 1993 on Fair Trading, consolidated version: Journal of Laws 2022 item 1233.

⁶ Act of 30 June 2000 Industrial Property Law, consolidated version: Journal of Laws 2021 item 324.

⁷ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, eds. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 2007, p. 395.

⁸ P. Skubiszewski, *Znaki w dziełach sztuki*, in: *Wstęp do historii sztuki*, vol. 1. *Przedmiot – metodologia – zawód*, ed. P. Skubiszewski, Warszawa 1973, p. 359.

⁹ *Słownik terminologiczny sztuk...*, p. 265.

¹⁰ T. Widła, *Ekspertyza sygnatury malarskiej*, Katowice 2016, p. 166.

1433'. A longer signature could inform us about such things as the artist's health condition. The abovementioned Witkacy is an excellent example of an artist's variety in signing. His signatures are usually reminiscent of a cypher. For instance, his 'Portrait of a woman' is signed in the following manner: '1930 3/IV / Witkacy (T.C + NP1); NŻNWS'. 'T.C' stands for 'type C' – a portrait prepared by Witkacy for his friends free of charge while he was under the influence of alcohol or narcotics.¹¹ 'NP1' means that he has not smoked for one day. The abbreviation 'NŻNWS' is unclear; experts assume that it refers to the artist's psychophysical state during painting.¹²

Artists' signatures may present information on their place of origin or prestigious connotations with other artists (e.g. Jacob Matham *Goltzij privignus* – Hendrik Goltzius' stepson) or their court position (*S.C.M. Pictor*). They may refer to an academy affiliation, like in the case of the official engraver Jean Moreau, who had the right to have the phrase *Graveur du Roy* added to his signature. Yet another possible addition to the signature is information about the artist's rank – Erik Dahlberg used *supr. castor. met.* which meant that he was chief quartermaster.¹³ Signatures on prints also inform us about the involvement of various people in every stage of creating a proof. It was akin to a credits list that was prevalent in art print, where it was common for one person to be responsible for the drawing of the project, another for working the matrix, and another for printing the proof. A predicate was thus added next to the artists' names to promote the artists themselves, as well as other people involved in the project.¹⁴ The most common terms were *fecit* (made), *pinxit* (painted), *delineavit* (drew), *impressit* (printed), *sculpsit* (sculpted, engraved).¹⁵ Yet another group interested in leaving a mark of their work were restorers who renovated artworks.¹⁶ A full sentence was used for this purpose until the 18th century, at which point artists started to sign artworks with their first and last names and dates.¹⁷ Another element of a signature is a date indicating the end of the work in the form of a year or a day. The year may be stated either in full or abbreviated form,

¹¹ A. Żakiewicz, *Portret kobiety*, <http://www.witkacy.hg.pl/galeria/turban.html> [access: 3.02.2016].

¹² Ibidem.

¹³ K. Krużel, *Wśród starych rycin. Wybrane zagadnienia opracowania formalnego dawnej grafiki*, Kraków 1999, p. 27.

¹⁴ H. Widła, T. Widła, *Predykaty w sygnaturach*, in: *Współczesna problematyka badań dokumentów*, ed. R. Cieśla, Wrocław 2015, p. 286.

¹⁵ For more information, see O. Rybak-Karkosz, *Predykaty w sygnaturach w grafice artystycznej*, in: *Współczesna problematyka badań dokumentów*, ed. R. Cieśla, Wrocław 2019, pp. 377–388.

¹⁶ T. Widła, *Zaufanie do sygnatur*, in: *Zagrożenia dzieł sztuki i meandry ich ochrony*, ed. R. Krawczyk, Kraków 2011, p. 115.

¹⁷ T. Widła, *Ekspertyza sygnatury malarskiej...*, p. 166.

with the latter version including two or sometimes three last digits (for example, Olga Boznańska's 'Breton Woman', finished in 1890, bears the date of '890'). The date is sometimes accompanied by information about the place where the painting was finished.

Besides all that, a signature might also take the form of an acronym, abbreviation, or icon.¹⁸ It may be the logo of the artist or his or her workshop or the donor's emblem.¹⁹ For instance, Paul Gauguin signed his works with the abbreviation 'PGO' (Pego), which was his dog's name. Nonetheless, there may be another explanation – the artist was a sailor, and 'pego' means 'a man' in sailing jargon. Gauguin may have deliberately used this wordplay. A signature may take the form of a geometric figure, like the master's signature on dice with a 'B.' monogram, which was famous in the 1st half of the 16th century; it may also take the form of an animal, e.g. a dragon with a ring, as seen on Cranach's emblem, or Jacopo de' Barbari's caduceus; or an entirely different symbol like Nicoletto da Modena Rosex's jug between two stems.

Yet a genuine artwork does not need to be signed and there are several reasons for this. For example, in 15th century Florence, engravers employed in workshops considered their work a service to the art of painting – they subordinated their technique to pictorial effects, thus contributing to the popularization of important paintings.²⁰ A similar practice was applied in 19th century grand French workshops – artists were treated like medieval craftsmen and were not allowed to sign the works they reproduced. Another example in this respect is Marcantonio Raimondi's change of signature to an empty tablet in 1515, which is deemed by experts to reflect a change in Raimondi's working style from individual to workshop-based.²¹ Caspar David Friedrich did not sign his paintings either, claiming it would ruin the composition. *Die Brücke*, pioneers of German expressionism, never signed their works because of a solid partnership. They did not want to emphasize their stylistic differences.²² On the other hand, Henri Cartier-Bresson claimed that graphic artists and photographers are just craftsmen and that their calling themselves artists is an illusion because both arts are reproductive. As such, he was against limited editions as well as signing and numbering proofs.²³ In art print, the lack of signature

¹⁸ T. Widła, *Metody ustalania autentyczności obrazów*, Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne 1979, vol. 10, p. 274.

¹⁹ P. Skubiszewski, *Znaki w dziełach sztuki...*, p. 368.

²⁰ A. Hyatt Mayor, *Prints and People. A Social History of Printed Pictures*, New York 1972, p. 104. The first Florentine engraver who dropped the anonymity was Cristofano Robetta.

²¹ L. Pon, *Raphael, Dürer and Marcantonio Raimondi. Copying and the Italian Renaissance Print*, New Haven–London 2004, p. 72.

²² W. Baraniewski, *Ekspresjoniści*, in: *Sztuka świata*, vol. 9, ed. W. Włodarczyk, Warszawa 1996, p. 62.

²³ J. Hyman, *The Prints of Henri Cartier-Bresson*, *Print Quarterly* 1998, vol. 15, no. 1, p. 35.

might result from the artist's rejection due to poor proof quality (if he worked with a professional printer). It might also indicate that the proof was once part of a book, manuscript, magazine or album and was then carved and deceitfully offered on the market as a standalone piece. Another possible reason for the lack of signature on a proof might be that it was a pattern for ceramics or was created post-mortem.

The decision to sign a piece of work belongs to the artist. There are no requirements on whether it should be signed, and if so, how the signature should look. Thus, the signature itself may well be a statement of the artist's expression. This leads us to the contemporary understanding of a signature as something akin to the markings used by car or clothes manufacturers.²⁴ A painting without a signature does not lose its value. On the other hand, a signature is not a painting. They are two separate items, able to function independently from one another.²⁵ Based on current research, the findings of verification of signature authenticity do not determine the authenticity of the whole art piece that bears the signature. There have been cases of genuine paintings bearing forged signatures, for instance, due to post-signing. On the other hand, sometimes forged or misattributed works bear authentic signatures (due to beguilement, or the so-called goodwill signature).

2. Forgery of manufacturer's identification labels – Article 306 of the Criminal Code

The regulation that best suits the previous deliberation is Article 306 of the Criminal Code. According to it, whoever removes, forges, counterfeits or alters manufacturer's identification labels, production dates or use-by dates of merchandise or devices shall be subject to up to 3 years' imprisonment. According to the High Court judgement, the phrase 'to remove' means 'to file off genuine product identification markings'.²⁶ The term 'to forge' means both 'to alter' and 'to counterfeit' (Article 270 of the Criminal Code)²⁷ and definitions included in it are to be used

²⁴ T. Widła, *Autentyczność sygnatur a autentyczność dzieła sztuki*, in: *Meandry ochrony dziedzictwa kultury. Aspekty prawnokarne i kryminalistyczne*, eds. M. Sabaciński, M. Trzciński, Warszawa 2019, p. 175.

²⁵ T. Widła, *Falszerstwa sygnatur*, in: *Dokument i jego badania*, ed. R. Cieśla, Wrocław 2014, p. 416.

²⁶ Judgement of Poland's High Court of 3 January 2002, III KKN 519/99, LEX nr 55367.

²⁷ Article 270 Section 1 of Criminal Code of 6 June 1997: "Whoever forges, counterfeits or alters a document with the purpose of using it as an authentic one, or uses such document as an authentic one, is subject to the penalty of deprivation of liberty for between 3 months and 5 years. Section 2. Whoever fills in a form bearing someone else's signature in a manner inconsistent with the signatory's will and to his detriment or uses such document, is subject to the same penalty."

accordingly. Article 306 regulates labels placed on merchandise that is in consumer business trading. Such merchandise is genuine but has an altered manufacturer's identification label. If a genuine label is removed and replaced with a different one, both conditions (of removing and forging) are met.

The regulation protects truthful data about merchandise, i.e. valuable information for its identification.²⁸ A signature on a work of art is exactly such information (if we classify it as a trademark). Merchandise protected under this article is either present in consumer business trading or is acquired or designed for such purpose.²⁹ Manufacturers' identification labels help to individualize single pieces, among other things. In the case of prints, apart from the signature, the protected feature is also the number of proof in the edition.

If the purpose of actions described in this article is to falsify the merchandise's point of origin, then this is recognized as a crime.³⁰ While this regulation was implemented mainly to protect cars, it can be applied to other offences like the forgery of a signature on an art piece. Again, this is only possible if a signature is treated as a means to reveal its author. In such a case, it is an artist's identification label. Perpetrators of crimes penalized under this article face up to 3 years' imprisonment. This regulation does not penalize the production of and trade in such merchandise.³¹

3. Removing manufacturer's identification labels from products – Article 136 of the Petty Offence Code

This article states that the removal of a label from merchandise (Section 1) and/or making such merchandise available on the market (Section 2) constitutes an offence. This applies to products that are already intended for sale when the perpetrator removes a label. Otherwise, the regulation does not apply.³² In the case of artworks, the term 'intended for sale' means that the artwork in question is put up for auction or offered for sale in an antique market or antique shop. In that case, it is merchandise offered in consumer trade. This regulation could be used for paintings or prints that are not monuments or cultural goods but which, for instance, constitute an invest-

²⁸ R. Zawłocki, *Przestępstwa przeciwko przedsiębiorcom. Komentarz*, Warszawa 2003, p. 752.

²⁹ *Kodeks karny. Komentarz*, eds. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018, p. 1421.

³⁰ D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2015, p. 55.

³¹ *Kodeks karny. Część szczególna*, vol. 2. *Komentarz. Art. 222–316*, eds. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, p. 1003.

³² T. Bojarski, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2015, p. 527.

ment.³³ Monuments and cultural goods are items of a specific nature and given their artistic, cultural, and historical value – which is more important than their commercial worth – it is questionable whether they could be considered merchandise.³⁴ Article 136 lists specific labels the removal of which may be grounds for penalization under this act. This includes price tags, best-before dates, production dates, as well as grade, quality and quantity and origin markings. In this case, one should qualify a signature on a work of art as the latter. If authentic, it is proof of one's authorship and the artwork's provenance, i.e. origin. Another factor required for criminal liability under this article is that the label removed by the perpetrator must have been previously preserved on or permanently attached to the merchandise.³⁵ In the case of print, this would mean a lettered, printed, stamped, or sealed signature, the removal of which would result in the permanent loss of information attached to the proof or its destruction that would prevent a customer from reading it.³⁶

Such an offence can only be committed intentionally, and the very intent to commit it is penalized as well. Aiding and abetting anyone in committing such an offence is also subject to criminal liability. The action referred to in Section 1 is subject to imprisonment, restriction of liberty or fine, whereas that described in Section 2 is subject to restriction of liberty or fine up to PLN 1,500.

4. Misleading customers as to the origin of the product – Article 25 of the Act on Fair Trading

Article 25 states that “anyone who, by designating products or services or failing to comply with the obligation to designate products or services, misleads customers as to the origin, quantity, quality, ingredients, manufacturing method, fitness for purpose, uses, repair, maintenance or other main characteristics of products or services, or does not inform about the risk associated with using those products or services, thus exposing the customers to damage, is liable to detention or fine.”³⁷

³³ For more information, see letter of 28 June 2021, Director of the National Tax Information – Expenses for the Purchase of a Work of art and Amortization of Proprietary Copyrights as Tax Costs, 0114-KDIP3-1.4011.288.2021.2.EC.

³⁴ For more information, see judgment of the Court of 10 December 1968, C 7-68, ECR 1968/423, ECLI:EU:C:1968:51 and M. Niedźwiedz, *Obrót dobrami kultury w Unii Europejskiej*, Kraków 2000, pp. 19–23.

³⁵ *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, ed. P. Daniluk, Warszawa 2016, s. 868.

³⁶ D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki...*, p. 75.

³⁷ Act of 16 April 1993 on Fair Trading.

The damage does not have to be significant; its occurrence is sufficient to establish criminal liability.

However, the customer must have been misled as regards any of the above – the mere occurrence of damage is insufficient.³⁸ This regulation serves to protect customer interests. One may commit such an offence both by acts of commission (e.g. falsifying product designation) and omission (e.g. failing to designate products).³⁹ Like in the case of the previously discussed Article 136 of the Petty Offence Code, this article also lists the specific labels that sellers must place on products (however, this list is not exhaustive unlike that in Article 136). In the case of this regulation, similarly to Article 136, a signature on a work of art should be qualified as provenance.

Article 25 of the Act on Fair Trading is a special provision regarding Article 136 Section 2 of the Petty Offence Code. The latter penalizes the removal of existing labels. In contrast, the Act on Fair Trading article takes one step back and criminalizes the act of falsifying a product designation before the label's removal. This constitutes a real aggregation of offences.⁴⁰

5. Forging a trademark – Article 305 of Industrial Property Law

The first paragraph of this article defines the basic type of the act. Accordingly, “whoever, for the purpose of marketing, indicates any products with a fake trademark, including fake European Union trademark, registered trademark or European Union trademark which they are not entitled to use or is involved in the marketing of any products marked with such trademarks shall be subject to a fine, the penalty of limitation of liberty or imprisonment of up to 2 years.”⁴¹ The second paragraph defines this act of minor importance and the perpetrator in this case is liable to a fine. The third paragraph is in use when a perpetrator made the commission of this offence his permanent source of income or commits said offence in respect of high-value goods. In this case a perpetrator is liable to imprisonment from 6 months to 5 years. This qualification determines whether the crime is prosecuted upon the harmed party's motion (Sections 1 and 2) or the public prosecutor's motion (Section 3). Anyone who uses a trademark described in this article without

³⁸ M. Mozgawa, *Zwalczanie nieuczciwej konkurencji środkami prawa karnego*, Gdańsk 1997, p. 60.

³⁹ *Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Komentarz*, eds. M. Zdyb, M. Sieradzka, Warszawa 2016, p. 1186.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Act of 30 June 2000 Industrial Property Law.

being entitled to do so could be held liable under the article's provisions. The offence in question can only be committed intentionally. In addition, a fake trademark can only be placed with direct intent, whereas the marketing of any products marked with such a trademark can also be committed with potential intent.

The article protects the interest of the parties entitled to use the trademark and their property that may be harmed due to such an offence. Moreover, it safeguards the reliability and propriety of trade.⁴² The trademark itself is protected by other regulations.

Article 120 Section 3 point 3 of Industrial Property Law defines counterfeit trademarks as unlawfully used marks which are identical to those registered for goods covered by a protection right or are indistinguishable from them in normal trading conditions.⁴³ At the same time, a registered trademark is a trademark that was granted protection and then registered in the Patent Office of the Republic of Poland. In addition, according to Article 120 Section 3 point 1, the trademark is also understood to mean service marks. A commonly known yet unregistered mark would not be protected by this regulation.⁴⁴ This concludes that protection under this Act is only granted to signatures registered as trademarks. As such, it applies to signatures on old porcelain, ceramics, jewellery, or handicraft rather than to signatures on paintings and prints.⁴⁵

Article 305 of Property Industrial Law is used concurrently with Article 286 Section 1⁴⁶ of the Criminal Code, but only if the buyer disposes of his or someone else's property in a disadvantageous manner. The relation between Article 306 of the Criminal Code and Article 305 of Property Industrial Law is that the latter is *lex specialis*. However, it is possible to commit both offences jointly by first offending against Article 306 of the Criminal Code (removing a trademark) and then against Article 305 of Property Industrial Law (using a fake or registered trademark).⁴⁷ Further, in cases where the trademark features traits protected by copyright, it meets

⁴² S. Tosza, W. Wróbel, *Komentarz do art. 303–310*, in: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. P. Kostański, Warszawa 2014, p. 1454.

⁴³ Act of 30 June 2000 Industrial Property Law.

⁴⁴ S. Tosza, W. Wróbel, *Komentarz do art. 303–310...*, p. 1457.

⁴⁵ D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki...*, p. 68.

⁴⁶ Article 286 Section 1 of Criminal Code of 6 June 1997: "Whoever, with the purpose of gaining a material benefit, induces another person to disadvantageously dispose of personal or someone else's property by misleading this person or by exploiting this person's error or incapability to duly understand the undertaken action, is subject to the penalty of deprivation of liberty for between 6 months and 8 years."

⁴⁷ S. Tosza, W. Wróbel, *Komentarz do art. 303–310...*, p. 1464.

the conditions provided for this regulation, as well as Article 115 Section 3 of the Act of 4 February 1994 on Copyright and Related Rights.⁴⁸

6. Concurrent use of legal provisions

Article 306 of the Criminal Code might be used concurrently with other regulations mentioned above. A similar solution is found in Article 136 of the Petty Offence Code. However, this regulation applies only to consumer trade while Article 306 of the Criminal Code applies to all merchandise in business trading.⁴⁹ Both qualifications are used concurrently when articles cumulate and the prosecution is able to prove the perpetrator's intent. Doctrine, however, does not agree with this practice and proposes that Article 306 of the Criminal Code should be used as a superior option and that Article 136 of the Petty Offence Code⁵⁰ should be excluded. Apart from that, a perpetrator might simultaneously commit a crime under Article 306 of Criminal Code and Article 305 of Industrial Property Law if he or she forges a trademark and then markets products labelled with it. Another cumulation occurs when a perpetrator forges an identification label and markets such a product to gain profit. These acts are qualified as a forgery of trademark (Article 305 of Industrial Property Law) and a fraud. The latter crime is described in Article 286 Section 1 of Criminal Code.

Conclusion

Polish legislation lacks regulations penalizing the forgery of artists' signatures. It is necessary to find a legal act that would protect them in order to criminalize such offences. The Industrial Property Law and Act on Fair Trading do not apply to con-

⁴⁸ Article 115 Section 3 of Act of 4 February 1994 on copyright and related rights, consolidated version: Journal of Laws 2021 item 1062: "Anyone who, in order to achieve financial benefits in a manner other than that defined in paragraph 1 or 2, infringes a third person's copyright or related rights established in Articles 16, 17, 18, 19.1, 191, 86, 94.4, or 97, or does not perform the obligations defined in Article 193.2 or Articles 20.1 to 20.4, shall be liable to a fine, restriction of personal liberty, or imprisonment for up to a year."

⁴⁹ R. Zawłocki, *Przestępstwa przeciwko przedsiębiorcom...*, p. 749.

⁵⁰ A. Zoll, in: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, vol. 3. *Komentarz do art. 278–363*, ed. A. Zoll, Warszawa 2016, p. 763.

temporary artistic creativity.⁵¹ The reason is that a signature would have to be registered in the Patent Office of the Republic of Poland as a trademark, which happens very rarely. Hence, Article 306 of the Criminal Code seems to be the best solution. It offers universal protection but only if we acknowledge a signature as a standalone identification label.

To conclude this paper, it seems appropriate to propose a regulation that would exclusively penalize the forgery of artists' signatures on works of art. Section 326b of the Dutch Criminal Code could serve as a model in this regard. It states that any person who falsely places any name or mark or falsifies the authentic name or mark on or in any work of literature, science, art or craft to make it appear as if that work had been created by the person whose name has been placed on or in it, and/or intentionally sells, offers for sale, delivers, has in store for sale or imports into the Netherlands a work of literature, science, art or craft, falsely labelled with any name or mark or on or in which the authentic name or mark has been falsified as if that work had been created by the person whose name or mark it has been falsely labelled with, shall be liable to no more than two years' imprisonment or a fine of the fifth category.⁵² Implementing a similar regulation in Polish law would be very helpful to law enforcement who sadly often lose the uneven battles against deceitful sellers who offer forgeries in the Polish art market.

French legislation contains a similar solution. However, the Act on forgery of works of art (*Loi du 9 février 1895 sur les fraudes en matière artistique*) applies to items protected by the Author's Economic Rights (i.e. works that are not in the public domain). The rest of them are protected under the Penal Code (*Code pénal*). The Act on forgery of works of art penalizes using someone else's signature. Its Article 1 states that whoever places an author's mark on works of art such as paintings, sculptures, prints, and musicals and forges that mark to mislead the buyer as to the authorship of the work shall be sentenced to imprisonment of up to 2 years and a fine of € 75,000.

Any art market sellers who trade an item or place it on the market despite knowing about its spuriousness face the same penalty. In this case, trading such an item constitutes forgery by proxy. Article 3 of this Act provides for yet another penalty: irrespective of the outcome of the court proceedings, the court may decide that the fake item shall be confiscated or transferred to the defendant. This prevents forged artworks from returning to the market and being used to commit another fraud.

⁵¹ T. Widła, *Falszerstwo doskonałe*, in: *Problematyka autentyczności dzieł sztuki na polskim rynku*, ed. R. Pasieczny, Warszawa 2012, p. 169.

⁵² https://www.legislationline.org/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf [access: 15.07.2020].

The lack of similar obligation in Polish jurisdiction is a severe problem that results in the same fakes being repeatedly offered to different buyers. The art market is helpless, and the legislator seems reluctant to solve the issue.

The author believes that of the two solutions, Article 326b of the Dutch Criminal Code is a better choice and should serve as a model for the Polish legislator since it provides universal protection for all works of art.

Bibliography

- Arnaud F., *Sztuka fałszerzy, fałszerze sztuki. Trzydzieści wieków antykwarskich mistyfikacji*, transl. F. Buhl, Warszawa 1988.
- Baraniewski W., *Ekspresjoniści*, in: *Sztuka świata*, vol. 9, ed. W. Włodarczyk, Warszawa 1996.
- Bojarski T., *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Hyatt Mayor A., *Prints and People. A Social History of Printed Pictures*, New York 1972.
- Hyman J., *The Prints of Henri Cartier-Bresson*, *Print Quarterly* 1998, vol. 15, no. 1.
- Kodeks karny. Część szczególna*, vol. 2. *Komentarz. Art. 222–316*, eds. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017.
- Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, vol. 3. *Komentarz do art. 278–363*, ed. A. Zoll, Warszawa 2016.
- Kodeks karny. Komentarz*, eds. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018.
- Kodeks wykroczeń. Komentarz*, ed. P. Daniluk, Warszawa 2016.
- Krużel K., *Wśród starych rycin. Wybrane zagadnienia opracowania formalnego dawnej grafiki*, Kraków 1999.
- Mozgawa M., *Zwalczanie nieuczciwej konkurencji środkami prawa karnego*, Gdańsk 1997.
- Niedźwiedz M., *Obrót dobrami kultury w Unii Europejskiej*, Kraków 2000.
- Pon L., *Raphael, Dürer and Marcantonio Raimondi. Copying and the Italian Renaissance Print*, New Haven–London 2004.
- Rybak-Karkosz O., *Badanie autentyczności grafiki artystycznej. Aspekty kryminalistyczne*, Toruń 2020.
- Rybak-Karkosz O., *Predykaty w sygnaturach w grafice artystycznej*, in: *Problematyka dowodu z dokumentu*, ed. R. Cieśla, Wrocław 2019.
- Skubiszewski P., *Znaki w dziełach sztuki*, in: *Wstęp do historii sztuki*, vol. 1. *Przedmiot – metodologia – zawód*, ed. P. Skubiszewski, Warszawa 1973.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, eds. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 2007.
- Tosza S., Wróblel W., *Komentarz do art. 303–310*, in: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, ed. P. Kostański, Warszawa 2014.
- Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Komentarz*, eds. M. Zdyb, M. Sieradzka, Warszawa 2016.

- Widła H., Widła T., *Predykaty w sygnaturach*, in: *Współczesna problematyka badań dokumentów*, ed. R. Cieśla, Wrocław 2015.
- Widła T., *Autentyczność sygnatur a autentyczność dzieła sztuki*, in: *Meandry ochrony dziedzictwa kultury. Aspekty prawnekarne i kryminalistyczne*, eds. M. Sabaciński, M. Trzeciński, Warszawa 2019.
- Widła T., *Ekspertyza sygnatury malarskiej*, Katowice 2016.
- Widła T., *Fałszerstwa sygnatur*, in: *Dokument i jego badania*, ed. R. Cieśla, Wrocław 2014.
- Widła T., *Fałszerstwo doskonałe*, in: *Problematyka autentyczności dzieł sztuki na polskim rynku*, ed. R. Pasieczny, Warszawa 2012.
- Widła T., *Metody ustalania autentyczności obrazów*, *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne* 1979, vol. 10.
- Widła T., *Zaufanie do sygnatur*, in: *Zagrożenia dzieł sztuki i meandry ich ochrony*, ed. R. Krawczyk, Kraków 2011.
- Wilk D., *Fałszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2015.
- Zawłocki R., *Przestępstwa przeciwko przedsiębiorcom. Komentarz*, Warszawa 2003.
- Żakiewicz A., *Portret kobiety*, <http://www.witkacy.hg.pl/galeria/turban.html> [access: 3.02.2016].

Postępowanie względem osoby stosującej przemoc w rodzinie w Kodeksie postępowania cywilnego

Proceedings against a person using domestic violence in the Code of Civil Procedure

Производство в отношении лица, применяющего домашнее насилие,
в Гражданском процессуальном кодексе

Провадження щодо особи, яка зловживає насильством в сім'ї згідно Цивільно
процесуального кодексу

PAULINA WOŚ

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: paulina.wos@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8578-382X>

Streszczenie: Artykuł stanowi analizę nowelizacji z dnia 30 kwietnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, która weszła w życie w dniu 30 listopada 2020 r., wprowadzając instytucjonalne mechanizmy walki z przemocą w rodzinie. Celem wprowadzonych regulacji jest ochrona osoby doświadczającej przemocy poprzez wprowadzenie kompleksowych rozwiązań pozwalających na szybkie odizolowanie osoby dotkniętej przemocą od osoby stosującej przemoc w sytuacjach, gdy stwarza ona zagrożenie dla życia lub zdrowia domowników. Realizacja tego celu jest możliwa dzięki wprowadzeniu nowych instrumentów prawnych – środków izolacyjnych natychmiastowego zastosowania chroniących ofiary przemocy w rodzinie (nakaz opuszczenia mieszkania oraz zakaz zbliżania się), a także poprzez usprawnienie postępowania cywilnego i ograniczenie zjawiska przedłużania toczących się postępowań w sprawach odseparowania osoby dotkniętej przemocą od osoby tę przemoc stosującej.

Słowa kluczowe: przemoc w rodzinie, przemoc domowa, izolacja sprawcy przemocy w rodzinie, postępowanie zabezpieczające, nakaz opuszczenia mieszkania, zakaz zbliżania się

Summary: This article analyses the amendment of 30 April 2020 to the Code of Civil Procedure Act and other acts, which entered into force on 30 November 2020, introducing institutional mechanisms for combating domestic violence. The aim of the introduced regulations is to protect a person experiencing violence by introducing comprehensive solutions that allow immediate isolation of a person affected by violence from a violent person in situations where the latter poses a threat to life or health of household members. It is possible to achieve this objective by introducing new legal instruments – immediate isolation measures to protect victims of domestic violence (occupation order or restraining order), as well as by improving civil proceedings and limiting prolonged proceedings to separate the person affected by violence from the person using violence.

Key words: domestic violence, family violence, isolation of the perpetrator of domestic violence, proceedings to secure claims, occupation order, restraining order

Резюме: Статья представляет собой анализ поправки от 30 апреля 2020 года о внесении изменений в Закон – Гражданский процессуальный кодекс и некоторые другие акты, которая вступила в силу 30 ноября 2020 года, вводя институциональные механизмы борьбы с насилием в семье. Целью введенных правил является защита лица, подвергающегося насилию, путем внедрения комплексных решений, позволяющих быстро изолировать лицо, подвергающееся насилию, от лица, совершающего насилие, в ситуациях, когда последнее представляет угрозу для жизни или здоровья членов семьи. Реализация этой цели возможна путем введения новых правовых инструментов – немедленно применяемых изолирующих мер, защищающих жертв семейного насилия (выселение агрессора из квартиры и судебный защитный ордер), а также путем упорядочения гражданского судопроизводства и сокращения явления затягивания рассмотрения дел в случаях разделения лица, пострадавшего от насилия, и лица, применяющего насилие.

Ключевые слова: насилие в семье, домашнее насилие, изоляция лица, совершившего насилие в семье, защитное производство, приказ покинуть квартиру, судебный защитный ордер

Резюме: У статті аналізується поправка від 30 квітня 2020 року щодо внесення змін до Закону – Цивільний процесуальний кодекс та деяких інших законів, яка набрала чинності 30 листопада 2020 року. Поправка від 30 квітня 2020 року запроваджує інституційні механізми боротьби з насильством в сім'ї. Метою введених правових норм є захист особи, яка зазнала насильства, шляхом впровадження комплексних рішень, які дозволяють швидко ізолювати постраждалу від насильства від особи, яка вживає насильство в ситуаціях, коли це становить загрозу життю чи здоров'ю членів домогосподарства. Досягнення цієї мети є можливим завдяки запровадженню нових правових інструментів – негайних заходів ізоляції для захисту жертв домашнього насильства (наказ покинути квартиру та заборона наблизитися), а також шляхом прискорення цивільного процесу та обмеження явища продовження провадження у справах про відділення особи, яка постраждала від насильства, від осіб, які вживають це насильство.

Ключові слова: насильство в сім'ї, домашнє насильство, ізоляція особи, яка вчинила насильство в сім'ї, запобіжне провадження, наказ залишити квартиру, запобіжний захід

Wstęp

Przemoc w rodzinie jest złożonym problemem społecznym, o skomplikowanych uwarunkowaniach psychologicznych, wielorakich przyczynach i wielopłaszczyznowych konsekwencjach dla wszystkich członków rodziny, wymagającym kompleksowego uregulowania na gruncie prawa¹. Zgodnie z art. 2 pkt 2 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie² przez przemoc w rodzinie rozumie się jednorazowe albo powtarzające się umyślne działania lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą³.

¹ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 279, Sejm IX kadencji; zob. także: M. Dębski, *Stereotypowe postrzeganie przemocy w rodzinie*, w: *Przemoc w rodzinie. Między teorią a praktyką*, red. M. Dębski, Nowy Staw 2008, s. 114–115.

² Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1249.

³ Zob. S. Spurek, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2019, s. 93–101; A. Ważny, w: *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, red. A. Kiełtyka, A. Ważny, Warszawa 2015, s. 37–41; H.D. Sasal, *Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Warszawa 2005, s. 138–139; S. Spurek, *Izolacja sprawcy od ofiary. Instrumenty przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, Warszawa 2013, s. 112–120; K. Mikołajczuk, *Different Forms of Violence – Selected Issues, Review of European and Comparative Law 2020*, nr 4, s. 115; T. Kowal, *Problem przemocy w rodzinie*, w: *Profilaktyka społeczna a wielowymiarowość współczesnej rodziny*.

W celu przeciwdziałania temu negatywnemu zjawisku przyjęta została ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw⁴. Wspomniana ustawa, która weszła w życie w dniu 30 listopada 2020 r., wprowadziła nowe rozwiązania oraz znowelizowała te obecnie obowiązujące, które okazały się niewystarczająco sprawne i szybkie.

Wprowadzone zmiany w Kodeksie postępowania cywilnego dotyczą w zasadzie dwóch kwestii: po pierwsze wprowadzają do K.p.c. nowe postępowanie w sprawach o zobowiązanie osoby stosującej przemoc do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia. Po drugie zaś wprowadzają nowy sposób zabezpieczenia oraz uproszczenia w postępowaniu zabezpieczającym w ww. sprawach.

Omawiana nowelizacja ma na celu umożliwienie skorzystania z ochrony prawnonprocesowej przez osoby dotknięte przemocą w sytuacjach, gdy osoba stosująca przemoc stwarza zagrożenie dla życia lub zdrowia domowników. Ochrona ta występuje nie tylko na drodze postępowania karnego, ale także na drodze postępowania cywilnego, gdzie sąd, działając w trybie postępowania nieprocesowego, może zobowiązać osobę stosującą przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazać zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia⁵.

Ideą wprowadzonych regulacji jest ochrona osoby doświadczającej przemocy domowej, która realizuje się poprzez wprowadzenie kompleksowych rozwiązań pozwalających na szybkie odizolowanie osoby dotkniętej przemocą od osoby stosującej przemoc w sytuacjach, gdy stwarza ona zagrożenie dla życia lub zdrowia domowników⁶. Odbywa się to poprzez zastosowanie nowych instrumentów prawnych – środków

Wybrane zagadnienia XX i XXI wieku, red. A. Juško, J. Burgerová, B. Wolny, Tarnów–Łapczyca 2014, s. 138–141; I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s. 5–16; J. Mellibruda, *Charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie*, w: *Przewodnik do realizacji ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, red. A. Zdunek, Warszawa 2005, s. 9–19; M. Stożek, *Przemoc w rodzinie. Zapobieganie w świetle przepisów prawa*, Warszawa 2009, s. 84–90; U. Kosowska, *Przemoc domowa wobec kobiet w Polsce. Syntetyczna analiza zjawiska*, w: *Przemoc w rodzinie. Analiza zjawiska na tle wybranych problemów społecznych*, red. M. Czerwińska-Jaśkiewicz, Świdwin 2013, s. 80–82.

⁴ Ustawa z dnia 30 kwietnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2020 r. poz. 956.

⁵ I. Gil, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krzyż, wyd. 29, 2021 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 755². O środkach izolacyjnych wobec osoby dopuszczającej się przemocy zob. S. Spurek, *Izolacja sprawcy przemocy od ofiary a kodeks postępowania karnego*, *Niebieska Linia* 2009, nr 6, s. 17–18.

⁶ Zob. art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Także: P. Banasik, *Fenomen przemocy w doktrynach prawnych. Tendencje legislacyjne dotyczące sprawcy i osoby doznającej przemocy*, w: *Przemoc w rodzinie. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. Ł. Wirkus, P. Kozłowski, Kraków 2017, s. 73–74.

izolacyjnych chroniących ofiary przemocy w rodzinie⁷, a także poprzez usprawnienie postępowania cywilnego i ograniczenie zjawiska przedłużania toczących się postępowań w sprawach odseparowania osoby dotkniętej przemocą od osoby stosującej przemoc.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie analizy wprowadzonych rozwiązań oraz ich ocena pod kątem efektywności na gruncie przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Autorka niniejszego artykułu stawia tezę, że wprowadzone instrumenty prawne będą służyły skuteczniejszej ochronie osoby doświadczającej przemocy w rodzinie.

1. Postępowanie w sprawach o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia

W dotychczasowym postępowaniu cywilnym postępowanie o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia mieszkania odbywało się na podstawie przepisów ogólnych o postępowaniu nieprocesowym⁸, co jednak niewystarczająco skutecznie zapewniało ochronę osobie doznającej przemocy, zwłaszcza w sytuacji, gdy nie toczyło się postępowanie karne w związku z przemocą w rodzinie⁹.

Poprzez dodanie do księgi II Kodeksu postępowania cywilnego działu Ia, obejmującego przepisy art. 560²–560¹² K.p.c., wprowadzono nową kategorię spraw rozpoznawanych w postępowaniu nieprocesowym – sprawy o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia¹⁰. Wprowadzenie do K.p.c. wspomnianego działu Ia ma na celu rozwinięcie

⁷ O potrzebie wprowadzenia takich rozwiązań: S. Spurek, *Izolacja sprawcy przemocy w rodzinie od ofiary*, Prokuratura i Prawo 2013, nr 7–8, s. 153–156; U. Nowakowska, *Ocena ryzyka w sprawach o przemoc w rodzinie*, w: *Jak skutecznie chronić ofiary przemocy w rodzinie*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013, s. 144–145.

⁸ E. Kruk, *Przemoc w rodzinie a ofiara i zabezpieczenie jej praw w świetle procedury „Niebieskiej Karty” i cywilnego „nakazu opuszczenia lokalu” ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 2016, t. 63, z. 1, s. 92.

⁹ Szerzej o postępowaniu karnym w sprawach przemocy w rodzinie: U. Nowakowska, *Prawo karne a przemoc w rodzinie wobec kobiet i dzieci*, w: *Przemoc w rodzinie wobec kobiet i dzieci*, red. A. Dominiczak, Warszawa 2000, s. 15–42; J. Żółć, *Przemoc w rodzinie w ujęciu prawa karnego*, w: *Przemoc w rodzinie. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. Ł. Wirkus, P. Kozłowski, Kraków 2017, s. 77–86.

¹⁰ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 (dalej: K.p.c.).

i uszczegółowienie przepisu art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, który to przepis jest materialnoprawną przesłanką tego postępowania¹¹.

Postępowanie względem osoby stosującej przemoc wszczyna się na wniosek uprawnionego – osoby dotkniętej przemocą w rodzinie. Legitymacji do złożenia wniosku nie ma zatem osoba będąca świadkiem tej przemocy lub inna osoba mająca wiedzę na temat stosowanej przemocy, choć w mojej opinii należałoby się zastanowić nad rozszerzeniem kręgu osób legitymowanych czynnie – np. o rodzinę ofiary, być może także o instytucje publiczne lub organizacje pozarządowe. Należy bowiem zwrócić uwagę, że tak jak w postępowaniu karnym ofiary często nie składają zawiadomienia o przestępstwie lub odmawiają składania zeznań w toku postępowania (najczęściej z powodu obawy przed sprawcą bądź uzależnienia od sprawcy), podobnie może być w postępowaniu cywilnym. W konsekwencji czego być może z tych samych powodów nie będzie dochodziło także do wszczynania postępowań cywilnych. Ponadto należy zastanowić się nad legitymacją do żądania wszczęcia tego postępowania przez takie podmioty zaufania publicznego jak prokurator, Rzecznik Praw Obywatelskich czy Rzecznik Praw Dziecka. W mojej opinii każdy z tych podmiotów jest uprawniony do zainicjowania tego postępowania na podstawie przepisów ogólnych – art. 7 K.p.c., art. 14 pkt 4 ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich¹² czy art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka¹³.

Co istotne, omawiane postępowanie może toczyć się także wówczas, gdy osoba dotknięta przemocą w rodzinie opuściła już przed wszczęciem postępowania wspólnie zajmowane mieszkanie z powodu stosowania wobec niej przemocy w tym mieszkaniu, ale także gdy osoba stosująca przemoc opuściła wspólnie zajmowane mieszkanie, a nawet wtedy, gdy osoba stosująca przemoc przebywa z osobą, której przemoc ta dotyczy w mieszkaniu jedynie okresowo lub nieregularnie¹⁴. W celu ułatwienia zainicjowania postępowania wnioskodawca może złożyć wniosek o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego

¹¹ Art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie: „Jeżeli członek rodziny wspólnie zajmujący mieszkanie, swoim zachowaniem polegającym na stosowaniu przemocy w rodzinie czyni szczególnie uciążliwym wspólne zamieszkiwanie, osoba dotknięta tą przemocą może żądać, aby sąd, właściwy według przepisów ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2019 r. poz. 460, z późn. zm.) o postępowaniu nieprocesowym, zobowiązał go do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazał zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia”. Zob. także: L. Mazowiecka, *System przeciwdziałania przemocy w rodzinie w Polsce*, w: *Prawo wobec problemów społecznych. Księga jubileuszowa Profesor Eleonory Zielińskiej*, red. B. Namysłowska-Gabrysiak, K. Syroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2016, s. 1031–1033.

¹² Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 627.

¹³ Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 141.

¹⁴ P. Prus, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. Art. 478–1217, red. M. Manowska, wyd. 4, 2021 [baza danych LEX], Komentarz do art. 560².

mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia na urzędowym formularzu, co wprost przewiduje art. 560³ K.p.c. Wniosek do sądu może być poprzedzony wydaniem przez Policję lub Żandarmerię Wojskową nakazu natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia w stosunku do osoby stwarzającej swoim zachowaniem, polegającym na stosowaniu przemocy, zagrożenie dla życia lub zdrowia innych osób¹⁵. Wówczas osoba dotknięta przemocą domową ma 14 dni, aby uruchomić procedurę sądowego przedłużenia wydanego nakazu lub zakazu, tak by zachować ciągłość udzielonej jej ochrony poprzez izolację sprawcy przemocy.

Z uwagi na szczególny charakter tego postępowania, w postępowaniu przed sądem powinien wziąć udział prokurator, choć nie jest on uczestnikiem tego postępowania z mocy prawa. Prokuratorowi należy doręczać pisma sądowe i procesowe oraz zawiadamiać go o terminach rozprawy, która z uwagi na wagę zagadnień będących przedmiotem rozstrzygnięcia sądu jest obligatoryjna (art. 560⁴ K.p.c.)¹⁶. Dzięki temu prokurator, działając w interesie publicznym, będzie mógł w trakcie postępowania składać niezbędne wnioski, a jeżeli zajdzie taka potrzeba – również podejmować inne działania, także o charakterze karnoprawnym.

Mając na uwadze sprawność postępowania, ustawodawca przewidział w art. 560⁵ K.p.c., że rozstrzygnięcie w przedmiocie wniosku powinno zapaść w terminie miesiąca od daty wpływu wniosku do sądu¹⁷. W celu usprawnienia postępowania oraz umożliwienia dochowania ww. terminu sąd, na mocy art. 560⁶ K.p.c., może dokonywać doręczeń korespondencji za pośrednictwem Policji i Żandarmerii Wojskowej. Wówczas termin na dokonanie doręczenia wynosi 7 dni, bez konieczności dwukrotnego awizowania. Dodatkowo na Policję (i Żandarmerię Wojskową) został nałożony obowiązek każdorazowego ustalenia, czy adresat zamieszkuje pod podanym adresem, jeżeli podczas próby doręczenia mu korespondencji nie

¹⁵ Zob. art. 15aa–15ak ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1882 oraz art. 18a–18k ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1214.

¹⁶ Szerzej o uprawnieniach prokuratora w sprawach dotyczących przemocy w rodzinie: L. Mazowiecka, *Czy prokuratorzy biorą udział w budowaniu systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie? Czy prokurator (funkcjonariusz Policji) powinien kierować sprawy związane z przemocą w rodzinie do mediacji?*, w: *Jak skutecznie chronić ofiary przemocy w rodzinie*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013, s. 173.

¹⁷ O wskazanej zmianie krytycznie A. Tomaszewska, *Ocena skutków prawnych regulacji zawartej w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 279)*, s. 4, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/opinieBAS.xsp?nr=279> [dostęp: 12.04.2022 r.], uznając, że zaproponowany termin nie jest możliwy do dochowania, np. w sytuacji, w której konieczne będzie przeprowadzenie postępowania dowodowego.

zastanie się go pod wskazanym adresem. Policja (Żandarmeria Wojskowa) powinna zawsze podjąć próbę ustalenia, gdzie doręczenie powinno być dokonane i przekazać niezwłocznie tę informację sądowi w celu podjęcia dalszych decyzji procesowych. Ponadto, by móc zrealizować postulat szybkości postępowania, nałożono na Policję i Żandarmerię Wojskową obowiązek udzielania sądowi wszelkiej pomocy niezbędnej do szybkiego zakończenia toczącego się postępowania¹⁸.

Wniosek o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, zgodnie z zasadami ogólnymi postępowania nieprocesowego uregulowanymi w art. 507 i 508 § 1 K.p.c., składa się do sądu rejonowego właściwego ze względu na miejsce zamieszkania wnioskodawcy, a w braku miejsca zamieszkania – do sądu miejsca jego pobytu¹⁹. Uczestnikami postępowania są: osoba dotknięta przemocą w rodzinie oraz osoba stosująca przemoc w rodzinie. Jednakże z uwagi na brak wyłączenia lub ograniczenia zastosowania przepisów ogólnych (art. 510 K.p.c.) wydaje się, że nie ma przeszkód prawnych, by uczestnikami tego postępowania były także inne osoby (np. inni domownicy), pod warunkiem, że wykażą swój interes prawny.

Postanowienie uwzględniające wniosek o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia jest skuteczne i natychmiast wykonalne i może być zmieniane lub uchylane w razie zmiany okoliczności, nawet jeżeli jest prawomocne. Takie rozwiązanie jest celowe ze względu na konieczność szybkiego reagowania oraz dostosowywania ingerencji sądu do aktualnych potrzeb konkretnego przypadku. W postanowieniu tym sąd wskazuje obszar lub odległość od wspólnie zajmowanego mieszkania, którą osoba stosująca przemoc w rodzinie jest obowiązana zachować. Jeżeli przed wydaniem postanowienia w tym przedmiocie sąd udzielił zabezpieczenia w trybie art. 755³–755⁵ K.p.c., w orzeczeniu kończącym postępowanie rozstrzyga się również o udzielonym zabezpieczeniu (art. 560⁷ § 1 i 2 oraz art. 560⁸ K.p.c.).

Odpis postanowienia sąd z urzędu doręcza uczestnikom postępowania, prokuratorowi, Policji lub Żandarmerii Wojskowej oraz zawiadamia właściwy miejscowo zespół interdyscyplinarny, a gdy w mieszkaniu zamieszkują osoby małoletnie – także

¹⁸ A. Budniak-Rogała, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, wyd. 29, 2021 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 560⁶; E. Gapska, w: *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. 4, cz. 1, z. 2. *Postępowanie nieprocesowe*, red. T. Ereciński, K. Lubliński, 2021 [baza danych LEX], Rozdział 11. Czynności procesowe, 6. Doręczenia.

¹⁹ Zob. P. Woś, w: *Leksykon cywilnego postępowania nieprocesowego. Podstawowe pojęcia*, red. J. Misztal-Konecka, Warszawa 2021, s. 73–74.

właściwy sąd opiekuńczy. Termin do złożenia wniosku o uzasadnienie postanowienia rozpoczyna swój bieg od dnia jego ogłoszenia, a nie jego doręczenia, co jest przejawem przyspieszenia postępowania w omawianych sprawach. Od postanowienia w przedmiocie zobowiązania osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazania zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, jako co do istoty sprawy, przysługuje apelacja. W celu usprawnienia postępowania przewidziano także wyjątkowe regulacje dotyczące postępowania międzyinstancyjnego i apelacyjnego. Zgodnie z art. 560¹⁰ K.p.c., jeżeli złożona apelacja zawiera braki formalne w postaci braku jej odpisów – sąd z urzędu sporządza i doręcza jej odpisy. Ponadto w art. 560¹¹ K.p.c. przewidziano, że termin do wniesienia odpowiedzi na apelację wynosi tydzień²⁰, zaś sąd drugiej instancji powinien rozstrzygnąć sprawę w terminie miesiąca, licząc od dnia przedstawienia akt sprawy przez sąd pierwszej instancji wraz z apelacją (art. 560¹² K.p.c.). Od postanowienia sądu drugiej instancji co do istoty sprawy oraz od postanowienia w przedmiocie odrzucenia wniosku i umorzenia postępowania skarga kasacyjna nie przysługuje. Pomimo że wydane na podstawie zmienionego art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, aktualne pozostaje stanowisko Sądu Najwyższego wyrażone w postanowieniu z dnia 3 marca 2017 r., zgodnie z którym od postanowienia sądu drugiej instancji zobowiązującego członka rodziny do opuszczenia mieszkania na podstawie art. 11a ustawy z dnia 22 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie skarga kasacyjna jest niedopuszczalna²¹. Ponadto umieszczenie tej kategorii spraw w odrębnym dziale (Ia) księgi II Kodeksu postępowania cywilnego, poza kategorią spraw osobowych (dział I), potwierdza słuszność tego stanowiska.

W celu ułatwienia skorzystania z przewidzianej ochrony prawnej, osoba dotknięta przemocą w rodzinie została zwolniona od obowiązku ponoszenia kosztów sądowych w sprawie o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia²².

Niewykonanie przez osobę stosującą przemoc orzeczenia w przedmiocie nakazu opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia umożliwi przeprowadzenie przymusowej egzekucji na podstawie art. 1046 K.p.c.

²⁰ Krytycznie M. Strus-Wołos, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3. Art. 506–729, red. T. Wiśniewski, 2021 [baza danych LEX], Komentarz do art. 560¹¹, twierdząc, że realizacja postulatu przyspieszenia postępowania nie powinna odbywać się kosztem ograniczenia uprawnień procesowych stron tego postępowania.

²¹ Postanowienie SN z dnia 3 marca 2017 r., I CZ 28/17, OSNC 2017, nr 10, poz. 118.

²² Zob. art. 96 ust. 1 pkt 15 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2257.

o egzekucji świadczeń niepieniężnych – obowiązku opróżnienia lokalu służącego zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych dłużnika oraz art. 17 ustawy o ochronie praw lokatorów²³. Mając na uwadze przyczynę nakazania opuszczenia miejsca zamieszkania (stosowanie przemocy), do wykonania postanowienia sądu nie stosuje się przepisów o prawie do lokalu socjalnego ani okresu ochronnego trwającego od listopada do marca, kiedy co do zasady nie wykonuje się orzeczeń eksmisyjnych²⁴. Z kolei w przypadku konieczności wyegzekwowania zakazu zbliżania się – egzekucja powinna odbywać się w myśl przepisów o egzekucji obowiązku zaniechania czynności lub nieprzeszkadzania czynnościom wierzyciela (art. 1051 K.p.c.). Jednakże, w mojej opinii, wprowadzenie możliwości stosowania środków izolacyjnych przez służby mundurowe oraz możliwości żądania przez wnioskodawcę udzielenia zabezpieczenia polegającego na przedłużeniu policyjnego nakazu lub zakazu wpłynie realnie na skuteczność i wykonalność orzeczeń sądu wprowadzających nakazy lub zakazy i ograniczy liczbę spraw, w których konieczna będzie przymusowa egzekucja zastosowanego środka.

Ponadto, z uwagi na konieczność zapewnienia respektowania orzeczeń sądowych, do Kodeksu wykroczeń poprzez dodanie art. 66b wprowadzony został nowy typ czynu zabronionego. Niezastosowanie się do orzeczenia sądu w przedmiocie zobowiązania osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia (a także niezastosowanie się do wydanego w tym przedmiocie postanowienia zabezpieczającego), stanowi wykroczenie zagrożone karą aresztu, ograniczenia wolności bądź grzywny²⁵.

2. Postępowanie zabezpieczające

Wprowadzeniu do postępowania cywilnego szczególnych rozwiązań prawnych – postępowania w sprawach o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, towarzyszyło także uchwalenie przepisów regulujących postępowanie zabezpieczające w sprawach dotyczących zastosowania środków izolacji sprawców przemocy domowej, których celem jest szybkie, ale też tymczasowe udzielenie uprawnionemu

²³ Zob. art. 1046 Kodeksu postępowania cywilnego oraz art. 17 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2008.

²⁴ G. Wrona, *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 124.

²⁵ Zob. art. 66b Kodeksu wykroczeń.

ochrony poprzez uregulowanie relacji pomiędzy sprawcą a ofiarą przemocy domowej na czas toczącego się postępowania. Dzięki dodanym do Kodeksu postępowania cywilnego nowym przepisom (art. 755²–755³ K.p.c.) sąd rozpoznający wniosek o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia będzie mógł w ramach zabezpieczenia na czas trwania postępowania udzielić nie tylko zabezpieczenia na zasadach ogólnych – zgodnie z przepisami o zabezpieczeniu roszczeń niepieniężnych²⁶, ale także zastosować nowy środek – zabezpieczenie w postaci przedłużenia obowiązywania nakazu natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, nałożonych uprzednio przez Policję lub Żandarmerię Wojskową, stosownie do art. 15aa ust. 1 ustawy o Policji i art. 18a ust. 1 ustawy o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych²⁷. Postanowienie w przedmiocie zabezpieczenia udzielonego w myśl nowych regulacji jest postanowieniem o charakterze antycypacyjnym i jest to wyjątek od zasady, że zabezpieczenie nie może zmierzać do zaspokojenia roszczenia (art. 731 K.p.c.).

Wydając postanowienie o przedłużeniu obowiązywania nakazu lub zakazu, sąd, stosując art. 755² § 1 *in fine* K.p.c., będzie także uprawniony do zmiany wskazanego w nakazie lub zakazie obszaru lub odległości od miejsca zamieszkania, które osoba stosująca przemoc w rodzinie była zobowiązana przestrzegać, dostosowując tym samym ochronę ofiary do sytuacji faktycznej, w której aktualnie się znajduje. Jednak powyższe jest jedynie uprawnieniem, a nie obowiązkiem sądu udzielającego zabezpieczenia. Jeżeli sąd w postanowieniu nie orzeknie w przedmiocie obszaru lub odległości od miejsca zamieszkania – obowiązujące w tym zakresie pozostaną postanowienia zawarte w nakazie lub zakazie wydanym przez Policję (Żandarmerię Wojskową). Wykonanie orzeczonego tymczasowo nakazu opuszczenia wspólnego mieszkania lub zakazu zbliżania się podlega kontroli służb mundurowych. W postanowieniu o udzieleniu zabezpieczenia sąd, w myśl art. 755² § 2 K.p.c., określa częstotliwość dokonywania przez Policję lub Żandarmerię Wojskową sprawdzenia, czy przedłużony nakaz lub zakaz nie jest naruszany, przy czym od decyzji sądu zależy ustalona częstotliwość czynności sprawdzających, która powinna być dostosowana do rzeczywistej potrzeby konkretnego

²⁶ Zob. art. 755 K.p.c.

²⁷ E. Stefańska, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. Art. 478–1217, red. M. Manowska, wyd. 4, 2021 [baza danych LEX], Komentarz do art. 755².

przypadku²⁸. W celu usprawnienia i przyspieszenia postępowania przewidziano, że w postępowaniu zabezpieczającym odpowiednie zastosowanie znajdują przepisy art. 560⁴ § 2 oraz 560⁶ K.p.c. Zatem jeżeli wniosek o zabezpieczenie lub inne pismo procesowe złożono bez odpisu dla pozostałych uczestników postępowania, sąd rozpoznający sprawę nie wzywa strony do uzupełnienia tych braków, tylko sam sporządza je we własnym zakresie, a następnie doręcza. Ponadto w celu przyspieszenia postępowania sąd może dokonywać doręczeń za pośrednictwem Policji lub Żandarmerii Wojskowej, na zasadach określonych w przepisach regulujących postępowanie w sprawach o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia. Z uwagi na charakter postępowania i stosowane w nim środki o charakterze izolacyjnym, o wszczęciu postępowania zabezpieczającego sąd powinien powiadomić prokuratora oraz doręczać mu zawiadomienia o terminach posiedzeń.

Zgodnie z art. 755² § 4 K.p.c. wniosek o zabezpieczenie polegający na przedłużeniu zastosowanego uprzednio nakazu lub zakazu podlega rozpoznaniu niezwłocznie, jednak nie później niż w terminie 3 dni od dnia jego wpływu do sądu. Tak krótki termin na rozpoznanie wniosku o przedłużenie okresu izolacji sprawcy wynika z potrzeby zagwarantowania uprawnionemu (tj. osobie dotkniętej przemocą) ciągłości ochrony przeciwko stosowanej przemoc domowej udzielonej wydanym przez służby mundurowe nakazem lub zakazem²⁹. Mając na uwadze, że postępowanie zabezpieczające ma charakter tymczasowy, w postanowieniu, w którym sąd przedłuża zastosowane środki izolacyjne, obligatoryjnie należy wskazać czas trwania tego zabezpieczenia³⁰. Odpis postanowienia w przedmiocie zabezpieczenia sąd doręcza niezwłocznie uczestnikom postępowania (uprawnionemu i zobowiązanemu), a także prokuratorowi, Policji lub Żandarmerii Wojskowej. Ponadto o wydanym postanowieniu powiadamia się powołany przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta właściwy miejscowo zespół interdyscyplinarny oraz właściwy miejscowo sąd opiekuńczy – jeżeli w mieszkaniu, w którym dochodzi do przemoc domowej, zamieszkują osoby małoletnie (art. 755² § 5 K.p.c.). Sąd, wydając

²⁸ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 279, Sejm IX kadencji.

²⁹ A. Banaszewska, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Rylski, 2021 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 755², wskazuje, że jest to termin bardzo krótki i może powodować trudności w jego dochowaniu, jednak zasadne jest, aby sprawy, których celem jest zapewnienie bezpieczeństwa ofiarom przemocy, były rozpoznawane szybko, gdyż dotyczą zdarzeń wymagających natychmiastowej reakcji ze względu na istniejący stan zagrożenia.

³⁰ I. Gil, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, wyd. 29, 2021 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 755³.

orzeczenie kończące postępowanie w sprawie, ma obowiązek rozstrzygnąć w tym końcowym orzeczeniu także o udzielonym zabezpieczeniu, tak by wyeliminować z obrotu prawnego potencjalną możliwość istnienia dwóch tytułów uprawniających do przeprowadzenia egzekucji³¹.

Poza możliwością udzielenia zabezpieczenia poprzez przedłużenie obowiązywania już zastosowanych przez Policję lub Żandarmerię Wojskową środków izolacyjnych, sąd ma także prawo udzielić zabezpieczenia na zasadach ogólnych, w taki sposób, jaki stosownie do okoliczności uzna za odpowiedni³² – np. poprzez wydanie nakazu natychmiastowego opuszczenia mieszkania przez osobę stosującą przemoc w rodzinie lub zakazu zbliżania się w sytuacji braku takiego nakazu lub zakaz wydanego przez Policję lub Żandarmerię Wojskową. Co jednak istotne, taki wniosek podlega rozpoznaniu na zasadach ogólnych – powinien być rozpoznany niezwłocznie, ale nie później niż w terminie tygodnia od dnia jego wpływu do sądu, ponieważ nie można tutaj zastosować szczególnej regulacji przewidzianej w art. 755³–755⁵ K.p.c.

Postanowienie w przedmiocie zabezpieczenia jest zaskarżalne zażaleniem, które rozpoznaje sąd, który wydał postanowienie, w składzie 3 sędziów (art. 741 K.p.c.).

Zakończenie

Podsumowując, należy wskazać, że przeprowadzona analiza doprowadziła do pozytywnego zweryfikowania tezy postawionej we wstępie. Wprowadzone do Kodeksu postępowania cywilnego oraz innych ustaw zmiany są wyrazem tego, że przemoc w rodzinie przestaje być postrzegana jako sprawa prywatna, dotycząca jedynie osób stosujących przemoc oraz nią dotkniętych, a staje się coraz bardziej kwestią publiczną, gdzie państwo bierze także na swoje barki odpowiedzialność za stosowanie przemocy przez sprawcę wobec najbliższych³³.

³¹ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 279, Sejm IX kadencji.

³² G. Julke, w: *System Postępowania Cywilnego*, t. 8. *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, 2021 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 755².

³³ Więcej: M. Lewoc, *Informator dla sędziów, prokuratorów i kuratorów sądowych dotyczący przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, Kraków 2015, s. 18–22. Zob. także: A. Olszewska, *Problematyka przemocy w rodzinie w świetle wybranych uregulowań międzynarodowych*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karne-go 2016, t. 39, s. 179–183.

Do polskiego porządku prawnego wprowadzono liczne instrumenty umożliwiające udzielenie skutecznej ochrony przeciwko przemoc w rodzinie poprzez możliwość podejmowania szybkich i sprawnych działań prowadzących do izolowania osoby dotkniętej przemocą od osoby stosującej przemoc w sytuacjach zagrożenia jej życia i zdrowia.

Te zmiany to nie tylko nowe postępowanie nieprocesowe, w którym sąd może zobowiązać sprawcę przemoc do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazać zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, ale także wprowadzenie nieznanych dotąd rozwiązań umożliwiających sądowi wydawanie w trakcie toczących się postępowań szczególnego rodzaju decyzji w przedmiocie przedłużenia nakazu opuszczenia wspólnie zamieszkiwanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, nałożonych uprzednio przez służby mundurowe – Policję lub Żandarmerię Wojskową. Koncepcja przyjęta przez ustawodawcę zakłada szybkie, kaskadowe działanie organów ochrony: Policja (Żandarmeria Wojskowa) wydaje nakaz, sąd może go przedłużyć, a rozstrzygnięcie końcowe następuje w terminie miesiąca od dnia wniesienia wniosku do sądu. Jest to dobre rozwiązanie.

Wprowadzone regulacje powinny przyczynić się do realnej poprawy sytuacji osób dotkniętych przemocą w rodzinie, które z różnych przyczyn nie decydują się na wszczęcie postępowania karnego wobec sprawcy przemoc domowej. Są one istotnym elementem w obrębie kompleksowych zmian mających na celu poprawę sytuacji osób dotkniętych przemocą w rodzinie. Dlatego też analizowane zmiany na gruncie postępowania cywilnego należy ocenić pozytywnie. Są to rozwiązania mające na celu usprawnienie postępowań w przedmiocie zobowiązania osoby stosującej przemoc do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazania zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia (udzielenie szczególnego rodzaju postanowienia o zabezpieczeniu, natychmiastowa wykonalność postanowienia wydanego w sprawie, ustawowe zwolnienie od kosztów sądowych, szybsze doręczanie orzeczeń sądu i pism sądowych przez służby mundurowe, usprawnienie postępowania międzyinstancyjnego), przy jednoczesnym zapewnieniu adekwatnej ochrony prawnej osobie doznającej przemoc w rodzinie.

Co istotne, w dniu 17 sierpnia 2020 r. do Sejmu wpłynął senacki projekt nowelizacji omawianych regulacji, w którym rekomenduje się wprowadzenie istotnych zmian poprzez uzupełnienie dotychczasowych rozwiązań skupiających się na izolowaniu sprawcy przemoc od miejsca przebywania osoby, której przemoc dotyka, poprzez oddanie do dyspozycji zarówno formacjom mundurowym, jak i sądowi

środka prawnego w postaci zakazu zbliżania się do osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, a nie tylko jej mieszkania i jego otoczenia³⁴. Proponowane zmiany należy ocenić pozytywnie i uznać za celowe, gdyż umożliwią zastosowanie ochrony ofiary przemocy w rodzinie w jeszcze szerszym wymiarze niż dotychczas, pozwalając na orzeczenie wobec sprawcy zakazu przebywania w określonych miejscach i spotykania się z ofiarą – innych niż wspólne mieszkanie (np. praca, szkoła), gwarantując jej tym samym bezpieczeństwo w szerszym niż aktualnie zakresie, niezależnie od tego, gdzie przebywa.

Bibliografia

- Banasik P., *Fenomen przemocy w doktrynach prawnych. Tendencje legislacyjne dotyczące sprawcy i osoby doznającej przemocy*, w: *Przemoc w rodzinie. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. Ł. Wirkus, P. Kozłowski, Kraków 2017.
- Banaszewska A., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Ryłski, 2021 [baza danych Legalis].
- Budniak-Rogała A., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, wyd. 29, 2021 [baza danych Legalis].
- Dębski M., *Stereotypowe postrzeganie przemocy w rodzinie*, w: *Przemoc w rodzinie. Między teorią a praktyką*, red. M. Dębski, Nowy Staw 2008.
- Gapska E., w: *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. 4, cz. 1, z. 2. *Postępowanie nieprocesowe*, red. T. Ereciński, K. Lubliński, 2021 [baza danych LEX].
- Gil I., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, wyd. 29, 2021 [baza danych Legalis].
- Julke G., w: *System Postępowania Cywilnego*, t. 8. *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, 2021 [baza danych Legalis].
- Kosowska U., *Przemoc domowa wobec kobiet w Polsce. Syntetyczna analiza zjawiska*, w: *Przemoc w rodzinie. Analiza zjawiska na tle wybranych problemów społecznych*, red. M. Czerwińska-Jaśkiewicz, Świdwin 2013.
- Kowal T., *Problem przemocy w rodzinie*, w: *Profilaktyka społeczna a wielowymiarowość współczesnej rodziny. Wybrane zagadnienia XX i XXI wieku*, red. A. Juško, J. Burgerová, B. Wolny, Tarnów-Łapczyca 2014.
- Kruk E., *Przemoc w rodzinie a ofiara i zabezpieczenie jej praw w świetle procedury „Niebieskiej Karty” i cywilnego „nakazu opuszczenia lokalu” ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 2016, t. 63, z. 1, DOI: 10.17951/g.2016.63.1.81.

³⁴ Projekt zmiany ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 14 sierpnia 2020 r., druk nr 584, Sejm IX kadencji.

- Lewoc M., *Informator dla sędziów, prokuratorów i kuratorów sądowych dotyczący przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, Kraków 2015.
- Mazowiecka L., *Czy prokuratorzy biorą udział w budowaniu systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie? Czy prokurator (funkcjonariusz Policji) powinien kierować sprawą związane z przemocą w rodzinie do mediacji?*, w: *Jak skutecznie chronić ofiary przemocy w rodzinie*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013.
- Mazowiecka L., *System przeciwdziałania przemocy w rodzinie w Polsce*, w: *Prawo wobec problemów społecznych. Księga jubileuszowa Profesor Eleonory Zielińskiej*, red. B. Namysłowska-Gabrysiak, K. Syroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2016.
- Mellibruda J., *Charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie*, w: *Przewodnik do realizacji ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, red. A. Zdunek, Warszawa 2005.
- Mikołajczuk K., *Different Forms of Violence – Selected Issues*, Review of European and Comparative Law 2020, nr 4, DOI: 10.31743/recl.10035.
- Nowakowska U., *Ocena ryzyka w sprawach o przemoc w rodzinie*, w: *Jak skutecznie chronić ofiary przemocy w rodzinie*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013.
- Nowakowska U., *Prawo karne a przemoc w rodzinie wobec kobiet i dzieci*, w: *Przemoc w rodzinie wobec kobiet i dzieci*, red. A. Dominiczak, Warszawa 2000.
- Olszewska A., *Problematyka przemocy w rodzinie w świetle wybranych uregulowań międzynarodowych*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2016, t. 39, DOI: 10.19195/2084-5065.39.10.
- Pospizyl I., *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994.
- Pruś P., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. Art. 478–1217, red. M. Manowska, wyd. 4, 2021 [baza danych LEX].
- Sasal H.D., *Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Warszawa 2005.
- Spurek S., *Izolacja sprawcy od ofiary. Instrumenty przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, Warszawa 2013.
- Spurek S., *Izolacja sprawcy przemocy od ofiary a kodeks postępowania karnego*, Niebieska Linia 2009, nr 6.
- Spurek S., *Izolacja sprawcy przemocy w rodzinie od ofiary*, Prokuratura i Prawo 2013, nr 7–8.
- Spurek S., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2019.
- Stefańska E., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. Art. 478–1217, red. M. Manowska, wyd. 4, 2021 [baza danych LEX].
- Stożek M., *Przemoc w rodzinie. Zapobieganie w świetle przepisów prawa*, Warszawa 2009.
- Strus-Wołos M., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3. Art. 506–729, red. T. Wiśniewski, 2021 [baza danych LEX].
- Tomaszewska A., *Ocena skutków prawnych regulacji zawartej w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 279)*, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/opinieBAS.xsp?nr=279> [dostęp: 12.04.2022 r.].
- Ważny A., w: *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, red. A. Kiełtyka, A. Ważny, Warszawa 2015.
- Woś P., w: *Leksykon cywilnego postępowania nieprocesowego. Podstawowe pojęcia*, red. J. Misztal-Konecka, Warszawa 2021.
- Wrona G., *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Żółć J., *Przemoc w rodzinie w ujęciu prawa karnego*, w: *Przemoc w rodzinie. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. Ł. Wirkus, P. Kozłowski, Kraków 2017.

Materiały i glosy

Autonomia woli w stosunkach cywilnoprawnych ze szczególnym uwzględnieniem umów konsumenckich

Autonomy of will in civil-law relationships with particular emphasis
on consumer contracts

Автономия воли в гражданских правоотношениях с особым учетом
потребительских договоров

Автономія волі в цивільно-правових відносинах з особливою увагою
до споживчих договорів

DOROTA HAPONIUK

Mgr, Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: d.haponiuk@uwb.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5681-9195>

Streszczenie: Tekst prezentuje znaczenie i funkcje jednej z podstawowych zasad prawa cywilnego, jaką jest autonomia woli stron. Artykuł wskazuje obecne przemiany tej zasady prawa, służące odchodzeniu od czysto formalnego założenia gwarantującego w równym stopniu wpływ na kształtowanie treści stosunków prawnych, zwłaszcza w obrocie masowym, gdzie aktualnie jest ona najbardziej narażona na utratę swojego znaczenia. Zwrócono uwagę przede wszystkim na zmiany ilościowe i jakościowe jej zastosowania. Ponadto dokonano analizy przemian w podejściu prawodawcy do kształtowania autonomii woli podmiotów prywatnych. Oprócz opisanego charakteru prawnego autonomii, wskazano współczesne funkcje autonomii woli oraz jej związek z zasadą równości. Szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu współczesnego znaczenia autonomii woli na przykładzie umowy konsumenckiej i wiążącej się z tym pozorności swobody umów. Rozważania oparto głównie na metodzie empirycznej. Kluczową konkluzją jest spostrzeżenie na temat obecnych oczekiwań w stosunku do autonomii woli. Zaobserwowano również kryzys relacji między zasadą autonomii woli stron stosunku prawnego a zasadą równości (pochodną autonomii).

Słowa kluczowe: autonomia woli stron, stosunek cywilnoprawny, zasada równości, sprawiedliwa umowa, prawo konsumenckie, równorzędność stron

Summary: The text presents the meaning and functions of one of the fundamental principles of civil law, which is the autonomy of will of parties. The purpose of the article is to indicate the current changes to that principle of law, the goal of which is to depart from a purely formal presumption that guarantees an equal impact on shaping the content of legal relations, especially in mass trade, where, today, it is most exposed to losing its significance. Attention is paid primarily to the quantitative and qualitative changes in its application. Moreover, the changes in the legislator's approach to shaping the autonomy of will of private entities are analysed. In addition to describing the legal nature of autonomy, the contemporary functions of the autonomy of will and its correlation with the principle of equality are pointed out. Extra attention is paid to the issue of the contemporary meaning of the autonomy of will, using the example of a consumer contract and the associated apparent freedom of contracts. The considerations are based mainly on the empirical method. A key conclusion is an observation of the current expectations related to the autonomy of will. Additionally, the crisis in the correlation between the principle of autonomy of will of the parties to a legal relationship and the principle of equality (derived from autonomy) is also revealed.

Key words: autonomy of will of a party, civil-law relationships, the principle of equality, fair contract, consumer law, equality of parties

Резюме: В тексте представлены значение и функции одного из основополагающих принципов гражданского права – автономии воли сторон. Цель статьи – обозначить современные трансформации этого принципа права, которые служат отходу от чисто формального убеждения, гарантирующего равное влияние на формирование содержания правоотношений, особенно в массовой торговле, где он в настоящее время наиболее подвержен риску утраты своего значения. Внимание было уделено в первую очередь количественным и качественным изменениям в его применении. Кроме того, проводится анализ изменений в подходе законодателя к формированию автономии воли частных субъектов. Помимо описания правовой природы автономии, были отмечены современные функции автономии воли и ее связь с принципом равенства. Особое внимание было уделено вопросу современного значения автономии воли на примере потребительского договора и связанной с ним мнимой свободы договоров. Соображения в основном основаны на эмпирическом методе. Ключевым выводом является заключение о нынешних ожиданиях в отношении автономии воли. Отмечен также кризис в соотношении принципа автономии воли сторон правоотношения и принципа равенства (производного от автономии).

Ключевые слова: автономия воли, гражданское правоотношение, принцип равенства, справедливый договор, потребительское право, равноправие сторон

Рецензія: У тексті представлено значення та функції одного з основних принципів цивільного права, яким є автономія волі сторін. Метою статті є вказати сучасні зміни цього принципу права, спрямовані на відхід від суто формального припущення, що гарантує однаковий вплив на формування змісту правовідносин, особливо в масовій торгівлі, де наразі існує найбільший ризик втрати його значення. Звернено увагу насамперед на кількісні та якісні зміни в його застосуванні. Крім того, проведено аналіз змін у підході законодавця до формування автономії волі приватних суб'єктів. Окрім опису правового характеру автономії, було представлено сучасні функції автономії волі та її зв'язок із принципом рівності. Особливу увагу було виділено питанню сучасного значення автономії волі на прикладі споживчого договору та пов'язаної з цим зовнішності свободи договорів. Міркування ґрунтуються переважно на емпіричному методі. Ключовим висновком є спостереження щодо поточних очікувань відносно автономії волі. Спостерігається також криза у співвідношенні принципу автономії волі учасників правовідносин і принципу рівності (похідного автономії).

Ключові слова: автономія волі сторін, цивільно-правові відносини, принцип рівності, справедливий договір, споживче право, рівність сторін

Wstęp

W naukach prawnych coraz częściej podkreśla się, że współczesna jednostka ludzka jest w coraz większym stopniu istotą prywatną¹. Natomiast wolność ludzi jest raczej wolnością działań jednostkowych, a nie troską o dobro wspólne. Ludzie stali się bardziej wykonawcami zawodów, poszukiwaczami przyjemności i rozrywki niż obywatelami². Zgodnie ze stwierdzeniem Z. Baumana, w „płynnej rzeczywistości” obywatele są zredukowani do funkcji konsumenta, a ich wybory nie dotyczą spraw ważnych dla społeczeństwa, lecz dla konsumenta³. Podobnie zasada autonomii woli stron

¹ A. Bień, *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, Warszawa 2012, s. 41.

² B.J. Constant de Rebecque, *O monarchii konstytucyjnej i rękojmjach publicznych*, tłum. W. Niemojowski, red. A. Bosiacki, Warszawa 2015, s. 65 i nast.

³ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006, s. 15 i nast.

jako jedna z podstawowych zasad prawa prywatnego podlega w obecnych czasach pewnym przemianom. Służą one odchodzeniu od czysto formalnego założenia gwarantującego w równym stopniu wpływ na kształtowanie treści stosunków prawnych każdemu z uczestników obrotu, w szczególności w obrocie masowym, gdzie zasada autonomii jest najbardziej narażona na utratę swego realnego znaczenia⁴.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie zakresu autonomii woli w stosunkach cywilnoprawnych, przede wszystkim przy zwróceniu uwagi na zmiany ilościowe, dotyczące zakresu jej stosowania i ilości ograniczeń. Ponadto zostanie dokonana analiza przemian w podejściu prawodawcy do kształtowania autonomii woli podmiotów prywatnych. Zdaniem J. Kaczora proklamowanie autonomii jednostki jest początkiem ciągłości pojęcia podmiotowości prywatnoprawnej. Z kolei jej końca upatruje się w zróżnicowaniu we współczesnych ustawodawstwach cywilnych statusu konsumentów i profesjonalnych uczestników obrotu⁵. Konsument jest bowiem w gorszej sytuacji wobec swego kontrahenta, jakim jest profesjonalista. Wynika to z wzajemnego układu ról społecznych, jakie w procedurze wymiany dóbr i usług odgrywają konsument i profesjonalista⁶. Z tego względu wspomnianemu końcowemu okresowi będzie poświęcony niniejszy wywód. Na przykładzie konsumenta i profesjonalisty najlepiej bowiem widać uzależnienie autonomii woli od stopnia autonomiczności podmiotów stosunków cywilnoprawnych.

Prawo prywatne charakteryzuje się różnymi przejawami woli podmiotu, na podstawie których realizuje on swoją autonomię. Niniejsze opracowanie dotyczy jedynie wybranych aspektów autonomii woli, związanych głównie z dokonywaniem czynności prawnych, zarówno przez podmioty profesjonalne, jak i konsumentów.

1. Charakter prawny zasady autonomii woli stron

Kodeks cywilny nie zawiera definicji legalnej autonomii woli stron. Niemniej wspomniana wola wskazuje na możliwość swobodnego kształtowania czynności prawnych. Uzasadnienie mocy wiążącej autonomii woli znajduje się w konkretnych przepisach prawa albo w całości kształcie cywilnoprawnych uregulowań czynności prawnych. W tym znaczeniu jest ona wartością wymagającą urzeczywistnienia za pomocą właściwych rozwiązań prawnych.

⁴ A. Bierć, *Zarys prawa...*, s. 43.

⁵ J. Kaczor, *Podmiotowość prywatnoprawna. Wolność – racjonalność – odpowiedzialność*, Wrocław 2019, s. 63.

⁶ E. Łętowska, *Podstawy prawa cywilnego*, Warszawa 1994, s. 27–28.

Odwołując się natomiast do samego pojęcia autonomiczności, należy wskazać, iż polega ona na braku władczego podporządkowania podmiotów uczestniczących w danym stosunku prawnym. Innymi słowy oba podmioty mają pozycję równorzędną w odniesieniu do instrumentów prawnych, którymi mogą władać⁷. Chodzi tu o sytuacje, w których podmiot prawa kształtuje swoją sferę prawa oraz ma wpływ na to, czy podjęte działanie wywoła skutki prawne⁸. Im bardziej podmioty prawa są związane w swoich decyzjach, tym węższy będzie zakres ich autonomii woli⁹.

Autonomia woli stron na gruncie doktryny określana jest jako moc każdego podmiotu prawa prywatnego do kształtowania swojej sytuacji prawnej poprzez dokonywanie czynności prawnych, głównie dwustronnych (umów), jak również jednostronnych i wielostronnych (spółka cywilna). Zasada autonomii woli podmiotów umożliwia także stronie decydowanie o sposobie wykonywania swoich uprawnień podmiotowych nie tylko poprzez czynności prawne, ale i poprzez czynności faktyczne¹⁰. Warto zacytować zdanie prof. A. Stelmachowskiego: „autonomiczność podmiotów jest osią i podstawową zasadą prawa cywilnego”, „bez autonomiczności nie ma prawa cywilnego, jest ona nie tylko zasadą naczelną, ale również cechą rozpoznawczą prawa cywilnego”¹¹. Definiując ogólnie autonomię woli, można określić ją jako nadanie stronom przez prawo pozytywnych uprawnień do samodzielnego wpływania na ich sytuację prawną¹².

Ponadto należy wskazać, iż zasada autonomii woli stron w ujęciu praktycznym i funkcjonalnym przejawia się jako zasada swobody umów, która polega na możliwości swobodnego kształtowania stosunków prawnych w stosunkach wzajemnych, w ogólnych granicach określonych przez prawo. Trzeba jednak pamiętać, że swoboda umów nie dotyczy jednostronnych czynności prawnych. W związku z tym jest ona pojęciem węższym niż autonomia woli, odnoszącym się również do czynności prawnych o charakterze jednostronnym. Polega na możliwości tworzenia konkretnych stosunków o charakterze zobowiązaniowym, odpowiadających wskazanym w ustawie typom, ale o odmiennej treści od określonej przez ustawę normami dyspozytywnymi, jak i na możliwości tworzenia konkretnych stosunków

⁷ Z. Radwański, *Uwagi ogólne o autonomii woli*, w: *II Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej. Referaty i opracowania*, red. R. Szytk, Kraków–Kluczbork 1999, s. 260 i nast.

⁸ M. Niedośniał, *Autonomia woli w części ogólnej prawa cywilnego*, Państwo i Prawo 1964, z. 12, s. 65.

⁹ A. Stelmachowski, *Ewolucja autonomii woli*, w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, red. E. Łętowska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 158–159.

¹⁰ S. Prutis, *Instytucje podstawowe prawa prywatnego (w opozycji do regulacji prawa publicznego)*, Białystok 2018, s. 90.

¹¹ A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 83 i nast.

¹² J. Skąpski, *Autonomia woli w prawie międzynarodowym prywatnym w zakresie zobowiązań z umów*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1964, z. 19, s. 21.

zobowiązaniowych nieodpowiadających żadnemu typowi uregulowanemu w ustawie¹³. Powyższe stwierdzenie prowokuje do zadania pytania, czy autonomia woli stron, a także jej przejaw w postaci swobody umów, ma zastosowanie w obszarze całego prawa cywilnego.

Ponadto interpretacja autonomii woli zakłada, że umowa jest aktem jednorazowym, który odpowiada woli stron w chwili jej zawarcia i w takim samym kształcie obowiązuje aż do jej zakończenia, o ile strony nie zdecydują się zmienić jej treści. Rodzi to jednak problem praktyczny, czyli zmienność intencji i interesów stron podczas stosunku zobowiązaniowego¹⁴. Wyrażona przez strony w ramach ich autonomii wola zależy więc od przyjętej perspektywy czasowej.

Trzeba nadmienić, że opisywana zasada w znaczeniu aksjologicznym odzwierciedla wartość w postaci prawa decydowania o sobie samym, znajdując oparcie w aksjologii praw człowieka, jak również zasad prawa Unii Europejskiej¹⁵. Według J. Kaczora współczesna cywilistyka chce uwolnić autonomię woli od prawnonaturalnych powiązań o charakterze liberalno-indywidualistycznym, przede wszystkim po to, aby nadać jej ściśle techniczno-prawne znaczenie¹⁶.

2. Znaczenie i funkcje zasady autonomii woli w stosunkach prawnych

Niewątpliwie zasada autonomii woli podmiotów na gruncie prawa polskiego ma charakter wiążący. Jednak do opisanie jej współczesnego znaczenia konieczne jest odniesienie się, w celach prawno-porównawczych, do poprzedniego ustroju państwa. Warto wspomnieć, że w ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zasada autonomii woli nie była wyrażana w aktach prawnych w sposób wyraźny, a jedynie doktryna rekonstruowała ją z poszczególnych postanowień ustawowych (głównie z interpretowanego *a contrario* art. 58 K.c.). Praktyczna rola zasady autonomii woli, w związku z zasadą centralnego planowania gospodarczego i obowiązywaniem szeregu przepisów imperatywnych, adresowanych zwłaszcza do jednostek gospodarki społecznej, była przy tym ograniczona.

Zasadnicza zmiana ustroju Polski dokonana po roku 1989 oraz Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. jednoznacznie doprowadziły do uznania

¹³ S. Prutis, *Instytucje podstawowe...*, s. 93.

¹⁴ M. Grochowski, *Słuszność a autonomia woli – uwagi o nieoczywistej relacji*, w: *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka, Warszawa 2020, s. 10.

¹⁵ A. Bierć, *Zarys prawa...*, s. 42.

¹⁶ J. Kaczor, *Zasada autonomii...*, s. 3.

autonomii woli jako podstawowej zasady prawa cywilnego. Jej wyraz jest widoczny m.in. w konstytucyjnej wartości, jaką jest godność i wolność człowieka. Oznacza to, że wszelkie działania władz publicznych muszą uwzględniać istnienie autonomii woli stron, w ramach której każdy człowiek może się realizować społecznie. Z drugiej strony działania te nie mogą prowadzić do tworzenia sytuacji prawnych lub faktycznych odbierających jednostce poczucie godności¹⁷.

Ponadto stanowi ona konieczną przesłankę w postaci wolności umów, co wiąże się z funkcjonowaniem gospodarki wolnorynkowej. K. Mularski podkreśla, że modele teoretyczne, jak też doświadczenie historyczne wskazują, iż gospodarka wolnorynkowa nie może istnieć w państwie, w którym autonomia woli nie obowiązuje jako zasada¹⁸. Trybunał Konstytucyjny określił również, że nie istnieje możliwość urzeczywistnienia wolności gospodarczej bez wolności umów, z kolei zasada swobody umów jest ważnym elementem funkcjonowania społecznej gospodarki rynkowej¹⁹. Rozumiana w ten sposób autonomia woli opiera się na etosie wolnego człowieka, który swoimi decyzjami kształtuje stosunek prawny. Odpowiada ona podstawowemu założeniu systemu prawnego, od którego wymaga się, aby kształtował stosunki społeczne w sposób racjonalny²⁰. Wskazane wartości, z punktu widzenia drugiej strony stosunku prawnego, limitują autonomię woli w sytuacji, gdy zaczyna się ingerencja w autonomię woli drugiej strony oraz wolność człowieka²¹.

Przejaw autonomii woli stron na gruncie Konstytucji RP widoczny jest także na przykładzie zasady sprawiedliwości społecznej. Wynika to chociażby z faktu, iż powszechnie respektowana autonomia woli charakteryzuje się równorzędnością stron wiążącego je stosunku prawnego. Z kolei zasada równości związana jest nierozdzielnie z zasadą sprawiedliwości społecznej z art. 2 Konstytucji RP²². Współczesna interpretacja znaczenia sprawiedliwości społecznej sprowadza się do możliwości i uprawnień, co zaliczamy bez wątplenia do zagadnień związanych z podstawową zasadą prawa cywilnego, jaką jest autonomia woli.

Podstawowe zasady porządku prawnego to fundamentalne reguły konstytucyjne dotyczące ustroju społeczno-gospodarczego oraz główne zasady rządzące poszczególnymi dziedzinami prawa materialnego i procesowego. W orzecznictwie

¹⁷ Orzeczenie TK z dnia 4 kwietnia 2001 r., K 11/00, OTK 2001, z. 3, poz. 54.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Orzeczenie TK z dnia 13 września 2005 r., K 38/04, OTK 2005, z. 8A, poz. 92.

²⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, wyd. 16, Warszawa 2021, s. 19.

²¹ M. Gutowski, *Autonomia woli a automatyzacja obrotu prawnego (granice przypisania skutków oświadczeń woli składanych elektronicznie)*, w: *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka, Warszawa 2020, s. 36.

²² M. Masternak-Kubiak, *Prawo do równego traktowania*, w: *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002, s. 123.

zalicza się do nich autonomię woli stron²³. W judykaturze podkreśla się jeszcze, że omawiana zasada nie ma charakteru absolutnego²⁴.

Według J. Kaczora współczesne ujęcie autonomii woli nakazuje traktować łącznie splatające się ze sobą pojęcia wolności, równości oraz sprawiedliwości. Wcześniej były one interpretowane rozłącznie, przy jednoczesnym założeniu dominującego znaczenia indywidualnej wolności²⁵. Z kolei M. Wilejczyk podkreśla, że autonomia woli podmiotów prawa prywatnego może być rozumiana jako znacznie szerszy element pojmowanej wolności jednostki jako jej dobra osobistego. Ów szerszy wymiar mógłby wydawać się istotniejszy, jednak to autonomia woli, a nie wolność jednostki jest powszechnie respektowaną zasadą prawa cywilnego²⁶. Należy jednak mieć na uwadze, że, pomimo ogólnego poszanowania, zasada autonomii woli jako taka ani żaden z jej przejawów w postaci swobody umów nie zostały sformułowane wprost w Konstytucji RP. Autonomia stanowi bowiem jeden z elementów gwarantowanej konstytucyjnie wolności.

Jak wskazał A. Bierć, wyrazem preferowania zasady autonomii woli stron (zasady wolności) jest nakaz pod adresem prawodawcy, aby regulować stosunki o charakterze prywatnym w drodze norm względnie obowiązujących, gwarantujących elastyczną wymianę dóbr. Z kolei ustanowienie norm bezwzględnie obowiązujących powinniśmy ograniczać do koniecznego minimum²⁷.

Autonomia woli jest istotnym elementem systemu prawnego. Wyraża cechę pozostawiającą podmiotowi możliwość regulowania stosunków cywilnoprawnych według jego woli. Termin jest więc bliski znaczeniowo kompetencji podmiotów prawa cywilnego do dokonywania czynności prawnych. Jednak pomimo tego jej funkcją jest nie tyle opisanie aktualnego rozmiaru owej wolności dopuszczonej przez system prawny, co przede wszystkim oznaczenie zasady prawa cywilnego. W ostatnich latach orzecznictwo Sądu Najwyższego wskazuje, że istotnym aspektem autonomii woli jest również respektowanie rzeczywistej woli stron i wynikająca stąd konieczność jej poszukiwania²⁸.

Obecnie nie uznaje się już mocy kreacyjnej autonomii woli, tylko wiąże się ją z obowiązującym systemem prawnym do wyrażenia jego cechy, pozostawiającej podmiotowi swobodę regulowania stosunków zobowiązaniowych według jego woli. W zależności od konstrukcji systemu prawnego podlega ona większym lub

²³ Orzeczenie SN z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 312/11, Legalis nr 473577.

²⁴ Orzeczenie SN z dnia 13 lutego 2014 r., V CSK 45/13, Legalis nr 993320.

²⁵ J. Kaczor, *Podmiotowość prywatnoprawna...*, s. 183.

²⁶ M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 96 i nast.

²⁷ A. Bierć, *Zarys prawa...*, s. 42.

²⁸ Orzeczenie SN z dnia 15 czerwca 2021 r., V CSKP 39/21, Legalis nr 2630149.

mniejszym ograniczeniom²⁹. W dalszym ciągu przyjmuje się, że autonomia woli przysługuje każdemu człowiekowi w postaci pochodnej wolności jednostki, a system prawny ją proklamuje.

Jeśli chodzi o współczesne funkcje autonomii woli, to, jak do tej pory, stanowi ona istotną dyrektywę w procesie wykładni przepisów prawa cywilnego w zakresie realizacji różnorodnych interesów prywatnych jako uczestników obrotu prawnego, uwzględniając ich dążenia i preferencje. Mówiąc ściślej, zasada autonomii woli umożliwia uwzględnienie rzeczywistych celów i zamiarów podmiotów składających oświadczenie woli, gdy nie stoją na przeszkodzie zakazy i nakazy, pewność obrotu, zasady słuszności, jak również ochrona interesów osób trzecich³⁰. W związku z tym należy stwierdzić, że istotą autonomii jest oddanie pierwszeństwa rzeczywistym zamiarom stron. Dodatkowo biorąc pod uwagę występującą często nierównorzędność podmiotów stosunków cywilnoprawnych, chociażby słabszą pozycję konsumenta w porównaniu z profesjonalistą, obecne rozumienie autonomii woli ma sprowadzać się do przywracania równowagi kontraktowej. Oprócz tego może być to swoista forma kompensacji po słabszej stronie łączącego ją stosunku prawnego. Podczas gdy pierwotnie umowa była realizowana na określonych, powszechnie obowiązujących przepisach prawa, coraz częściej zaczyna być postrzegana jako stosunek obligacyjny stworzony przez same strony³¹. Przy zawieraniu umów wskazuje się jeszcze, że autonomia woli stron może spełniać swoją funkcję pod pewnymi warunkami, takimi jak działanie w warunkach doskonałej informacji oraz funkcjonującego rynku³².

3. Związek autonomii woli z zasadą równości

Autonomia najczęściej pojmowana jest w sposób ogólny jako niezależność i wolność. W doktrynie rzadko opisuje się jej relacje związane z zasadą równości, wskazując jedynie, że zasada równości stanowi pewne minimum autonomiczności. Zdaniem J. Kaczora równorzędność podmiotów prawa cywilnego jest pochodną ich

²⁹ A. Miętek, *Swoboda umów i jej ograniczenia przy kształtowaniu treści stosunku pracy*, Warszawa 2019, s. 80.

³⁰ M. Safjan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 339.

³¹ C.I. Nagy, *What Functions May Party Autonomy Have in International Family and Succession Law? An EU Perspective*, *Nederlands Internationaal Privaatrecht* 2012, t. 30, nr 4, s. 576–585.

³² M. Brożyna, *Konsumenckie prawo do odwołania umowy*, Warszawa 2021, s. 208 i nast.

autonomii³³. Judykatura wyróżnia autonomię woli stron oraz równość podmiotów jako dwie odrębne, podstawowe zasady porządku prawnego³⁴.

Równość jako jeden z najważniejszych elementów sprawiedliwości w stosunkach prawnych pozostaje w konfrontacji z mechanizmami prawa cywilnego, opisującymi jego istotę, a więc przede wszystkim z zasadą autonomii woli stron. W związku z tym zestawienie tych dwóch pojęć, tj. autonomii woli i równości, budzi wątpliwości. Istota autonomii woli stron zakłada istnienie faktycznej, równoważnej pozycji podmiotów stosunku prawnego. Podstawowym celem ograniczeń zasady autonomii woli jest ochrona równości jako innej podstawowej wartości.

Zasada równości ma w prawie prywatnym wąskie zastosowanie, z uwagi na kluczowe i dominujące znaczenie chronionej w tej sferze stosunków prawnych autonomii woli³⁵. Jak wskazuje M. Safjan, nierówność jako taka, występująca czy to w fazie zawierania umowy, czy przejawiająca się już w różnym traktowaniu poszczególnych kontrahentów przy ustalaniu treści umowy, nawet w obszarze tej samej kategorii umów, nie stanowi podstawy do kwestionowania poprawności mechanizmów prawa prywatnego³⁶. W tym znaczeniu zasada równości ulegnie wyłączeniu, z uwagi na chronioną konstytucyjnie autonomię woli stron. Nie oznacza to jednak, że zasada równości nie ma zastosowania na gruncie stosunków cywilnoprawnych. Wszystko determinuje kategoria tych stosunków.

4. Zagadnienie współczesnego znaczenia autonomii woli na przykładzie umowy konsumenckiej

Klasyczne definiowanie autonomii woli jako zasady prawa cywilnego sprowadzało się przede wszystkim do akcentowania formalnych gwarancji wolności kształtowania stosunków prawnych. Według M. Safjana współczesna zmiana w interpretowaniu pojęcia autonomii woli polega na umieszczeniu w niej znacznie bogatszego niż dotychczas oraz bardziej elastycznego instrumentarium środków oddziały-

³³ J. Kaczor, *Zasada autonomii woli z perspektywy teorii prawa*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 2005, t. 69, s. 67 i nast.

³⁴ Orzeczenie SN z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 312/11, Legalis nr 473577.

³⁵ M. Safjan, *Efekt horyzontalny praw podstawowych w prawie prywatnym: autonomia woli a zasada równego traktowania*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2009, t. 18, nr 2, s. 356.

³⁶ M. Safjan, *Autonomia woli a zasada równego traktowania*, w: *Zaciąganie i wykonywanie zobowiązań. Materiały III Ogólnopolskiego Zjazdu Cywilistów* (Wrocław, 25–27.9.2008 r.), red. E. Gniewek, K. Górka, P. Machnikowski, Warszawa 2010, s. 373–374.

wania na sposób kształtowania przez strony wiążących je stosunków prawnych, przy uwzględnieniu obecnych uwarunkowań ekonomicznych³⁷. Natomiast sens autonomii woli w kontekście prawa prywatnego nie podlega zmianie³⁸. Polega to przede wszystkim na różnicowaniu reguł działania w różnych sektorach obrotu, co w szczególności jest widocznie w obrocie profesjonalnym i konsumenckim. Zależność pomiędzy prawem konsumenta do informacji a autonomią woli strony jest oczywista. Wynika to z istoty dostępu do informacji, który stanowi warunek konieczny do pełnego korzystania przez konsumenta z autonomii woli oraz swobody umów, będącej jej przejawem³⁹.

Ochrona konsumenta w prawie polskim jest zjawiskiem stosunkowo nowym. Pojęcie konsumenta pojawiło się aktach normatywnych dopiero w latach 90. XX w. Natomiast, jak wskazuje B. Gnela, idea ochrony strony słabszej umowy istniała nieco wcześniej⁴⁰. Jednym z kluczowych etapów transformacji polskiego prawa cywilnego była implementacja dyrektyw konsumenckich Unii Europejskiej. Szczególnie silnym wyrazem tej implementacji jest kontraktowe prawo konsumenckie⁴¹. Temat umowy konsumenckiej to szczególnie interesujące pole rozważań przede wszystkim z uwagi na ograniczoną stosowalność podstawowych reguł prawa prywatnego, jak również uprzywilejowaną pozycję konsumenta względem przedsiębiorcy. Generalnie przyjmuje się założenie, że w relacji konsument–profesjonalista zachodzi brak równowagi pozycji stron⁴². W porównaniu do klasycznego prawa kontraktowego, które w sposób abstrakcyjny wyznacza idealny rozkład praw i obowiązków stron stosunków umownych, reguły dotyczące relacji umów konsumenckich cechuje realizm ekonomiczny oraz pragmatyzm⁴³. A. Bierć zwraca w tym miejscu jeszcze uwagę na masowość obrotu prawnego, powodującą narzucanie drugiej stronie warunków umów⁴⁴. Z kolei, jak podkreśla E. Łętowska, prawo konsumenckie to narzędzie przywracania utraconej wolności wyboru⁴⁵. W doktrynie dostrzega się, iż

³⁷ M. Safjan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 334 i nast.

³⁸ J. Kaczor, *Podmiotowość prywatnoprawna...*, s. 181.

³⁹ P. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, s. 2.

⁴⁰ B. Gnela, *Umowa konsumencka w polskim prawie cywilnym i prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 2013, s. 129.

⁴¹ J. Mojak, *Ewolucja zasad współczesnego polskiego prawa cywilnego – zasada bezpieczeństwa obrotu*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2016, t. 25, nr 1, s. 156.

⁴² B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Autonomia woli stron a zakres odpowiedzialności ex contractu (kilka refleksji)*, w: *W kierunku europeizacji prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Jerzemu Rajskiemu*, red. A. Brzozowski, W. Kocot, K. Michałowska, Warszawa 2007, s. 84.

⁴³ E. Bagińska, *Prawo umów konsumenckich w strukturze prawa cywilnego*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2017, nr 2, s. 12.

⁴⁴ A. Bierć, *Zarys prawa...*, s. 43.

⁴⁵ E. Łętowska, *Europejskie prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2004, s. 63 i nast.

uniknięcie takiego konfrontacyjnego odczytania aksjologii prawa konsumenckiego jest możliwe jedynie przy założeniu, że wyznaczające aksjologiczne fundamenty prawa cywilnego wymagają obecnie pewnej reinterpretacji, przynajmniej na użytek wykładni przepisów prawa konsumenckiego⁴⁶.

Zachowania konsumpcyjne determinowane są różnymi czynnikami, oddziałującymi z różną siłą. Czynniki te wpływają na konsumenta jako członka określonej grupy społecznej. Realizując politykę konsumencką, państwo posługuje się poszczególnymi instytucjami⁴⁷, by chronić ich interesów. Zakłada się, że prawo powinno być konsumentowi znane i gwarantować przynajmniej minimalny standard jego ochrony⁴⁸. Decyzje konsumenta co do zakupu w warunkach istnienia swobody wyboru dotyczą przede wszystkim określonego dobra materialnego lub usługi oraz warunków zakupu i jakości⁴⁹. W praktyce brak informacji u słabszej strony kontraktu (konsumenta) uniemożliwia mu podjęcie decyzji o zawarciu umowy czy wyborze kontrahenta⁵⁰. Istotnym problemem jest brak wiedzy konsumentów o zasadach istniejących w gospodarce i na rynku w zakresie obrotu pomiędzy profesjonalistami i konsumentami. Ostatecznie stan niewiedzy może skutkować sytuacją, w której konsument, decydując się na dokonanie transakcji, nie zaspokoi swoich potrzeb ze względu na mylne wyobrażenie o usłudze. Trybunał Konstytucyjny w swoich rozstrzygnięciach uznał niepodawanie konsumentowi informacji umożliwiającej podjęcie świadomej decyzji⁵¹.

W konsekwencji formalnie istniejąca autonomia woli nie będzie mogła być w pełni urzeczywistniona, a swoboda umów stanie się swobodą pozorną, gdyż nie odzwierciedli faktycznej woli stron w zupełności⁵². Ponadto kluczowe wydaje się ustalenie optymalnych proporcji pomiędzy swobodą przysługującą podmiotom stosunków cywilnoprawnych a konieczną ingerencją przepisów prawa w treść tychże stosunków⁵³.

⁴⁶ J. Kaczor, *Podmiotowość prywatnoprawna...*, s. 82.

⁴⁷ B. Gnela, *Organizacje konsumenckie oraz ich uprawnienia w polskim prawie*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie 2004, nr 657, s. 17.

⁴⁸ M. Czepelak, *Autonomia woli w prawie prywatnym międzynarodowym Unii Europejskiej*, Warszawa 2015, s. 376.

⁴⁹ *Decyzje konsumentów i ich determinanty*, red. E. Kieźel, Katowice 2001, s. 22.

⁵⁰ J. Węgrzyn, *Prawo konsumenta do informacji w Konstytucji RP i w prawie unijnym*, Wrocław 2013, s. 86.

⁵¹ Orzeczenie TK z dnia 21 kwietnia 2004 r., K 33/03, LEX nr 3370680.

⁵² P. Mikłaszewicz, *Obowiązki informacyjne w umowach z udziałem konsumentów na tle prawa Unii Europejskiej*, Warszawa 2008, s. 39.

⁵³ A. Barczewski, *Wokół problematyki autonomii woli w prawie prywatnym. Recenzja książki Private Autonomy in Germany and Poland and in the Common European Sales Law*, Forum Prawnicze 2013, nr 1, s. 61.

Prawo prywatne w ujęciu tradycyjnym oparte jest na założeniu, że strony zawierające umowę nie pozostają w prawnym stosunku podległości. Podmioty cechuje autonomiczność i brak przewagi faktycznego władztwa jednej ze stron. W przypadku współczesnych stosunków prawnych łączących profesjonalistów z konsumentami wskazana wyżej cecha (tj. faktyczne władztwo jednej ze stron) jest jednak charakterystyczna. W tym celu ustawodawstwo określiło bardziej rygorystyczne warunki ich uczestnictwa w obrocie.

W ramach współczesnego obrotu stosunków prawnych pomiędzy profesjonalistą a konsumentem brak równowagi pozycji stron, charakterystyczny dla zasady autonomii woli, powinien być rekompensowany poprzez pewnego rodzaju „czynności pomocnicze”. Mowa o nakładaniu na silniejszą stronę stosunku prawnego dodatkowych obowiązków, skutkujących „zmniejszeniem deficytu równowagi w pozycji stron”. Jednocześnie musi istnieć ochrona podmiotu uznanego w prawie materialnym „za słabszego” wobec innych podmiotów prawa⁵⁴. W opisywanym przypadku umowy konsumenckiej proponuje się, aby najpierw wzmocnić ochronę konsumenta jako „słabszej strony” stosunku prawnego⁵⁵. Ostatecznie mamy do czynienia również ze specyfiką sankcji w kontekście postanowień nieprzyjętych w sposób świadomy i autonomiczny przez stronę słabszą, w przypadku gdy zostały naruszone zasady uczciwego obrotu.

Obecnie wyróżniamy dwie, wzajemnie przenikające się koncepcje ochrony słabszego w prawie – ochrony przez umocnienie dostępu do ochrony prawnej oraz ochrony poprzez przydawanie praw, zmniejszenie ciężarów i odpowiedzialności⁵⁶.

Mimo iż zasada autonomii woli w kontekście obrotu dwustronnie profesjonalnego umożliwia wzajemną relację między przedsiębiorcami, to w kontekście prawa konsumenckiego nakazuje priorytetowo traktować potrzebę zniwelowania wyjściowej nierównorzędnej pozycji stron. Zdaniem M. Safjana ma to „urealniać” zasadę autonomii woli stron poprzez dostosowanie do realiów współczesnego obrotu prawnego⁵⁷.

Stanowisko w powyższej kwestii zajął również Trybunał Konstytucyjny, określając, że istnieje taki typ formalnych ograniczeń wolności umów, którego celem nie jest ograniczenie autonomii woli stron zawierających umowę, a wręcz przeciwnie, są one motywowane zamiarem przywrócenia osłabionej, ze względu na

⁵⁴ B. Gnela, *Uwagi o sposobie realizacji w polskim prawie koncepcji kolizyjnoprawnej ochrony konsumenta*, Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego 2009, t. 4, s. 37.

⁵⁵ *Taż*, *Kolizyjnoprawna ochrona konsumenta według art. 30 ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe*, w: *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego*, red. B. Gnela, K. Michałowska, Warszawa 2015, s. 37.

⁵⁶ E. Łętowska, *Prawo w „płynnej nowoczesności”*, Państwo i Prawo 2014, z. 3, s. 21–22.

⁵⁷ M. Safjan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 337.

nierównorzędną pozycję stron umowy, równowagi kontraktowej⁵⁸. O nadaniu konstytucyjnej rangi ochronie praw konsumentów przesądziło uznanie, że konsument jest słabszą stroną stosunku prawnego i z tej racji wymaga ochrony, a więc pewnych uprawnień, które doprowadziłyby do przynajmniej względnego zrównania pozycji kontrahentów. Jednocześnie celem tej ochrony nie jest faworyzowanie konsumentów, ale tworzenie rozwiązań prawnych, które pozwalają urzeczywistnić zasadę równorzędności stron stosunków cywilnoprawnych⁵⁹. W świetle stanowiska Trybunału Konstytucyjnego konsument ma nie tylko słabszą pozycję w wymiarze ekonomicznym, lecz także słabszą pozycję procesową, gdy toczy spór z podmiotem profesjonalnym⁶⁰. B. Gnela podkreśla, że w prawie cywilnym chronione są zarówno ekonomiczne, jak i pozaekonomiczne interesy konsumenta. Tego rodzaju ochrona nie jest sprzeczna z zasadą równorzędnego statusu stron stosunku cywilnoprawnego, ale ją urzeczywistnia⁶¹.

Z przedstawionych rozważań wynika, iż aktualnie gwarantowana zasada wolności, równości czy sprawiedliwości nie zapewnia w obszarze prawa konsumenckiego skutecznej ochrony. W konsekwencji sama forma umowy nie zawsze skutkuje uczciwymi dla obu stron rezultatami.

Biorąc pod uwagę poglądy przedstawicieli doktryny o współczesnym rozumieniu zasady autonomii woli stron, zwłaszcza w kontekście rozważań dotyczących umowy konsumenckiej, dostrzegamy zerwanie z tradycyjnym ujęciem podstawowej reguły prawa cywilnego. W niektórych podręcznikach do prawa cywilnego w dalszym ciągu podkreśla się, że prawo prywatne wyraża zasadę równorzędności i ochrony strony słabszej⁶². Jednak z uwagi na masowość obrotu, rozwój prawa prywatnego, które w poprzednim ustroju państwa praktycznie nie istniało, niesie ze sobą poważną wątpliwość co do istnienia owej równorzędności, sprawiedliwości społecznej czy wolności, którą z definicji gwarantuje zasada autonomii woli stron, będąca przecież cechą rozpoznawczą prawa cywilnego.

Jeśli chodzi o konstrukcję umowy konsumenckiej, zachwianie równości stron stosunku prawnego, a do tego obecna popularność instytucji wzorca umownego może w konsekwencji doprowadzić do naruszenia zasad zachowania uczciwej konkurencji oraz równego traktowania stron. Jak podkreśla A. Doliwa, przyszłość

⁵⁸ Orzeczenie TK z dnia 13 września 2005 r., K 38/04, OTK 2005, z. 8A, poz. 92.

⁵⁹ Orzeczenie SN z dnia 13 kwietnia 2022 r., I NSNc 602/21, LEX nr 3358327.

⁶⁰ Orzeczenie TK z dnia 11 lipca 2011 r., P 1/10, LEX nr 852310.

⁶¹ B. Gnela, *Kolizyjnoprawna ochrona konsumenta w polskim prawie do chwili wejścia w życie konwencji rzymskiej z 1980 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie 2009, nr 809, s. 6.

⁶² S. Sołtysiński, *Erozja zasady równości podmiotów gospodarczych w prawie prywatnym. Netting upadłościowy*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego 2015, nr 1, s. 13.

umowy jest wysoce wątpliwa ze względu na rozwój ustawodawstwa prokonsumenckiego, jak i potęgującej się komplikacji obrotu prawnego⁶³. W realiach konkretnej sprawy może się okazać, że to konsument dopuścił się „nieuczciwej praktyki konsumenckiej”⁶⁴.

W moim przekonaniu prawo kontraktów powinno być aktualne, odpowiadające bieżącym potrzebom stosunków społeczno-gospodarczych. System ochrony konsumenta, chociażby koncepcja ochrony słabszego w prawie, jest oczywiście uzasadniony. Jednakże widać tu pewnego rodzaju kryzys związku zasady autonomii woli stron stosunku prawnego z zasadą równości, uznawaną za pochodną autonomii.

Zakończenie

Przedstawiony wywód prowadzi jednoznacznie do podstawowej konkluzji o obecności większych wymagań w stosunku do zasady autonomii woli stron. Wynika to przede wszystkim z rozszerzającego się jej zakresu, widocznego w przypadku stosunków o nierównorzędnej pozycji stron. Biorąc pod uwagę powyższe, mamy do czynienia z wyraźnymi zmianami ilościowymi w zakresie stosowania zasady autonomii woli stron, ujmowanej w jej tradycyjnym znaczeniu. Pojawiające się w stosunkach cywilnoprawnych ograniczenia, widoczne zwłaszcza w relacjach charakteryzujących się brakiem równorzędności pozycji stron, skutkują zastosowaniem autonomii woli jako swoistego narzędzia ochrony strony słabszej. Nie są wyrazem podstawowej funkcji w postaci afirmacji wolności jednostki.

Porządek prawny wywołuje zatarcie granic między jego poszczególnymi składnikami i niejasnością ich zakresu. Dotyczy to także fundamentalnej zasady prawa prywatnego, jaką jest autonomia woli stron, poprzez zachwianie równości stron stosunku prawnego. Ponadto analiza regulacji i zapisów umowy konsumenckiej prowadzi do wniosku, że zasada autonomii woli nie zawsze charakteryzuje się brakiem władczego podporządkowania podmiotów uczestniczących w danym stosunku prawnym, tak jak w jej tradycyjnym rozumieniu.

Bez wątpienia znaczenie autonomii woli jako zasady prawa uzależnione jest od stopnia autonomiczności podmiotów stosunków cywilnoprawnych. Podczas gdy podmioty (takie jak profesjonaliści w stosunku prawnym z konsumentami)

⁶³ A. Doliwa, *Wspólny sens (consensus) umowy na tle przepisów Kodeksu cywilnego o zawarciu umowy i wykładni oświadczeń woli*, w: A. Tomczyk, *Sprawozdanie z konferencji naukowej „Prawo kontraktów”*, Acta Iuris Stetinensis 2017, nr 3, s. 199–200.

⁶⁴ P. Such, *Nadużycie pozycji konsumenta jako słabszej strony umowy*, w: *Współczesne wyzwania...*, s. 94.

ograniczone są w swoich decyzjach, ma to wpływ na zakres znaczenia zasady autonomii woli stron. Wszędzie tam, gdzie brak jest równości, podstawowa zasada prawa prywatnego traci na faktycznym znaczeniu.

Pomimo pewnych odmienności we współczesnych funkcjach zasady autonomii woli stron, dokonując jej wykładni, nie powinniśmy jej rozpatrywać w oderwaniu od poglądów kształtowanych w ramach tradycyjnego prawa prywatnego, bowiem ewolucja stanowisk doktryny nie może pozostawać bez znaczenia na współcześnie obowiązujące normy prawa. Bezsporny pozostaje fakt, że przepisy prawa cywilnego powinny charakteryzować się ponadczasowością stosowania.

Bibliografia

- Bagińska E., *Prawo umów konsumenckich w strukturze prawa cywilnego*, Transformacje Prawa Prywatnego 2017, nr 2.
- Barczewski A., *Wokół problematyki autonomii woli w prawie prywatnym. Recenzja książki Private Autonomy in Germany and Poland and in the Common European Sales Law*, Forum Prawnicze 2013, nr 1.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006.
- Bierć A., *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, Warszawa 2012.
- Brożyna M., *Konsumenckie prawo do odwołania umowy*, Warszawa 2021.
- Constant de Rebecque B.J., *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych*, tłum. W. Niemojowski, red. A. Bosiacki, Warszawa 2015.
- Czepelak M., *Autonomia woli w prawie prywatnym międzynarodowym Unii Europejskiej*, Warszawa 2015.
- Decyzje konsumentów i ich determinanty*, red. E. Kieźel, Katowice 2001.
- Gnela B., *Kolizyjnoprawna ochrona konsumenta w polskim prawie do chwili wejścia w życie konwencji rzymskiej z 1980 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie 2009, nr 809.
- Gnela B., *Kolizyjnoprawna ochrona konsumenta według art. 30 ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe*, w: *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego*, red. B. Gnela, K. Michałowska, Warszawa 2015.
- Gnela B., *Organizacje konsumenckie oraz ich uprawnienia w polskim prawie*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie 2004, nr 657.
- Gnela B., *Umowa konsumencka w polskim prawie cywilnym i prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 2013.
- Gnela B., *Uwagi o sposobie realizacji w polskim prawie koncepcji kolizyjnoprawnej ochrony konsumenta*, Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego 2009, t. 4.
- Grochowski M., *Słuszność a autonomia woli – uwagi o nieoczywistej relacji*, w: *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka, Warszawa 2020.

- Kaczor J., *Podmiotowość prywatnoprawna. Wolność – racjonalność – odpowiedzialność*, Wrocław 2019.
- Kaczor J., *Zasada autonomii woli z perspektywy teorii prawa*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 2005, t. 69.
- Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Autonomia woli stron a zakres odpowiedzialności ex contractu (kilka refleksji)*, w: *W kierunku europeizacji prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Rajskiemu*, red. A. Brzozowski, W. Kocot, K. Michałowska, Warszawa 2007.
- Łętowska E., *Europejskie prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2004.
- Łętowska E., *Podstawy prawa cywilnego*, Warszawa 1994.
- Łętowska E., *Prawo w „płynnej nowoczesności”*, Państwo i Prawo 2014, z. 3.
- Machnikowski P., *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005.
- Miętek A., *Swoboda umów i jej ograniczenia przy kształtowaniu treści stosunku pracy*, Warszawa 2019.
- Mikłaszewicz P., *Obowiązki informacyjne w umowach z udziałem konsumentów na tle prawa Unii Europejskiej*, Warszawa 2008.
- Mojak J., *Ewolucja zasad współczesnego polskiego prawa cywilnego – zasada bezpieczeństwa obrotu*, Studia Iuridica Lublinensia 2016, t. 25, nr 1.
- Nagy C.I., *What Functions May Party Autonomy Have in International Family and Succession Law? An EU Perspective*, Nederlands Internationaal Privaatrecht 2012, t. 30, nr 4.
- Niedośpał M., *Autonomia woli w części ogólnej prawa cywilnego*, Państwo i Prawo 1984, z. 12.
- Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002.
- Prutis S., *Instytucje podstawowe prawa prywatnego (w opozycji do regulacji prawa publicznego)*, Białystok 2018.
- Radwański Z., *Uwagi ogólne o autonomii woli*, w: *II Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej. Referaty i opracowania*, red. R. Szytk, Kraków–Kluczbork 1999.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, wyd. 16, Warszawa 2021.
- Safjan M., *Autonomia woli a zasada równego traktowania*, w: *Zaciąganie i wykonywanie zobowiązań. Materiały III Ogólnopolskiego Zjazdu Cywilistów (Wrocław, 25–27.9.2008 r.)*, red. E. Gniewek, K. Górka, P. Machnikowski, Warszawa 2010.
- Safjan M., *Efekt horyzontalny praw podstawowych w prawie prywatnym: autonomia woli a zasada równego traktowania*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2009, t. 18, nr 2.
- Safjan M., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012.
- Skąpski J., *Autonomia woli w prawie międzynarodowym prywatnym w zakresie zobowiązań z umów*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1964, z. 19.
- Sołtysiński S., *Erozja zasady równości podmiotów gospodarczych w prawie prywatnym. Netting upadłościowy*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego 2015, nr 1.
- Stelmachowski A., *Ewolucja autonomii woli*, w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, red. E. Łętowska, Wrocław–Warszawa–Gdańsk–Łódź 1983.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998.
- Such P., *Nadużycie pozycji konsumenta jako słabszej strony umowy*, w: *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego*, red. B. Gnela, K. Michałowska, Warszawa 2015.

Autonomia woli w stosunkach cywilnoprawnych ze szczególnym uwzględnieniem umów konsumenckich

System Prawa Prywatnego, t. 2. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, Warszawa 2019.

Tomczyk A., *Sprawozdanie z konferencji naukowej „Prawo kontraktów”*, *Acta Iuris Stetinensis* 2017, nr 3.

Węgrzyn J., *Prawo konsumenta do informacji w Konstytucji RP i w prawie unijnym*, Wrocław 2013.

Wilejczyk M., *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014.

Zakaz dyskryminacji genetycznej w prawie międzynarodowym publicznym

Prohibition of genetic discrimination in public international law

Запрет дискриминации по генетическим признакам в международном публичном праве

Заборона генетичної дискримінації в міжнародному публічному праві

KLAUDIA KOFIN-BROŃCZYK

Mgr, Uniwersytet Śląski

e-mail: klaudia.bronczyk@us.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-4273-2595>

Streszczenie: Dyskryminacja genetyczna oznacza traktowanie kogoś w odmienny sposób ze względu na jego cechy genetyczne, które pozwalają stwierdzić, jakie predyspozycje zdrowotne ma człowiek. Przykładem jest genetyczne uwarunkowanie do zapadnięcia na chorobę Huntingtona czy ryzyko rozwoju raka jelita grubego. Z punktu widzenia prawa pojawia się ważny problem: czy wiedza o danych genetycznych może być wykorzystana w sposób, który będzie dyskryminował jednostkę? Przykładowo problem ten może polegać na tym, że ubezpieczyciel odmówi zawarcia z nami umowy dotyczącej ubezpieczenia na życie lub podwyższy naszą składkę.

Pierwszą metodą badawczą jest analiza dogmatyczna, która obejmuje dwa elementy: metodę ilościową i jakościową przeprowadzenia inwentaryzacji prawa międzynarodowego oraz metodę prawdogmatyczną, tj. krytyczną analizę literatury i orzecznictwa. Drugą metodą badawczą jest analiza prawno-porównawcza, która ma na celu porównanie regulacji występujących w uniwersalnym oraz regionalnym systemie praw człowieka.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie, na ile kwestia zakazu dyskryminacji genetycznej jest uregulowana w prawie międzynarodowym publicznym. Dlaczego dyskryminacja genetyczna powinna być wyróżniona na tle ogólnych norm dyskryminacyjnych? Wiele aktów prawnych (np. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka) zawiera ogólne normy antydyskryminacyjne. Przykłady dyskryminacji genetycznej wskazują jednak, że obecnie istniejące regulacje mogą okazać się niewystarczające. Artykuł jest także próbą odpowiedzi na pytanie, czym jest dyskryminacja genetyczna.

Słowa kluczowe: dyskryminacja genetyczna, dane genetyczne, prawa człowieka

Summary: Genetic discrimination means treating someone differently because of their genetic traits, which make it possible to determine what health predispositions a person has. Examples include a genetic predisposition to Huntington's disease or the risk of developing colorectal cancer. From a legal perspective, an important issue arises: can knowledge of genetic data be used in a way that is discriminatory towards the individual? For example, the problem may be that the insurer refuses to enter into a life insurance contract with us or increases our premium.

The first research method is the dogmatic analysis, which includes two elements: the quantitative and qualitative method of making an inventory of international law and the legal-dogmatic method, i.e. the critical analysis of literature and case law. The second research method is a comparative legal analysis, which aims to compare regulations found in the universal and regional human rights systems.

The aim of this article is to examine the extent to which the prohibition of genetic discrimination is regulated in public international law. Why should genetic discrimination be singled out against general anti-discrimination standards? Many legal acts (e.g. the Universal Declaration of Human Rights) contain general anti-discrimination standards. However, examples of genetic discrimination indicate that current regulations may not be sufficient. This article also attempts to answer the question of what genetic discrimination is.

Key words: genetic discrimination, genetic data, human rights

Резюме: Генетическая дискриминация означает иное отношение к человеку из-за его генетических признаков, которые определяют, какую предрасположенность к заболеваниям имеет человек. В качестве примера можно привести генетическую предрасположенность к болезни Гентингтона или риск развития колоректального рака. С юридической точки зрения возникает важная проблема: можно ли использовать данные о генетической информации таким образом, чтобы дискриминировать человека? Например, проблема может заключаться в том, что страховщик отказывается заключать с нами договор страхования жизни или увеличивает наш страховой взнос.

Первый метод исследования – догматический анализ, который включает в себя два элемента: количественный и качественный метод изучения международного права и юридико-догматический метод, т.е. критический анализ литературы и судебной практики. Вторым методом исследования является сравнительно-правовой анализ, целью которого является сравнение положений, содержащихся в универсальной и региональной системе прав человека.

Цель данной статьи – изучить, в какой степени запрет дискриминации по генетическим признакам регулируется международным публичным правом. Почему генетическую дискриминацию следует отличать от общих дискриминационных норм? Многие правовые документы (например, Всеобщая декларация прав человека) содержат общие антидискриминационные нормы. Однако примеры генетической дискриминации указывают на то, что существующих в настоящее время норм может быть недостаточно. Статья также является попыткой ответить на вопрос, что такое генетическая дискриминация.

Ключевые слова: генетическая дискриминация, генетическая информация, права человека

Резюме: Генетична дискримінація означає різне ставлення до людини через її генетичні особливості, які дозволяють визначити, яка схильність до здоров'я людини. Приклади включають генетичну структуру хвороби Гентінгтона або ризик розвитку колоректального раку. З юридичної точки зору виникає важлива проблема: чи можна використовувати знання генетичних даних у спосіб, який дискримінує особу? Наприклад, проблема може полягати в тому, що страховик відмовляється укладати з нами договір страхування життя або підвищує наш внесок.

Першим методом дослідження є догматичний аналіз, який включає два елементи: кількісний та якісний метод проведення інвентаризації міжнародного права та юридично-догматичний метод, тобто критичний аналіз літератури та юриспруденції. Другим методом дослідження є порівняльно-правовий аналіз, метою якого є порівняння норм в універсальній та регіональній системі прав людини.

Метою цієї статті є дослідити, наскільки питання заборони генетичної дискримінації врегульовано міжнародним публічним правом. Чому слід відрізнити генетичну дискримінацію від загальних дискримінаційних норм? Багато правових актів (наприклад Універсальна декларація прав людини) містять загальні антидискримінаційні норми. Однак приклади генетичної дискримінації вказують на те, що чинні правила можуть виявитися недостатніми. Стаття також є спробою відповісти на питання, що таке генетична дискримінація.

Ключові слова: генетична дискримінація, генетичні дані, права людини

Wstęp

Dyskryminacja genetyczna na pierwszy rzut oka wydaje się być pieśnią przyszłości, ale jej początków można się doszukiwać już w ruchu eugenicznym XX w. Wtedy do sterylizacji została zmuszona Carrie Buck ze względu na jej domniemane „braki umysłowe”¹. Obecnie dane osobowe są jedną z najcenniejszych walut,

¹ T. Wood, *Genetic Information Discrimination in Public Schools: A Common-Sense Exception*, *The University of the Pacific Law Review*, t. 49, nr 2, art. 9, s. 313.

a kwestię ich ochrony w Unii Europejskiej reguluje Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych (RODO)², które w art. 9 zabrania przetwarzania danych osobowych, w tym danych genetycznych. Trudno nie obawiać się nieuprawnionego przetwarzania tego rodzaju danych, zwłaszcza biorąc pod uwagę komercjalizację testów genetycznych i stosunkowo łatwy dostęp do próbek biologicznych jednostek.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie, na ile kwestia zakazu dyskryminacji genetycznej jest uregulowana w prawie międzynarodowym publicznym. Zagadnienie jest niezwykle złożone, ponieważ mieści się na styku prawa, medycyny, etyki czy socjologii, jednak osiã rozważań będzie perspektywa międzynarodowoprawna.

Mając na względzie powyższe, w pierwszej kolejności sformułowana zostanie odpowiedź na pytanie, czym jest dyskryminacja genetyczna. Następnie zostaną poddane analizie obowiązujące ramy prawne zakazu dyskryminacji ze względu na dziedzictwo genetyczne w podziale na system uniwersalny i regionalny – europejski. W artykule znajdzie zastosowanie analiza dogmatyczna, która obejmuje dwa elementy. Pierwszy to metoda ilościowa przeprowadzenia inwentaryzacji prawa międzynarodowego. Drugim jest metoda prawnodogmatyczna, która będzie krytyczną analizą literatury i orzecznictwa. Jako drugą zastosuję metodę prawnoporównawczą, która ma na celu porównanie regulacji występujących w uniwersalnym oraz europejskim systemie praw człowieka. Porównanie pozwoli na znalezienie ewentualnych luk i określenie, czy prawo międzynarodowe oferuje model prawnej ochrony przed dyskryminacją ze względu na dziedzictwo genetyczne.

1. Geneza dyskryminacji genetycznej

Za jednego z prekursorów ruchu eugenicznego można uznać Francisa Galtona, kuzyna Charlesa Darwina, który zdefiniował eugenikę jako „dobry okaz, dziedzicznie wyposażony w szlachetne cechy”³. Propozycją Galtona był selekcyjny rozród silnych osobników, co chciał zrealizować poprzez stworzenie „złotej księgi” zawierającej spis osobników o najlepszych cechach. Księga miała być podstawą do za-

² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz. Urz. UE. L 119/1 z 4.05.2016.

³ S. Mukherjee, *Gen. Ukryta historia*, tłum. J. Dierzgowski, Wołowiec 2017, s. 22–23, 75–89.

wierania małżeństw. O ile Galton marzył o eugenicie pozytywnej, szybko zaczęto myśleć również o eugenicie negatywnej. Herbert George Wells uważał za niezbędną dla poprawy gatunku ludzkiego selektywną sterylizację słabych. W 1912 r. odbyła się Pierwsza Międzynarodowa Konferencja Eugeniczna, podczas której zaprezentowano wystawę dotyczącą „higieny rasowej” prelegentów z Niemiec. Równocześnie Stany Zjednoczone Ameryki zaczęły się przymierzać do powstania ośrodków odosobnienia – „kolonii” dla słabszych jednostek. Powoływano komisje, które miały podejmować decyzje w kwestii sterylizacji niepełnowartościowych osób – epileptyków, „upośledzonych umysłowo” czy przestępców⁴.

Idąc w ślad za Indianą, która w 1907 r. uchwaliła ustawę dotyczącą sterylizacji, w innych stanach podjęto podobne praktyki⁵. Najsłynniejszą dotyczącą przymusowej sterylizacji jest sprawa *Buck v. Bell* z 1927 r., kiedy to Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych utrzymał w mocy sterylizację eugeniczną w stanie Wirginia⁶. Wyrok umożliwił wysterylizowanie Carrie Buck⁷. Orzeczenie zapoczątkowało dalsze działania eugeniczne w kraju. W 1927 r. Indiana przyjęła przepisy umożliwiające sterylizację osób chorych psychicznie, niepełnosprawnych intelektualnie, gwałcicieli oraz skazanych przestępców. W tym samym roku w kinach wyświetlano film *Are You Fit to Marry*, który nakłaniał młodych ludzi do badań genetycznych przed ślubem⁸.

Dyskryminacja w przypadku Carrie Buck odnosiła się do kwestii sterylizacji w obawie przed narodzinami obywateli z wadami genetycznymi. Współcześnie dyskryminacja ze względu na cechy genetyczne może przybierać inne formy. Do najczęstszych przykładów należą: odmowa zatrudnienia, odmowa ubezpieczenia, podwyższenie składki ubezpieczeniowej czy genetyczne testowanie sportowców. Do popularyzacji tego zjawiska przyczyniła się w dużej mierze komercjalizacja testów genetycznych. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej wobec Zastosowań Biologii i Medycyny (Konwencja Biomedyczna)⁹ stanowi, że testy prognostyczne (czyli testy, które umożliwiają wykrycie genu odpowiedzialnego

⁴ A. Cohen, *Imbeciles. The Supreme Court, American Eugenics, and the Sterilization of Carrie Buck*, New York 2016, s. 15–36.

⁵ T. Wood, *Genetic...*, s. 313.

⁶ S. Mukherjee, *Gen...*, s. 22–23, 75–80.

⁷ Prezesem Sądu Najwyższego był w tym czasie William Howard Taft, czyli były prezydent Stanów Zjednoczonych. Za twórcę orzeczenia uważa się Olivera Holmesa Juniora, który uznał, że „wystarczą trzy pokolenia imbecylów”. Holmes nie poprzestał jednak na tym i wezwał Amerykanów, by ci zidentyfikowali w swoim otoczeniu te osoby, które nie powinny mieć prawa do rozmnażania się. Swoją tezę opierał natomiast na skąpych informacjach o Carrie, jej dziecku oraz matce Emmie. Opinię tę poparło ośmiu z dziewięciu sędziów. S. Mukherjee, *Gen...*, s. 75–76.

⁸ Tamże, s. 96–97.

⁹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej wobec Zastosowań Biologii i Medycyny z dnia 4 kwietnia 1997 r., *European Treaty Series*, nr 164.

za określoną chorobę bądź predyspozycje do schorzenia) mogą być wykonywane tylko w celach zdrowotnych lub naukowych. Predyspozycje zapadnięcia na daną chorobę nie zawsze oznaczają, że na pewno stanie się tak w przyszłości. Często można określić poziom ryzyka wystąpienia choroby, a także wskazać profilaktykę, która pozwoli je zminimalizować¹⁰.

2. Pojęcie i znaczenie dyskryminacji genetycznej

Definicja dyskryminacji genetycznej zaproponowana przez akty prawne i doktrynę wydaje się niepełna. W art. 11 Konwencji Biomedycznej znajduje się bezpośrednio zakaz dyskryminacji genetycznej, który stanowi, że każda forma dyskryminacji skierowana przeciwko danej osobie ze względu na dziedzictwo genetyczne jest zakazana¹¹. Celem tego przepisu jest niewykorzystywanie testów genetycznych do celów stygmatyzacji czy selekcji ludzi. Jak wynika z raportu wyjaśniającego, intencją tego sformułowania było w istocie rozwinięcie katalogu kryteriów wymienionych w art. 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka¹².

Dyskryminację genetyczną definiuje się również jako dyskryminację jednostki lub członków rodziny tej osoby wyłącznie z powodu obiektywnych lub subiektywnych różnic w stosunku do normalnego genomu. Zarazem wskazuje się, że ten rodzaj dyskryminacji należy odróżnić od dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność bądź chorobę genetyczną¹³. Definicję taką podaje zarówno T. Plümecke, jak i P.R. Billings¹⁴. Niektórzy autorzy stoją na stanowisku, że jest to negatywne traktowanie osób ze względu na ich genotyp¹⁵.

Najogólniej rzecz ujmując, dyskryminacja genetyczna to odmienne traktowanie ze względu na informację genetyczną danej osoby, grupy osób bądź osób

¹⁰ M. Grzymkowska, *Standardy bioetyczne w prawie europejskim*, Warszawa 2009, s. 287.

¹¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej...

¹² Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, 4.04.1997, European Treaty Series, nr 164.

¹³ T. Plümecke, *Genes, Symptoms, and the – Asymptomatic Ill^o: Toward a Broader Understanding of Genetic Discrimination*, *New Genetics and Society* 2016, t. 35, nr 2, s. 126.

¹⁴ P.R. Billings i in., *Discrimination as a Consequence of Genetic Testing*, *American Journal of Human Genetics* 1992, t. 50, s. 476–482.

¹⁵ J. Stelmach, B. Brożek, M. Soniewicka, W. Załuski, *Paradoksy bioetyki prawniczej*, Warszawa 2010, s. 152.

spokrewnionych z osobą dyskryminowaną¹⁶. Definicja ta wydaje się być najpełniejsza. W poprzednich możemy zauważyć błąd logiczny *ignotum per ignotum* oraz nieuwzględnienie innych podmiotów, które są narażone na ten rodzaj dyskryminacji. Na podstawie studium przypadków można wywnioskować, że są nimi: osoby, u których przeprowadzono test genetyczny lub wywiad medyczny¹⁷, krewni tej osoby¹⁸, małżonek¹⁹, grupa populacyjna²⁰ oraz przyszłe potomstwo²¹.

Ważną kwestią, na którą należy zwrócić uwagę w odniesieniu do omawianej tematyki, jest wyjątkowość informacji genetycznej. Informacje genetyczne posiadają kilka cech wyróżniających, wśród których można wymienić: niezależność od ludzkiej woli, łatwość uzyskania, predyktywny charakter, osobisty charakter oraz oddziaływanie na inne spokrewnione osoby²². Geny nie są zależne od ludzkiej woli i nie podlegają kontroli. Trudno również rozważać je jako jedyny czynnik wywołujący chorobę – najczęściej wpływają na nią także czynniki środowiskowe²³.

3. Zakaz dyskryminacji genetycznej w systemie uniwersalnym

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych²⁴ w art. 26 stanowi o zakazie dyskryminacji. Nie wymienia wprost danych genetycznych jako jednej z przesłanek, ale formułuje kryterium „jakichkolwiek innych okoliczności”. Należy on do kategorii autonomicznych zakazów dyskryminacji, co oznacza umożliwienie skarżącym powołanie się na sam fakt potraktowania ich w sposób dyskryminujący²⁵.

¹⁶ Definicja stworzona przez autorkę na potrzeby artykułu w wyniku analizy regulacji prawnych odnoszących się do tej tematyki, m.in. Europejskiej Konwencji Biomedycznej, Karty Praw Podstawowych czy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

¹⁷ J. Kapelańska-Pręgowska, *Prawne i bioetyczne aspekty testów genetycznych*, Warszawa 2011, s. 343–344.

¹⁸ J. Burgermeister, *Teacher Was Refused Job Because Relatives Have Huntington's Disease*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC214077/> [dostęp: 9.04.2022 r.].

¹⁹ T. Plümecke, *Genes, Symptoms...*, s. 137.

²⁰ J. Kapelańska-Pręgowska, *Prawne i bioetyczne aspekty...*, s. 321.

²¹ T. Plümecke, *Genes, Symptoms...*, s. 136.

²² J. Stelmach, B. Brożek, M. Soniewicka, W. Załuski, *Paradoksy...*, s. 154.

²³ K. Lippert-Rasmussen, *Genetic Discrimination and Health Insurance*, *Res Publica* 2015, t. 21, nr 2, s. 189.

²⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., *Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167*.

²⁵ T. Dudek, *Metody interpretacji Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności na przykładzie spraw dotyczących dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową*, Warszawa 2015, s. 12.

Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności²⁶ w art. 14 także formułuje zakaz dyskryminacji, posługując się kryterium „innych przyczyn”. Idąc za Mają Grzymkowską, można stwierdzić, że dziedzictwo genetyczne mieści się w tej kategorii. Zgodnie z orzecnictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka art. 14 ma charakter akcesoryjny. Ochrona przed dyskryminacją genetyczną w świetle Konwencji jest możliwa jedynie w zakresie, w jakim dyskryminacyjne traktowanie dotyczyłoby praw zagwarantowanych w Konwencji²⁷. W przypadku dyskryminacji genetycznej wydaje się, że najczęściej mogłoby dochodzić do naruszenia prawa do prywatności (art. 8 konwencji). Protokół dodatkowy nr XII²⁸ do niniejszej Konwencji ustanawia w art. 1 ogólny zakaz dyskryminacji. Co istotne, zakaz traci swój akcesoryjny charakter i niedopuszczalną staje się dyskryminacja w korzystaniu z jakiegokolwiek prawa lub dyskryminacja faktyczna przez władzę publiczną²⁹.

Na poziomie uniwersalnym istnieje kilka regulacji odnoszących się bezpośrednio do zakazu dyskryminacji genetycznej i ochrony danych genetycznych. Są to: Powszechna Deklaracja o Genomie Ludzkim i Prawach Człowieka³⁰ (PDGLPC), Międzynarodowa Deklaracja UNESCO w sprawie danych genetycznych³¹ (MDDG), Rezolucja o prywatności genetycznej i niedyskryminacji³² (RPGN) oraz Powszechna Deklaracja w sprawie Bioetyki i Praw Człowieka³³ (PDBPC). W nawiązaniu do ostatniego aktu w 2011 r. powstał Raport Dyrektora Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Edukacji, Nauki i Kultury na temat prywatności genetycznej i niedyskryminacji (2011)³⁴. Wszystkie te akty mają charakter niewiążący.

W preambule PDGLPC zaakcentowany jest zakaz dyskryminacji genetycznej, stanowiąc, że co prawda badania nad genomem ludzkim stwarzają szanse dla polepszenia stanu zdrowia ludzkości, jednakże powinny one być wykonywane z poszanowaniem ludzkiej godności, wolności i praw człowieka, a także zapobiegać

²⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

²⁷ M. Grzymkowska, *Standardy bioetyczne...*, s. 171–172.

²⁸ Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 4.11.2000, European Treaty Series, nr 177.

²⁹ M. Grzymkowska, *Standardy bioetyczne...*, s. 172.

³⁰ Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, 11.11.1997, UNESDOC.

³¹ International Declaration on Human Genetic Data, 16.09.2003, UNESDOC.

³² Genetic privacy and non-discrimination, 21.07.2004, ECOSOC Resolution 2004/9, ECOSOC Document Base.

³³ Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, 19.09.2005, UNESDOC.

³⁴ United Nations Economic and Social Council, Report by the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization on genetic privacy and non-discrimination, 13.09.2002, United Nations E/2011/108, UNESDOC.

dyskryminacji ze względu na cechy genetyczne. Umieszczenie zakazu dyskryminacji genetycznej już w preambule aktu ma znaczenie ze względu na to, że zdaniem doktryny *ratio legis* stojące za przyjęciem danego aktu prawnego można wyinterpretować z preambuły³⁵. Uznać należy, że zakaz dyskryminacji genetycznej jest jedną z fundamentalnych zasad, na których opiera się PDGLPC, a co za tym idzie – powinna ona stanowić trzon współczesnej bioetyki, a także aktów prawnych z nią powiązanych³⁶.

Innymi aktami zakazującymi dyskryminacji ze względu na dziedzictwo genetyczne są MDDG oraz RPGN³⁷. Wskazują na niedopuszczalność dyskryminacji bazującej na cechach genetycznych. Istotnym jest to, że zakaz dyskryminacji nie ogranicza się tylko do danej jednostki, ale ponadto rozciąga się na jej rodzinę czy grupę populacyjną. Artykuł 4 MDDG jest poświęcony specjalnemu statusowi danych genetycznych, który wynika z tego, że dane mogą określać predyspozycje genetyczne jednostek, wpływać na rodzinę, a zwłaszcza na potomstwo, mogą także zawierać informację, której znaczenie nie do końca jest znane w momencie poboru próbek genetycznych, jak również mogą mieć znaczenie kulturowe dla osób lub grup³⁸. Regulacja z całą pewnością podkreśla wyjątkowy status danych genetycznych. Wynika z niego, jak wielkie konsekwencje może rodzić nieuprawnione przetwarzanie takich informacji. Stanowią one wyraz dziedzictwa genetycznego pokoleń i mogą stanowić wiedzę o przyszłym stanie zdrowia nie tylko osoby badanej, lecz także osób z nią spokrewnionych. Rezolucja o prywatności genetycznej i niedyskryminacji podkreśla, że dane osobowe uzyskane z testów genetycznych powinny być traktowane jako poufne, jednakże w sytuacji, kiedy mogą być istotne dla innych członków rodziny albo innych osób, należy wziąć pod uwagę także ich prawa³⁹.

Wreszcie uniwersalny system ochrony praw człowieka odnosi się również do celów, w jakich dane genetyczne mogą być przetwarzane. Międzynarodowa Deklaracja UNESCO w sprawie danych genetycznych wskazuje, że są to cele ściśle określone, formułując w art. 5 ich zamknięty katalog. Możemy tutaj przywołać diagnostykę i opiekę zdrowotną, badania medyczne i inne badania naukowe, medycynę sądową oraz cywilne, kryminalne i inne postępowania prawne, a także inny cel, który musi być zgodny z Powszechną Deklaracją o Genomie Ludzkim i Prawach Człowieka

³⁵ Postanowienie SN z dnia 25 lutego 2016 r., I KZP 17/15, s. 24 [baza danych SN].

³⁶ B. Bogdańska, *Kategoria godności jako filozoficzne uzasadnienie współczesnej koncepcji praw człowieka*, w: *O prawach człowieka nieco inaczej*, red. R. Moń, A. Kobylński, Warszawa 2011, s. 114–118.

³⁷ Genetic privacy...

³⁸ International Declaration...

³⁹ Genetic privacy...

oraz międzynarodowym prawem praw człowieka⁴⁰. Nie sposób nie zauważyć, że każdy z wymienionych przypadków jest doniosły ze względu na znaczenie dla jednostki bądź ogółu społeczeństwa.

4. Prawne gwarancje ochrony przed dyskryminacją genetyczną w wybranych regionalnych systemach ochrony praw człowieka

Regulacje regionalne dotyczące dyskryminacji genetycznej są najbardziej rozwinięte na kontynencie europejskim. Możemy wyróżnić przepisy przyjęte w ramach działalności Rady Europy oraz Unii Europejskiej.

Jeśli chodzi o pierwszą z organizacji, należy zacząć od analizy Konwencji Biomedycznej⁴¹. W doktrynie podkreśla się, że stanowi ona pierwszy wiążący standard praw człowieka w zakresie biomedycyny, ponieważ wcześniejsze regulacje podjęte w systemie uniwersalnym mają charakter *soft law*⁴². Artykuł 11 traktuje o zakazie dyskryminacji genetycznej, wskazując, że jakakolwiek forma dyskryminacji osoby ze względu na jej dziedzictwo genetyczne jest zakazana⁴³. Zakaz dyskryminacji wprowadza także Protokół dodatkowy do Konwencji Biomedycznej⁴⁴, który dotyczy testów genetycznych dla celów zdrowotnych. Protokół bez ratyfikowania podpisały cztery państwa, natomiast sześć go ratyfikowało. W gronie tym nie znajdziemy Polski. Protokół do Konwencji zabrania dyskryminacji zarówno osób, jak i grup ze względu na dziedzictwo genetyczne oraz wzywa do podjęcia środków, które mają zapobiec stygmatyzacji tych podmiotów⁴⁵. Wskazuje również na szczególne warunki przeprowadzania testów genetycznych, wśród których znajdują się: spełnienie przez testy ogólnie przyjętych kryteriów ważności naukowej i klinicznej, monitoring laboratoriów przeprowadzających testy, kwalifikacje osób przeprowadzających testy oraz nadzór medyczny nad przeprowadzeniem testu.

Ważnym problemem ujętym w ramach Protokołu jest także kwestia poradnictwa genetycznego (art. 8)⁴⁶. Dana osoba może skorzystać z poradnictwa w przypadku

⁴⁰ International Declaration...

⁴¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej...

⁴² *Prawa człowieka wobec rozwoju biotechnologii*, red. L. Kondratiewa-Bryzik, K. Sękowska-Kozłowska, Warszawa 2013, s. 73.

⁴³ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej...

⁴⁴ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Genetic Testing for Health Purposes, 27.11.2008, Council of Europe Treaty Series, nr 203.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

przeprowadzenia testów: przewidujących chorobę monogenową, służących do wykrycia predyspozycji genetycznych lub genetycznej podatności na chorobę, służących do identyfikacji podmiotu jako zdrowego nosiciela genu odpowiedzialnego za chorobę. Niestety Protokół nie wprowadza szczegółowych wytycznych dotyczących poradnictwa genetycznego, a jedynie wskazuje, że forma i zakres poradnictwa jest zależna od implikacji związanych z wynikami testu oraz ich znaczeniem dla badanej osoby i członków jej rodziny, w tym dla wyborów prokreacyjnych⁴⁷. Należy podkreślić, że jednym z postulatów *de lege ferenda* dla międzynarodowego prawodawstwa powinno być ściślejsze uregulowanie tej kwestii w celu możliwości zastosowania odpowiedniej profilaktyki zdrowotnej.

Unia Europejska poświęciła uwagę dyskryminacji genetycznej, przyjmując Kartę Praw Podstawowych⁴⁸. Według przedstawicieli doktryny Karta stanowi „pierwszy akt prawny odnoszący się do praw człowieka o naturze generalnej, który zawiera postanowienia inspirowane bezpośrednio rozwojem biologii i medycyny”⁴⁹. Nie sposób nie zgodzić się z tym argumentem, powołując się na art. 21 Karty, który wprost zakazuje dyskryminacji ze względu na cechy genetyczne. Tym samym umieszcza cechy genetyczne na równi z innymi najbardziej wrażliwymi przymiotami, stanowiącymi przyczyny dyskryminacji, jak płeć, rasa czy religia. Jest odpowiedzią na dyskusję dotyczącą konsekwencji postępu w biologii i medycynie, gdyż jej autorzy mieli świadomość problemów, jakie wiążą się z rozwojem nauki, a w rezultacie – konieczności dostosowania do nich praw zawartych w Karcie⁵⁰.

W prawie wtórnym UE zakaz przetwarzania danych genetycznych, które stanowią podstawę dyskryminacji w przypadku dyskryminacji genetycznej, zawiera art. 9 RODO. Przepis wprost zabrania przetwarzania danych osobowych, w tym danych genetycznych⁵¹. Przy porównaniu RODO z ujęciem zawartym w dyrektywie 95/46/WE w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych i swobodnego przepływu tych danych⁵² można stwierdzić, że katalog danych wrażliwych został poszerzony o dane genetyczne oraz biometryczne⁵³. Z pewnością

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 326/391 z 26.10.2012.

⁴⁹ M. Grzymkowska, *Standardy...*, s. 231–232.

⁵⁰ Tamże, s. 232.

⁵¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679.

⁵² Dyrektywa 95/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 października 1995 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych i swobodnego przepływu tych danych, Dz. Urz. UE L 281 z 23.11.1995, s. 0031–0050.

⁵³ RODO. *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych. Komentarz*, red. E. Bielak-Jomaa, D. Lubasz, Warszawa 2017, s. 267–273.

należy uznać, że był to zabieg zamierzony. Ustawodawca pragnął zwrócić uwagę na szczególny charakter danych genetycznych.

Artykuł 84 RODO przyznał państwom członkowskim UE prawo do wprowadzenia sankcji za naruszenie przepisów innych niż te wskazane w rozporządzeniu⁵⁴. Polski ustawodawca skorzystał z tej możliwości, wprowadzając w ustawie o ochronie danych osobowych z 2018 r.⁵⁵ możliwość nałożenia sankcji karnych. Zgodnie z tą ustawą nieuprawnione przetwarzanie danych oraz udaremnianie albo utrudnianie kontrolującemu prowadzenie kontroli przestrzegania przepisów o ochronie danych osobowych stanowi przestępstwo. Regulacje wskazują na wiążący charakter oraz konsekwencje nieuprawnionego przetwarzania danych osobowych, w tym danych genetycznych.

Z zakazem dyskryminacji genetycznej związana jest realizacja trzech podstawowych praw: prawa do informacji, prawa do prywatności oraz prawa do niewiedzy, które są sformułowane w art. 10 Konwencji Biomedycznej oraz art. 16 Protokołu dodatkowego do tej Konwencji. Konwencja Biomedyczna w art. 10 pkt 2 zd. 2 formułuje prawo do niewiedzy, które dotyczy respektowania życzenia osoby, która nie chce zostać zapoznana z dotyczącymi jej informacjami⁵⁶. Jednocześnie art. 16 pkt 2 Protokołu dodatkowego wskazuje, że należy szanować prawo osoby do bycia nieinformowaną⁵⁷. Prawo do niewiedzy odnosi się do idei, w myśl której człowiek powinien mieć możliwość kontrolowania tego, czy chce zostać zaznajomionym ze swoimi informacjami genetycznymi. Uzasadnieniem tego prawa jest poszanowanie autonomii decyzyjnej i ochrona osób przed otrzymaniem niechcianych i potencjalnie szkodliwych informacji⁵⁸.

Ciekawą kwestią w kontekście zakazu dyskryminacji genetycznej jest prawo równego dostępu do testów genetycznych oraz zakaz uzależnienia pewnych czynności od obowiązku poddania się testom genetycznym, które zostały sformułowane w Rekomendacji Rady Europy (92)3 w sprawie testów genetycznych i badań przesiewowych dla celów ochrony zdrowia⁵⁹. Zasada nr 4 Rekomendacji stanowi, że należy zapewnić równy dostęp do badań genetycznych bez względu na stan finansowy osoby badanej oraz bez wstępnych uwarunkowań dotyczących ewentualnych

⁵⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679.

⁵⁵ Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych, Dz. U. z 2018 r. poz. 1000.

⁵⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej...

⁵⁷ Additional Protocol to the Convention on Human Rights...

⁵⁸ B.E. Berkman, S.C. Hull, *The "Right Not to Know" in the Genomic Era: Time to Break From Tradition?*, *The American Journal of Bioethics* 2014, t. 14, nr 3.

⁵⁹ Recommendation No. R (92) 3 of the Committee of Ministers to member states on genetic testing and screening for health care purposes, 10.02.1992, <https://rm.coe.int/16804e913a> [dostęp: 9.04.2022 r.].

wyborów osobistych. Rekomendacja dotyka też problematyki testów komercyjnych, gdyż zastrzega, że do sprzedaży testów do diagnozowania chorób, predyspozycji do chorób genetycznych lub nosicieli takich chorób niezbędne winno być uzyskanie licencji, a procedura licencyjna ma być określona w przepisach krajowych. Komitet Ministrów Rady Europy wydał memorandum do Rekomendacji, w którym stwierdził, że mimo tego, iż nowe odkrycia genetyki rodzą wiele nadziei, to jednocześnie wzrasta lęk przed przyszłością, w której testy genetyczne staną się codziennością. A co za tym idzie – ocena predyspozycji genetycznych będzie powszechna⁶⁰. Rekomendacja wprowadza także zakaz uzależnienia pewnych czynności od obowiązku poddania się testom genetycznym. Zakaz dotyczy świadczeń zdrowotnych, dodatków rodzinnych, wymogów małżeńskich i podobnych formalności⁶¹. Można założyć, że chodzi tutaj o wszelkiego rodzaju czynności, które mogą rodzić nierówność po jednej ze stron, np. uzależnienie przyjęcia do drużyny piłkarskiej od wyniku testu genetycznego. Jako akt o charakterze niewiążącym Rekomendacja stanowi jedynie propozycję rozwiązań systemowych dla krajowego ustawodawcy.

Działalność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w aspekcie problematyki dyskryminacji genetycznej jest dosyć uboga, jednak w 2019 r. ETPC wydał Przewodnik po artykule 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁶² i artykule 1 Protokołu nr 12 do Konwencji dotyczący zakazu dyskryminacji⁶³. W punkcie 156 Przewodnika Trybunał potwierdził, że zakres art. 14 Konwencji oraz art. 1 Protokołu nr 12 obejmuje dyskryminację ze względu na niepełnosprawność, choroby oraz cechy genetyczne. Było to związane z orzeczeniem *G.N. and Others v. Italy*⁶⁴. Trybunał w tym orzeczeniu zauważył, że co prawda art. 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka nie wymienia stanu zdrowia, cech genetycznych lub niepełnosprawności wśród zabronionych podstaw dyskryminacji, jednak przypomina, że lista tych podstaw nie jest wyczerpująca („jakichkolwiek innych przyczyn”). Natomiast w sprawie *S. and Marper v. The United Kingdom*⁶⁵ z 2008 r. Trybunał wskazuje, że nie można wykluczyć, że w związku z rozwojem w dziedzinie genetyki i technologii

⁶⁰ Explanatory Memorandum to Recommendation No. R (92) 3 of the Committee of Ministers to member states. Genetic testing and screening for health care purposes, 10.02.1992, <https://rm.coe.int/090000168062df79> [dostęp: 9.04.2022 r.].

⁶¹ Recommendation No. R (92) 3 of the Committee of Ministers...

⁶² Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności...

⁶³ Council of Europe / European Court of Human Rights, Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention, 31.08.2022, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf [dostęp: 9.04.2022 r.].

⁶⁴ Wyrok ETPC z dnia 1.12.2009 r. w sprawie *G.N. and Others v. Italy*, application no. 43134/05, HUDOC.

⁶⁵ Wyrok ETPC z dnia 4.12.2008 r. w sprawie *S. and Marper v. The United Kingdom*, applications no. 30562/04, 30566/04, HUDOC.

informacyjnej w przyszłości interesy jednostki dotyczące jej cech genetycznych mogą zostać naruszone w nowy sposób, którego nie sposób obecnie przewidzieć. Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawach 7841/08 i 57900/12 – Antonio Peruzzo v. Germany oraz Uwe Martens v. Germany⁶⁶ – stwierdził, że prawo krajowe powinno zapewniać odpowiednie regulacje, które mają zapobiec nieuprawnionemu przetwarzaniu danych osobowych, zwłaszcza danych wrażliwych, takich jak cechy genetyczne.

Jak wspomniano, w zakresie uregulowań regionalnych możemy mówić jedynie o kontynencie europejskim. Przeprowadzona analiza wykazała brak regulacji tej problematyki w regionalnych systemach praw człowieka pozostałych obszarów świata. Mimo istnienia zaraportowanych przykładów dyskryminacji genetycznej, próżno szukać analogicznych regulacji oraz orzecznictwa w innych regionalnych systemach praw człowieka. Poszczególne państwa przyjmują własne akty dotyczące danych genetycznych. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej w 2008 r. został przyjęty Genetic Information Nondiscrimination Act⁶⁷ a także akty na poziomie stanowym⁶⁸, z kolei w Kanadzie Bill S-201 Genetic Non-Discrimination Act⁶⁹. Przed Międzypamerykańskim Trybunałem Praw Człowieka nie toczyły się postępowania w tym zakresie. Jeśli chodzi o kontynent afrykański, tematyka dyskryminacji genetycznej wydaje się być pomijana. Brakuje regionalnych regulacji prawnych, jedynie Life Offices' Association of South Africa opracowało Sugerowany tymczasowy kodeks postępowania dotyczący testów genetycznych⁷⁰.

Zakończenie

System prawa uniwersalnego i europejskiego przyjął kilka niezwykle ważnych aktów z dziedziny biomedycyny, nawiązując przy tym do ochrony danych genetycznych. Jako akt o największym znaczeniu dla dyskursu bioetycznego należy wskazać Europejską Konwencję Biomedyczną oraz Protokół dodatkowy do Konwencji Bio-

⁶⁶ Decyzja ETPC z dnia 4.06.2013 r. w sprawach Peruzzo v. Germany oraz Martens v. Germany, applications no. 57900/12, 7841/08, HUDOC.

⁶⁷ The Genetic Information Non-discrimination Act, 21.05.2008, EEOC.

⁶⁸ Discrimination: genetic information, Senate Bill No. 559, 6.08.2011.

⁶⁹ Parliament of Canada, An Act to prohibit and prevent genetic discrimination, Bill S-201, 4.05.2017, <https://www.parl.ca/DocumentViewer/en/42-1/bill/S-201/royal-assent> [dostęp: 9.04.2022 r.].

⁷⁰ N. Kinsley, *The Use of Genetic Tests by the Individual Life Insurance Industry in South Africa*, Johannesburg 2009, s. 86–87, <https://core.ac.uk/download/pdf/39666509.pdf> [dostęp: 9.04.2022 r.].

medycznej, który dotyczy testów genetycznych dla celów zdrowotnych. Akty prawa uniwersalnego i europejskiego stanowią silny fundament na potrzeby przyjęcia krajowych aktów prawnych zmierzających do przeciwdziałania zjawisku dyskryminacji genetycznej, jednak niektóre z ich postanowień powinny zostać zaktualizowane. Jednym z przykładów jest aktualizacja samej definicji dyskryminacji genetycznej, co autorka proponuje w początkowej części opracowania. Wraz z rozwojem medycyny świat stanie przed wieloma dylematami etycznymi, które będą powiązane z koniecznością powstania nowych regulacji prawnych. Co więcej, wszystko wskazuje na to, że rynek testów genetycznych będzie coraz bardziej skomercjalizowany, a społeczeństwo stanie się świadkiem swoistego „wyścigu genetycznego”. Obecnie słychać doniesienia o wykorzystywaniu testów genetycznych przez kluby sportowe w celu identyfikacji najlepszych zawodników⁷¹. W prawie międzynarodowym brakuje wiążących regulacji dotyczących konieczności zwiększenia kontroli nad obiegiem próbek biologicznych, a także ochrony danych genetycznych osób trzecich.

Istnieje kilka aktów odwołujących się do tematyki dyskryminacji ze względu na cechy genetyczne na poziomie uniwersalnym. Wydaje się jednak, że w związku z ciągłym rozwojem biomedycyny akty o charakterze niewiążącym przestają być wystarczające. Warto mieć w pamięci ofiary eugeniki, aby uniknąć powtarzania błędów z przeszłości i włączyć zakaz dyskryminacji genetycznej do wiążących regulacji prawnych i orzecznictwa⁷². Akty o charakterze uniwersalnym wyznaczają nam kierunek w postaci zasad i celów, którymi powinien kierować się regionalny i krajowy ustawodawca, żeby zapobiec nieuprawnionemu przetwarzaniu danych genetycznych. Dodatkowo prawo stanowione przez takie podmioty jak ONZ czy UNESCO dyktuje nam obowiązek jego stosowania ze względu na autorytet podmiotu⁷³.

Można sformułować postulat, że najważniejszym zadaniem w kontekście zwalczania dyskryminacji ze względu na dziedzictwo genetyczne jest ścisła krajowa regulacja problematyki testów genetycznych, jak i przechowywania próbek biologicznych zawierających informacje genetyczne. Nie ulega bowiem wątpliwości, że dane genetyczne są danymi o szczególnie wrażliwym charakterze, wobec czego poziom ich ochrony powinien być odpowiednio wysoki. Pewne niebezpieczeństwo wiąże się z wykorzystywaniem testów genetycznych do celów innych niż zdrowotne

⁷¹ D. Krishna, *DNA Testing for Eddy Curry? Creating a New Constitutional Protection*, 9 U. Pa. J. Const. L. 1105, 2007.

⁷² I.V. Motoc, *The International Law of Genetic Discrimination: The Power of 'Never Again'*, w: *New Technologies and Human Rights*, red. T. Murphy, Oxford 2009, s. 222.

⁷³ W. Bańczyk, „Miękkie prawo, ale prawo”, czyli o obowiązku przestrzegania soft law, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2016, nr 1, s. 63, http://www.tbsp.wpia.uj.edu.pl/documents/4137545/127722957/1_ba%C5%84czyk [dostęp: 9.04.2022 r.].

байд наукове. Obecnie wymogiem do przeprowadzenia testów jest dobrowolna zgoda osoby badanej. Jednakże nie trudno wyobrazić sobie sytuację, w której testy genetyczne będą stosowane przez większość podmiotów, a konieczność uzyskania zgody stanie się jedynie iluzoryczna.

Podsumowując, normy zawarte w prawie międzynarodowym zawierają szereg istotnych regulacji, wśród których można wymienić zwłaszcza kwestię poradnictwa genetycznego, równego dostępu do testów genetycznych czy zasadę prawa do niewiedzy. Niemniej trudno oprzeć się wrażeniu, że postulaty sformułowane kilkanaście bądź kilkadziesiąt lat temu są już po prostu przestarzałe. Źródłem informacji o danych genetycznych mogą być obecnie nie tylko testy genetyczne, lecz także historia medyczna rodziny czy informacja uzyskana od osoby trzeciej. Można zatem przyjąć, że w parze z rozwojem biomedycyny powinny iść prace nad wiążącymi standardami w zakresie ochrony danych genetycznych, aby zapewnić odpowiedni poziom ochrony osobom badanym oraz osobom trzecim, takim jak ich krewni, przysze potomstwo i małżonkowie.

Bibliografia

- Bańczyk W., „Miękkie prawo, ale prawo”, czyli o obowiązku przestrzegania soft law, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2016, nr 1.
- Berkman B.E., Hull S.C., *The “Right Not to Know” in the Genomic Era: Time to Break From Tradition?*, The American Journal of Bioethics 2014, t. 14, nr 3, DOI: 10.1080/15265161.2014.880313.
- Billings P.R. i in., *Discrimination as a Consequence of Genetic Testing*, American Journal of Human Genetics 1992, t. 50.
- Bogdańska B., *Kategoria godności jako filozoficzne uzasadnienie współczesnej koncepcji praw człowieka*, w: *O prawach człowieka nieco inaczej*, red. R. Moń, A. Kobyliński, Warszawa 2011.
- Burgermeister J., *Teacher Was Refused Job Because Relatives Have Huntington’s Disease*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC214077/> [dostęp: 25.04.2021 r.].
- Cohen A., *Imbeciles. The Supreme Court, American Eugenics, and the Sterilization of Carrie Buck*, New York 2016.
- Dudek T., *Metody interpretacji Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności na przykładzie spraw dotyczących dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową*, Warszawa 2015.
- Grzymkowska M., *Standardy bioetyczne w prawie europejskim*, Warszawa 2009.
- Kapelańska-Pręgowska J., *Prawne i bioetyczne aspekty testów genetycznych*, Warszawa 2011.
- Kinsley N., *The Use of Genetic Tests by the Individual Life Insurance Industry in South Africa*, Johannesburg 2009.
- Krishna D., *DNA Testing for Eddy Curry? Creating a New Constitutional Protection*, 9 U. Pa. J. Const. L. 1105 2007.

- Lippert-Rasmussen K., *Genetic Discrimination and Health Insurance*, Res Publica 2015, t. 21, nr 2.
- Motoc I.V., *The International Law of Genetic Discrimination: The Power of 'Never Again'*, w: *New Technologies and Human Rights*, red. T. Murphy, Oxford 2009.
- Mukherjee S., *Gen. Ukryta historia*, tłum. J. Dierzgowski, Wołowiec 2017.
- Plümecke T., *Genes, Symptoms, and the "Asymptomatic Ill": Toward a Broader Understanding of Genetic Discrimination*, *New Genetics and Society* 2016, t. 35, nr 2.
- Prawa człowieka wobec rozwoju biotechnologii*, red. L. Kondratiewa-Bryzik, K. Sękowska-Kozłowska, Warszawa 2013.
- RODO. *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych. Komentarz*, red. E. Bielak-Jomaa, D. Lubasz, Warszawa 2017.
- Stelmach J., Brożek B., Soniewicka M., Załuski W., *Paradoksy bioetyki prawniczej*, Warszawa 2010.
- Wood T., *Genetic Information Discrimination in Public Schools: A Common-Sense Exception*, *The University of the Pacific Law Review*, t. 49, nr 2.

Postępowanie cywilne jako przedmiot badania ekonomicznej analizy prawa – zagadnienia wybrane, możliwości i problemy wynikające ze stosowania ekonomicznej analizy prawa

Civil proceedings as a subject of Law and Economics – selected issues, opportunities
and problems arising from applying economic analysis of law

Гражданское производство как предмет изучения экономического анализа права –
отдельные вопросы, возможности и проблемы, возникающие при применении
экономического анализа права

Цивільний процес як предмет економічного аналізу права – вибрані питання,
можливості та проблеми, що впливають із застосування економічного
аналізу права

MARCIN KOPACKI

Mgr, Uniwersytet Wrocławski

e-mail: 280315@uwr.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-1182-9178>

Streszczenie: Prawo zawsze wykazywało związki z ekonomią, jednak badania nad efektywnością samego prawa prowadzi się od niedawna. Dopiero w latach 60. XX w. wykształciła się szkoła ekonomicznej analizy prawa, której zadaniem jest badanie prawa pod kątem efektywności ekonomicznej. Zgodnie z koncepcją R. Coopera i T. Ulena celem postępowania sądowego jest minimalizacja kosztów społecznych. Przyjęcie tego zamierzenia pozwala spojrzeć na postępowanie cywilne z innej perspektywy i inaczej ocenić instytucje prawne. Metodą ekonomicznej analizy prawa można zbadać zarówno postępowanie procesowe, jak i nieprocesowe. Badanie prawa przy użyciu ekonomicznej analizy prawa nie prowadzi do wyciągnięcia sprzecznych wniosków, lecz do uzyskania komplementarnego i rzeczywistego obrazu obowiązującego prawa. Jednocześnie ekonomiczna analiza prawa pozwala określać kierunki w dążeniu do lepszego prawa. W zakresie prowadzonych badań ekonomicznej analizy postępowania cywilnego nieodzownym elementem powinno być uwzględnienie metod ADR. Metoda ta nie jest jednak metodą prostą i wymaga odpowiednich matematycznych zdolności; ich brak zafałszuje obraz prawa.

Słowa kluczowe: efektywność ekonomiczna, ekonomiczna analiza prawa, postępowanie cywilne

Summary: There have always been links between the law and economics, however, research on the effectiveness of law itself has been conducted only recently. The school of Law and Economics did not emerge until 1960s to examine law in terms of economic efficiency. According to R. Cooper and T. Ulen's concept, the purpose of court proceedings is to reduce social costs. The assumption of such intention makes it possible to look at civil proceedings from a different perspective and to assess legal institutions differently. The method of Law and Economics can be used to examine both legal and non contentious proceedings. The study of law using Law and Economics analysis does not lead to contradictory conclusions but to a complementary and actual depiction of the law in force. At the same time, the Law and Economics allows directions to be defined in the pursuit of better law. The inclusion of ADR methods should be an indispensable part of the Law and Economics analysis of civil proceedings. That method, however, is not a simple one and it requires appropriate mathematical skills; their absence would distort the image of law.

Key words: economic efficiency, Law and Economics, civil procedure

Резюме: Право всегда демонстрировало связь с экономикой, но исследования эффективности самого права стали проводиться лишь недавно. Только в 1960-х годах была создана школа экономического анализа права, изучающая право с точки зрения экономической эффективности. Согласно концепции Р. Кутера и Т. Улена, целью судопроизводства является минимизация социальных издержек. Принятие этой цели позволяет взглянуть на гражданское производство с другой точки зрения и по-другому оценить правовые институты. Метод экономического анализа права может быть использован для изучения как процессуальных, так и непроцессуальных процедур. Изучение права с помощью экономического анализа права приводит не к противоречивым выводам, а к дополняющей и реальной картине действующего права. В то же время, экономический анализ права позволяет определить направления в стремлении к лучшему праву. В рамках проводимого исследования по экономическому анализу гражданского производства рассмотрение методов ADR должно быть обязательным элементом. Однако этот метод не является простым и требует соответствующих математических способностей; их отсутствие фальсифицирует образ закона.

Ключевые слова: экономическая эффективность, экономический анализ права, гражданское производство

Резюме: Право завжди було пов'язане з економікою, але дослідження ефективності самого права було проводиться віднедавна. Лише в 1960-х роках створено школу економічного аналізу права, завданням якої є вивчення права з точки зору економічної ефективності. Відповідно до концепції Р. Кутера та Т. Улена, метою судового процесу є мінімізація соціальних витрат. Прийняття цього наміру дає змогу поглянути на цивільний процес з іншої точки зору та по-різному оцінити правові інститути. Метод економічного аналізу права може досліджувати як процесуальне, так і непроцесуальне провадження. Дослідження права за допомогою економічного аналізу права не веде до суперечливих висновків, а до отримання взаємодоповнюючої та реальної картини чинного права. Водночас економічний аналіз права дозволяє визначити напрямки пошуку кращого права. Що стосується проведеного дослідження з економічного аналізу цивільного процесу, то неодмінним елементом має бути включення методів альтернативного вирішення спорів. Цей метод, однак, не є простим і вимагає відповідних математичних навичок; їх відсутність спотворить образ права.

Ключові слова: економічна ефективність, економічний аналіз права, цивільний процес

Wstęp

Choć prawo jako wytwór społeczny podlegało ocenie w zakresie swojej efektywności ekonomicznej już od czasów starożytnego Rzymu¹, a związki ekonomii z prawem dostrzegali już Arystoteles czy Platon², to ekonomiczna analiza prawa jako metoda prawoznawstwa wykorzystywana jest od niedawna. Uznaje się bowiem, że ekonomiczna analiza prawa narodziła się w latach 60. XX w. wraz z publikacją artykułów Ronalda Coase'a oraz Guido Calabresiego³. Ekonomiczna analiza prawa jest narzędziem, które pozwala badać w zasadzie wszystkie gałęzie prawa. Jak wskazuje Rafał Stroiński, tzw. nowa szkoła analizy ekonomicznej „zajmuje się badaniem

¹ P. Pogonowski, *Efektywne postępowanie cywilne. Uwagi wstępne na tle ekonomicznej analizy prawa*, cz. I, *Polski Proces Cywilny* 2020, z. 4, s. 621.

² T. Guzik, *Ekonomiczna analiza prawa jako metoda prawoznawstwa*, *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ* 2017, nr 8, s. 27.

³ Tamże.

wszelkich gałęzi prawa amerykańskiego, w szczególności prawa własności, kontraktów, prawa rodzinnego, prawa karnego materialnego, postępowania cywilnego i karnego, prawa administracyjnego oraz konstytucyjnego⁴. Analizując dorobek polskiej doktryny, można jednak odnieść wrażenie, że w badaniach nad procesem cywilnym nie korzysta się na ogół z ekonomicznej analizy prawa. Czy zatem ekonomiczna analiza prawa może przynieść jakieś korzyści badaczom polskiej procedury cywilnej? W jakim zakresie ekonomiczna analiza prawa może przysłużyć się badaniom procedury cywilnej? Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie, czy i w jaki sposób można skorzystać z ekonomicznej analizy prawa do badania postępowania cywilnego.

Niejako antycypując prowadzone dalej rozważania, należy wskazać, że ekonomiczna analiza prawa z pewnością może przynieść wymierne korzyści badaczom prawa procesowego. Wydaje się pożądane przywołanie w tym miejscu zdecydowanej i celnej tezy Jerzego Stelmacha, że „prawo, które nie spełnia chociażby minimalnych kryteriów efektywności (jakkolwiek by formalnie obowiązywało), faktycznie przestaje istnieć”⁵.

1. Podstawowe pojęcia i założenia ekonomicznej analizy prawa

Przechodząc do bardziej szczegółowych rozważań, konieczne jest choćby skrótowne zarysowanie podstawowych założeń ekonomicznej analizy prawa. W pierwszej kolejności należy wskazać, że ekonomiczna analiza prawa zakłada tzw. model *homo oeconomicus*, tj. człowieka ekonomicznego, który jest postacią racjonalną, „dążącą do maksymalizacji swojej użyteczności w warunkach ograniczonej dostępności dóbr”⁶. Ponadto ekonomiczna analiza prawa nie może się obejść bez pojęcia efektywności ekonomicznej, które jednak nie jest definiowane jednolicie⁷. W literaturze nurtu ekonomicznej analizy prawa wskazuje się na następujące cztery ujęcia efektywności ekonomicznej: 1) ujęcie Richarda Allena Posnera, w którym efektywność ekonomiczna oznacza maksymalizację dobrobytu społecznego, 2) ujęcie Wilfredo Pareto, w którym efektywność ekonomiczna oznacza polepszenie sytuacji ekono-

⁴ R. Stroiński, *Ekonomiczna analiza prawa czyli w poszukiwaniu efektywności*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2002, t. 11, z. 3, s. 551.

⁵ J. Stelmach, *Efektywne prawo*, w: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*, t. 2, red. S. Grodziski i in., Kraków 2010, s. 958.

⁶ R. Stroiński, *Ekonomiczna analiza...*, s. 552.

⁷ J. Stelmach, *Efektywne prawo*, s. 958.

micznej co najmniej jednego podmiotu przy zachowaniu statusu ekonomicznego innych podmiotów, 3) ujęcie Kaldora-Hicksa, w którym poprzez efektywność ekonomiczną rozumie się „większą korzyść”, tj. sytuację, gdy polepszenie sytuacji ekonomicznej kilku podmiotów jest większe niż strata innych podmiotów, 4) ujęcie, w którym efektywność ekonomiczną rozumie się jako sytuację, gdy marginalne koszty celu będą takie same lub niższe niż marginalne korzyści. Należy zwrócić uwagę, że wymienione ujęcia efektywności ekonomicznej nie są ze sobą sprzeczne, ale wiążą się ze sobą⁸.

Jak wskazuje się w literaturze, metody prawnicze, a wśród nich ekonomiczna analiza prawa, mogą zostać wykorzystane do badań trzech obszarów. Pierwszy obszar stanowi wykładnia prawa oraz analiza konkretnych przypadków. W obszarze tym z ekonomicznej analizy prawa korzystają przede wszystkim profesjonalni pełnomocnicy oraz sędziowie, jednak nie wydaje się on stanowić odpowiedniego pola do prowadzenia zaawansowanych badań naukowych. Kolejnym obszarem jest prowadzenie analizy w sferze dogmatyk prawa, szczególnie poprzez badanie instytucji prawnych. Ostatnim polem, na którym może zostać wykorzystana ekonomiczna analiza prawa, jest prowadzenie badań przez teoretyków i filozofów prawa⁹.

W związku z zakreślonym tematem badawczym dotyczącym wyłącznie postępowania cywilnego, należy nadmienić, że z punktu widzenia niniejszej pracy interesujący wydaje się wyłącznie drugi ze wskazanych powyżej obszarów. Prowadzenie w nim badań postępowania cywilnego ma szansę przyczynić się do zrealizowania głoszonego m.in. przez J. Stelmacha postulatu efektywności prawa. Niemniej istotne jest również to, że sam ustawodawca przed wprowadzeniem nowej regulacji prawnej często sięga do odwoływania się do zasadności ekonomicznej przyjmowanych rozwiązań prawnych.

2. Cel postępowania cywilnego według ekonomicznej analizy prawa

Omawiając ekonomiczną analizę postępowania cywilnego, nie da się nie wspomnieć o przyjętym przez Roberta Coopera oraz Thomasa Ulena celu postępowania sądowego, jakim jest minimalizacja kosztów społecznych¹⁰. Koncepcja ta zdaje się korespondować z prezentowanym przez Johna Anthony'ego Jolowicza poglądem

⁸ Tamże, s. 958–959.

⁹ T. Guzik, *Ekonomiczna analiza...*, s. 32.

¹⁰ R. Cooper, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009, s. 508.

mówiącym o tym, że „celem prawa procesowego jest stworzenie instytucji i zasad postępowania najlepiej zapewniającego słuszne, ekonomiczne i sprawne orzekanie, zgodne z zasadami prawa”¹¹. R. Cooter i T. Ulen wskazany przez siebie cel postępowania sądowego wyrazili matematycznym wzorem w postaci: $\min SC = c_a + c(e)$, gdzie SC to koszty społeczne, c_a to koszty administracyjne, a $c(e)$ to koszty błędów¹². Należy zaznaczyć, że ta formuła matematyczna została uznana za cel postępowania sądowego również przez innego ojca ekonomicznej analizy prawa – R.A. Posnera¹³. Posner wskazuje bowiem, że celem postępowania cywilnego jest doprowadzenie do minimalizacji sumy kosztów błędów oraz kosztów bezpośrednich. Przyjęcie powyższego wzoru oznacza w praktyce, że w perspektywie metody ekonomicznej analizy prawa celem postępowania cywilnego będzie dążenie do minimalizacji kosztów administracyjnych (na które składają się koszty postępowania, jak również koszty usług prawniczych) oraz minimalizacji ryzyka wystąpienia błędu. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że c_a i $c(e)$ są ze sobą powiązane na ogół w ten sposób, że zmniejszenie $c(e)$ będzie wymagało zwiększenia c_a . Błędy w postępowaniu cywilnym mogą zasadniczo wynikać z dwóch przyczyn: błędu czynnika ludzkiego w postaci sędziego, który dokona uchybienia prawa procesowego lub materialnego, bądź z przyjętego sposobu regulacji. Przykładowo instytucja prekluzji dowodowej znacząco zwiększa ryzyko „błędnego” orzeczenia (należy wskazać, że w przypadku niedopuszczenia materiału dowodowego w związku z prekluzją dowodową i wydania wyroku oddalającego powództwo, w sytuacji gdy dopuszczenie tego materiału uzasadniałoby uwzględnienie powództwa, wyrok proceduralnie będzie prawidłowy, jednak w świetle ekonomicznej analizy prawa stanowić będzie wyrok błędny, którego koszt należy uwzględnić). Efektywna ekonomicznie regulacja procesu cywilnego będzie zatem polegała na wyważeniu kosztów administracyjnych i kosztów błędów. Jak wskazują J. Stelmach, Bartosz Brożek i Wojciech Załuski, „wydaje się więc, *prima facie*, że w cywilnym prawie procesowym istnieje pewne napięcie

¹¹ J.A. Jolowicz, *On the Nature and Purposes of Civil Procedural Law*, w: *International Perspectives on Civil Justice. Essays in Honour of Sir Jack I.H. Jacob Q.C.*, red. I.R. Scott, London 1990, s. 36, za: P. Pogonowski, *Efektywne postępowanie cywilne. Uwagi wstępne na tle ekonomicznej analizy prawa*, cz. 2, *Polski Proces Cywilny* 2021, nr 1, s. 89.

¹² Tamże.

¹³ B. Kobayashi, J. Parker, *Civil Procedure: General*, w: *Encyclopedia of Law & Economics*, red. B. Bouckaert, G. De Geest, Cheltenham 2000, s. 3, <https://reference.findlaw.com/lawandconomics/7000-civil-procedure-general.pdf> [dostęp: 25.02.2022 r.]; R.A. Posner, *Analysis of Law*, w: tegoż, *Economic Analysis of Law*, Nowy York 2014, rozdz. 22, https://books.google.pl/books?hl=en&lr=&id=o77fDgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT21&dq=Posner+R.A.,+2014,+Economic+Analysis+of+Law,+Wolters+Kluwer+Law+%&ots=tzaLxFF0Sx&sig=gM_eB2xAMRChkBSFgvh_iivqRIM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [dostęp: 25.02.2022 r.].

między nakazami sprawiedliwości i efektywności¹⁴. Niemniej należy wskazać, że wspomniane nakazy sprawiedliwości, będące w istocie procesowymi zasadami, takimi jak zasada prawdy czy zasada równości stron, służą właśnie minimalizacji kosztów błędnych judykatów, co zresztą poniekąd przyznają również cytowani autorzy. Dopóki zatem ograniczone są w racjonalny sposób takimi zasadami, jak zasada dyspozycyjności czy zasada koncentracji materiału dowodowego, dopóty możliwe jest dążenie do efektywności ekonomicznej w postaci minimalizacji kosztów społecznych. Z kolei patrząc z innej perspektywy, należy przywołać tezę Piotra Pogonowskiego, że efektywność postępowania cywilnego, w tym efektywność ekonomiczna, jest jednym z filarów sprawiedliwości¹⁵.

3. Możliwości wynikające z użycia ekonomicznej analizy prawa

Zastosowanie ekonomicznej analizy prawa do badania postępowania cywilnego może przynieść niespodziewane efekty. Dzieje się tak dlatego, że ekonomiczna analiza prawa, poprzez swoje związki z ekonomią, zapewnia możliwość spojrzenia z zupełnie innej perspektywy – z zewnątrz – na system prawa¹⁶, który do tej pory badany był raczej od wewnątrz. Takie zewnętrzne spojrzenie umożliwia kwestionowanie zastanych instytucji prawnych, których ocena w świetle tradycyjnych metod prawniczych jawiła się raczej jako niepodważalna. Przykładowo, na co wskazują R. Cooter oraz T. Ulen, limitowanie uprawnień do występowania w procesie uzasadniane jest dbałością o profesjonalizm i potrzebą zapewnienia wysokiej jakości usług, jednak faktyczną przyczynę regulacji dostępu do zawodów prawniczych stanowi walka korporacji prawniczych z odwiecznymi regułami ekonomii, tj. zależnościami między popytem, popytem i ceną¹⁷. Koszty korzystania z usług prawniczych, przy uwzględnieniu stopnia skomplikowania procedury cywilnej, stanowią koszta administracyjne, które należy uwzględnić, oceniając efektywność tej procedury.

Odnosząc się do polskiej procedury cywilnej, należy wskazać, że zgodnie z przepisami Kodeksu postępowania cywilnego¹⁸ oraz tzw. ustaw korporacyjnych

¹⁴ J. Stelmach, B. Brożek, W. Załuski, *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa*, Warszawa 2007, s. 101.

¹⁵ P. Pogonowski, *Efektywne postępowanie cywilne. Uwagi wstępne na tle ekonomicznej analizy prawa*, cz. 1, s. 624.

¹⁶ Por. R. Stroiński, *Dlaczego warto studiować ekonomiczną teorię prawa (Law and Economics)*, Edukacja Prawnicza, 2005, nr 4, s. 7.

¹⁷ Por. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza...*, s. 522.

¹⁸ Dalej: K.p.c.

(jak bowiem wyjaśnił Sąd Najwyższy przepisy K.p.c. nie stanowią samodzielnej podstawy określenia zakresu zdolności postulacyjnej)¹⁹ strony postępowania cywilnego mogą działać samodzielnie lub przez pełnomocników procesowych. Pełnomocnikiem procesowym może być pełnomocnik profesjonalny w postaci radcy prawnego, adwokata, rzecznika patentowego, doradcy restrukturyzacyjnego, osoba związana z mocodawcą określonym stosunkiem cywilnoprawnym, współuczestnik sporu, jak również osoba związana ze stroną stosunkiem bliskości²⁰. Podkreślenia wymaga fakt, że aplikanci nie mogą stanowić pełnomocników procesowych, choć na ogół mogą występować w procesie cywilnym przed sądem jako zastępcy profesjonalnych pełnomocników. Ocena, czy regulacja wynikająca z art. 87 K.p.c. jest efektywna ekonomicznie, zależy od wielu czynników, których uwzględnienia wymaga rzetelne przeprowadzenie badania naukowego. Z jednej bowiem strony koszty usług prawniczych stanowią koszty administracyjne, z drugiej jednak należy mieć na uwadze to, czy skorzystanie z usług prawnika zmniejsza koszty błędów orzeczniczych, a jeśli tak, to jaki wpływ ma poziom edukacji prawnika (przykładowo można wyróżnić 3 etapy edukacji prawnika: magister prawa niezrzeszony w samorządzie prawniczym, aplikant radcowski lub adwokacki oraz adwokat lub radca prawny) na wzajemne się kształtowanie kosztów administracyjnych i kosztów błędów orzeczniczych. Być może, w wyniku przeprowadzenia analizy ekonomicznej efektywności art. 87 K.p.c., okazałoby się, że bardziej efektywne byłoby uwolnienie zawodu profesjonalnego pełnomocnika bądź też jego częściowe uwolnienie. Dogmatyczne spojrzenie na procedurę cywilną niejako „cementuje” instytucje prawne, gdyż pozwala spojrzeć na nie wyłącznie przez pewien narzucony przez prawników system wartości, takich jak sprawiedliwość czy profesjonalizm. Z takim dogmatycznym spojrzeniem niezmiernie trudno, jeśli w ogóle jest to możliwe, prowadzić polemikę naukową. Dopiero przeprowadzenie analizy uwzględniającej inne wartości umożliwi wykazanie, że pewne instytucje mogłyby wyglądać nieco inaczej, a to zapewniłoby im większą efektywność ekonomiczną, a co za tym idzie, byłyby społecznie użyteczniejsze. Jednocześnie, wbrew pozorom, owa zmiana nie uderzałaby w takie wartości jak sprawiedliwość.

Skoro bowiem koszty korzystania z usług prawniczych stanowią koszty administracyjne, to są one uwzględniane w indywidualnym rachunku ekonomicznym ewentualnego powoda. Ewentualny powód, jako *homo oeconomicus*, przed wytoczeniem powództwa musi uwzględnić cel danego (konkretnego) postępowania

¹⁹ Por. uchwała SN z dnia 28 czerwca 2006 r., III CZP 27/06, OSNC 2007, nr 3, poz. 42, s. 40.

²⁰ A. Zieliński, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, 2020 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 87, teza 1.

sądowego. Celem tym jest osiągnięcie korzyści ekonomicznej. Ewentualny przyszły powód bierze zatem pod uwagę wartość oczekiwaną powództwa, przy czym należy wskazać, że wartość oczekiwana to pojęcie matematyczne związane z teorią gier. W uproszczeniu wartość oczekiwana to suma iloczynów prawdopodobieństwa wystąpienia pewnego zdarzenia i wyniku tego zdarzenia. Innymi słowy, jest to statystycznie wyznaczony wynik finansowy biorący pod uwagę szacunkowe prawdopodobieństwo możliwych orzeczeń. Racjonalnie działający *homo oeconomicus* wniesie powództwo jedynie wtedy, gdy oczekiwana wartość roszczenia prawnego w chwili złożenia pozwu byłaby większa niż koszty złożenia pozwu²¹. Można zatem pokusić się o postawienie tezy, zgodnie z którą we wszystkich przypadkach, gdy ewentualny powód rezygnuje z wytoczenia powództwa w związku ze zbyt wysokimi kosztami złożenia pozwu, nie może być mowy o sprawiedliwości, skoro system prawny zmusza ewentualnego powoda do rezygnacji z obrony swoich praw. Jak wskazuje Arwed Blomayer, rolą państwa jest zagwarantowanie sądowej ochrony praw podmiotowych na takim poziomie, aby ochrona ta była efektywna²². Jak z kolei stwierdza R.A. Posner, nie można zignorować faktu, iż procedowanie w konkretnej sprawie generuje określone koszty, zaś aby postępowanie służyło ekonomicznie społeczeństwu, to koszty te muszą być mniejsze niż możliwe do osiągnięcia korzyści z tak ukształtowanej procedury²³. Skoro zatem w pewnych sytuacjach państwo ze względów ekonomicznych nie jest w stanie zapewnić rzeczywistej ochrony praw podmiotowych, a z drugiej wprowadza generalny zakaz samopomocy, w sytuacjach tych zachodzi niesprawiedliwość. Takie spojrzenie na reguły wprowadzające ograniczenia podmiotowe w reprezentowaniu stron w procesie cywilnym pozwala na dokonanie pewnego przewartościowania i szerszą ocenę sprawiedliwości przyjętych rozwiązań.

Należy również wskazać, że prowadzenie badań w zakresie efektywności ekonomicznej postępowania cywilnego nie musi ograniczać się wyłącznie do procesu cywilnego, ale może także dotyczyć postępowania nieprocesowego, egzekucyjnego, zabezpieczającego, klauzulowego, czy też alternatywnych metod rozwiązywania sporów (ADR).

²¹ R. Cooter i T. Ulen wskazują, że pozew należy wnieść wtedy, gdy oczekiwana wartość roszczenia prawnego w chwili złożenia pozwu jest większa lub równa niż koszty złożenia pozwu – należy jednak zwrócić uwagę, że stanowisko takie jest błędne. Racjonalnie działający podmiot nie będzie zainteresowany składaniem pozwu w sytuacji, gdy statystycznie nie może osiągnąć zysku. Por. R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza...*, s. 514–515.

²² Zob. A. Blomayer, *Types of Relief Available (Judicial Remedies)*, w: *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol. 16. *Civil Procedure*, red. M. Cappelletti, Tübingen 1982, rozdz. 4, s. 3, za: P. Pogonowski, *Efektywne postępowanie cywilne. Uwagi wstępne na tle ekonomicznej analizy prawa*, cz. 2, s. 87.

²³ R.A. Posner, *Analysis...*

4. Postępowanie nieprocesowe a ekonomiczna analiza prawa

Szczególnie ciekawie jawi się kwestia, czy postępowanie nieprocesowe można badać, a jeśli tak, to w jakim stopniu, metodą ekonomicznej analizy prawa. Jak się wydaje, nic nie stoi na przeszkodzie przyjęciu, zgodnie z poglądem R. Coopera i T. Ulena, że celem postępowania nieprocesowego jest również minimalizacja kosztów społecznych, a zatem zastosowanie znajdzie wzór $min SC = c_a + c(e)$. Z drugiej jednak strony, wyłącznie *prima facie*, wydawać by się mogło, że trudno mówić o wartości oczekiwanej w odniesieniu do postępowania nieprocesowego. W przeciwieństwie do postępowania procesowego, w którym regułą jest dochodzenie praw majątkowych (dochodzenie zapłaty, ewentualnie innych świadczeń czy rzeczy), postępowanie nieprocesowe nastawione jest na sądowe rozstrzygnięcie kwestii praw uczestników postępowania nieprocesowego, które niekoniecznie muszą stanowić prawa majątkowe. Wyrażona wątpliwość jest jednak czysto pozorna. Należy bowiem zauważyć, że również w postępowaniu procesowym występują żądania uzyskania ochrony prawnej, które wykraczają poza sferę dochodzenia praw majątkowych, czego przykładem może być powództwo o ukształtowanie płci, czy też powództwo o rozwód. Ponadto, co jest chyba nawet istotniejsze, należy odwołać się do zaprezentowanej na wstępie koncepcji *homo oeconomicus*. *Homo oeconomicus* będzie wyceniał nawet prawa niemajątkowe. Niezależnie od tego, czy wyrok zostanie wydany w procesie i będzie dotyczył roszczeń majątkowych, czy praw niemajątkowych (np. sprawy rozwodowe), czy zostanie wydany w postępowaniu nieprocesowym i dotyczyć będzie np. ubezwłasnowolnienia pewnej osoby, *homo oeconomicus* dokona wyceny wartości sytuacji prawnej, w jakiej może się znaleźć, uzyskując pozytywne rozstrzygnięcie sprawy. Gdy koszty uzyskania określonego wyroku będą zbyt wysokie, *homo oeconomicus* nie zdecyduje się na próbę ustalenia lub ukształtowania swojej sytuacji prawnej. Przyłożenie ekonomicznej analizy prawa do postępowania nieprocesowego może o tyle sprawiać trudności, że wycena danych praw niemajątkowych może okazać się problematyczna dla ewentualnego badacza. Należy jednak zauważyć, że w gruncie rzeczy badacz stosujący ekonomiczną analizę prawa nie musi szacować wartości oczekiwanej danego żądania (jest to rola powoda w procesie, a w postępowaniu nieprocesowym wnioskodawcy). Wystarczające będzie odniesienie się do relacji c_a i $c(e)$. Celem badacza postępowania nieprocesowego jest odnalezienie najefektywniejszej instytucji. Stąd jego rola będzie sprowadzała się do poszukiwania rozwiązań, w których suma $c(e)$ i c_a jest mniejsza, przy zastosowaniu zasady *ceteris paribus*, niż suma $c(e)$ i c_a obowiązujących lub proponowanych rozwiązań prawnych.

5. Alternatywne metody rozwiązywania sporów a użycie ekonomicznej analizy prawa do badania postępowania cywilnego

Należy podkreślić, że w sferze zainteresowań badawczych procesualisty badającego postępowanie cywilne metodą ekonomicznej analizy prawa powinny znaleźć się również alternatywne metody rozwiązywania sporów. Wynika to w zasadzie nawet nie tyle z faktu, że w Kodeksie postępowania cywilnego polski prawodawca zdecydował się wprowadzić regulacje dotyczące arbitrażu czy mediacji, co raczej związane jest bezpośrednio z kosztami społecznymi procesu. Wskazuje się bowiem na trzy rodzaje kosztów procesu sądowego: 1) opłaty obejmujące opłaty sądowe i honoraria prawników, 2) opóźnienia oraz 3) niepewność²⁴. Koszty wszystkich tych rodzajów można zredukować, korzystając z alternatywnych metod rozwiązywania sporów (ADR). Postępowania sądowe z reguły są długotrwałe, przeprowadzenie postępowania rozpoznawczego, klauzulowego i egzekucyjnego łącznie trwa co najmniej kilka miesięcy, jeśli nie kilka lat. Spowodowane jest to niewydolnością polskiego sądownictwa, które nie radzi sobie z ilością spraw wpływających do sądów. Mediacja, jak i arbitraż pozwalają zredukować te koszty poprzez lepszą alokację rozpatrywanych spraw. Z kolei w przypadku kosztów określanych jako niepewność ich zredukowanie jest możliwe wyłącznie poprzez skorzystanie z pomocy ekspertów w danym zakresie spraw. Jak wskazuje się w literaturze, „arbitrzy, w przeciwieństwie do sędziów, są zwykle ekspertami w tym typie spraw, które przed nich trafiają. Obniża to znacznie koszty postępowania: redukuje ilość błędów, skraca procedurę”²⁵. Powyższa uwaga jest również o tyle trafna, że niekiedy arbitrem nie jest w ogóle prawnik, lecz ekspert z danej dziedziny technicznej. A jeżeli, jak zostało to już stwierdzone, celem postępowania cywilnego jest dążenie do zmniejszenia kosztów społecznych, to postępowanie cywilne powinno poszukiwać sposobów do zmniejszenia opłat, opóźnienia oraz niepewności, nawet jeśli oznacza to oddalenie się od kodeksowej regulacji postępowania cywilnego. Jak wskazuje J. Stelmach, warunkiem efektywności ekonomicznej prawa jest „nadążanie” prawa za zmianami społeczno-ekonomicznymi, a nawet wyprzedzanie tych zmian²⁶. W sytuacji rosnących kosztów społecznych procesu, objawiających się np. wydłużeniem czasu rozpatrywania spraw, zarówno badacze postępowania cywilnego, jak i ustawodawca, w celu zapewnienia efektywności ekonomicznej postępowania cywilnego, powinni poszukiwać rozwiązań alternatywnych do sądowego postępowania cywilnego.

²⁴ R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza...*, s. 549.

²⁵ J. Stelmach, B. Brożek, W. Załuski, *Dziesięć wykładów...*, s. 102.

²⁶ J. Stelmach, *Efektywne prawo*, s. 961.

6. Trudności w stosowaniu ekonomicznej analizy prawa

Ekonomiczna analiza prawa nie stanowi jednak prostej metody badania prawa, gdyż wymaga posiadania przez badacza pewnych umiejętności matematycznych, które pozwolą mu w pierwszej kolejności stworzyć odpowiadający rzeczywistości model, a następnie dokonać stosownych wyliczeń. Jak wskazuje się w literaturze, „interpretator stosujący metodę ekonomiczną poprzez zastosowanie nieadekwatnego schematu matematycznego, nieumiejętne wyliczenia lub zwykłe błędy rachunkowe narażony jest na wyciągnięcie wadliwych dla danej sprawy wniosków. W takim przypadku powoływanie się na fakt zastosowania ekonomicznej analizy będzie niezwykle szkodliwe”²⁷.

Ponadto ekonomiczna analiza prawa może okazać się metodą niezmiernie czasochłonną i angażującą, choć być może właśnie dzięki temu stanowi metodę badania prawa tak pożądaną i potrzebną w dzisiejszych czasach. Stworzenie odpowiedniego modelu do ekonomicznej analizy prawa nie może opierać się li tylko na przyjętych przez badacza założeniach i dowolnie wymyślonych przez niego liczbach. Stworzenie modelu, który przyda się do przeprowadzenia ekonomicznej analizy prawa, powinno być poprzedzone badaniami empirycznymi pozwalającymi na przyjęcie określonych danych liczbowych. Zebranie odpowiedniego zasobu danych często może okazać się niezmiernie trudne, zwłaszcza w sytuacji, gdy zajdzie konieczność przeprowadzenia jednocześnie badań ilościowych i jakościowych. Co więcej, niekiedy ze względu na obowiązującą treść przepisów niemożliwe będzie przeprowadzenie badań empirycznych, co uniemożliwi lub poważnie utrudni stworzenie modelu statystycznego. Odnosząc się do wskazanego wyżej przykładu limitowania w procedurze cywilnej uprawnień procesowych, należy wskazać, że stworzenie odpowiedniego modelu statystycznego możliwe jest właściwie wyłącznie w odniesieniu do aplikantów adwokackich, radcowskich i aplikantów rzeczników patentowych, ze względu na to, że podmioty te mogą brać udział w toczących się postępowaniach jako zastępcy adwokatów, radców prawnych i rzeczników patentowych. Pozwala to na zebranie danych obejmujących informacje takie, jak częstotliwość popełniania błędów przez aplikantów, poziom wpływu adwokatów, radców prawnych, rzeczników patentowych na ilość i rozmiary popełnianych przez aplikantów błędów. W przypadku jednak innych podmiotów (np. wskazywanych magistrów prawa niezrzeszonych w samorządach korporacyjnych) niezmiernie trudno będzie przeprowadzić takie badania, gdyż podmioty te, co do zasady, nie mogą występować w procesie cywilnym.

²⁷ T. Guzik, *Ekonomiczna analiza...*, s. 34.

Zakończenie

Podsumowując, w odpowiedzi na zadane we wstępie pytanie należy bez wahania stwierdzić, że ekonomiczna analiza prawa może przynieść korzyści badaczom polskiej procedury prawnej. Użycie tej metody do analizy postępowania cywilnego można porównać do skorzystania przez botanika z mikroskopu. Ekonomiczna analiza prawa umożliwia dokonanie oceny naukowej instytucji prawnych występujących w postępowaniu cywilnym przy uwzględnieniu zupełnie innych elementów niż te, które byłyby brane pod uwagę np. przy wykorzystaniu tradycyjnej metody formalno-dogmatycznej. Należy przy tym mieć na uwadze, że różne wyniki badań będące następstwem zastosowania odmiennych metod badawczych nie stoją wobec siebie w opozycji, lecz wspólnie kształtują spójny i prawdziwy obraz instytucji prawnych występujących w procesie cywilnym. A przecież to właśnie prawda powinna być nadrzędną wartością poznawczą²⁸. Ekonomiczna analiza prawa może okazać się pomocna polskim procesualistom-cywilistom w formułowaniu postulatów *de lege ferenda* czy formułowaniu ocen obowiązującego prawa. Ponadto należy pamiętać, że również sam ustawodawca, chcąc tworzyć dobre prawo, powinien rozważyć, czy jest ono efektywnie ekonomiczne. Ekonomiczna analiza prawa może także stanowić narzędzie, które zaakcentuje potrzebę rozwoju ADR w Polsce dla utrzymania efektywności ekonomicznej postępowania cywilnego.

Badacza zajmującego się postępowaniem cywilnym nie powinno zbytnio przerażać to, że do stosowania ekonomicznej analizy prawa potrzebne są umiejętności tak daleko odbiegające od typowych umiejętności przeciętnego prawnika – umiejętności matematyczne. Jednocześnie jednak nie można popadać w zbyt ni entuzjazm co do ekonomicznej analizy prawa, gdyż korzystanie z niej nie jest prostą ścieżką badania prawa, choć z pewnością owocną. Niemniej, pomimo wskazywanych trudności, trzeba skonstatować, że ekonomiczna analiza prawa w zakresie procesu cywilnego jawi się jako bardzo użyteczne narzędzie. Warto również mieć na uwadze, że jakikolwiek postęp w nauce wiąże się z trudnościami, wytyczaniem nowych szlaków. Trudności związane z ekonomiczną analizą postępowania cywilnego nie powinny zatem zniechęcać ewentualnych badaczy, lecz stanowić zachętę do eksplorowania postępowania cywilnego na nieznanym dotąd polach.

²⁸ Por. § 4 załącznika do Uchwały nr 68/2011 Senatu Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 22 czerwca 2011 r. – Kodeks wskazań etycznych.

Bibliografia

- Blomayer A., *Types of Relief Available (Judicial Remedies)*, w: *International Encyclopedia of Comparative Law*, t. 16. *Civil Procedure*, red. M. Cappelletti, Tübingen 1982.
- Cooter R., Ulen T., *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009.
- Guzik T., *Ekonomiczna analiza prawa jako metoda prawoznawstwa*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2017, nr 8.
- Jolowicz J.A., *On the Nature and Purposes of Civil Procedural Law*, w: *International Perspectives on Civil Justice. Essays in Honour of Sir Jack I.H. Jacob Q.C.*, red. I.R. Scott, London 1990.
- Kobayashi B., Parker J., *Civil Procedure: General*, w: *Encyclopedia of Law & Economics*, red. B. Bouckaert, G. De Geest, Cheltenham 2000, <https://reference.findlaw.com/lawandeconomics/7000-civil-procedure-general.pdf> [dostęp: 25.02.2022 r.].
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, 2020 [baza danych Legalis].
- Pogonowski P., *Efektywne postępowanie cywilne. Uwagi wstępne na tle ekonomicznej analizy prawa*, cz. 1, *Polski Proces Cywilny* 2020, nr 4.
- Pogonowski P., *Efektywne postępowanie cywilne. Uwagi wstępne na tle ekonomicznej analizy prawa*, cz. 2, *Polski Proces Cywilny* 2021, nr 1.
- Posner R.A., *Analysis of Law*, w: R.A. Posner, *Economic Analysis of Law*, Nowy York 2014, https://books.google.pl/books?hl=en&lr=&id=o77fDgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT21&dq=Posner+R.A.,+2014,+Economic+Analysis+of+Law,+Wolters+Kluwer+Law+&ots=tzaLxFF0Sx&sig=gM_eB2xAMRChkBSFgvh_iivqRIM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [dostęp: 25.02.2022].
- Stelmach J., *Efektywne prawo*, w: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*, t. 2, red. S. Grodziski i in., Kraków 2010.
- Stelmach J., Brożek B., Załuski W., *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa*, Warszawa 2007.
- Stroiński R., *Dlaczego warto studiować ekonomiczną teorię prawa (Law and Economics)*, *Edukacja Prawnicza* 2005, nr 4.
- Stroiński R., *Ekonomiczna analiza prawa czyli w poszukiwaniu efektywności*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2002, t. 11, z. 3.
- Załącznik do Uchwały nr 68/2011 Senatu Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 22 czerwca 2011 r. - Kodeks wskazań etycznych.

Konstrukcja prawna wynalazku biotechnologicznego w obliczu przesłanki wynalazczości

Legal construction of a biotechnological invention in the view of
the premise of inventiveness

Правовая конструкция биотехнологического изобретения в контексте
определения изобретательского уровня

Правова конструкція біотехнологічного винаходу в контексті передумови
винахідництва

KAROL MONICZEWSKI

Mgr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: moniczewski@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1773-9034>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest problematyka znaczenia i wpływu poziomu wynalazczego na możliwość objęcia ochroną patentową wynalazku biotechnologicznego. Tematyka ta nie została w piśmiennictwie polskim wystarczająco omówiona, a jej doniosłość jest bez wątpienia bardzo wysoka, szczególnie ze względu na systematycznie rosnące znaczenie biotechnologii w nauce. Artykuł stanowi próbę poddania pod dyskusję zasadności posługiwania się przesłanką poziomu wynalazczego względem wynalazku biotechnologicznego. W tekście posłużono się metodą dogmatyczno-prawną, w szczególności w postaci wykładni odpowiednich regulacji oraz analizy piśmiennictwa.

Słowa kluczowe: wynalazek, wynalazek biotechnologiczny, poziom wynalazczy, patent

Summary: The subject of the article is the issue of the importance and influence of the inventive step on the patentability of a biotechnological invention. This topic has not been sufficiently discussed in the Polish literature, and its relevance is undoubtedly very high, particularly due to the steadily growing importance of biotechnology in science. The article is an attempt to discuss the validity of using the premise of the inventive step in relation to a biotechnological invention. The methodology used was a dogmatic-legal method in the form of interpretation of the relevant regulations and an analysis of the literature.

Key words: invention, biotechnological invention, inventive step, patent

Резюме: Предметом данной статьи является вопрос о значении и влиянии критерия изобретательского уровня на возможность предоставления патентно-правовой охраны биотехнологических изобретений. Эта тема недостаточно обсуждалась в польской литературе, а ее значение, несомненно, очень большое, особенно в связи с систематически возрастающей значимостью в науке биотехнологии. Статья представляет собой попытку обсудить правомерность использования предпосылки определения изобретательского уровня в отношении биотехнологического изобретения. Использовался догматический правовой метод. Форма это – толкования соответствующих нормативных актов и анализа литературы.

Ключевые слова: изобретение, биотехнологическое изобретение, изобретательский уровень, патент

Резюме: Предметом статті є проблема значення та впливу винахідницького рівня для можливості патентного захисту біотехнологічного винаходу. Ця тема недостатньо обговорювалася в польській літературі, а її важливість, безсумнівно, є дуже високою, особливо через систематично зростаюче значення біотехнології в науці. Стаття є спробою обговорити обґрунтованість використання передумови винахідницького рівня відносно біотехнологічного винаходу. Використано догматико-правовий метод у вигляді тлумачення відповідних нормативних актів та аналізу літератури.

Ключові слова: винахід, біотехнологічний винахід, винахідницький рівень, патент

Wstęp

Przedmiotowe zagadnienie, choć niszowe, dotyka wąskiego zakresu prawa własności przemysłowej, niemniej rozwijającego się w sposób dynamiczny ze względu na znaczenie biotechnologii dla nauki i otaczającego nas świata w XXI w. Konstrukcja prawna wynalazku biotechnologicznego odbiega od „klasycznych wynalazków”. W rezultacie konieczne jest przeanalizowanie zasadności, celowości oraz zakresu stosowania względem zdefiniowanego przez ustawodawcę wynalazku biotechnologicznego przesłanek zdolności patentowej. Problematyka odpowiedniej wykładni przesłanek zdolności patentowej, a w szczególności poziomu wynalazczego może zaważyć o kierunku rozwoju tej dziedziny nauki, która w świetle ostatnich wydarzeń na świecie (m.in. pandemia COVID-19 wywołana wirusem SARS-CoV-2) okazuje się odgrywać niebagatelną rolę.

W kontekście wynalazku biotechnologicznego przesłanka poziomu wynalazczego jako przesłanka mająca na celu zbadać nieoczywistość (twórczość) wynalazku może nie tylko być trudna do uchwycenia, ale wręcz niemożliwa do wykazania. Omówienie tego zagadnienia wydaje się jak najbardziej zasadne z uwagi na postulat spójności prawa patentowego oraz wspomniane już istotne znaczenie nauki biotechnologii dla otaczającego nas świata. Dlatego też należy zbadać, czy przesłanka wynalazczości spełnia swoją funkcję przy wynalazku biotechnologicznym, czy też wyklucza się z jego naturą.

Konkludując, głównym celem niniejszego artykułu jest analiza zasadności stosowania przesłanki poziomu wynalazczego względem wynalazków biotechnologicznych.

1. Wynalazek a odkrycie w świetle ogólnej regulacji

Kluczowym zagadnieniem determinującym problematykę wynalazku biotechnologicznego jest próba postawienia granicy między wynalazkiem a odkryciem. Stanowi to tym trudniejsze zadanie, iż już na gruncie „klasycznych” przykładów próby kwalifikacji rodziły i nadal rodzą liczne wątpliwości oraz spory w doktrynie. W żadnym stopniu nie ułatwiła tego regulacja wprowadzona do ustawy Prawo własności przemysłowej¹ w rozdz. 9, będąca implementacją dyrektywy nr 98/44².

¹ Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 324.

² Dyrektywa 98/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 6 lipca 1998 r. w sprawie ochrony prawnej wynalazków biotechnologicznych, Dz. Urz. UE L 213 z 30.07.1998 (dalej: dyrektywa 98/44).

Enigmatyczność pojęcia wynalazku biotechnologicznego³ powoduje konieczność wyznaczenia jego zakresu przedmiotowego przez doktrynę⁴.

Jednakże w pierwszej kolejności należy zbadać, jak kształtuje się granica między wynalazkiem a odkryciem na gruncie podstawowej regulacji dotyczącej prawa patentowego. Mianowicie za wynalazek uznaje się pomysł, który spełnia trzy następujące przesłanki. Po pierwsze musi być rozwiązaniem, tzn. przejawiać cechy tzw. instrukcji. Instrukcja ma na celu podać związek czynności, które na końcu procesu ich wykonywania doprowadzą do uzyskania rezultatu będącego wynalazkiem⁵. Kluczowa dla tej przesłanki jest powtarzalność, przy pomocy której dochodzi do ostatecznego rezultatu⁶. Po drugie konstytutywną cechą wynalazku jest jego nowość, tj. ocena, czy pomysł nie jest dostępny dla nieograniczonej liczby osób, innymi słowy, czy nie jest dostępny publicznie⁷. Przesłanka nowości wzbudza wątpliwości co do perspektywy jej badania. Obecnie w polskiej, jak i europejskiej nauce dominuje pogląd utożsamiający nowość wynalazku z tzw. nowością obiektywną. Po trzecie pomysł musi mieć charakter techniczny, rozumiany jako możliwość posłużenia się instrukcją (z pierwszej przesłanki), za pomocą której w realny sposób oddziałując na materię – rozumianą *sensu largo* – dochodzi do jej wykorzystania, co umożliwia zaspokojenie potrzeb człowieka⁸.

Zaprezentowane warunki pozwalają w sposób pozytywny wyznaczyć, czym jest wynalazek. Jednakże zarówno ustawodawca w art. 28 Prawa własności przemysłowej, jak i piśmiennictwo wymienia negatywne przesłanki, umożliwiające „odrzuć” niektórych pomysłów, bez konieczności ich badania zgodnie z wyżej wymienionymi⁹.

Ze względu na tematykę niniejszej pracy, bliższej analizie zostaną poddane tzw. odkrycia (art. 28 ust. 1 pkt 1 Prawa własności przemysłowej). Odkrycie jest

³ Na problematykę tę wskazują S. Sołtysiński, w: *System prawa własności intelektualnej*, t. 3. *Prawo wynalazcze*, red. J. Szwaia, A. Szajkowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990, s. 26.

⁴ Co skutkuje licznymi dyskusjami i rodzi niepewność, szczególnie wobec precedensowych spraw.

⁵ W rezultacie immanentnie związana z tą przesłanką jest cecha zupełności wynalazku. Zob. A. Niewęglowski, w: T. Demendecki i in., *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, Warszawa 2015 [wyd. el. LEX], art. 24, Nb 13.

⁶ M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, Warszawa 2017 [wyd. el. Legalis], s. 356.

⁷ Szczególnie interesująca jest problematyka istnienia przesłanki nowości przy udzieleniu dostępu do pomysłu zamkniętemu kręgowi osób oraz poinformowanie o treści rozwiązania osoby, która nie jest w stanie wykorzystać tej wiedzy. Zob. M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 440–441.

⁸ Tak S. Sołtysiński, w: *System prawa własności intelektualnej*, t. 3, s. 29–30. Podobnie M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 360.

⁹ Zob. w szczególności P. Kostański, G. Jyż, w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, Warszawa 2020 [wyd. el. Legalis], art. 28.

ujawnieniem substancji, rozwiązania, właściwości, procesu itp., które już istnieje w naturze, lecz nie zostało wcześniej zauważone w sposób, który pozwala na jego opisanie oraz nazwanie lub nie mamy wiedzy o dokonaniu tego w przeszłości. Odkrycie, mówiąc najprościej, nie tworzy niczego nowego, natomiast bazuje na zaobserwowaniu i udokumentowaniu pewnej naturalnie istniejącej substancji, rozwiązania, właściwości, procesu itp.¹⁰

2. Wynalazek a odkrycie na tle regulacji dotyczącej wynalazku biotechnologicznego

Na tle regulacji z rozdz. 9 Prawa własności przemysłowej, a w szczególności art. 93¹ pkt 1 Prawa własności przemysłowej, odwołującego się przy tworzeniu definicji wynalazku biotechnologicznego do art. 24 tej regulacji, zastosowanie zachowują ww. przesłanki, jednakże wymagają dostosowania do odmiennej natury wynalazku biotechnologicznego. Zgodnie z art. 93¹ pkt 1 Prawa własności przemysłowej pod pojęciem wynalazku biotechnologicznego należy rozumieć wynalazek dotyczący wytworu składającego się z materiału biologicznego¹¹ lub zawierającego taki materiał albo sposobu, za pomocą którego materiał biologiczny jest wytwarzany, przetwarzany lub wykorzystywany¹². Konstatacja ta jest o tyle istotna, że przedmiotem wynalazku biotechnologicznego może być substancja, rozwiązanie, właściwość, proces itp., występujący w naturze, który na gruncie klasycznego prawa patentowego zostałby zakwalifikowany jako odkrycie, tracąc tym samym możliwość opatentowania¹³. Dlatego też uznaje się, iż zakres przedmiotowy wynalazku biotechnologicznego jest szerszy od koncepcji „wynalazku klasycznego”¹⁴.

¹⁰ Zob. szerzej tamże, art. 28, Nb 6; M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 365.

¹¹ Ustawodawca w tym samym artykule w pkt 2 podaje definicję legalną materiału biologicznego – jest to materiał zawierający informację genetyczną i zdolny do samoreprodukcji albo nadający się do reprodukcji w systemie biologicznym.

¹² W latach 90. XX w. w literaturze anglojęzycznej dyskutowano nad moralnymi aspektami wynalazków biotechnologicznych, zob. np. R.S. Crespi, *Biotechnological Inventions and the Patent Law: Outstanding Issues*, *Biotechnology and Genetic Engineering Reviews* 1993, t. 11, nr 1, s. 255–258.

¹³ Zob. rozwój wynalazku biotechnologicznego przedstawiony przez L.J. Demaine, A.X. Fellmeth, *Reinventing the Double Helix: A Novel and Nonobvious Reconceptualization of the Biotechnology Patent*, *Stanford Law Review* 2002, t. 55, nr 2.

¹⁴ Tak słusznie M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 387, przytaczający najbardziej doniosły przykład, zarazem jeden z pierwszych, jakim jest insulina, będąca białkiem ludzkim produkowanym na skalę przemysłową. Zgodnie z klasyczną koncepcją białko ludzkie nie

Artykuł 3 ust. 2 dyrektywy 98/44 przesądza wprost o tym, że przedmiotem wynalazku biotechnologicznego może być materiał biologiczny wyizolowany ze swojego naturalnego środowiska lub wyprodukowany przy pomocy sposobu technicznego, nawet jeśli poprzednio występował w naturze. Szczegółowość wynalazku biotechnologicznego wyraża się także w tym, iż jego przedmiotem może być zarówno produkt, np. mikroorganizmy, geny, plazmidy, białka, enzymy¹⁵; jak i samo zastosowanie istniejącego już produktu, chociażby poprzez wykazanie jego nowej funkcji lub właściwości.

Zgodnie z pkt 23 preambuły dyrektywy 98/44, sekwencja DNA bez wskazania funkcji nie zawiera żadnej informacji technicznej, a zatem nie jest wynalazkiem posiadającym zdolność patentową. Wykładnia i interpretacja tego punktu wzbudza kontrowersje. Część piśmiennictwa stoi na stanowisku, w myśl którego funkcja ta jest jedynie przesłanką do uznania rozwiązania za wynalazek, a samym jego przedmiotem jest sekwencja DNA *per se*. Natomiast druga strona twierdzi, iż funkcja sekwencji DNA jest elementem przedmiotu wynalazku, który go konkretyzuje, uściśla. W rezultacie ochroną patentową nie jest objęta sekwencja DNA *per se*, a sekwencja DNA posiadająca określoną w treści patentu funkcję¹⁶.

Należy przychylić się do drugiego stanowiska, ponieważ to funkcja definiuje znaczenie sekwencji DNA, jest z nim w kontekście prawa patentowego immanentnie związana. Możliwość uznania sekwencji DNA *per se* za wynalazek może prowadzić do wypaczeń w postaci blokowania rozwoju nauki, gdyż ochroną patentową zostanie objęta ogólnie sekwencja DNA, a w rezultacie znacznie utrudnione będzie jej badanie i analizowanie pod kątem innych właściwości do tej pory niewykrytych. Dlatego też należy postulować *de lege ferenda* zaingerowanie ustawodawcy w tę problematykę i rozstrzygnięcie jej. Niemniej powinno się to wydarzyć po zakrojonych na szeroką skalę konsultacjach z ekspertami z dziedziny biotechnologii, ponieważ przyjęcie któregośkolwiek ze stanowisk będzie miało ogromny wpływ na dalszy rozwój tej dziedziny nauki¹⁷.

może być uznane za wynalazek, ponieważ występuje w naturze. Jedynie proces jego uzyskania lub zastosowania mógłby być kwalifikowany jako przedmiot wynalazku. Różnice między wynalazkiem biotechnologicznym a klasycznym pod kątem ich charakterystyki omawia B. Sherman, *Patent Law in a Time of Change: Non-Obviousness and Biotechnology*, Oxford Journal of Legal Studies 1990, t. 10, nr 2, s. 280–282.

¹⁵ Tak M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 391.

¹⁶ Zob. gruntowną analizę stanowisk (wraz z literaturą) przeprowadzoną przez H. Żakowską-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny – przedmiot patentu*, Warszawa 2006, s. 125–133.

¹⁷ Zwracano na to uwagę także w Stanach Zjednoczonych, zob. K.I. Boyd, *Nonobviousness and the Biotechnology Industry: A Proposal for a Doctrine of Economic Nonobviousness*, Berkeley Technology Law Journal 1997, t. 12, nr 2, s. 318–319.

Z uwagi na powyższe, stworzenie odgórnych, precyzyjnych granic między wynalazkiem a odkryciem na gruncie biotechnologii nie jest możliwe do zrealizowania. Od zawsze specyfika prawa patentowego wymagała dużej arbitralności. Ustawodawca posługiwał oraz posługuje się nadal licznymi klauzulami generalnymi, które mają za zadanie umożliwić dostosowanie prawa patentowego do ciągłej ewolucji nauki oraz techniki.

Taka konstrukcja przesłanek przynosi dwojakie konsekwencje. Klauzule generalne stwarzają liczne problemy interpretacyjne oraz ostatecznie w praktyce uzależniają prawo patentowe od uznaniowości organu, który w danym okresie, względem określonych przypadków przyjął konkretną linię wykładniczą. W rezultacie niepewność, zmienność prawa przy jego stosowaniu jest znaczna, powodując liczne spory oraz niestety brak zaufania¹⁸. Jedynym remedium na przedstawioną problematykę jest wysoko wykwalifikowana kadra administracyjna, jednakże przy naukach dynamicznie rozwijających się, gdzie z roku na rok powstają nowe gałęzie (specjalizacje), jest to bardzo trudne do osiągnięcia, o ile nie awykonalne¹⁹. Z drugiej strony taka budowa pozwala na wytworzenie spójnej myśli przewodniej co do koncepcji wynalazku, jego istoty (*ratio legis*), która następnie jest wykładana w odpowiedni sposób, przy uwzględnieniu panujących realiów. Przyjęcie sztywnych ram wypaczałoby sens prawa patentowego jako skierowanego do rozwiązań nieznanych w momencie konstruowania regulacji. W rezultacie stanie na stanowisku, iż ustawodawca powinien jasno określić granice oraz precyzyjnie, a wręcz enumeratywnie wyznaczyć cechy wynalazku, byłoby aberracją prawa, a tym bardziej aberracją prawa patentowego.

3. Patent

Patent to cywilne prawo podmiotowe²⁰, uregulowane w ustawie Prawo własności przemysłowej, mające charakter bezwzględny, majątkowy, ograniczony czasem oraz

¹⁸ Zagadnienie to podejmuje również P. Drahos, *Patent Reform for Innovation and Risk Management: A Separation of Powers Approach*, KEStudies 2007, t. 1, s. 10–11.

¹⁹ Z problemem tym borykały się wynalazki biotechnologiczne w drugiej połowie XX w., kiedy dziedzina ta była dopiero odkrywana, a co za tym idzie, ilość specjalistów na świecie była zdecydowanie ograniczona. Kwestię tę omawia H. Żakowska-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny...*, s. 178–182, w kontekście pojęcia znawcy przy badaniu poziomu wynalazczego wynalazku biotechnologicznego.

²⁰ Zob. S. Grzybowski, w: *System Prawa Cywilnego*, t. 1. *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 224, który rozróżnia typy praw podmiotowych w zależności od treści tych praw.

ograniczony co do terytorium²¹. Istotny jest fakt, iż prawo podmiotowe to wiązka funkcjonalnie sprzężonych ze sobą praw, które zbiorczo wyznaczają zakres uprawnień, jakie przysługują osobie, która uzyskała patent. Należy zdecydowanie opowiedzieć się za koncepcją uznającą, iż to sumaryczna wartość wynikająca z powiązania (skorelowania) ze sobą wszystkich praw kształtuje pozycję uprawnionego. Wartość wynikająca z tego powiązania znacznie przewyższa proste ich do siebie „dodanie”²².

Treść patentu wyznacza art. 63 ust. 1 Prawa własności przemysłowej, w myśl którego osoba uprawniona z patentu nabywa prawo wyłącznego korzystania z wynalazku w sposób zarobkowy lub zawodowy na całym obszarze Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z powyższym doktryna wyróżnia dwa atrybuty patentu, czyli prawo do korzystania z wynalazku (*ius positivum*) oraz prawo wyłączone (*ius negativum*)²³.

Jednakże ww. uprawnienia natrafiają na granice²⁴ – dotyczą one zakresu czasowego, przedmiotowego oraz terytorialnego²⁵. Zatem prawo podmiotowe wynikające z patentu, zgodnie z art. 63 ust. 3 Prawa własności przemysłowej, jest ustanawiane na 20 lat, jego zakres przedmiotowy zawęża się do zastrzeżeń patentowych, które mają na celu wyznaczenie linii pomiędzy tym, co jest przedmiotem patentu, a w rezultacie jest objęte ochroną patentową, a tym, co należy do tzw. sfery wolności przemysłowej²⁶. Natomiast wyznaczenie zakresu terytorialnego patentu przez ustawodawcę w art. 63 ust. 1 Prawa własności przemysłowej oznacza, że jest on skuteczny wyłącznie na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej.

Zaprezentowana charakterystyka patentu określa jego zakres, jednakże aby dany wynalazek mógł zostać przedmiotem patentu, musi spełniać tzw. przesłanki zdolności patentowej. Zostały one uregulowane w art. 24 Prawa własności przemysłowej, a są nimi nowość, przemysłowa stosowalność oraz poziom wynalazczy.

²¹ Zob. S. Sołtysiński, w: *System prawa własności intelektualnej*, t. 3, s. 212.

²² Tak S. Grzybowski, w: *System Prawa Cywilnego*, t. 1, s. 218, który słusznie poddaje krytyce pogląd głoszący likwidację konstrukcji prawa podmiotowego i zastąpienia go posługiwaniem się indywidualnie oznaczonymi uprawnieniami.

²³ Szerzej na ten temat A. Szajkowski, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 629–644, prezentujący m.in. koncepcję tworzenia definicji prawa patentowego polegającą na zestawieniu ze sobą koncepcji syntetycznej oraz analitycznej. Obecnie w ustawodawstwie, zarówno polskim, jak i europejskim, dominuje koncepcja analityczna.

²⁴ Istotna w tym kontekście jest wysoka precyzja semantyczna. Czym innym jest zakres uprawnień wynikających z patentu, a czym innym ograniczenia patentu, którymi przykładowo mogą być: prawo użytkownika uprzedniego, prawo użytkownika późniejszego, przywilej badawczy, przywilej Bolara. Szerzej tematykę tę omawiają: A. Szajkowski, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 661–683; S. Sołtysiński w: *System prawa własności intelektualnej*, t. 3, s. 224–226.

²⁵ Oznacza to, iż uprawnienia wynikające z patentu nie są absolutne – tak A. Szajkowski, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 644.

²⁶ Tak P. Kostański, M. Salamonowicz, w: *Prawo własności...*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, art. 63, Nb 38–46.

Z uwagi na zakres tematyczny niniejszej pracy, pokrótce omówione zostaną dwie pierwsze, natomiast przesłanka poziomu wynalazczego będzie przedmiotem dogłębnej analizy w kolejnym punkcie.

W odniesieniu do nowości znajdzie zastosowanie krótka charakterystyka przedstawiona w kontekście warunków, jakie musi spełnić dane rozwiązanie, aby móc być uznany za wynalazek. W głównej mierze przesłanka nowości służy odrzuceniu rozwiązań wtórnych, które były znane szerszemu, bliżej nieokreślonemu kręgowi osób²⁷.

Drugą konieczną przesłanką zdolności patentowej wynalazku jest jego przemysłowa stosowalność. Określana jako możliwość za pomocą wynalazku, uzyskiwania wytworu lub wykorzystania go, tj. wynalazku, w rozumieniu technicznym, w jakiegokolwiek działalności przemysłowej, nie wykluczając rolnictwa (art. 27 Prawa własności przemysłowej). W konsekwencji wynalazek musi być rozwiązaniem kompletnym, tak aby możliwa była jego implementacja do przemysłowego zastosowania. Słusznie zauważa A. Niewęglowski, iż na gruncie obecnego prawa patentowego warunek użyteczności nie jest niezbędny do uznania wynalazku za spełniający przesłankę przemysłowej stosowalności²⁸. W większości przypadków prawdopodobnie tak będzie, jednakże nie należy uznawać użyteczności jako elementu *sine qua non* dla tej przesłanki.

4. Poziom wynalazczy

Poziom wynalazczy to trzecia i najbardziej newralgiczna oraz labilna przesłanka zdolności patentowej. Wzbudza największe wątpliwości zarówno w doktrynie, jak i w praktyce²⁹. Najprościej rzecz ujmując, celem badania wynalazku pod kątem jego poziomu wynalazczego jest stwierdzenie, czy treść wynalazku nie jest oczywista dla przeciętnego znawcy w danej dziedzinie³⁰. Dlatego też odmawia się wynalazko-

²⁷ Szerzej o przesłance nowości P. Kostański, G. Jyż, w: *Prawo własności...*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, art. 25; M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 439–450.

²⁸ Zob. A. Niewęglowski, w: T. Demendecki i in., *Prawo własności...*, art. 27, Nb 4–6, przytaczający na potwierdzenie takiego rozumienia przesłanki przemysłowej stosowalności decyzję Urzędu Patentowego z dnia 22 kwietnia 2010 r., Sp. 167/07, niepubl., gdzie Urząd stwierdził, iż: „możliwość stosowania rozwiązania odnosi się zasadniczo do aspektu technicznego, przy czym badanie stosowalności nie obejmuje oceny stopnia doskonałości rozwiązania czy jego atrakcyjności na tle stanu techniki. Nie można zarzucić jego braku nawet, gdyby wydawało się, że rozwiązanie jest w ogóle bezwartościowe”.

²⁹ W piśmiennictwie światowym często podważano zasadność posługiwania się przesłanką poziomu wynalazczego, szerzej argumentację prezentuje H. Żakowska-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny...*, s. 164–173.

³⁰ Tak m.in. P. Kostański, G. Jyż, w: *Prawo własności...*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, art. 26, Nb 5.

wi nieoczywistości, gdy jego rozwiązanie w sposób naturalny, oczywisty, logiczny wynika z obecnego stanu techniki, a do jego osiągnięcia nie była konieczna cecha wybitności, której nie należy utożsamiać z geniuszem³¹.

Jednakże nie oznacza to, że projekt wynalazczy nie może bazować, a wręcz wynikać z powszechnie znanych zasad i praw panujących w danej dziedzinie. Tak jak zostało już nadmienione, przy badaniu przesłanki poziomu wynalazczego nie oczekuje się geniuszy, a jedynie – i aż – dowiedzenia, że wynalazek został odkryty dzięki powzięciu czynności, które wyłamują się spoza pewnego szablonu charakterystycznego dla danej nauki, tzn. wykonanie tych czynności lub sposób ich wykonania nie jest oczywisty dla przeciętnego znawcy³².

Wskutek tak rozumianej przesłanki wynalazczości, ustawodawca miał na celu odrzucić te wynalazki i nie obejmować ich kompleksową ochroną wynikającą z prawa patentowego, które co prawda stanowią przejaw nowości, są oryginalne, niemniej ich uzyskanie było naturalną konsekwencją wykorzystania znanego już stanu techniki. Na tym tle rodzi się także wątpliwość, czy zastosowanie znanego stanu techniki w dziedzinie nauki X do wynalazku w dziedzinie Y, w której nie jest on znany, spełnia przesłankę wynalazczości. Wydaje się, iż o ile dziedziny te nie są ze sobą blisko powiązane, wykorzystanie innego stanu techniki, do tej pory nieznanego w dziedzinie Y, spełnia przesłankę nieoczywistości³³.

Na poziom wynalazczy składa się: określenie stanu techniki, charakterystyka i ustalenie modelu przeciętnego znawcy oraz ocena stanu nieoczywistości wynalazku. Badając stan techniki wynalazku, należy sprawdzić, czy na podstawie zebranego zespołu informacji, będących treściowo najbliższym przedmiotowi patentu, przeciętny znawca byłby w stanie uzyskać ten sam rezultat³⁴. Istotnym jest, iż dokonuje się analizy wynalazku pod kątem stanu techniki z dziedzin najbliższych, których zakres jest najbardziej tożsamy³⁵.

Drugim elementem jest ustalenie modelu przeciętnego znawcy. O ile stan techniki można określić jako formalny aspekt badania poziomu wynalazczego, o tyle określenie kim jest i wyznaczenie odpowiedniego znawcy narażone jest na bardzo dużą uznaniowość, a wybór odpowiedniej osoby w ogromnym stopniu zaważa na dalszym

³¹ Wynalazek, aby spełniał przesłankę nieoczywistości, nie musi być genialny. Wprowadzając swego rodzaju gradację poziomu wynalazczego, geniusz byłby jego szczytowym punktem, jednak nie jedynym. Wynalazki genialne można określić także jako przełomowe.

³² Zob. S. Softysiński, w: *System prawa własności intelektualnej*, t. 3, s. 36–39.

³³ Por. tamże, s. 38.

³⁴ Podobnie w wyroku NSA z dnia 3 lipca 2003 r., II SA 724/02, Legalis nr 107076.

³⁵ Tak H. Żakowska-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny...*, s. 175; Ż. Zemła-Pacud, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 8A. *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. Ł. Żelechowski, Warszawa 2022, art. 26, Nb 33.

losie możliwości opatentowania wynalazku. Znacząca to osoba profesjonalnie zajmująca się daną dziedziną, którą można określić także jako specjalistę lub eksperta³⁶.

Natomiast nieoczywistość jest wypadkową dwóch poprzednich elementów. Nieoczywistość to konstatacja, jaka wynika z przeanalizowania przez znawcę wynalazku pod kątem znanego i zebranego stanu techniki. Dokonuje się tego poprzez odpowiedzenie na pytanie, czy znawca mógł uzyskać rozwiązanie wykazane w wynalazku na podstawie jego wiedzy, czy też konieczny był dodatkowy element, tzw. element twórczy, który przesądza o nieoczywistości wynalazku. Prezentowane są dwa sposoby badania nieoczywistości. Pierwszy to test *could-would* – za jego pomocą określa się nie tylko, czy znawca mógł dokonać wynalazku, ale też czy wiedza, którą ma, naprowadza, wskazuje na takie rozwiązanie³⁷. Jednakże koncepcja ta nie jest stosowana na gruncie polskiego prawa patentowego, gdzie bada się wyłącznie samą możliwość uzyskania wyniku tożsamego z wynalazkiem. Nie rozpatruje się, czy stan techniki, tak jak to ma miejsce w teście *could-would*, naprowadza na takowe rozwiązanie, dlatego też należy stwierdzić, iż w polskim systemie badanie poziomu wynalazczego jest bardziej rygorystyczne³⁸.

Treść przesłanki poziomu wynalazczego w odniesieniu do wynalazku biotechnologicznego jest tożsama z wyżej opisanym, lecz konieczne jest jej odpowiednie dostosowanie. Z całą pewnością zaprezentowane rozbieżności omawianej przesłanki na pojedyncze elementy zachowuje swoje zastosowanie. Stąd też badając poziom wynalazczy wynalazku biotechnologicznego, należy rozszerzyć pojęcie znawcy, które literalnie wskazuje na pojedynczą osobę. Bez wątplenia specyfika biotechnologii nakazuje – przy formułowaniu modelu przeciętnego znawcy – kształtować go poprzez połączenie ze sobą osób zajmujących się profesjonalnie danymi dziedzinami (specjalnościami), tak aby ich sumaryczny zakres zainteresowań – w sposób najbliższy – odpowiadał materii, której dotyczy wynalazek³⁹. Umożliwi to uzyskanie najbardziej aktualnego stanu techniki, a zarazem zbadanie rzeczywistej nieoczywistości wynalazku.

Jak już zostało powiedziane, badając nieoczywistość, sprawdza się, czy znawca, znając stan techniki, mógł osiągnąć ten sam rezultat. Również względem wynalazku biotechnologicznego toczyła się dyskusja o zasadność testu *obvious to try* (tzw. oczywiste podjęcie próby), będącego nawiązaniem do testu *could-would*. Zasadność jego zastosowania do wynalazku biotechnologicznego słusznie wzbudza wątpliwości. W wyniku krytyki testu *could-would* wykształcił się test uzasadnionego

³⁶ Zob. M. Jezierska-Zięba, w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. M. Kondrat, Warszawa 2021 [wyd. el. LEX], s. 26, Nb 3.

³⁷ Szerzej test *could-would* opisuje H. Żakowska-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny...*, s. 183–190.

³⁸ M. du Vall, H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 456.

³⁹ H. Żakowska-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny...*, s. 178.

oczekiwania sukcesu⁴⁰. Polega on nie tylko na stwierdzeniu, że podjęcie próby było oczywiste, lecz dodatkowo na przekonaniu, iż przeciętny znawca na bazie znanego mu stanu techniki mógł spodziewać się osiągnięcia konkretnego rezultatu (sukcesu). Niemniej słusznie zauważa się w literaturze, iż oba testy z uwagi na swoją konstrukcję są bardzo płynne i wyznaczenie granicy podczas analizy danego stanu faktycznego jest często niewykonalne. Również wytyczne Europejskiego Urzędu Patentowego w zakresie badania nieoczywistości na gruncie wynalazków biotechnologicznych, wskazując na test uzasadnionego oczekiwania sukcesu, uczulają przed utożsamianiem go z nadzieją na sukces⁴¹, która jest jak najbardziej wskazana w ramach badania poziomu wynalazczego.

Analizując przesłankę wynalazczości przy wynalazku biotechnologicznym, należy szczególnie zwrócić uwagę na specyfikę tej dziedziny, dzięki czemu wykładnia przepisów prawa będzie zdecydowanie bardziej adekwatna. Pozwoli to na precyzyjne zastosowanie wykładni funkcjonalnej, która na gruncie prawa prywatnego pełni szczególną rolę, tym bardziej względem norm prawnych wypełnionych klauzulami generalnymi.

Charakterystyka wynalazku biotechnologicznego różni się z zaprezentowaną wyżej przesłanką nieoczywistości. Wynalazkiem biotechnologicznym, jak wskazuje art. 93² ust. 1 Prawa własności przemysłowej, w jest szczególności:

- 1) materiał biologiczny, który jest wyizolowany ze swojego naturalnego środowiska lub wytworzony sposobem technicznym, nawet jeżeli poprzednio występował w naturze;
- 2) element wyizolowany z ciała ludzkiego lub w inny sposób wytworzony sposobem technicznym, włącznie z sekwencją lub częściową sekwencją genu, nawet jeżeli budowa tego elementu jest identyczna z budową elementu naturalnego;
- 3) wynalazek dotyczący roślin lub zwierząt, jeżeli możliwości techniczne stosowania wynalazku nie ograniczają się do szczególnej odmiany roślin lub rasy zwierząt.

Treść i *de facto* zdefiniowanie zaprezentowanych wyżej przykładów wynalazku biotechnologicznego wskazują, iż wolą ustawodawcy jest objęcie ochroną patentową wynalazków, które cechują się dokonaniem czegoś po raz pierwszy, byciem przełomowym, natomiast nieoczywistość w rozumieniu klasycznym nie jest elementem konstytutywnym wynalazku biotechnologicznego. Takie rozumienie regulacji z art. 93² ust. 1 Prawa własności przemysłowej wzmacnia fakt posłużenia się przez ustawodawcę sformułowaniem „w szczególności”, który podkreśla, że to tego rodzaju wynalazki w pierwszej kolejności mają zostać objęte ochroną patentową. W rezultacie zastosowanie testu

⁴⁰ Genezę testu wyjaśnia H. Żakowska-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny...*, s. 185.

⁴¹ Guidelines for Examination in the European Patent Office z marca 2022 r., Part G, Chapter VII, Section 13 (G.VII.13).

obvious to try wypaczałoby zasadność istnienia wynalazku biotechnologicznego, gdyż efekt podjęcia danych czynności w większości przypadków jest znany już na samym początku, co tylko wzmacnia oczywistość podjęcia próby⁴². Natomiast to nie efekt (skutek) jest najistotniejszym elementem wynalazku biotechnologicznego, a sekwencja czynności, która do niego prowadzi. Specyfika wynalazku biotechnologicznego wskazana przez ustawodawcę nie wymaga skorzystania z nieoczywistego, innowacyjnego stanu techniki⁴³. Główny nacisk kładzie się na pomysł, drogę do uzyskania wynalazku, jej pracochłonność, poziom skomplikowania i złożoności oraz kosztowność⁴⁴, gdyż to na tych polach w zdecydowanej większości ogniskuje się praca wynalazcy. Remedium na przedstawioną problematykę ma być prezentowany już test uzasadnionego oczekiwania sukcesu, który koncentruje się na pomysłowości i niestandardowych połączeniach stanu techniki. Tym samym kluczowe staje się przeświadczenie, iż przeciętny znawca nie mógłby osiągnąć rezultatu, bazując wyłącznie na obecnym stanie wiedzy i utartych schematach postępowania⁴⁵. Test ten z pewnością w zdecydowanie większym stopniu odpowiada realiom wynalazków biotechnologicznych, gdyż odchodzi od klasycznego i sztywnego rozumienia nieoczywistości.

Niemniej wciąż nie uzyskujemy odpowiedzi na pytanie, czy przesłanka poziomu wynalazczego uregulowana w art. 26 Prawa własności przemysłowej jest spójna z ustawową koncepcją wynalazku biotechnologicznego⁴⁶.

Zakończenie

W świetle powyższych analiz i rozważań należy stwierdzić, iż zasadność posługiwania się przesłanką poziomu wynalazczego w odniesieniu do wynalazku biotechnologicznego jest wątpliwa⁴⁷. Wynika to z faktu, iż nieoczywistość, z racji swojej roli, kłóci się z koncepcją wynalazku biotechnologicznego zdefiniowaną przez ustawodawcę w art. 93² ust. 1 Prawa własności przemysłowej.

⁴² Zob. B. Sherman, *Patent Law...*, s. 284; wyrok Sądu Apelacyjnego Stanów Zjednoczonych z dnia 3 kwietnia 2009 r. w sprawie Marek Z. Kubin i Raymond G. Goodwin, nr 2008-1184, pkt B.

⁴³ Decyzja Europejskiego Urzędu Patentowego (EPO) z dnia 31 sierpnia 1990 r., nr sprawy T 0060/89.

⁴⁴ Zob. decyzję EPO z dnia 14 lutego 1989 r., nr sprawy T 0249/88.

⁴⁵ Ź. Zemła-Pacud, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 8A, art. 26, Nb 41.

⁴⁶ Abstrahując niniejszym od przypadków, w których wynalazek biotechnologiczny spełnia przesłankę poziomu wynalazczego. Zob. S. Bavec, P. Raspor, *Patenting Biotechnological Inventions in Europe*, Food Technology and Biotechnology 2002, nr 40 (4), s. 357–358.

⁴⁷ Zob. H. Żakowska-Henzler, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A, s. 461.

Poziom wynalazczy spełnia swoją rolę i funkcję na gruncie „klasycznych wynalazków”, lecz w sytuacji coraz znaczącego rozbudowywania się konkretnych dziedzin nauki (np. takich jak biotechnologia) konieczne jest dokonanie rewizji obecnych regulacji, tak aby nie powstrzymywały one ich postępu. Prowadzić to będzie do podważenia zasadności badania wynalazku pod względem nieoczywistości – w obecnym rozumieniu – w coraz większej liczbie dziedzin i gałęzi nauki, przykładowo w szeroko rozumianej informatyce ze szczególnym uwzględnieniem sztucznej inteligencji.

Konieczność wykazania nieoczywistości w ogólności rozmią się z praktyką badań z dziedziny biotechnologii, w której często ostateczny efekt jest od razu znany. Badania skupiają się na wykryciu procesu, który w sposób powtarzalny pozwoli do niego dotrzeć. W takim przypadku trudno wykazać nieoczywistość wynalazku, a zarazem nie sposób twierdzić, iż wynalazek ten nie powinien zostać objęty ochroną patentową, gdyż art. 93² ust. 1 pkt 1 Prawa własności przemysłowej w szczególności wskazuje na tego rodzaju wynalazki jako mogące być objęte prawem patentowym.

Pewnym rozwiązaniem przedstawionego problemu jest stosowanie testu uzasadnionego oczekiwania sukcesu – niemniej jest to wyłącznie półśrodek, który co prawda stara się uwzględnić charakterystykę wynalazku biotechnologicznego, jednak z uwagi na swoją nieprecyzyjność i płynność stanowi również pewne zagrożenie dla patentowania wynalazków biotechnologicznych. Jednakże to nie w tym tkwi największy problem, gdyż kwestia nieprecyzyjności, elastyczności, jak zostało to już powiedziane, jest w pewnym stopniu istotą prawa patentowego. *Clou* tego zagadnienia polega na tym – uznając nawet, że obecnie nie ma lepszego rozwiązania tej problematyki niż przyjęcie testu uzasadnionego oczekiwania sukcesu – iż test ten nie znajduje swojego źródła w regulacji ustawowej, a jest wyłącznie wytworem judykatury amerykańskiej, który został przyjęty przez Europejski Urząd Patentowy.

Konstatacja ta jest o tyle istotna, że wskazuje na znaczny rozdźwięk regulacji wynalazku biotechnologicznego w ustawie Prawo własności przemysłowej. Pewnym rozwiązaniem obecnego stanu prawnego jest przededefiniowanie przez doktrynę przesłanki poziomu wynalazczego, idąc za Europejskim Urzędem Patentowym, który ją liberalizuje i odchodzi od powiązania z nieoczywistością na rzecz szeroko rozumianego wysiłku, jaki wynalazca musiał włożyć w wynalazek. Niemniej upowszechnienie tej koncepcji byłoby bardzo czasochłonne, a niestety nie determinuje konieczności zastosowania się do niej polskiego Urzędu Patentowego.

Konieczna zatem wydaje się interwencja ustawodawcy. Ugruntowanie w doktrynie konkretnych stanowisk wymaga czasu, a tym bardziej dostosowanie się do nich Urzędu Patentowego. Opieszałość przy podjęciu stosownych kroków nowelizujących ustawę, szczególnie w zakresie wyeliminowania lub dostosowania przesłanki

wynalazczości, może w sposób bardzo negatywny wpływać na rozwój polskiej biotechnologii, a w niektórych wąskich specjalizacjach wręcz ją hamować.

Reasumując, wymaga pozytywnej oceny wprowadzenie do polskiego systemu prawnego koncepcji wynalazku biotechnologicznego, umożliwiającej rozwój tak ważnej dziedziny nauki, jaką jest biotechnologia. Niemniej regulacja ta wzbudza zastrzeżenia, dlatego postuluje się jej odpowiednie dostosowania, tak aby była zgodna z naturą wynalazku biotechnologicznego.

Bibliografia

- Bavec S., Raspor P., *Patenting Biotechnological Inventions in Europe*, Food Technology and Biotechnology 2002, nr 40 (4).
- Boyd K.I., *Nonobviousness and the Biotechnology Industry: A Proposal for a Doctrine of Economic Nonobviousness*, Berkeley Technology Law Journal 1997, t. 12, nr 2.
- Crespi R.S., *Biotechnological Inventions and the Patent Law: Outstanding Issues*, Biotechnology and Genetic Engineering Reviews 1993, t. 11, nr 1.
- Demaine L.J., Fellmeth A.X., *Reinventing the Double Helix: A Novel and Nonobvious Reconceptualization of the Biotechnology Patent*, Stanford Law Review 2002, t. 55, nr 2.
- Drahos P., *Patent Reform for Innovation and Risk Management: A Separation of Powers Approach*, KEStudies 2007, t. 1.
- Giugni D., Giugni V., *Intellectual Property: A Powerful Tool to Develop Biotech Research*, Microbial Biotechnology 2010, t. 3 (5).
- Grzybowski S., w: *System Prawa Cywilnego*, t. 1. Część ogólna, red. S. Grzybowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985.
- Jeziarska-Zięba M., w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. M. Kondrat, Warszawa 2021 [wyd. el. LEX].
- Kostański P., Jyż G., w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, Warszawa 2020 [wyd. el. Legalis].
- Kostański P., Salamonowicz M., w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, Warszawa 2020 [wyd. el. Legalis].
- Niewęglowski A., w: T. Demendecki i in., *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. Warszawa 2015 [wyd. el. LEX].
- Sherman B., *Patent Law in a Time of Change: Non-Obviousness and Biotechnology*, Oxford Journal of Legal Studies 1990, t. 10, nr 2.
- Sołtysiński S., w: *System prawa własności intelektualnej*, t. 3. Prawo wynalazcze, red. J. Szwaja, A. Szajkowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1990.
- du Vall M., Żakowska-Henzler H., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14A. Prawo własności przemysłowej, red. R. Skubisz, Warszawa 2017 [wyd. el. Legalis].
- Zemła-Pacud Ź., w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 8A. Komentarz. Prawo własności przemysłowej, red. Ł. Żelechowski, Warszawa 2022.
- Żakowska-Henzler H., *Wynalazek biotechnologiczny – przedmiot patentu*, Warszawa 2006.

Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2021 r., I KZP 5/21

Gloss to the resolution of the Supreme Court of 9 November 2021, I KZP 5/21

Комментарий к постановлению Верховного Суда от 9 ноября 2021 года, I KZP 5/21

Науковий коментар до постанови Верховного Суду від 9 листопада 2021 р., I KZP 5/21

MAREK SMARZEWSKI

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: marek.smarzewski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0910-9128>

Streszczenie: W komentowanej uchwale Sąd Najwyższy stwierdził, że nie popełnia przestępstwa z art. 233 § 1a Kodeksu karnego świadek, który składa fałszywe zeznanie z obawy przed groźącą mu odpowiedzialnością karną, jeżeli – realizując prawo do obrony – zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, nie wyczerpując jednocześnie swoim zachowaniem znamion czynu zabronionego określonego w innym przepisie ustawy. W doktrynie i w orzecznictwie słusznie przyjmuje się, że prawo do obrony to prawo do obrony człowieka, a nie jego statusu w postępowaniu karnym. Prawo to obejmuje zatem nie tylko wyjaśnienia, lecz także zeznania składane przez oskarżonego w toku postępowania. Podejście do art. 233 § 1a K.k., zgodne z tezą wyrażoną w uchwale, urealnia prawo sprawcy czynu zabronionego do obrony, chroniąc go przed samooskarżeniem również jako świadka.

Słowa kluczowe: prawo do obrony, osoba podejrzana, świadek, fałszywe zeznanie, odpowiedzialność karna, prawo do milczenia, *nemo se ipsum accusare tenetur*

Summary: In the resolution concerned, the Supreme Court stated that a witness giving false testimony out of fear of criminal liability does not commit an offence under Article 233 § 1a of the Penal Code, if, in the exercise of their right of defence, they give false testimony or conceal the truth without if, at the same time, their conduct does not have the qualities of an offence, as specified in another provision of the Act. It is rightly accepted in the doctrine and judicial decisions that the right to defence is the right to defend a person rather than their status in criminal proceedings. This right therefore extends not only to justifications but also to statements made by the accused in the course of the proceedings. An interpretation of the Article 233 § 1a of the Penal Code, consistent with the thesis expressed in the resolution, makes the right to defence of the perpetrator of a prohibited act more realistic, protecting them against self-incrimination also as a witness.

Key words: right to defence, suspect, witness, false testimony, criminal liability, right to silence, *nemo se ipsum accusare tenetur*

Резюме: В комментируемом постановлении Верховный Суд указал, что свидетель, дающий ложные показания из-за страха перед уголовной ответственностью, не совершает преступления, предусмотренного статьей 233 § 1a Уголовного кодекса, если – при осуществлении своего права на защиту – он дает ложные показания или скрывает правду, не исчерпывая в то же время своим поведением элементов запрещенного деяния, указанного в другом положении Закона. Доктрина и судебная практика справедливо исходят из того, что право на защиту – это право защищать человека, а не его статус в уголовном судопроизводстве. Таким образом, это право включает не только объяснения, но и показания, данные обвиняемым в ходе судебного разбирательства. Подход к статье 233 § 1a Уголовного кодекса, соответствующий тезису, выраженному в постановлении, делает более реальным право на защиту лица, совершившего преступное деяние, защищая его от самообвинения также в качестве свидетеля.

Ключевые слова: право на защиту, подозреваемый, свидетель, ложные показания, уголовная ответственность, право хранить молчание, *nemo se ipsum accusare tenetur*

Резюме: У коментованій постанові Верховний Суд зазначив, що не вчиняє злочину передбаченого в ст. 233 § 1а Кримінального кодексу свідок, який дає неправдиві показання через побоювання кримінальної відповідальності, якщо – під час реалізації права на захист – дає неправдиві свідчення або приховує істину, не вичерпуючи ознак забороненої дії, визначеної іншою статтею закону. В доктрині та судовій практиці зазначається, що право на захист – це право на захист особи, а не її статус у кримінальному процесі. Отже, це право поширюється не лише на пояснення, а й на свідчення обвинувачених у ході провадження. Підхід до ст. 233 § 1а Кримінального кодексу, у відповідності з тезою викладеною в постанові, воно реалізує право виконавця забороненої дії на захист, захищаючи його від самозвинувачення також як свідка.

Ключові слова: право на захист, підозрюваний, свідок, неправдиві свідчення, кримінальна відповідальність, право мовчати, *nemo se ipsum accusare tenetur*

Teza uchwały: Nie popełnia przestępstwa z art. 233 § 1a k.k. świadek składający fałszywe zeznanie z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną, jeśli – realizując prawo do obrony – zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, nie wyczerpując jednocześnie swoim zachowaniem znamion czynu zabronionego określonego w innym przepisie ustawy.

Wstęp

Głosowana uchwała rozstrzyga wątpliwości dotyczące kwestii możliwości poniesienia odpowiedzialności przez świadka za składanie fałszywych zeznań z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną. W orzeczeniu tym Sąd Najwyższy podjął się rozwiązania problemu, dotyczącego zwłaszcza określenia granic prawa osoby podejrzanej do obrony w perspektywie dodanego ustawą z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw¹ art. 233 § 1a Kodeksu karnego², wprowadzającego uprzywilejowany typ przestępstwa składania fałszywych zeznań, a kryminalizującego złożenie zeznania, mającego służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, w którym świadek zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę ze względu na obawę przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu lub jego najbliższymi.

Dokonanie wiążącej interpretacji przez Sąd Najwyższy należy uznać za istotne, z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia, gdyż wyznacza abstrakcyjny wzorzec granic prawa osoby podejrzanej do obrony, zgodnie z którym funkcjonuje ono w zakresie podyktowanym koniecznością zapewnienia gwarancji wolności od

¹ Dz. U. z 2016 r. poz. 437 (dalej: K.p.k.).

² Dalej: K.k.

samooskarżenia. Trzeba podkreślić, że Sąd Najwyższy zważył na istotę prawa do obrony, nie sprowadzając go w odniesieniu do osoby podejrzanej do przeprowadzenia oceny z perspektywy zagwarantowania jej wyłącznie prawa do milczenia.

1. Rozbieżności orzecznicze i doktrynalne dotyczące odpowiedzialności świadka za złożenie fałszywych zeznań z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną w związku z wprowadzeniem art. 233 § 1a K.k.

Kwestia odpowiedzialności karnej sprawcy czynu zabronionego za złożenie fałszywych zeznań z obawy przed odpowiedzialnością karną była problematyczna i stanowiła przedmiot rozstrzygnięć w orzecznictwie Sądu Najwyższego jeszcze przed wprowadzeniem art. 233 § 1a K.k. Zagadnienie to było analizowane na tle art. 233 § 1 K.k. i wcześniejszych przepisów penalizujących składanie fałszywych zeznań, w tym m.in. art. 247 § 1 Kodeksu karnego z dnia 19 kwietnia 1969 r.³ Na gruncie tej ostatniej regulacji wypowiedział się Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 20 czerwca 1991 r., uznając, że nie jest dopuszczalne skazanie sprawcy fałszywych zeznań, jeżeli w postępowaniu, w którym występował jako oskarżony, złożył je uprzednio w charakterze świadka co do okoliczności związanych z zarzucanym mu czynem⁴.

W świetle art. 42 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁵ prawo do obrony obejmuje zakresem podmiotowym także osobę podejrzaną. Wskazany przepis nie warunkuje możliwości korzystania z prawa do obrony od uzyskania statusu biernej strony postępowania karnego⁶. Takie podejście znalazło swoje rozwinięcie w szczególności w uchwałach Sądu Najwyższego z dnia 26 kwietnia 2007 r.⁷ i z dnia 20 września 2007 r.⁸ Było to związane z uznaniem, że zasada *nemo se ipsum accusare tenetur* znajduje zastosowanie również do osoby podejrzanej przesłuchanej w charakterze świadka i to już od momentu popełnienia czynu. Jak trafnie podkreślił Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 22 września 2008 r., w takim

³ Dz. U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.

⁴ Uchwała SN z dnia 20 czerwca 1991 r., I KZP 12/19, LEX nr 20459.

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. (dalej: Konstytucja RP).

⁶ Zob. A. Sakowicz, *Prawo do milczenia w polskim procesie karnym*, Białystok 2019, s. 239–240.

⁷ Uchwała SN z dnia 26 kwietnia 2007 r., I KZP 4/07, Legalis nr 82060.

⁸ Uchwała SN z dnia 20 września 2007 r., I KZP 26/07, Legalis nr 87069.

przypadku składanie nieprawdziwych zeznań, choćby umyślne, następuje w granicach realizacji przysługującego danej osobie prawa do obrony⁹.

Zgodnie z tezą uchwały z dnia 26 kwietnia 2007 r. nie ponosiła odpowiedzialności karnej na podstawie art. 233 § 1 K.k. osoba, którą przesłuchano w charakterze świadka wbrew wynikającemu z art. 313 § 1 Kp.k. nakazowi przesłuchania jej jako podejrzanego. Uznano, że prawo do obrony przysługuje osobie podejrzanej, kiedy postępowanie toczy się w fazie *in rem*. Pozostała zatem do rozstrzygnięcia istotna wątpliwość, a mianowicie, czy odpowiedzialność karną za składanie fałszywych zeznań może ponieść faktyczny sprawca, którego organy procesowe nie podejrzewają jeszcze o popełnienie czynu zabronionego. Rozwiązanie tego problemu przedstawiono w uchwale z dnia 20 września 2007 r., w której stwierdzono, że nie popełnia przestępstwa składania fałszywych zeznań ten, kto umyślnie składa nieprawdziwe zeznania dotyczące okoliczności mających znaczenie dla realizacji jego prawa do obrony. Beneficjenta prawa do obrony zidentyfikowano nie tylko w osobie faktycznie podejrzanej, lecz także w potencjalnym podejrzanym, od momentu popełnienia czynu.

Znamienne jest, że w związku z przyjęciem w art. 233 § 1a K.k. nowego uprzywilejowanego typu czynu zabronionego składania fałszywych zeznań, w doktrynie przeważało przeświadczenie, że wraz z jego dodaniem zdezaktualizowała się linia orzecznicza dotycząca analizowanego zagadnienia¹⁰. Takie zapatrywania znajdowały swoje podstawy w literalnej wykładni art. 233 § 1a K.k. Dodatkowej argumentacji dla podejścia, zgodnie z którym znamiona określonego typu czynu zabronionego wyczerpuje osoba podejrzana, składając fałszywe zeznania z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jej lub osobie dla niej najbliższej, dostarczało uzasadnienie projektu ustawy, wprowadzającej przywołany przepis. W uzasadnieniu wyraźnie podkreślono, że art. 233 § 1a K.k. penalizuje zachowanie świadka, polegające na świadomym składaniu fałszywych zeznań i wprowadzaniu w błąd organu

⁹ Postanowienie SN z dnia 22 września 2008 r., IV KK 241/08, Legalis nr 118119.

¹⁰ Zob. m.in. A. Herzog, *Komentarz do art. 233 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, 2021 [baza danych Legalis], Nb 48–49; M. Mozgawa, *Komentarz do art. 233 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, 2021 [wyd. el. LEX], teza 5; L. Tyszkiewicz, *Komentarz do art. 233 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016, s. 1402; K. Wiak, *Komentarz do art. 233 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, 2021 [baza danych Legalis], Nb 13; W. Zalewski, *Komentarz do art. 233 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2. *Komentarz do art. 222–316*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, 2017 [baza danych Legalis], Nb 4; I. Zgoliński, *Komentarz do art. 233 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzošek, 2020 [wyd. el. LEX], teza 3.

procesowego, pomimo uprzedniego pouczenia go o prawie do odmowy składania zeznań lub odpowiedzi na pytania¹¹.

Nie było jednak ogólnej aprobaty dla tezy o oddziaływaniu art. 233 § 1a K.k., zgodnie z założeniami wprowadzenia uprzywilejowanego typu przestępstwa składania fałszywych zeznań oraz z wykładnią dokonywaną w zw. z art. 233 § 1 i art. 233 § 3 K.k. Jej przyjęcie prowadziłoby do przyzwolenia na ograniczanie prawa osoby podejrzanej, czy też faktycznego sprawcy do niedostarczania przeciwko sobie żadnych zeznań, które mogłyby następnie zostać wykorzystane w postępowaniu karnym. Takie twierdzenie wydaje się uzasadnione, nawet pomimo braku możliwości dowodowego spożytkowania zeznań osoby, która następnie w danym postępowaniu będzie występowała w roli strony biernej. Nie ma bowiem wątpliwości, że w trakcie przesłuchania w charakterze świadka może ona być postawiona w sytuacji, w której z obawy przed odpowiedzialnością karną dostarczy informacji mogących w dalszej perspektywie wpływać na postępowanie. Organy procesowe mogą zatem uzyskać od danej osoby – faktycznie pozbawionej możliwości realizacji obrony gwarantowanej przez prawo karne procesowe, Konstytucję RP i normy z zakresu prawa międzynarodowego – treści ją obciążające, mogące wyznaczać kierunek końcowego rozstrzygnięcia. Taki stan rzeczy nie tylko nie gwarantuje realizacji prawa do milczenia, a więc jest sprzeczny z art. 6 ust. 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (EKPCz)¹², lecz pozostaje przy tym w opozycji do art. 42 ust. 2 Konstytucji RP. Co do zasady, słusznie zatem podnosi się, że art. 233 § 1a K.k. jest pusty w zakresie, w jakim przewiduje odpowiedzialność karną świadka za składanie fałszywych zeznań lub zatajenie prawdy z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną¹³. Prawo do obrony obejmuje nie tylko wyjaśnienia, ale również zeznania składane przez oskarżonego w toku postępowania, w szczególności w sytuacji, gdy na wczesnym etapie postępowania, kiedy nie posiada on jeszcze charakteru strony biernej, może być celowo przesłuchany jako świadek pod rygorem odpowiedzialności karnej. Prawa do milczenia nie zapewnia art. 183 § 1 K.p.k. Wskazany przepis przewiduje możliwość odmowy udzielenia odpowiedzi na poszczególne pytania, co następuje przeciez

¹¹ Zob. <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/0DCDFBC92E81FB4CC1257F47004B0C7D/%24File/207-uzasa.dnienie.docx>, s. 21 [dostęp: 8.01.2022 r.].

¹² Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.

¹³ A. Wojtaszczyk, W. Wróbel, W. Zontek, w: *System Prawa Karnego*, t. 8. *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2018, s. 695–696.

dopiero po fazie swobodnej wypowiedzi¹⁴. Tym samym uzasadnione było uznać, że w dalszym ciągu aktualne pozostawało stanowisko wyrażone w tezie uchwały Sądu Najwyższego z dnia 26 kwietnia 2007 r. Wprowadzenie do art. 233 § 1a K.k. uprzywilejowanego typu czynu zabronionego nie zdeprecjonowało słusznego założenia, zgodnie z którym nie ponosi odpowiedzialności karnej z art. 233 K.k. osoba, która została bezpodstawnie przesłuchana w charakterze świadka wbrew wynikającemu z art. 313 § 1 K.p.k. nakazowi jej przesłuchania jako podejrzanego. Wówczas dochodzi bowiem do naruszenia lub świadomego nadużycia prawa celem przesłuchania faktycznie podejrzanego, któremu należałoby przedstawić zarzuty, pod rygorem odpowiedzialności karnej z art. 233 § 1a K.k. Zatem już przed wydaniem głosowanej uchwały nie powinno budzić wątpliwości, że w omawianym przypadku nie dochodzi do realizacji znamion typu czynu z art. 233 § 1a K.k., gdyż w takim układzie osoba podejrzana występuje w charakterze świadka jedynie funkcjonalnie, w istocie zaś jest faktycznie podejrzana i należałoby jej przedstawić zarzuty, przesłuchując ją jako podejrzanego. Stąd też składane przez nią depozycje stanowią zeznania jedynie w sensie procesowym, nie materialnym¹⁵.

Przedstawienie tła dla określenia zakresu oddziaływania art. 233 § 1a K.k. wydaje się szczególnie doniosłe, gdyż stanowi ono istotny punkt odniesienia w uzasadnieniu uchwały Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2021 r., jak również z tego powodu, że wprowadzenie nowego typu czynu zabronionego poskutkowało diametralną rozbieżnością w analizowanym zakresie w orzecznictwie Sądu Najwyższego.

W postanowieniu z dnia 15 stycznia 2020 r.¹⁶ Sąd Najwyższy uznał, że wraz z wprowadzeniem nowego uprzywilejowanego typu przestępstwa z art. 233 § 1a K.k., doszło do zdeaktualizowania się wyrażanego wcześniej w judykaturze stanowiska o braku odpowiedzialności sprawcy składającego fałszywe depozycje dotyczące okoliczności, mających znaczenie dla realizacji jego prawa do obrony. Sąd Najwyższy argumentował, że uregulowanie typu uprzywilejowanego w art. 233 § 1a K.k. wyłączyło możliwość zakwalifikowania zeznań świadka-sprawcy do kategorii działania w okolicznościach wyłączających bezprawność. Jednocześnie, w nawiązaniu do regulacji art. 233 § 3 K.k., wyraźnie zaznaczono, że odpowiedzialność za czyn

¹⁴ Zob. A. Lach, *Glosa do uchwały SN z dnia 20 września 2007 r., I KZP 26.07*, LEX nr 83583; M. Smarzewski, *The Right to Defence in Poland. Remarks on the Latest Amendments of the Code of Criminal Procedure from the European Perspective*, *Review of European and Comparative Law* 2020, t. 41, nr 2, s. 98–99.

¹⁵ M. Smarzewski, *Granice prawa osoby podejrzanego do obrony w kontekście art. 233 § 1a k.k.*, w: *Ewolucja polskiego wymiaru sprawiedliwości w latach 2013–2018 w świetle standardów rzetelnego procesu*, red. C. Kulesza, A. Sakowicz, Białystok 2019, s. 545.

¹⁶ Postanowienie SN z dnia 15 stycznia 2020 r., I KZP 10/19, Legalis nr 2272428.

określony we wskazanym przepisie pozostaje uzależniona od uprzedzenia zeznającego o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań przewidzianej na podstawie tego przepisu oraz o przysługującym na zasadzie art. 183 § 1 K.p.k. prawie do uchylenia się od odpowiedzi na poszczególne pytania z uwagi na grożącą mu odpowiedzialność karną.

Należy nadmienić, że do uzasadnienia postanowienia zgłoszone zostało *votum separatum*. W pisemnych motywach zdania odrębnego zauważono, że to od organów państwa zależnym pozostaje to, w jakim charakterze dojdzie do przesłuchania osoby, która jest podejrzewana o popełnienie przestępstwa. Stąd też, w zależności od decyzji organu, może ona zostać pozbawiona gwarancji wynikających z zasady *nemo se ipsum accusare tenetur*, w sytuacji gdy z jej perspektywy, składając fałszywe zeznania, czyni to w sytuacji identycznej, jakby wyjaśniała, gdyż korzysta z przysługującego jej prawa do obrony i próbuje nie narazić się na odpowiedzialność karną grożącą jej samej. W tym kontekście istniało – jak słusznie podkreślono w uzasadnieniu zdania odrębnego – zagrożenie funkcjonowania praktyki szerokiego, przesiewowego przesłuchiwanie potencjalnych sprawców w charakterze świadków. To zaś, w przypadku pozostawienia zakresowo wąskiej możliwości skorzystania z prawa do milczenia, niewątpliwie skutkowałoby ograniczeniem prawa do obrony. Finałnie zaakcentowano zasadność kontroli konstytucyjności art. 233 § 1a K.k. oraz dokonania oceny art. 233 § 1a K.k. w poszerzonym składzie Sądu Najwyższego.

Diametralnie odmienne wnioski płyną z postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 2020 r.¹⁷ Otóż, przede wszystkim, Sąd Najwyższy uznał, że nie popełnia przestępstwa z art. 233 § 1a K.k. osoba przesłuchiwana w charakterze świadka, gdy składa fałszywe zeznania z obawy przed grożącą jej odpowiedzialnością karną, w granicach własnej odpowiedzialności karnej. Precyzując swoje stanowisko, Sąd Najwyższy stwierdził, że dopuszczalne jest pociągnięcie do odpowiedzialności za czyn z art. 233 § 1a K.k. osoby, która z obawy o narażenie samej siebie na odpowiedzialność karną przesłuchiwana jest w charakterze świadka i zeznaje nieprawdę, wyłącznie w zakresie złożenia przez nią takich zeznań, których treść zawiera pomówienie innej osoby lub nieprawdziwe okoliczności niezwiązane ze sprawstwem czynu i potencjalną własną odpowiedzialnością karną przesłuchiwanego.

W uzasadnieniu podkreślono, że art. 233 § 1a K.k. nie narusza prawa do obrony i umożliwia realizację prawa do milczenia tylko przy takim rozumieniu przepisu, zgodnie z którym wyłączona jest możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności osoby składającej nieprawdziwe zeznania z obawy o samooskarżenie i w granicach własnego czynu, przy założeniu, że jednocześnie nie pomawia ona fałszywie

¹⁷ Postanowienie SN z dnia 10 grudnia 2020 r., I KK 58/19, Legalis nr 2555261.

innej osoby. Nadto Sąd Najwyższy zaakcentował istotną kwestię, pojawiającą się uprzednio w rozważaniach dotyczących wykładni i zakresu oddziaływania art. 233 § 1a K.k. przez pryzmat *ratio legis*, wynikającego z podnoszonej zasadności interpretacji wymienionego przepisu z perspektywy motywów jego wprowadzenia oraz z zastosowaniem reguł wykładni językowej, słusznie wskazując, że takie podejście daje rezultat sprzeczny z wynikiem otrzymanym po przeprowadzeniu procesu wykładniczego w ujęciu systemowym, funkcjonalnym, a ponadto prokonstytucyjnym. Wola ustawodawcy, czy też projektodawcy, nie może bowiem przeważać nad wolą ustrojodawcy i prowadzić do ograniczenia konstytucyjnego prawa do obrony – w ramach gwarancji wyznaczonych regułą *nemo se ipsum accusare tenetur* – przesłuchiwanego w charakterze świadka sprawcy czynu zabronionego.

W związku z rozbieżnościami zidentyfikowanymi, przede wszystkim na tle przywołanych postanowień, wydanych po 15 kwietnia 2016 r., w nawiązaniu do wykładni i stosowania art. 233 § 1a K.k., w tym również zważywszy na potrzebę wyjaśnienia sytuacji prawnej osób przesłuchiwanym w charakterze świadka w jawiących się na tym tle konfiguracjach, Prezes Sądu Najwyższego we wniosku z dnia 14 lipca 2021 r., przedstawionym na podstawie art. 83 § 1 ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym¹⁸, wystąpił o rozstrzygnięcie przez skład siedmiu sędziów Sądu Najwyższego następująco ujętego zagadnienia prawnego: „Czy prawo do obrony, określone w art. 42 ust. 2 Konstytucji RP w zw. z art. 6 k.p.k. dopuszcza możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za przestępstwo określone w art. 233 § 1a k.k. przesłuchiwanego w charakterze świadka sprawcy czynu zabronionego, który w obawie przed grożącą mu odpowiedzialnością karną złożył fałszywe zeznania?”

Odnosząc się do tak sformułowanego pytania prawnego, w stanowisku Prokuratury Krajowej wniesiono o podjęcie następującej uchwały: „prawo do obrony, określone w art. 42 ust. 2 Konstytucji RP w zw. z art. 6 k.p.k. dopuszcza możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za przestępstwo określone w art. 233 § 1a k.k. przesłuchiwanego w charakterze świadka sprawcy czynu zabronionego, który w obawie przed grożącą mu odpowiedzialnością karną złożył fałszywe zeznanie”. Uzasadniając wyrażony pogląd, wskazano, że prawo do obrony nie jest wartością bezwzględna i doznaje ograniczeń zarówno natury prawnej, jak i faktycznej, a zasadność ich wprowadzenia winna być oceniana przez pryzmat, wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, zasady proporcjonalności. Zwrócono uwagę, że ustawodawca rozstrzygnął kolizję między dobrem wymiaru sprawiedliwości a prawem do obrony na rzecz tego pierwszego. Podkreślono jednocześnie, że w analizowanym zakresie

¹⁸ Tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1904.

prawo do obrony jest dostatecznie zagwarantowane przez możliwość skorzystania z prawa do milczenia, odwołując się do uprawnień przewidzianych przepisami prawa karnego procesowego. Jednocześnie stwierdzono, że zasada *nemo se ipsum accusare tenetur* może być rozmaicie interpretowana i nie musi mieć charakteru bezwzględnego, a prawo do obrony nie może być wykonywane w taki sposób, aby prowadziło do unicestwienia fundamentalnego celu procesu, sprowadzającego się do osiągnięcia stanu sprawiedliwości materialnej.

2. Uzasadnienie uchwały na tle dotychczasowego orzecznictwa

Przystępując do oceny przedstawionego zagadnienia prawnego, Sąd Najwyższy słusznie podkreślił, że zaprezentowane w treści wniosku Prezesa Sądu Najwyższego rozbieżności w podejściu do regulacji art. 233 § 1a K.k. są doniosłe i nie wynikają jedynie z odmiennego stosowania prawa, lecz także z jego różnej wykładni.

Sąd Najwyższy, uzasadniając tezę zawartą w sentencji uchwały, w pierwszej kolejności przeprowadził analizę dotyczącą kluczowego orzecznictwa, odnoszącego się do możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności z art. 233 § 1a K.k. sprawcy czynu, składającego jako świadek fałszywe zeznania z uwagi na obawę przed groźącą mu odpowiedzialnością karną. Odwołał się do przywołanych już uchwał z dnia 20 czerwca 1991 r. (I KZP 12/19) i z dnia 20 września 2007 r. (I KZP 26/07). Przede wszystkim w odniesieniu do tego ostatniego judykatu słusznie zważył, że zakres zastosowania zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* jest szerszy niż gwarancje oskarżonego, gdyż chroni każdego uczestnika postępowania karnego zobowiązanego do składania oświadczeń procesowych, który w razie ujawnienia przestępstwa mógłby być narażony na poniesienie odpowiedzialności karnej. Podkreślił, że art. 183 § 1 K.p.k. nie gwarantuje faktycznemu sprawcy pełnej realizacji prawa do obrony i stawia go przed dylematem, czy odmówić odpowiedzi na pytanie, zwracając uwagę organu procesowego na okoliczności, o których nie chciałby wspominać czy zeznawać, narażając się na odpowiedzialność karną.

Co znamienne, Sąd Najwyższy podejmując głosowaną uchwałę, potwierdził aktualność linii orzeczniczej utrwalonej na tle dawnego stanu prawnego, w tym zwłaszcza ukształtowanej uchwałą z dnia 20 września 2007 r., odnoszącą się do realizacji prawa do obrony przez składającego zeznania sprawcę. W istocie, takie zapatrywanie stanowi przejaw prokonstytucyjnego i gwarancyjnego podejścia do określenia granic prawa do obrony w kontekście typu czynu zabronionego z art. 233 § 1a K.k.

Uzasadnienie głosowanej uchwały w znacznej mierze odnosi się do twierdzeń ujętych w pozostającym w opozycji do tezy zawartej w jej treści postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 15 stycznia 2020 r. (I KZP 10/19). Z tego też względu konieczne jest nawiązanie w szczególności do tych rozważań, które przesądzają o słuszności twierdzenia o braku zdezaktualizowania się orzecznictwa Sądu Najwyższego, odnoszącego się – jeszcze na gruncie art. 233 § 1 K.k., przed 15 kwietnia 2016 r. – do kwestii odpowiedzialności faktycznego sprawcy czynu zabronionego za fałszywe zeznania złożone w toku tego postępowania w charakterze świadka, w granicach realizacji przez niego prawa do obrony, i trafnie deprecjonują argumentację zaprezentowaną w wymienionym postanowieniu i w poglądach części przedstawicieli doktryny.

Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 15 stycznia 2020 r., uznając, że zachowanie sprawcy składającego fałszywe zeznania w obawie przed grożącą mu odpowiedzialnością karną wyczerpuje znamiona uprzywilejowanego typu przestępstwa ujętego w art. 233 § 1a K.k., powołał się zarówno na przywołane już poglądy funkcjonujące w tym przedmiocie w literaturze, jak i na *ratio legis* wyrażone w uzasadnieniu projektu ustawy, na mocy której wprowadzono wskazaną regulację. W tym kontekście Sąd Najwyższy trafnie dostrzegł w głosowanej uchwale, że wola projektodawcy nie stanowi wiążącego kontekstu wykładniczego dla przepisów. Znaczenie art. 233 § 1a K.k. może być odczytywane dopiero w ogólnym otoczeniu normatywnym. Należy zważyć, że art. 233 § 1a K.k., w zakresie, w jakim ogranicza prawo faktycznego sprawcy do obrony, nie tylko nie wpisuje się w standard wyznaczony na tle art. 6 ust. 1 EKPCz, lecz także pozostaje niezgodny z art. 42 ust. 2 Konstytucji RP.

Przepisy art. 182 K.p.k. i art. 183 K.p.k. oraz art. 233 § 3 K.k. nie spełniają w wystarczającym stopniu konstytucyjnego i konwencyjnego standardu nawet w ramach prawa do milczenia, jeżeli w praktyce sprowadzają się jedynie do możliwości uchylenia się od odpowiedzi na poszczególne pytania. Odczytując art. 42 ust. 2 Konstytucji RP w zw. z art. 6 ust. 1 EKPCz, za zasadne trzeba uznać twierdzenie, zgodnie z którym prawo do milczenia przysługuje nie tylko osobie, która posiada status biernej strony postępowania, ale i odnosi się do faktycznie podejrzanego. Prawo do milczenia nie stanowi jedynie atrybutu podejrzanego czy oskarżonego, lecz przysługuje również osobom znajdującym się w sytuacji prawnej wskazującej na realne ryzyko postawienia zarzutu popełnienia przestępstwa, wobec których użyto przymusu prawnego w celu uzyskania od nich informacji, które mogą być następnie wykorzystane w postępowaniu karnym¹⁹.

¹⁹ Zob. w tym kontekście: W. Jasiński, *Prawo do nieobciążania się w procesie karnym w świetle standardów strasburskich*, Prokuratura i Prawo 2015, nr 7–8, s. 15–17; M. Wąsek-Wiaderek, „*Nemo se ipsum*”

Jeżeli zatem z art. 183 § 1 K.p.k. wynika uprawnienie osoby podejrzanej jedynie do uchylenia się od odpowiedzi na poszczególne pytania, to taki stan rzeczy należy poczytywać w kategorii fikcji prawa do obrony. Podmiot ten nie posiada bowiem wówczas pełni prawa do milczenia, w świetle reguły *nemo tenetur*, w sytuacji gdy jest zmuszony do zeznawania w ramach pierwszej fazy przesłuchania. Uzasadnione jest więc sformułowanie tezy, że w analizowanym zakresie, na tle normatywnym art. 233 § 1a K.k., zachodzi niezgodność z art. 7 ust. 1 i 2 w zw. z art. 2 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/343 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym²⁰. W świetle art. 183 § 1 K.p.k. nie zapewnia się bowiem osobom podejrzanym przesłuchiwanym w charakterze świadków prawa do milczenia w całej rozciągłości, analogicznie do możliwości odmowy składania wyjaśnień²¹.

W głosowanej uchwale Sąd Najwyższy słusznie obalił argument podnoszony w postanowieniu z dnia 15 stycznia 2020 r., że karalność fałszywych zeznań złożonych przez faktycznego świadka można uzasadniać tym, iż podobne rozwiązania przyjmuje się w prawie włoskim, szwajcarskim i brytyjskim. Stwierdza się w uzasadnieniu uchwały, że obowiązujące we wskazanych prawodawstwach przepisy zawierają unormowania porównywalne z tymi określonymi w art. 183 K.p.k. oraz w art. 233 K.k. Należą one jednak do odmiennych systemów i jako takie nie mogą samodzielnie stanowić miarodajnego wzorca porównawczego. Można nadmienić, że nie polega na prawdzie takie twierdzenie w odwołaniu do norm włoskiego prawa karnego materialnego i procesowego oraz orzecznictwa Sądu Kasacyjnego Republiki Włoch²². Co więcej, paradoksalnie w tej prawnoporównawczej perspektywie można doszukiwać się analogicznego podejścia do problematyki prawnych konsekwencji składania fałszywych zeznań przez osobę podejrzaną z obawy przed grożącą jej odpowiedzialnością karną do tego, które znalazło wyraz w tezie głosowanej uchwały.

Kluczowy w uzasadnieniu komentowanej uchwały jest zaproponowany sposób wykładni art. 233 § 1a K.k. Otóż w ramach określonego we wskazanym przepisie uprzywilejowanego typu przestępstwa ustawodawca nie określił wszystkich jego znamion, a jedynie odniósł się do art. 233 § 1 K.k. i kręgu podmiotów tamże

accusare tenetur” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w: *Orzecznictwo sądowe w sprawach karnych. Aspekty europejskie i unijne*, red. L. Gardocki, J. Godyń, M. Hudzik, L.K. Paprzycki, Rajgród–Wilno 2008, s. 182, 197. Zob. również wyrok ETPC z dnia 17 grudnia 1996 r. w sprawie *Saunders v. Wielka Brytania*, skarga nr 19187/91, LEX nr 79874.

²⁰ Dz. Urz. UE L z 11.03.2016 r., s. 1.

²¹ Zob. M. Smarzewski, *The Right to Defence...*, s. 99.

²² Zob. szerzej na ten temat: M. Smarzewski, *Granice prawa osoby...*, s. 540–542.

wymienionych. Różnica w zmodyfikowanym typie z art. 233 § 1a K.k. polega zatem jedynie na odmiennym ujęciu znamion o charakterze modalnym, w tym istotnej z punktu widzenia niniejszych rozważań obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą zeznającemu fałszywie świadkowi. To oznacza – jak słusznie przyjął Sąd Najwyższy – że jeżeli regulacja art. 233 § 1a K.k. nie ma szerszego zakresu podmiotowego niż ten wynikający z art. 233 § 1 K.k., to nie można zgodzić się z poglądem, iż w art. 233 § 1a K.k. ustawodawca uregulował sytuację traktowaną wcześniej w orzecznictwie jako kontratypową. Co za tym idzie, podstawy do wyłączenia odpowiedzialności są spełnione wówczas, gdy sprawca czynu zabronionego składa jako świadek fałszywe zeznania z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną, realizując prawo do obrony. Wobec takiego podejścia aktualność dotychczasowego orzecznictwa Sądu Najwyższego w analizowanym zakresie zdaje się nie budzić wątpliwości. Podjęcie uchwały przez Sąd Najwyższy i nadanie jej rangi zasady prawnej było jednak pożądane dla rozstrzygnięcia wątpliwości zaistniałych na tle przywoływanych postanowień z 2020 r. i utrwalenia prawidłowej wykładni art. 233 § 1a K.k. Wydaje się, że komentowane rozstrzygnięcie jest istotne również w perspektywie kształtowania właściwej praktyki orzeczniczej sądów powszechnych. Wytycza bowiem taką interpretację przepisu, która jest uzasadniona już w ujęciu funkcjonalnym oraz systemowym i dla swej racjonalizacji nie wymaga dokonywania rozproszonej kontroli konstytucyjności art. 233 § 1a K.k. Jeżeli sprawca czynu zabronionego przesłuchany w charakterze świadka składa fałszywe zeznania z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną i jednocześnie czyni to w granicach realizacji prawa do obrony, nie wypełnia on znamion opisanych w art. 233 § 1a K.k. w zw. z art. 233 § 1 K.k. Podejście do art. 233 § 1a K.k., zgodne z tezą wyrażoną w uchwale, urealnia więc prawo sprawcy czynu zabronionego do obrony, chroniąc go przed samooskarżeniem także jako świadka. Istotny jest zatem jego status faktyczny, a nie prawny, gdyż w związku z tym przysługuje mu prawo do obrony, w tym możliwość postąpienia w granicach wyznaczonych regułą *nemo se ipsum accusare tenetur*.

Trafnie podkreślił Sąd Najwyższy, że za zaprezentowaną wykładnią art. 233 § 1a K.k. przemawiają również względy systemowego umiejscowienia analizowanego typu przestępstwa. Dla argumentacji takiego twierdzenia odniesiono się do innych zlokalizowanych w obrębie rozdziału XXX Kodeksu karnego unormowań dotyczących odpowiedzialności sprawcy czynu zabronionego za zachowania podejmowane w celu uniknięcia przez niego odpowiedzialności karnej. Już literalna wykładnia art. 236 § 2 K.k. i art. 240 § 3 K.p.k. nakazuje stwierdzić, że nie podlega karze ten, kto z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną zataja dowody niewinności osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, w tym i przestępstwa

skarbowego, wykroczenia, wykroczenia skarbowego lub przewinienia skarbowego albo nie chcąc narazić się na taką odpowiedzialność, nie zawiadamia organu powołanego do ścigania przestępstw o popełnieniu czynu zabronionego, co do którego istnieje prawny obowiązek doniesienia.

Podnosi się również jednolicie, w odniesieniu do opisanego w art. 239 § 1 K.k. przestępstwa popełnienia, że nie wyczerpuje znamion tego czynu sprawca przestępstwa, o którym stanowi analizowana regulacja, podejmujący działania zmierzające do uniknięcia odpowiedzialności karnej²³. Nie budzi wątpliwości, że uzasadnione systemowo, na tle zaakcentowanego otoczenia normatywnego, pozostaje stwierdzenie, że tożsama szczególna sytuacja motywacyjna przejawiająca się w przedsięwzięciu przez faktycznego sprawcę zachowań z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną eksplikuje odwołanie do kontratywu prawa do obrony i oceny przestępności czynu z art. 233 § 1a K.k. z perspektywy jej granic. Z tych też względów zasadne jest uznanie, że znamiona określone w art. 233 § 1a K.k. wyczerpuje sprawca świadek – faktyczny sprawca, który z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością składa fałszywe zeznania, dopuszczając się jednocześnie swoim zachowaniem czynu zabronionego z art. 234 K.k. lub z art. 235 K.k.

Sąd Najwyższy wskazał, że wykonywanie prawa do obrony nie jest powiązane z popełnieniem przestępstwa i w takim samym zakresie może służyć sprawcy przestępstwa, jak i osobie niewinnej. Z konstatacją tą należy się zgodzić, trzeba jednak podnieść wątpliwość, która może pojawić się w tym kontekście. Dotyczy ona składającego fałszywe zeznania z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną świadka, który nie jest sprawcą – choć błędnie zakłada swoje sprawstwo czy też możliwość tegoż – i którego nie podejrzewa się o popełnienie danego czynu zabronionego. Wydaje się, że w takiej sytuacji zastosowanie mógłby znaleźć art. 29 K.k., z uwagi na potencjalny błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność. W takim przypadku kluczowe zdawałoby się pozostawić ustalenie, czy w świetle okoliczności sprawy uzasadnione było błędne mniemanie świadka o istnieniu przesłanek warunkujących skorzystanie z prawa do obrony, pomimo braku faktycznych podstaw po temu (w istocie nie jest sprawcą) oraz niepodjęcia przez organ procesowych czynności procesowych, które wskazywałyby na traktowanie go jako osoby podejrzanej.

²³ Zob. M. Mozgawa, *Komentarz do art. 239...*, tezy 6–7; M. Szewczyk, A. Wojtaszczyk, W. Zontek, *Komentarz do art. 239 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2. *Komentarz do art. 212–277d*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [wyd. el. LEX], teza 3; K. Wiak, *Komentarz do art. 239...*, Nb 2; I. Zgoliński, *Komentarz do art. 239...*, teza 4. Zob. również wyrok SN z dnia 4 marca 2002 r., IV KKN 65/01, Legalis nr 59709.

Zakończenie

Prawo do obrony stanowi jeden z fundamentów rzetelnego procesu karnego. W rzetelnym i uczciwym procesie strona bierna winna mieć po pierwsze zagwarantowaną *in abstracto* taką pozycję, zdefiniowaną przez przydane jej prawa, w tym możliwe do wykorzystania instrumenty prawne, ażeby władna była do merytorycznej obrony przed stawianym zarzutem z ich wykorzystaniem. Z tego też względu niezbędne jest, ażeby prawo to miała zastrzeżone już na wczesnym etapie postępowania dla zapewnienia jego realizacji w dalszym przebiegu procesu.

Rzetelny proces karny to proces spełniający standardy demokratycznego państwa prawnego, a zatem proces, w ramach którego poszczególne czynności są dokonywane z uwzględnieniem regulacji o charakterze gwarancyjnym z zachowaniem m.in. zasady równowagi broni. Oczywiście, to ustalenie prawdy jest kluczowym celem. Proces karny powinien być jednak kształtowany jako płaszczyzna swego rodzaju syntezy w dążeniach do osiągnięcia sprawiedliwości zarówno materialnej, jak proceduralnej. Przestrzeganie reguł rzetelnego procedowania stwarza bowiem solidny grunt dla ustalenia prawdy materialnej. Takie podejście, przy systemowym postrzeganiu prawa karnego, powinno stanowić główne założenie tak w stanowieniu, jak i w stosowaniu prawa. Nie ma wątpliwości, że dla zagwarantowania rzetelnego procesu z punktu widzenia oskarżonego niezbędne jest nie tylko stworzenie odpowiednich gwarancji prawa do obrony, ale i zapewnienie efektywności instytucji warunkujących realizację tego prawa²⁴.

Należy uznać, że uchwała Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2021 r. wpisuje się w tę koncepcję, gdyż urealnia ona prawo osoby podejrzanej do wolności od samooskarżenia w zw. z regulacją art. 233 § 1a K.k. Pozostaje nadto uzasadniona względami systemowymi, które z punktu widzenia regulacji karnomaterialnych, kluczowego otoczenia karnoprosesowego i odczytania analizowanej całości w świetle norm prawa konstytucyjnego, międzynarodowego i europejskiego, pozwalały na przyjęcie rozstrzygnięcia w postaci wyrażonej w sentencji uchwały. Polska ustawa karnoprosesowa nie daje faktycznemu sprawcy przesłuchiwanemu w charakterze świadka prawa do milczenia, skoro wystarczającej gwarancji nie stanowi art. 183 § 1 K.p.k., dający jedynie możliwość uchylenia się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić go na odpowiedzialność za przestępstwo. W tym zakresie może bowiem zaktualizować się zarówno sytuacja, w której świadek może nie mieć wystarczającego rozeznania, na które pytania odmówić odpowiedzi

²⁴ Zob. M. Smarzewski, *Granice efektywności prawa do korzystania z pomocy obrońcy w kontekście ostatnich nowelizacji KPK*, *Monitor Prawniczy* 2016, nr 21, s. 1154 i literatura tam przywołana.

bez narażenia się na samooskarżenie, jak i taka, w której odmowa odpowiedzi na pytanie będzie stanowiła jednoznaczną podpowiedź dla organu procesowego i wywoła w istocie skutek samooskarżenia.

Wytyczony glosowaną uchwałą kierunek wykładni art. 233 § 1a K.k. stanowi wyraz słusznego założenia, zgodnie z którym dla realizacji prawa do obrony nie jest wystarczające zagwarantowanie prawa do milczenia. Samo milczenie niejednokrotnie nie zapewnia prawa do wolności od samooskarżenia. Jak podnosi się zaś w doktrynie i w orzecznictwie, prawo do obrony to prawo do obrony człowieka, a nie jego statusu w postępowaniu karnym²⁵. Z tego powodu nie można go ograniczać tylko do przypadku, gdy oskarżony składa wyjaśnienia, czy do sytuacji, kiedy w tym samym postępowaniu występuje on początkowo jako świadek. Przy ocenie, czy faktyczny sprawca może ponieść odpowiedzialność z art. 233 § 1a K.k., kluczowe jest zatem to, czy składając fałszywe zeznania, korzystał on z przysługującego mu konstytucyjnego prawa do obrony w jego granicach, nie wyczerpując w związku z korzystaniem z tego prawa znamion innego czynu zabronionego²⁶.

Bibliografia

- Dudek D., *Konstytucyjna wolność człowieka a tymczasowe aresztowanie*, Lublin 1999.
- Herzog A., *Komentarz do art. 233 Kodeksu karnego*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, 2021 [wyd. el. Legalis].
- Jasiński W., *Prawo do nieobciążania się w procesie karnym w świetle standardów strasburskich*, Prokuratura i Prawo 2015, nr 7–8.
- Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2. *Komentarz do art. 212–277d*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [wyd. el. LEX].
- Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2. *Komentarz do art. 222–316*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, 2017 [wyd. el. Legalis].
- Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, 2021 [wyd. el. Legalis].
- Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016.
- Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, 2020 [wyd. el. LEX].
- Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, 2021 [wyd. el. LEX].
- Lach A., *Glosa do uchwały SN z dnia 20 września 2007 r., I KZP 26.07*, LEX nr 83583.
- Sakowicz A., *Prawo do milczenia w polskim procesie karnym*, Białystok 2019.
- Smarzewski M., *Granice efektywności prawa do korzystania z pomocy obrońcy w kontekście ostatnich nowelizacji KPK*, Monitor Prawniczy 2016, nr 21.

²⁵ D. Dudek, *Konstytucyjna wolność człowieka a tymczasowe aresztowanie*, Lublin 1999, s. 202.

²⁶ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 maja 2018 r., V KK 434/17, Legalis nr 1798261.

- Smarzewski M., *Granice prawa osoby podejrzanej do obrony w kontekście art. 233 § 1a k.k.*, w: *Ewolucja polskiego wymiaru sprawiedliwości w latach 2013–2018 w świetle standardów rzetelnego procesu*, red. C. Kulesza, A. Sakowicz, Białystok 2019.
- Smarzewski M., *The Right to Defence in Poland. Remarks on the Latest Amendments of the Code of Criminal Procedure from the European Perspective*, *Review of European and Comparative Law* 2020, t. 41, nr 2.
- System Prawa Karnego*, t. 8. *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2018.
- Wąsek-Wiaderek M., „*Nemo se ipsum accusare tenetur*” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w: *Orzecznictwo sądowe w sprawach karnych. Aspekty europejskie i unijne*, red. L. Gardocki, J. Godyń, M. Hudzik, L.K. Paprzycki, Rajgród–Wilno 2008.

Materiały źródłowe

***Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – Rozdział IV**

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Chapter IV

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Глава IV

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Розділ IV

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA

Dr, Uniwersytet Łódzki

e-mail: jkulawiak@wpia.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9498-4845>

BARTŁOMIEJ DZIEDZIC

Uniwersytet Łódzki

e-mail: bartlomiej.dziedzic@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7133-9429>

MARIA LINDNER

Uniwersytet Łódzki

e-mail: maria.lindner@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1757-8469>

GRZEGORZ MELKA

Uniwersytet Łódzki

e-mail: grzegorz.melka@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0177-2163>

Wprowadzenie

Niniejsza publikacja stanowi kontynuację tłumaczenia na język polski¹ tekstu znanego jako *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – zbioru porad prawnych udzielonych przez anonimowego znawcę prawa, powstałego najprawdopodobniej

Publikacja powstała w wyniku realizacji projektu finansowanego w ramach Studenckich Grantów Badawczych przyznawanych przez Uniwersytet Łódzki.

¹ Tłumaczenia wcześniejszych rozdziałów: J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – *Rozdział I*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, nr 1, s. 345–356; tychże, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – *Rozdział II*, *Studia Prawnicze KUL* 2022, nr 1, s. 339–349; tychże, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – *Rozdział III*, *Studia Prawnicze KUL* 2022, nr 3, s. 271–281.

między 438 a 529 r.² Czwarty rozdział³ *Consultationis veteris cuiusdam iurisconsulti* dotyczy ograniczeń autonomii woli stron w kształtowaniu stosunków prawnych pomiędzy nimi.

1. Tekst łaciński

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti

IV

1. 'In nomine Dei quid tractari aut observari debeat, quoties pacta inter partes emissa fuerint, si condiciones tales interponantur, quae nec legibus nec rationi conveniunt?'

2. Quid agere aut obicere adversario debeas, lectionibus subter adnexis poteris evidentius informari, quia⁴ tantum de dubiis rebus pacisci possumus. De rebus enim certis et incertis⁵ et futuris aut de crimine transigi nulla penitus ratione potest.

² Podstawy współczesnych badań nie stanowi tekst antyczny, ale jego szesnastowieczna publikacja opracowana przez J. Cujasa. Na temat historii źródła zob. A.A.F. Rudorff, *Über die Entstehung der Consultatio*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1846, t. 13, s. 50–66; E. Volterra, *Il manoscritto della Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loysel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993, s. 273–308; C.A. Cannata, *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società italiana di storia del diritto, Napoli, 18–20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003, s. 201–274; P. Chmiel, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, *Zeszyty Prawnicze* 2009, t. 9, nr 1, s. 147–170; G. Zanon, *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009, s. 1–104.

³ Systematykę tę, zaproponowaną przez A. Schultinga, zmodyfikował następnie P.E. Huschke. W przygotowaniu przekładu bazowano na wydaniu krytycznym opracowanym przez drugiego z uczonych. Odniesienia do alternatywnych lekcji tekstu zaznaczono w przypisach. Zob. *Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717 oraz *Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.

⁴ P.E. Huschke proponuje lekcję *quod* (*Iurisprudentiae...*, s. 730). Postanowiono jednak przychylić się do propozycji uwzględnionej w późniejszych edycjach tekstu. Por. *El dictamen de un antiguo iurisconsulto (Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti). En defensa de la mujer casada*, prólogo, introducción, traducción y notas de Juan Manuel Blanch Nogués, Madrid 1999, s. 70; *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti = Consultazione di un vecchio giureconsulto*, red. G. Zanon, Napoli 2006, s. 46.

⁵ Odstąpiono tutaj od koniektury *ex incertis*, którą proponuje P.E. Huschke (*Iurisprudentiae...*, s. 731), zachowując wersję *et incertis*, przyjmowaną także w późniejszych wydaniach. Por. *El dictamen...*

3. Paulus sentent. lib. I tit. de pact. et conventionibus vel transactionibus: Functio dotis pacto mutari non potest, quia privata conventio iuri publico nihil derogat⁶.

4. In bonae fidei contractibus pactum conventum alio pacto dissolvitur: et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. Eodem lib. et tit⁷.

5. Enimvero si de re iudicata aliqua pactio interponatur, stare legibus non potest. Ad quam pactionem excludendam harum Pauli sententiarum proferes lectionem.

6. Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non potest. Lib. I tit. de transact⁸.

7. Item eodem lib. et tit.: Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus⁹. – De criminibus propter infamiam nemo cum adversario pacisci potest¹⁰.

8. Idem lib. III tit. de instit. hered.: Pacta vel condiciones contra leges vel decreta principum vel bonos mores nullius sunt momenti¹¹.

9. Ex corpore Hermogeniani tit. de pact. et transact.: Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Sebastiano. Neque ex nudo nascitur pacto actio, neque si contra bonos mores verborum intercessit obligatio, ex his actionem dari convenit et reliqua. <PP. IV kal. Iun.¹² iisdem coss. a. 293>.

10. Item eodem corpore et tit. Iidem AA. et CC. Flavio Rumitalo. Inter cetera et ad locum: pactum neque contra bonos mores neque contra leges emissum valet et reliq. <Pp. id.¹³ [...] AA. cons. a. 293>.

11. Item eodem corpore et tit.: Iidem AA. et CC. Zeuxiano Antonino. Pacto transactionis exactio iudicati non tollitur. Unde si pater tuus condemnatus iudicio post transegit et solvit, solutione magis quam transactione tuum defende negotium, et reliq. <P. XVIII kal. Ian. ipsis AA. cons. a. 293>.

s. 70; *Consultatio...*, red. G. Zanon, s. 46. Uwagi na temat fragmentu i trudności interpretacyjnych z nim związanych przedstawiono w komentarzu.

⁶ P.S. 1.1.6 *Functio dotis pacto mutari non potest, quia privata conventio iuri publico nihil derogat*.

⁷ P.S. 1.1.2 *In bonae fidei contractibus pactum conventum alio pacto dissolvitur, et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur*.

⁸ P.S. 1.1.5a *Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non potest*. Anonimowy znawca prawa przywołuje ponownie to źródło w Cons. VII.6.

⁹ P.S. 1.1.4 *Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus*.

¹⁰ P.S. 1.1.7 *De criminibus propter infamiam nemo cum adversario pacisci potest*.

¹¹ Fragment ten jest w niewielkim stopniu zmieniony względem P.S. 3.4b.2 *Conditioes contra leges et decreta principum vel bonos mores adscriptae nullius sunt momenti*.

¹² P.F. Girard poprawia na *Ian.* od *Ianuarii* (*Textes de droit romain*, publiés et annotés par Paul Frédéric Girard, Paris 1895, s. 595).

¹³ P.E. Huschke poprawił *id.* na *isd.* od *iisdem* (*Iurisprudentiae...*, s. 731). Wówczas przekład brzmiałby: „wydano za konsulatu tychże Augustów”. Zdecydowano się jednak zrezygnować z uzupełnienia i uznać, że *id.* w tekście stanowi skrót od *Idus*, a zatem od dnia przypadającego według kalendarza rzymskiego w środku miesiąca. Wersję tę przyjęli także G. Zanon (*Consultatio...*, s. 50–51) oraz J.M. Blanch Nougés (*El dictamen...*, s. 74–75).

2. Przekład polski

Opinia pewnego dawnego znawcy prawa

Rozdział IV

1. W Imię Boże, cóż należałoby rozważyć, czemu się przypatrzeć w sytuacji, gdy umowy zawarto między stronami, ale postanowienia w nich zawarte nie pozostają w zgodzie ani z prawem, ani z rozsądkiem?

2. O tym, jak powinieneś postąpić albo w jaki sposób odpowiedzieć przeciwnikowi w sporze, zostaniesz jasno poinstruowany przez przytoczone poniżej ustępy, ponieważ porozumienia możemy zawierać tylko w sprawach spornych. W żadnym razie nie można się bowiem układać w sprawach niebudzących wątpliwości, niedokreślonych i przyszłych, a także tych dotyczących przestępstw.

3. Paulus w pierwszej księdze *Sentencji* w tytule „O umowach i porozumieniach bądź ugodach”: przeznaczenie posagu nie może zostać zmienione na mocy umowy, ponieważ prywatne porozumienie nigdy nie uchyla przepisów prawa publicznego.

4. W świetle zasad rządzących kontraktami dobrej wiary zawarta umowa jest rozwiązywana mocą innej umowy. I chociaż może to dać podstawę dla podniesienia zarzutu procesowego, to jednak odrzuca się go wobec wniesienia repliki. W tej samej księdze i tytule.

5. Nie ma wątpliwości, że jeśli jakąś umowę zawiera się w sprawie już osądzonej, jest ona z mocy ustaw nieważna. Aby wykazać, że zawarcie takiej umowy jest niemożliwe, przedstawiś fragment *Sentencji* Paulusa.

6. Po rozstrzygnięciu sporu umowa co do rzeczy osądzonej nie może być ważna, chyba że ma charakter nieodpłatny. Z księgi pierwszej z tytułu „O ugodach”.

7. Podobnie w tej samej księdze i tytule: nie możemy układać się ani wbrew ustawom, ani wbrew dobrym obyczajom. Nikt nie może układać się z przeciwnikiem w sprawach o przestępstwa, ponieważ skutkuje to infamią.

8. Podobnie w księdze trzeciej w tytule „O ustanowieniu dziedzica”: umowy bądź postanowienia umowne sprzeciwiające się ustawom albo dekretem cesarzy, albo dobrym obyczajom są nieważne.

9. Ze zbioru Hermogeniana w tytule „O umowach i ugodach”: Cesarze Dioklecjan i Maksymian, Augustowie, do Sebastiana. Skarga nie rodzi się ani z umowy niezaskarżalnej, ani też nie godzi się przyznać skargi, jeśli zobowiązanie ustne powstało wbrew dobrym obyczajom, i tak dalej. Wydano dnia 29 maja 293 roku za konsulatu tychże¹⁴.

¹⁴ To jest cesarzy Dioklecjana i Maksymiana.

10. Podobnie w tym samym zbiorze i księdze: ci sami Augustowie i Cezarowie do Flawiusza Rumitala. Między innymi i na ten sam temat: umowa zawarta niezgodnie z dobrymi obyczajami lub przeciwko ustawom jest nieważna i tak dalej. Wydano w idy¹⁵ [...] w roku 293 za konsulatu Augustów.

11. Podobnie w tym samym zbiorze i tytule: ci sami Augustowie i Cezarowie do Zeuxiana Antonina. Ugoda nie znosi podstawy do sądowego dochodzenia zasądzonej należności. Stąd jeśli twój ojciec po zasądzeniu zawarł ugodę i zapłacił, broń swojej sprawy raczej na podstawie dokonanej zapłaty aniżeli zawartej ugody i tak dalej. Wydano dnia 15 grudnia 293 roku za konsulatu tychże Augustów.

3. Komentarz

Czwarty rozdział *Consultationis veteris cuiusdam iurisconsulti* dotyczy ograniczeń porozumień stron. Inaczej niż w pierwszych trzech rozdziałach, wypowiedź anonimowego znawcy prawa nie stanowi tym razem studium przypadku, lecz przybiera raczej formę wykładu, w trakcie którego zaprezentowane zostały liczne ustępy ze zbiorów prawnych, zwłaszcza *Sentencji* Paulusa oraz zbioru Hermogeniana.

Otwierająca rozważania *invocatio Dei*, która została wpleciona w formę pytania, nadaje wypowiedzi prawnika solennego i retorycznego tonu. Taki początek skłonił C.A. Cannatę do postawienia tezy, że adresatem rozdziału IV, jak również V i VI, rozpoczynających się w podobny sposób, był biskup pełniący funkcję sędziego¹⁶ w ramach polubownego sądownictwa sprawowanego za pozwoleniem cesarza (*episcopalis audientia*¹⁷). Przystępny sposób prowadzenia wykładu może zaś wskazywać na to, że odbiorca nie musiał być ekspertem w zakresie prawa.

¹⁵ Idy wypadały trzynastego dnia miesiąca z wyjątkiem marca, maja, lipca i października, kiedy przypadały na dzień piętnasty. Luka w tekście nie pozwala na precyzyjne wskazanie daty.

¹⁶ C.A. Cannata, *La cosiddetta...*, s. 244–245. Za tą teorią zdaje się opowiadać także P. Chmiel, *Consultatio...*, s. 158. Inną hipotezę przedstawił H.U. Kantorowicz, uznając, że rozdziały IV–VI przypominają wywód na temat podstawowych reguł prawnych skierowany do ucznia. M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, III. *Über die Consultatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1913, t. 34, nr 1, s. 49.

¹⁷ Wśród obszernej literatury zob. np. G. Crifò, *A proposito di Episcopalis audientia*, w: *Institutions, société et vie politique dans l'Empire romain au IVe siècle ap. J.-C. Actes de la table ronde autour de l'œuvre d'André Chastagnol (Paris, 20–21 janvier 1989)*, red. M. Christol, S. Demougin, Y. Duval, C. Lepellet, L. Pietri, Rome 1992, s. 397–410; I. Cremades Ugarte, *Derecho romano, comunidad cristiana y episcopalis audientia*, Seminarios Complutenses de Derecho Romano 1996, t. 8, s. 99–138; P. Maymó Capdevila, *La episcopalis audientia durante la dinastía teodosiana. Ensayo sobre el poder jurídico del obispo en la sociedad tardorromana*, w: *Actas. Congreso Internacional La Hispania de Teodosio*, red. R. Teja,

Pierwszy fragment rozdziału czwartego jest prośbą o wskazanie linii postępowania w sytuacji, gdy postanowienia umowne należy uznać za niedopuszczalne. Autor zwraca uwagę, że granice swobody stron w kształtowaniu przez nie stosunku prawnego wytycza nie tylko zgodność z prawem, ale również kryterium pozaprawne określone terminem *ratio* (Cons. IV.1 *nec legibus nec rationi conveniunt*). Wieloznaczność pojęcia skłania do rozważenia kilku możliwości jego interpretacji. *Ratio* można rozumieć jako rozsądek, i tak też pojęcie to zostało oddane w niniejszym przekładzie. Porozumieniom stron – zdaniem znawcy prawa – granice powinien więc wytyczać intelektualny przymiot człowieka polegający na trafnej ocenie sytuacji i podejmowaniu decyzji o właściwym zachowaniu się. Zawarcie umowy, która jawi się rozważnemu człowiekowi jako niemożliwa do wykonania lub rażąco niesłuszna, nie jest dopuszczalne. Takie rozumienie pojęcia *ratio* przywodzi na myśl wykorzystywany w prawie angielskim wzorzec *reasonable man* (*reasonable person*). *Ratio* to także bliskie rozsądkowi „rozum” czy też „logika”, ale również „wiedza” i „nauka”¹⁸. Za niedozwolone należałoby przyjąć zawieranie umów sprzecznych z tymi kategoriami. Zakazem tym objęte mogłyby być na przykład zobowiązanie do świadczenia niemożliwego jako sprzeczne z rozumowym postrzeganiem rzeczywistości¹⁹. Pojęcie *ratio* wydaje się zatem pojemną figurą obejmującą wszystko to, co – uwzględnwszy okoliczności sprawy – byłoby nie do przyjęcia²⁰.

W drugim fragmencie *Consultationis* ujawnia się dydaktyczny charakter wypowiedzi jurysty, na który zwraca uwagę C.A. Cannata. Znawca prawa zwraca się do adresata w drugiej osobie, co zdaniem uczonego ma świadczyć o tym, że nie kieruje on swoich słów do konkretnej strony sporu, tylko do którejkolwiek z nich.

C. Pérez González, Salamanca 1997, s. 165–170; O. Huck, *A propos de CTh 1,27,1 et CSirm 1. Sur deux textes controversés relatifs à l'episcopalis audientia constantiniense*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 2003, t. 120, s. 78–105; A.J.B. Sirks, *The episcopalis audientia in Late Antiquity*, Droit et cultures. Revue internationale interdisciplinaire 2013, nr 65, s. 79–88; S. Puliatti, *L'episcopalis audientia tra IV e V secolo*, Koinonia 2016, t. 40, s. 299–330; F. Cuena Boy, *La episcopalis audientia de Costantino a Juliano el apóstata*, Studia et documenta historiae et iuris 2016, t. 82, s. 117–175; tenże, *Juliano el Apóstata y la episcopalis audientia*, Vergentis 2017, t. 1, nr 4, s. 57–76; M. Wojtczak, *Audientia episcopalis w praktyce prawnej późnej starożytności – w poszukiwaniu źródeł regulacji sądów biskupich za panowania Justyniana*, U Schyłku Starożytności. Studia Źródłoznawcze 2016, t. 15, s. 121–147; tejże, *Audientia sacerdotalis? – Remarks on the Legal Nature of Dispute Resolution by Ecclesiastics in Late Antiquity*, Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity 2021, t. 25, nr 1, s. 108–149.

¹⁸ J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s.v. *ratio*.

¹⁹ Por. Cels. D. 50.17.185.

²⁰ Inaczej G. Zanon, wedle której *ratio* jest powiązana z terminem *lex* (autorka używa nawet w tym kontekście pojęcia hendiadys) i wskazuje na aktywność interpretacyjną zgodną z intencją leżącą u podstaw prawa, *Indicazioni...*, s. 136, przyp. 66.

Wskazują na to również użyte w pierwszym zdaniu wyrazy: *agere aut obicere*, które odnoszą się odpowiednio do działania powoda lub pozwanego²¹.

Cons. IV.2 nasuwa przy tym poważniejsze wątpliwości interpretacyjne. Anonimowy jurysta wskazuje bowiem, że umowy można zawierać tylko w sprawach spornych (Cons. IV.2 *tantum de dubiis rebus pacisci possumus*). Z przestrzeni tej wyklucza natomiast przestępstwa (*crimina*) oraz wymienione jednym tchem *res certae*, *res incertae* i *res futurae*. Wylczenie to wprowadza niemałe zamieszanie terminologiczne. Wskazane przez znawcę prawa kategorie warto zatem rozpatrzyć w porównaniu do *Komentarza do edyktu* autorstwa Ulpiana:

D. 2.15.1 (*Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum*)

Qui transigit, quasi de re dubia et lite incerta neque finita transigit. qui vero paciscitur, donationis causa rem certam et indubitata liberalitate remittit.

Kto zawiera ugodę, zawiera ją jak gdyby w odniesieniu do sprawy spornej oraz niepewnej z punktu widzenia procesu ani też sądownie nierozstrzygniętej. Kto zaś zawiera nieformalną umowę, z hojności nieodpłatnie zrzeka się pewnego i niebudzącego wątpliwości roszczenia (tłum. własne).

Chociaż autentyczność przekazu podawana jest w wątpliwość²², ustęp stanowi jeden z fundamentów, na którym zbudowano teorię zarówno rzymskiej ugody, jak i rozróżnienia między kategoriami *transactio* oraz *pactum*. Ugoda (*transactio*) polega na tym, że strony zrzekają się wzajemnie swoich wątpliwych uprawnień celem zakończenia istniejącego sporu. W Ulp. D. 2.15.1 przedmiot ugody został określony jako *res dubia et lite incerta neque finita*. O sprawach spornych (*res dubiae*) pisze także *vetus iurisconsultus*. Przyjmuje się więc, że jego rozważania dotyczą ugody, mimo że nie używa on w tym kontekście terminu *transigere*, ale *pacisci*, a pierwsze z pojęć pojawia się dopiero w kolejnym zdaniu. Tok wypowiedzi wskazuje bowiem na to, że czasowników użyto synonimicznie²³.

Szczególnie problematyczne jest dla badaczy stwierdzenie, że w sprawach określonych przez znawcę prawa jako *res certae et incertae* nie można było się układać,

²¹ C.A. Cannata, *La cosiddetta...*, s. 211.

²² Na ten temat zob. np. M.E. Peterlongo, *La transazione nel diritto romano*, Milano 1936, s. 9–11, jak również ostatnie obszernie rozważania M.A. Fino, *Lorigine della transactio. Pluralità di prospettive nella riflessione dei giuristi antoniniani*, Milano 2004, s. 28–74, które krytyce poddał F. Zuccotti, *Vivagni. VI. Della transazione, purtroppo*, Rivista di Diritto Romano 2006, t. 6, <https://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/dirittoromano06ZuccottiVivagni.pdf> [dostęp: 12.06.2022 r.].

²³ K.-H. Schindler, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Labeo 1962, nr 8, s. 41. Na połączenie tych terminów wskazuje także P.S. 1.1.1 *De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet* („Możemy zawierać umowy w tych sprawach, w których wolno zawierać ugody” – tłum. własne).

a to dlatego, że tak jak sprawy pewne były ze swej natury wykluczone z zakresu ugody, tak sprawy niepewne (*res incertae, res dubiae*²⁴) dotyczyły samej jej istoty. Wymienienie w tym miejscu *res incertae* wydaje się zatem, mówiąc bez ogródek, błędem²⁵. Obok tego podział na *res certae* i *incertae* powinien mieć charakter dychotomiczny, przy czym obie materie wyłączono z zakresu ugody. W tych okolicznościach nie jest więc łatwo zrozumieć sens wypowiedzi znawcy prawa. Z tej przyczyny badacze proponują wprowadzenie w tym miejscu koniektur. Uznanie zyskała w szczególności propozycja [et] <ex> *incertis* z wydania P.E. Huschkego. Opowiedziała się za nią zwłaszcza M.E. Peterlongo, interpretując zwrot *certis ex incertis* jako wyłączenie z przedmiotu ugody tych kwestii, które w sprawach spornych nie budzą wątpliwości (*i punti definiti di un rapporto controverso*)²⁶. Wersji tej nie odrzucił także K.-H. Schindler²⁷, i rzeczywiście może ona przekonywać, nawet jeśli sformułowanie *ex incertis* wydaje się w tym kontekście redundantne²⁸.

W nowszych wydaniach tekstu zachowuje się jednak lekcję *et incertis*, rozpatrując łącznie aspekty *et incertis et futuris*. Ponieważ przedmiotem ugody mogły być jedynie kwestie bieżące²⁹, według interpretacji G. Zanon, wykluczono z tej materii zagadnienia przyszłe i w tym sensie wątpliwe (*una questione incerta perché futura*)³⁰. Takiego dopowiedzenia można jednak uniknąć, przyjmując, że wyłączenie kategorii *res incertae* z materii ugody miałoby akcentować wymóg dokładnego oznaczenia przedmiotu sporu. Jako że ani *res incertae*, ani *res futurae* nie czyniłyby mu zadość, rozpatrywanie tych aspektów łącznie wydaje się zasadne. Wówczas jednak *res incertae* i *res certae* nie stanowiłyby kategorii przeciwstawnych (za takie należałoby uznać parę *res dubiae – res certae*). Jeśli więc ta właśnie myśl kryje się za słowami znawcy prawa, to nie została ona wyrażona szczególnie zgrabnie pod względem językowym – żadna z proponowanych interpretacji nie jest zatem wolna od zastrzeżeń.

W następnych fragmentach *vetus iurisconsultus* wymienia kolejne ograniczenia swobody umów, powołując się na siedem ustępów z *Sentencji Paulusa* (*Cons.*

²⁴ Terminy te zwykle się ze sobą utożsamiać. Zob. *Consulta de un jurisconsulto antiguo*, traducción, introducción y notas de Aurelia Vargas Valencia, México 1991, s. 10, przyp. 68 i cytowaną tam literaturę.

²⁵ Tak też K.-H. Schindler, *Consultatio...*, s. 41–42, przyp. 134: *Das weitere Beispiel et incertis ist aber falsch.*

²⁶ M.E. Peterlongo, *La transazione...*, s. 242, przyp. 147.

²⁷ K.-H. Schindler, *Consultatio...*, s. 41–42, przyp. 134.

²⁸ Jeszcze poważniejszą ingerencję w tekst zaproponował T. Mommsen, zastępując zwrot *et incertis* sformulowaniem *et gestis*, co miałoby odnosić się do spraw już załatwionych (*Collectio librorum iuris anteiustiniani. In usum scholarum*, t. 3, red. P. Krüger, T. Mommsen, W. Studemund, Berolini 1890, s. 207).

²⁹ M.E. Peterlongo, *La transazione...*, s. 208.

³⁰ G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 137.

IV.3–4 i Cons. IV.6–8)³¹ oraz trzy konstytucje cesarza Dioklecjana i Maksymiana z kompilacji Hermogeniańskiej³² (Cons. IV.9–11). W Cons. IV.3 (= P.S. 1.1.6) mowa jest o tym, że prywatna umowa nie może uchylić norm prawa publicznego³³. Stąd też niedozwolone jest, by umówić się odnośnie do zmiany przeznaczenia posagu³⁴. Innym wyrazem zakazu zawierania umów dotyczących sfery prawa publicznego jest przypomnienie w Cons. IV.7 (= P.S. 1.1.7), że nikt nie może układać się z przeciwnikiem w sprawach o przestępstwa, z tym uzupełnieniem, że skutkuje to infamią³⁵. Jako ograniczenia swobody umów wymienione zostały także sprzeczność z ustawami (Cons. IV.7; 8; 10 *contra leges*), dekretami cesarza (Cons. IV.8 *contra*

³¹ W Cons. IV.7 przytoczone zostały łącznie P.S. 1.1.4 i P.S. 1.1.7.

³² Na ten temat D. Liebs, *Hermogenians Iuris Epitomae. Zum Stand der römischen Jurisprudenz im Zeitalter Diokletians*, Göttingen 1964; A. Cenderelli, *Ricerche sul Codex Hermogenianus*, Milano 1965; S. Corcoran, *The Publication of Law in the Era of the Tetrarchs: Diocletian, Galerius, Gregorius, Hermogenian*, w: *Diokletian und die Tetrarchie: Aspekte einer Zeitenwende*, red. A. Demandt, A. Goltz, H. Schlang-Schöningen, Berlin–New York 2004, s. 56–73; S. Corcoran, *The Gregorianus and Hermogenianus Assembled and Shattered*, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité* 2013, t. 125, nr 2, s. 285–304; S. Connolly, *Lives Behind the Laws. The World of the Codex Hermogenianus*, Bloomington and Indianapolis 2010.

³³ Por. Pap. D. 2.14.38 *Ius publicum privatorum pactis mutari non potest*; Ulp. D. 11.7.20.pr. [...] *quia pacto hoc publicum ius infringi non possit* [...]; Ulp. D. 26.7.5.7 [...] *nemo enim ius publicum remittere potest huiusmodi cautionibus nec mutare formam antiquitus constitutam* [...]; Ulp. D. 27.8.1.9 [...] *conventionem enim duumvirorum ius publicum mutari non potest* [...]; Pap. D. 35.2.15.1 [...] *privatorum cautione legibus non esse refragandum constituit* [...]; Pap. D. 38.16.16 [...] *privatorum enim cautiones legum auctoritate non censi*; Ulp. D. 50.8.2.8 *Ius rei publicae pacto mutari non potest* [...]; Ulp. D. 50.17.45.1 *Privatorum conventio iuri publico non derogat*.

³⁴ J.F. Stagl utrzymuje, że w tym przypadku termin *functio dotis* został użyty w znaczeniu technicznym i dotyczy przysługującego mężowi prawa retencji przedmiotu posagu (*Favor dotis. Die Privilegierung der Mitgift im System des römischen Rechts*, Wien 2009, s. 305–307).

³⁵ Wydaje się, że takie umowy wiązały się z trzema rodzajami nadużyć, których mógł dopuścić się oskarżyciel na mocy turpiliańskiej uchwały senatu z 61 r. (Marcian D. 48.16.1.pr.-1.): fałszywym oskarżeniem (*calumniā*), bezpodstawnym odstąpieniem od oskarżenia (*tergiversatio*) oraz, w szczególności, znową sądową z oskarżonym (*praevaricatio*). Tak też E. Levy, *Pauli Sententiae. A Paligenesia of the Opening Titles as a Specimen of Research in West Roman Vulgar Law*, New York 1945, s. 63 oraz J. Adame Goddard, *Los pactos en las „Sentencias de Paulo” (análisis del título 1 del libro primero)*, w: *Estudios jurídicos en homenaje a Marta Morineau*, t. 1. *Derecho romano. Historia del derecho*, red. N. González Martín, México 2016, s. 28–30. Na oskarżycieli skazanych za dopuszczenie się powyższych czynów spadała niesława. Por. Iul. D. 3.2.1.pr. *Praetoris verba dicunt: „infamia notatur qui [...] in iudicio publico calumniae praevaricationis causa quid fecisse iudicatus erit...”* („Takie są słowa pretora: «Niesławą [infamią] naznacza się tego, kto [...] w procesie karnym zostanie zasądzony za fałszywe oskarżenia albo znowę sądową...»” – tłum. *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. 1. *Księgi 1–4*, red. T. Palmirski, Kraków 2013, s. 353); C. 9.45.2 Gord. A. Appio [...] *eo qui destitit infamia nihilo minus notando et extra ordinem secundum iudiciale motum puniendo* („[...] tym niemniej tego, kto odstąpił od oskarżenia, należy naznaczyć infamią, a ponadto ukarać w postępowaniu nadzwyczajnym według uznania sędziego” – tłum. własne). Na ten temat zob. *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia*, red. M. Jońca, Warszawa 2021, s.v. *calumniā, praevaricatio, tergiversatio*. Co interesujące, zakaz zawierania podobnych umów nie obowiązywał jednak

decreta principum) oraz dobrymi obyczajami (Cons. IV.7–10 *contra bonos mores*). Cons. IV.9 zawiera ponadto ciekawe porównanie *pactum nudum* do zobowiązania ustnego wbrew dobrym obyczajom, jako że żadne z nich nie dawało podstawy do skargi³⁶. Jednocześnie Cons. IV.4 (= P.S. 1.1.2) potwierdza, że stron w żadnym razie nie ograniczają postanowienia dotychczasowych umów, gdyż w odniesieniu do kontraktów *bonae fidei* kolejno zawarta umowa pozbawia mocy prawnej umowę pierwotną³⁷. Nie dzieje się to jednak z mocy samego prawa, a wskutek wniesienia repliki na zarzut procesowy.

Interesujący wątek w rozważaniach anonimowego znawcy prawa stanowi ugoda *post rem iudicatam* (Cons. IV.5–6; 10). *Vetus iurisconsultus* stanowczo stwierdza, że umowa zawarta po wydaniu wyroku, mająca na celu jego zmianę, jest niezgodna z prawem (Cons. IV.5 *stare legibus non potest*)³⁸. Na potwierdzenie swojej opinii przytacza ustęp z *Sentencji Paulusa* (Cons. IV.6 = P.S. 1.1.5a), zgodnie z którym po rozstrzygnięciu sporu umowa co do rzeczy osądzonej jest nieważna, chyba że strona zrzekła się swojego uprawnienia nieodpłatnie³⁹. Chodzić przy tym musiało, jak objaśnia W. Litewski, o wyrok niepodlegający zaskarżeniu⁴⁰. Bezskuteczne *pactum transactionis*, o którym mowa w Cons. IV.11, musiało być więc zawarte już po uprawomocnieniu się wyroku – w przeciwnym razie nie można byłoby mówić o dochodzeniu zasądzonej należności (Cons. IV.11 *exactio iudicati*)⁴¹. Ugoda nie nieweczyła zatem wyroku. Można było jednak bronić swojej sprawy, żądając zaliczenia na poczet zasądzonej kwoty zapłaty dokonanej w wyniku jej zawarcia⁴².

w sprawach o przestępstwa zagrożone karą główną, z wyjątkiem spraw o cudzołóstwo (por. C. 2.4.18; C. 9.9.10; Ulp. D. 48.21.1).

³⁶ Por. P.S. 2.14.1 [...] *ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur*.

³⁷ Por. Paul. D. 2.14.27.2. Na temat kryterium dobrej wiary zob. też uwagi P. Bianchi, *Sulla buona fede contrattuale nelle fonti tardo antiche*, w: *Ravenna capitale. Disciplina degli atti negoziali Inter Vivos nelle fonti di IV–VII secolo, in Occidente*, red. G. Bassanelli-Sommariva, S. Tarozzi, P. Biavaschi, Santarcangelo di Romagna 2019, s. 51–55.

³⁸ Wątek ten powraca także w IX rozdziale *Consultationis*. Por. Cons. IX.1 *Post sententiam pacisci non licere iuris ordine praecavetur* [...]; IX.11 [...] *quia de re iudicata pacisci nemo potest*; IX.14 [...] *quia de re iudicata pacisci nemo potest*.

³⁹ M.E. Peterlongo uzasadnia to odstępstwo tym, że czynność nie zmieniała postanowień wyroku ani też nie prowadziła do wznowienia sporu (*La transazione...*, s. 39, 262).

⁴⁰ W. Litewski, *Dopuszczalność ugody w postępowaniu apelacyjnym w rzymskim procesie cywilnym*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1963, t. 15, nr 1, s. 5–19, w szczególności s. 11–12. Przeciwnie M.E. Peterlongo, według której źródła te świadczą o zakazie zawierania ugody także w trakcie postępowania apelacyjnego (*La transazione...*, s. 33–50).

⁴¹ Tak też W. Litewski, *Dopuszczalność ugody...*, s. 10.

⁴² Tak Ulp. D. 2.15.7.1 [...] *etsi transactio non peremit rem iudicatam, tamen eo quod datum est relevari rem iudicatam oportet*.

Bibliografia

- Adame Goddard J., *Los pactos en las „Sentencias de Paulo” (análisis del título 1 del libro primero)*, w: *Estudios jurídicos en homenaje a Marta Morineau*, t. 1. *Derecho romano. Historia del derecho*, red. N. González Martín, México 2016.
- Bianchi P., *Sulla buona fede contrattuale nelle fonti tardo antiche*, w: *Ravenna capitale. Disciplina degli atti negoziali Inter Vivos nelle fonti di IV–VII secolo, in Occidente*, red. G. Bassanelli-Sommariva, S. Tarozzi, P. Biavaschi, Santarcangelo di Romagna 2019.
- Cannata C.A., *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18–20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003.
- Cenderelli A., *Ricerche sul Codex Hermogenianus*, Milano 1965.
- Chmiel P., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, *Zeszyty Prawnicze* 2009, t. 9, nr 1.
- Collectio librorum iuris anteiustiniani. In usum scholarum*, t. 3, red. P. Krüger, T. Mommsen, W. Studemund, Berolini 1890.
- Connolly S., *Lives Behind the Laws. The World of the Codex Hermogenianus*, Bloomington and Indianapolis 2010.
- Conrat M.C., Kantorowicz H.U., III. *Über die Consultatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1913, t. 34, nr 1.
- Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti = Consultazione di un vecchio giureconsulto*, red. G. Zanon, Napoli 2006.
- Consulta de un jurisconsulto antiguo*, traducción, introducción y notas de Aurelia Vargas Valencia, México 1991.
- Corcoran S., *The Gregorianus and Hermogenianus Assembled and Shattered*, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité* 2013, t. 125, nr 2.
- Corcoran S., *The Publication of Law in the Era of the Tetrarchs: Diocletian, Galerius, Gregorius, Hermogenian*, w: *Diokletian und die Tetrarchie: Aspekte einer Zeitenwende*, red. A. Demandt, A. Goltz, H. Schlange-Schöningh, Berlin–New York 2004.
- Cremades Ugarte I., *Derecho romano, comunidad cristiana y episcopalis audientia*, *Seminarios Complutenses de Derecho Romano* 1996, t. 8.
- Criřo G., *A proposito di Episcopalis audientia*, w: *Institutions, société et vie politique dans l'Empire romain au IVe siècle ap. J.-C. Actes de la table ronde autour de l'œuvre d'André Chastagnol (Paris, 20–21 janvier 1989)*, red. M. Christol, S. Demougin, Y. Duval, C. Lepelletier, L. Pietri, Rome 1992.
- Cuena Boy F., *Juliano el Apóstata y la episcopalis audientia*, *Vergentis* 2017, t. 1, nr 4.
- Cuena Boy F., *La episcopalis audientia de Costantino a Juliano el apóstata*, *Studia et documenta historiae et iuris* 2016, t. 82.
- Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. 1. *Księgi 1–4*, red. T. Palmirski, Kraków 2013.
- El dictamen de un antiguo jurisconsulto (Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti). En defensa de la mujer casada*, prólogo, introducción, traducción y notas de Juan Manuel Blanch Nogués, Madrid 1999.

- Fino M.A., *L'origine della transactio. Pluralità di prospettive nella riflessione dei giuristi antoniniani*, Milano 2004.
- Huck O., *A propos de CTh 1,27,1 et CSirm 1. Sur deux textes controversés relatifs à l'episcopalis audientia constantinienne*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 2003, t. 120.
- Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717.
- Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, Studia Prawnicze KUL 2021, nr 1.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział II*, Studia Prawnicze KUL 2022, nr 1.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział III*, Studia Prawnicze KUL 2022, nr 3.
- Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia*, red. M. Jońca, Warszawa 2021.
- Levy E., *Pauli Sententiae. A Paligenesia of the Opening Titles as a Specimen of Research in West Roman Vulgar Law*, New York 1945.
- Liebs D., *Hermogenians Iuris Epitomae. Zum Stand der römischen Jurisprudenz im Zeitalter Diokletians*, Göttingen 1964.
- Litewski W., *Dopuszczalność ugody w postępowaniu apelacyjnym w rzymskim procesie cywilnym*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1963, t. 15, nr 1.
- Maymó Capdevila P., *La episcopalis audientia durante la dinastía teodosiana. Ensayo sobre el poder jurídico del obispo en la sociedad tardorromana*, w: *Actas. Congreso Internacional La Hispania de Teodosio*, red. R. Teja, C. Pérez González, Salamanca 1997.
- Peterlongo M.E., *La transazione nel diritto romano*, Milano 1936.
- Puliatti S., *Episcopalis audientia tra IV e V secolo*, Koinonia 2016, t. 40.
- Rudorff A.A.F., *Über die Entstehung der Consultatio*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1846, t. 13.
- Schindler K.-H., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Labeo 1962, nr 8.
- Sirks A.J.B., *The episcopalis audientia in Late Antiquity*, Droit et cultures. Revue internationale interdisciplinaire 2013, nr 65.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
- Stagl J.F., *Favor dotis. Die Privilegierung der Mitgift im System des römischen Rechts*, Wien 2009.
- Textes de droit romain*, publiés et annotés par Paul Frédéric Girard, Paris 1895.
- Volterra E., *Il manoscritto della Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993.
- Wojtczak M., *Audientia episcopalis w praktyce prawnej późnej starożytności – w poszukiwaniu źródeł regulacji sądów biskupich za panowania Justyniana*, U Schyłku Starożytności. Studia Źródłoznawcze 2016, t. 15.
- Wojtczak M., *Audientia sacerdotalis? – Remarks on the Legal Nature of Dispute Resolution by Ecclesiastics in Late Antiquity*, Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity 2021, t. 25, nr 1.
- Zanon G., *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009.
- Zuccotti F., *Vivagni. VI. Della transazione, purtroppo*, Rivista di Diritto Romano 2006, t. 6.

Recenzje i artykuły recenzyjne

Ks. Wojciech Góralski, *Iudicis est ius dicere...* Wykluczenie nierozzerwalności małżeństwa (kan. 1101 § 2 KPK) w najnowszym orzecznictwie Roty Rzymskiej (2018–2021), Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2022, ss. 248

Fr. Wojciech Góralski, *Iudicis est ius dicere...* Exclusion of the indissolubility of marriage (can. 1101 Art. 2 CCP) in the latest jurisprudence of the Roman Rota (2018–2021), Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2022, p. 248

Кс. Войцех Гуральски, *Iudicis est ius dicere...* Исключение нерасторжимости брака (кан. 1101 § 2 Кодекса канонического права) в новейшей судебной практике Апостольского трибунала Римской Роты (2018–2021), Wydawnictwo Bernardinum, Пелплин 2022, 248 с.

О. Войцех Гуральський, *Iudicis est ius dicere...* Виключення нерозривності шлюбу (кан. 1101 § 2 КПК) в найновішій юриспруденції Римської Роти (2018–2021), Wydawnictwo Bernardinum, Пелплін 2022, ст. 248

KS. RYSZARD SZTYCHMILER

Prof. dr hab., Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
e-mail: ryszard.sztychmiler@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6441-3291>

Do rąk czytelników, zwłaszcza kanonistów, oddano ostatnio interesującą publikację zawierającą analizy najnowszych orzeczeń Roty Rzymskiej, tj. z lat 2018–2021, wyrokowanych z tytułu wykluczenia nierozzerwalności małżeństwa (kan. 1101 § 2 KPK). Jej autor, ks. prof. zw. Wojciech Góralski, jest sędzią w Sądzie Biskupim w Płocku, wybitnym znawcą tej problematyki, kierownikiem Zakładu Kościelnego Prawa Rodzinnego na UKSW, założycielem półrocznika naukowego „Ius Matrimoniale”. Opublikował ponad 30 monografii oraz ponad 1300 innych prac naukowych i popularnonaukowych.

Prezentowana tu książka została starannie wydana w 2022 r. przez Wydawnictwo Bernardinum w Pelplinie. Jej recenzentami wydawniczymi są dwaj znakomici kanoniści – ks. prof. Józef Krukowski i ks. prof. Tomasz Rozkrut. Publikacja obejmuje: wstęp (s. 9–12), dwanaście rozdziałów merytorycznych (s. 13–230), zakończenie (s. 231–235), bibliografię (s. 237–244), wykaz ważniejszych skrótów (s. 245) oraz spisy treści: po polsku (s. 5–7) i po włosku (s. 246–249).

We wstępie Autor przypomina, że wymóg nierozzerwalności małżeństwa wynika z prawa naturalnego, który z racji sakramentalności małżeństwa został w prawie Kościoła dodatkowo wzmocniony; dlatego jego wykluczenie powoduje nieważność zawieranego małżeństwa. Wielkie znaczenie opracowanego przez Autora tematu

podkreślają dwa fakty: 1) częstotliwość rozpatrywania przez Rotę Rzymską spraw z tytułu wykluczenia dobra nierozzerwalności (np. w roku 2012 było 39 orzeczeń z tego tytułu na 195 rozpatrywanych spraw), 2) wyroki Roty Rzymskiej są uzupełniającym źródłem prawa (kan. 19 KPK) i „pomagają w poprawnym interpretowaniu prawa małżeńskiego” (s. 12, przemówienie papieża Franciszka do Roty w dn. 29.01.2019 r.).

W zasadniczej części rozprawy Autor przytacza istotne treści oraz analizuje 12 najnowszych, jeszcze nieopublikowanych, wyroków Roty Rzymskiej z lat 2018–2021, rozpatrywanych z tytułu wykluczenia nierozzerwalności małżeństwa, udostępnionych mu przez cenionego sędziego audytora Roty Rzymskiej, ks. prof. prałata Grzegorza Erlebacha, oczywiście za zgodą ich autorów. W pięciu tych sprawach zapadły wyroki stwierdzające nieważność małżeństwa, a w siedmiu potwierdzono ważność małżeństwa. Analizę każdej sprawy ks. prof. Góralski przedstawia w trzech aspektach: motywy prawne, motywy faktyczne i uwagi do wyroku. Wszystkie wnioski są dobrze uzasadnione i przekonujące. Trudno tylko zgodzić się z poglądem, że do istoty małżeństwa należy także jego wieczystość (s. 11), bowiem wiąże ono tylko do śmierci jednego z małżonków.

W pierwszej z omawianych spraw sędzia *ponens* wyróżnia trzy formy wykluczenia *bonum sacramenti*, co wydaje się nieco sztuczne, gdyż dwie pierwsze formy są bardzo podobne (odrzuć trwałości i chęć zawarcia związku tylko na pewien czas), a trzecia to zastrzeżenie sobie prawa do rozwodu (s. 17 i 27). Bardzo interesujący jest drugi analizowany proces i ostateczny w nim wyrok z dnia 15 lutego 2019 r. (s. 29–41). Małżeństwo zawierano w 1990 r., trwało ono do 1995 r., a w 1998 r. strony uzyskały rozwód cywilny i powódka złożyła (do Trybunału Regionalnego Triveneto) skargę o jego nieważność m.in. z tytułu wykluczenia przez pozwanego nierozzerwalności małżeństwa. W pierwszej instancji (po przesłuchaniu stron i 8 świadków) zapadł wyrok pozytywny, a po apelacji obrońcy węzła małżeńskiego, w drugiej instancji zapadł wyrok negatywny. Gdy po 14 latach powódka wniosła opóźnioną apelację, znów zapadł wyrok pozytywny. Budzące zastrzeżenia było to, że Rota nie dołączyła klauzuli zakazującej zawarcia nowego małżeństwa z uwagi na zaawansowany wiek stron, gdy te miały po 51 lat (s. 30). Z argumentów prawnych redaktora wyroku, przytoczonych przez ks. prof. Góralskiego, wypada przywołać opinię wynikającą z kan. 1101 § 2 oraz kan. 1056, że „nieważność zgody małżeńskiej wynika nie tylko wówczas, gdy nierozzerwalność jest wykluczana absolutnie, czyli w każdym przypadku, lecz również, co zdarza się znacznie częściej, gdy zerwanie węzła małżeńskiego ma charakter warunkowy, zależąc od jakiegoś przyszłego i nieznanego wydarzenia (zazwyczaj niechcianego, by się zweryfikowało)” (s. 31). Wykluczenie może zostać dokonane pozytywnym aktem woli bezpośrednim, czyli wyraźnym albo pośrednim, tj. domyślnym. Zawsze

jednak akt symulacyjny winien determinować wolę. Redaktor wyroku przypomina ponadto, iż na dowodzenie symulacji składają się: przyznanie domniemanego symulanta, dalsza i bliższa przyczyna symulacji, różna od przyczyny zawierania oraz okoliczności (przed, podczas i po zawieraniu małżeństwa) wskazujące na prawdopodobieństwo symulacji. W badanej sprawie duże znaczenie miała wielka siła i moc przyczyny dalszej symulacji (jego mocne przekonanie o rozerwalności małżeństwa). *Ponens* przypomniał, że zwyczajny błąd nie narusza zgody małżeńskiej. Jednak „gdy błąd dogłębnie i całkowicie opanowuje umysł kontrahenta, tak iż z konieczności determinuje wolę (kan. 1099 KPK)”, czyni on małżeństwo nieważnym (s. 39). Ksiądz prof. Góralski w swoich uwagach zaznacza wyraźnie, że nieporozumieniem byłoby traktowanie błędu determinującego wolę jako wykluczenie nierozzerwalności (czy innego istotnego przymiotu małżeństwa). Ważne znaczenie w badanej sprawie miały jednakowe zeznania powódki w każdej z trzech instancji oraz popierające je zeznania świadków (s. 41).

W kolejnym wyroku (z dnia 3.04.2019 r.) *ponens* podkreślił wielkie znaczenie pozasądowego lub sądowego wyznania symulanta z okresu niepodejrzanego, potwierdzone przez wiarygodnych świadków (s. 45). W wyroku tym nie potwierdzono pozornej zgody, lecz – po wykorzystaniu czterech opinii biegłych, sprzecznych ze sobą – orzeczono nieważność małżeństwa z dodanego tytułu niezdolności powoda do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (s. 53).

W rozdziale IV podkreślił Autor stwierdzenie *ponensa*, iż nie wystarcza samo przyznanie sądowe symulanta, gdyż może ono być wątpliwe, ale wymagane są ponadto wiarygodne świadectwa pochodzące z okresu niepodejrzanego, a także dowód pośredni, ustalenie przyczyny dalszej i bliższej symulacji, różnej od przyczyny zawierania (s. 60). Zwrócono też uwagę, że dążenie rzekomego symulanta do pogodzenia się ze współmałżonkiem, w trakcie procesu o rozwód lub o nieważność, świadczy o braku symulacji (s. 65).

Opisany w rozdz. V wyrok z dnia 21.05.2019 r. rozpatrywany był w Rocie jako w trzeciej instancji, przy czym w każdej instancji apelacyjnej uzupełniano zeznania stron i świadków. Podkreślono w nim, że ani przewidywanie rozpadu małżeństwa, nawet pewnego, ani przekonania sprzyjające rozwodowi nie są wykluczeniem nierozzerwalności małżeństwa, gdyż stanowią one tylko akty intelektu, a nie woli. Z kolei inaczej jest, gdy ktoś pozytywnym aktem woli zamierza zawrzeć trwałe małżeństwo (s. 71–72). Inną figurą prawną jest błąd determinujący wolę, np. ze względu na nieznaną treść wiary katolickiej, którego skutek został określony w kan. 1099 KPK. Podkreślono także, że o prawdziwości symulacji może świadczyć bardzo znacząca przyczyna zawierania małżeństwa (s. 74). Sędziowie rotalni uznali domyślne wykluczenie nierozzerwalności małżeństwa, gdy nuturient „nie

znał podstaw chrześcijańskiej wiary i dlatego nie mógł powziąć prawdziwej zgody na święty i wieczysty węzeł małżeństwa” (s. 75). Wyjątkowo dokładnie prezentuje Autor motywy faktyczne tegoż wyroku, ponieważ dobrze uzasadniają one wydanie drugiego wyroku stwierdzającego nieważność małżeństwa. W swoich uwagach do tego wyroku ks. prof. Góralski podkreśla, że praktyka ponownego przesłuchania, przynajmniej stron, w kolejnych instancjach jest pożyteczna. W wyroku tym wskazano dowód bezpośredni i pośredni.

Rozdziały VI i VII zawierają analizy dwu wyroków rotalnych (z 2019 i 2020 r.) potwierdzających ważność małżeństwa. W pierwszym z nich *ponens* przypomina kryteria całkowitego wykluczenia małżeństwa i wykluczenia nierozzerwalności. Na przykład błędne wyobrażenia o małżeństwie mogą być oceniane jako przyczyna dalsza symulacji. Przyznano, że czasem w stanie faktycznym trudno jest odróżnić błąd determinujący wolę od symulacji (s. 92). Ważne są w tym wyroku rozróżnienia poszczególnych środków dowodowych, jak również szeroka analiza wartości dowodowej deklaracji stron o symulacji (s. 94–98). Ważne jest także określenie kryteriów wiarygodności wewnętrznej i zewnętrznej oświadczenia strony procesowej. W sprawie tej trudno było dotrzeć do prawdy obiektywnej, bowiem strony procesowe walczyły ze sobą. Cenna jest uwaga Autora, że nowy kan. 1678 § 1 zawiera dyspozycję radykalnie inną od tej zawartej w dawniejszym kan. 1679 KPK (s. 104). Warto dodać, że w wyroku z dnia 20.02.2020 r. jego redaktor zamieścił wyjaśnienie istoty symulacji częściowej i symulacji całkowitej. Podkreślił m.in., że do symulacji nie wystarcza inercja woli, nierozważanie i niechcenie czegoś, ale znaczenie ma tylko „chcenie” czegoś przeciwnego małżeństwu. W opisie tego wyroku występuje niekonsekwencja, gdyż na początku zapisano, że w Rocie zapadł wyrok „non constare”, a dalej stwierdzono, że był to wyrok „constare” (por. s. 108 i 118). Z treści wyroku wynika, że był to raczej wyrok afirmatywny.

Interesująca jest analiza wyroku z dnia 16.06.2020 r., w sprawie wnoszonej najpierw z dwu tytułów, a w Rocie próbowano dołączyć trzeci. Mimo że związek stron trwał 39 lat i strony miały dwoje dzieci, zapadł wyrok afirmatywny. Autor analizy przytacza ważne argumenty prawne dotyczące wykluczenia nierozzerwalności małżeństwa, wierności małżeńskiej oraz bojaźni (s. 122–133 i 151–155). Zwraca uwagę, że wykluczenie nierozzerwalności może być absolutne lub warunkowe. Bardzo interesujące są też rozważania dotyczące wykluczenia wierności.

Kolejne dwa analizowane wyroki z jesieni 2020 r. (s. 157–192), rozpatrywane w Rocie jako w trzeciej instancji, zawierają rozstrzygnięcia zgodne z żądaniami stron powodowych. W pierwszym z tych wyroków Autor analizuje znaczenie braku wiary przy zawieraniu małżeństwa, co może wpływać na akceptację lub wykluczenie sakramentalności małżeństwa (s. 159–161). Rozstrzygające jest, czy wykluczenie

było wolą absolutną i przeważającą. W drugim wyroku szczególną uwagę zwrócono na przyczyny symulacji i ich charakter.

W dwóch ostatnich analizowanych wyrokach rotalnych (s. 193–230) potwierdzono ważność zawieranych małżeństw. Pierwszy był odpowiedzią na apelację wniesioną od wyroku Sądu Metropolitalnego w Warszawie, rozstrzygającego *negative* aż z czterech tytułów, a drugi od wyroku Trybunału Wikariatu Miasta Rzymu. W pierwszym wyroku potwierdzono, że małżeństwo tkwi w samej naturze ludzkiej. Stwierdzono też, iż stawiennictwo strony pozwanej w sądzie jest jej obowiązkiem moralnym. W obydwu analizach ks. prof. Góralski szczegółowo przedstawił motywy faktyczne zawarte w tych wyrokach. W sprawie pochodzącej z Polski sędziowie rotalni pochlebnie wyrazili się o staranności i wnikliwości sędziów turnusu rozstrzygającego w trybunale warszawskim. W drugim wyroku zawarte są m.in. interesujące rozważania dotyczące hipotetycznego wykluczenia nierozzerwalności małżeństwa oraz znaczenia materiału dowodowego z wcześniejszych postępowań cywilnych stron. Autorzy (wyroku i opracowania) słusznie podkreślili, że samo pragnienie osoby zainteresowanej umożliwieniem jej uczestniczenia w życiu sakramentalnym Kościoła nie stanowi argumentu przemawiającego za nieważnością wcześniejszego małżeństwa.

W zakończeniu opracowania, które jest godnym docenienia podsumowaniem wyników analiz zawartych w 12 rozdziałach, Autor wskazał najważniejsze ich ustalenia i trafnie podkreślił, że w badanych wyrokach sędziowie zasadnie wskazali na negatywne zjawiska kulturowe, nasilające się w ostatnich dziesięcioleciach, sprzyjające poglądom i postawom przeciwnym nierozzerwalności małżeństwa (s. 232). Opracowanie daje dobry wgląd w różne formy, sposoby i postaci wykluczania nierozzerwalności małżeństwa. Zauważyć należy, że ks. prof. W. Góralski nie tylko referuje analizowane sprawy, zwraca uwagę na ważne wnioski dowodowe, lecz czasem także stawia pytania, kierowane domyślnie do redaktorów wyroków, a wymagające refleksji czytelnika i osób stosujących prawo (np. s. 41).

Przydatnym uzupełnieniem do przeprowadzonych analiz jest bardzo dobrze usystematyzowana bibliografia, w której Autor wyróżnił m.in.: przywoływane wyroki Roty Rzymskiej, kodeksy, dokumenty papieskie i Stolicy Apostolskiej oraz literaturę.

Tę cenną publikację z całym przekonaniem polecam przede wszystkim kanonistom, stosującym prawo małżeńskie i procesowe w administracji Kościoła i w sądach kościelnych, ale i studentom prawa kanonicznego, duszpasterzom oraz wszystkim zainteresowanym stosowaniem katolickiego prawa małżeńskiego i procesowego.

***Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia,*
red. Maciej Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2022, ss. 327**

Lexicon of Roman criminal law: basic concepts, ed. Maciej Jońca, C.H. Beck,
Warsaw 2022, p. 327

Энциклопедический словарь римского уголовного права. Основные понятия,
ред. Мацей Йоньца, С.Н. Бек, Варшава 2022, 327 с.

Лексикон римського кримінального права. Основні поняття, під редакцією Мацея
Йонци, С.Н. Бек, Варшава 2022, ст. 327

BARTOSZ ZALEWSKI

Dr, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: bartosz.zalewski@mail.umcs.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7508-354X>

Nakładem wydawnictwa C.H. Beck ukazał się obejmujący 410 haseł *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia* pod redakcją dr. hab. Macieja Jońcy, profesora Uniwersytetu Szczecińskiego. Wśród Autorów opracowania znaleźli się przedstawiciele środowiska romanistów lubelskich: prof. dr hab. Marek Kuryłowicz (UMCS), ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński (KUL) oraz dr Izabela Leraczyk (KUL). Recenzowana praca stanowi część serii leksykonów z różnych dziedzin prawa, które już od kilku lat publikowane są przez wydawnictwo C.H. Beck. Spośród nich należy wymienić w szczególności *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia* (Warszawa 2016), którego redaktorami są Antoni Dębiński oraz Maciej Jońca. Również pozostali Autorzy recenzowanego opracowania byli zaangażowani w powstanie *Leksykonu* z 2016 r.

Dodać trzeba, że *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia* jest częścią pewnego szerszego przedsięwzięcia badawczego, w ramach którego wydano jeszcze dwie inne prace: *Rzymskie prawo karne. Instytucje* (Wydawnictwo Werset, Lublin 2021) autorstwa Macieja Jońcy oraz *Rzymskie prawo karne. Bibliografia* (Wydawnictwo Werset, Lublin 2021) przygotowaną przez Izabelę Leraczyk. Dokonując recenzji *Leksykonu*, należy zatem uwzględnić, iż jest on częścią szerszej całości.

Nie jest zaskoczeniem, że to właśnie w środowisku lubelskich romanistów powstają prace, które niejako podsumowują dotychczasowe badania prowadzone nad rzymskim prawem karnym. Nie gdzie indziej jak w Lublinie, z inicjatywy prof. dr. hab. Marka Kuryłowicza i wspólnym wysiłkiem Katedry Prawa Rzymskiego UMCS, Katedry Prawa Rzymskiego KUL i Zakładu Historii Starożytnej UMCS w 1993 r. zorganizowana została pierwsza z całego cyklu konferencji poświęconych rzymskiemu

prawu karnemu, choć same badania w tym przedmiocie rozpoczęły się już w połowie lat 80. poprzedniego stulecia. Te przeszło trzy dekady badań przyniosły konkretne efekty w postaci szeregu publikacji – zbiorów artykułów i monografii. Pojawiła się też pierwsza w języku polskim praca o charakterze bardziej przekrojowym, jaką jest książka autorstwa prof. dr. hab. Krzysztofa Amiełańczyka *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym* (Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013). *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia* stanowi natomiast pierwsze poświęcone wyłącznie rzymskiemu prawu karnemu opracowanie o charakterze encyklopedycznym.

Autorzy *Leksykonu* podjęli się niełatwego zadania. Przedmiotem swojego zainteresowania uczynili całe publiczne rzymskie prawo karne. Niemniej recenzowana książka zasadniczo nie podejmuje problematyki *delicta privata* – odnajdziemy w niej wprowadzie hasła dotyczące *furtum*, *rapina* czy *iniuria* (co uzasadnia historia tych czynów, które w pewnym zakresie uległy transpozycji ze sfery *ius privatum* do *ius publicum*), ale już nie *damnum iniuria datum*. Usatysfakcjonowany winien być czytelnik zainteresowany rzymskim procesem karnym, który odnajdzie w *Leksykonie* informacje chociażby na temat *accusatio*, *forum*, dowodów i środków dowodowych, wyroku *etc.* Jest to zrozumiałe, ponieważ jedną z cech charakterystycznych rzymskiego podejścia do prawa w ogóle było jego postrzeganie przez pryzmat zagadnień procesowych. Pamiętać też należy, że samo pojęcie rzymskiego prawa karnego jest umowne, jako że Rzymianie żadnego *ius criminale* czy *ius poenale* nie wyróżnili. Co jednak szczególnie istotne, Autorzy recenzowanej książki starają się zrekonstruować zręby rzymskiego namysłu jurydycznego nad zagadnieniami, które obecnie zaliczane są do tzw. części ogólnej prawa karnego (nauki o abstrakcyjnie pojętym przestępstwie). Odnajdziemy zatem takie hasła, jak *casus*, *causa criminis*, *dolus*, *neglegentia*, *persuasio*, *voluntas*. Wiedzę w tym względzie czytelnik będzie mógł poszerzyć, sięgając do innej pracy powstałej w ramach tego samego przedsięwzięcia naukowego, a mianowicie do wspomnianej monografii M. Jończy zatytułowanej *Rzymskie prawo karne. Instytucje*.

Do szczególnych zalet opracowania należy przejrzysty system wewnętrznych odesłań do haseł powiązanych, jak również – co może jeszcze ważniejsze – do źródeł. Cieszy ponadto, że Autorzy licznie odwołują się nie tylko do źródeł o charakterze jurydycznym, lecz także do prac antycznych filozofów, retorów, antykwarystów oraz do literatury wczesnochrześcijańskiej. Dzięki temu odbiorca otrzymuje pełen obraz rzymskiego prawa karnego ujęty w syntetyczny sposób.

W tym względzie pojawia się jednak również pewien mankament recenzowanej pracy, a mianowicie brak odesłania do bogatej przecież literatury przedmiotu. Jak wskazuje się w *Słowie wstępnym* do *Leksykonu*, „[z]estawienie literatury przedmiotu [...] ogłoszone zostanie w odrębnej publikacji” (s. XX). Funkcję tę

pełni zatem opracowanie I. Leraczyk, *Rzymskie prawo karne. Bibliografia*. Niemniej szkoda, że Autorzy nie zdecydowali się na dodanie chociażby krótkiego wykazu podstawowych prac z zakresu rzymskiego prawa karnego do samego *Leksykonu*. Opracowana przez dr I. Leraczyk bibliografia jest wprawdzie w sposób strukturalny połączona z *Leksykonem* (przytaczane przez Autorkę prace uporządkowane są według kolejnych haseł zawartych w recenzowanej książce), lecz obejmuje jedynie publikacje w języku polskim. W samym *Leksykonie* mógłby zatem pojawić się wykaz kilku choćby ogólniejszych prac o rzymskim prawie karnym, w szczególności uwzględniający pozycje obcojęzyczne. Mankament ten nie rzutuje w żaden sposób na merytoryczną wartość omawianego opracowania, jednak z punktu widzenia mniej zamożnego odbiorcy byłby to zabieg zasadny.

Warto też zauważyć, że w porównaniu z *Leksykonem tradycji rzymskiego prawa prywatnego* recenzowana praca charakteryzuje się pewną różnicą koncepcyjną. Jak wskazuje sam tytuł opracowania z 2016 r., obejmuje ono nie tylko informacje o antycznym prawie rzymskim, lecz ponadto nawiązuje do jego późniejszych wcieleń (*ius commune, usus modernus*), jak również do współczesnych polskich regulacji, które bazują na rozwiązaniach rzymskich. Można wyrazić żal, że *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia* odwołań takich nie zawiera. Jak bowiem wskazuje sam M. Jońca w cechującym się wielką erudycją *Słowie wstępny* do *Leksykonu*, „[r]zymska myśl karnistyczna odegrała kluczową rolę w rozumieniu prawa karnego tworzonego w wiekach średnich, a następnie stopniowo modyfikowanego w epoce nowożytnej” (s. XVII). Daje to jednak nadzieję, że kiedyś doczekamy się również *Leksykonu tradycji rzymskiego prawa karnego*. Tradycji – dodajmy – która w znacznej mierze wciąż czeka na dokładniejsze zbadanie, wolne od postoświeceniowych uprzedzeń i skupiające się na rozwoju konstrukcji dogmatycznych, które były pomostem między antycznym i współczesnym prawem karnym.

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia* stanowi pozycję godną polecenia osobom zainteresowanym nie tylko rzymskim prawem karnym, ale i wszystkim czytelnikom, którzy chcieliby poszerzyć swoją wiedzę o świecie antycznym, jak również tym, którzy na co dzień zajmują się prawem karnym w wymiarze teoretycznym lub praktycznym. Należy ona do prac napisanych rzetelnie, ale zarazem w sposób przystępny, dzięki czemu będzie szczególnie cennym wsparciem dla studentów oraz doktorantów. Cieszy, że takie opracowanie zostało oddane do rąk polskich odbiorców.

Sprawozdania

**VI Otwarte Seminarium Naukowe „100-lecie polskiej służby cywilnej”,
Lublin–Częstochowa, 17 lutego 2022 r.**

6th Open Scientific Seminar “100th Anniversary of the Polish Civil Service”,
Lublin–Częstochowa, 17 February 2022

VI Открытый Научный Семинар «100 лет польской государственной службы»
Люблин–Ченстохова, 17 февраля 2022 года

VI Відкритий Науковий Семінар «100-річчя польської державної служби»
Люблін–Ченстохова, 17 лютого 2022 р.

TOMASZ BARSZCZ

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: tbarszcz@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6490-0177>

W dniu 17 lutego 2022 r. Katedra Teorii i Filozofii Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II oraz Katedra Prawa Ustrojowego i Porównawczego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie zorganizowały ogólnopolską konferencję naukową, dedykowaną polskiej służbie cywilnej. Wydarzenie, zatytułowane VI Otwarte Seminarium Naukowe „100-lecie polskiej służby cywilnej”¹, składało się trzech referatów oraz z wywołanej nimi dyskusji². Całość moderowana była przez dr. hab. Tomasza Barankiewicza, prof. KUL, oraz przez dr. hab. Bogusława Przyworę, prof. UJD.

Seminarium otworzyło wystąpienie prof. Huberta Izdebskiego (SWPS). Referent w pierw poruszył kwestię różnic odnośnie do zakresów podmiotowych pojęcia służby cywilnej (wyznaczonego przez z art. 153 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.³) i pojęcia państwowej służby cywilnej (łączy się z ustawą z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej), wyjaśniając przyczyny faktu, iż aktualnie pojęcie służby cywilnej jest ograniczone do niektórych funkcjonariuszy administracji rządowej. Następnie prof. Izdebski przedstawił, w jaki sposób cel-sens służby cywilnej (czyli rozdzielenie polityki i administracji

¹ Okazją do refleksji nad służbą cywilną była setna rocznica uchwalenia pierwszej ustawy regulującej tę część osobowego substratu aparatu państwowego w Polsce, mianowicie ustawy z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej, Dz. U. z 1922 r. Nr 21, poz. 164.

² Ze względu na ograniczenia związane z pandemią COVID-19 konferencja została przeprowadzona przy pomocy oprogramowania umożliwiającego uczestnikom komunikowanie się w czasie rzeczywistym poprzez obraz i dźwięk.

³ Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

przejawiające się tym, że członkowie służby cywilnej realizują samodzielnie, fachowo i w perspektywie własnej odpowiedzialności decyzje polityczne od nich nie pochodzące) był związany ze stosunkiem służbowym funkcjonariusza państwowej służby cywilnej, określonym w pierwotnym brzmieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej. Wskazał przy tym na implikacje faktu, że status (stosunek) funkcjonariusza państwowej służby cywilnej – inaczej niż ma to miejsce współcześnie – był usytuowany wyłącznie w sferze publicznej oraz na uprzedmiotowienie tego stosunku, także inaczej niż ma to miejsce współcześnie, elementem aksjologicznym (powinnością dbania o dobro sprawy publicznej lub służby publicznej).

W kolejnym referacie, przygotowanym i ogłoszonym przez dr. hab. Bolesława Ćwiertniaka (WSH w Sosnowcu), zaprezentowano ewolucję podstaw zatrudnienia w służbie cywilnej. Punktem wyjścia referent uczynił instytucję mianowania, wyznaczoną przez ustawę z dnia 17 lutego 1922 r. (a implikującą stosunek służby), którą zestawił z – również znaną tej ustawie – regulacją kontraktową (umową o pracę), dopuszczalną wówczas w państwowej służbie cywilnej dla specjalistów i personelu pomocniczo-obsługowego (a powodującą stosunek pracy). Następnie zarysował pierwsze ustanowione po II wojnie światowej źródła prawa dotyczące służby cywilnej, opisując ich zorientowanie na przebudowę osobową administracji publicznej (m.in. przyjęcie, że administracja skończyła się we wrześniu 1939 r., stworzenie szeregu przepisów zaporowych uniemożliwiających powrót do służby osób nieprzychylnych władzy oraz dopuszczenie w miejsce funkcjonariuszy mianowanych „bardzo szerokiego żywiolu kontraktowego” o równorzędnym statusie prawnym w zakresie wykonywania swoich funkcji), aby skupić wywód na podstawach zatrudnienia, wyznaczonych ustawą z dnia 16 września 1982 r. o pracownikach urzędów państwowych⁴. Prelegent podkreślił, że chociaż ustawa ta w dużej mierze była wzorowana na ustawie o państwowej służbie cywilnej, to jednak stosunek służby państwu urzędnika został w niej raczej zastąpiony stosunkiem pracy w urzędzie; i to pomimo tego, że ustawa znała mianowanie jako podstawę zatrudnienia. Ostatecznie referent porównał mianowanie i umowę o pracę z ustawy z 1922 r. z obecnie istniejącymi w służbie cywilnej mianowaniem i umową o pracę.

Autorem ostatniego z ogłoszonych referatów był dr. hab. Stefan Płażek (UJ). Odczyt rozpoczął od naszkicowania okoliczności dotyczących tworzenia ustawy z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej, a wpływających na jej – wówczas nowoczesne – rozwiązania (które omówione zostały w dwóch poprzednich referatach). Następnie przybliżył proces faktycznego kształtowania się

⁴ Dz. U. z 1982 r. Nr 31, poz. 214 z późn. zm.

korpusu służby cywilnej pod rządami wskazanej ustawy (akcentując wytworzenie się wśród funkcjonariuszy służby cywilnej specyficznego – i jak podkreślił: wartego naśladowania – etosu, opartego na profesjonalizmie), a także przedstawił ustanowione w dwudziestolecu międzywojennym akty normatywne, które w zakresie statusu prawnego ich adresatów zawierały rozwiązania podobne do tych, które przyjęto w ustawie z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej. Wystąpienie zostało zwieńczone charakterystyką zawartej w tej ustawie instytucji naboru do państwowej służby cywilnej jako procesu opartego na kryteriach obiektywnych, prowadzonego przez organ kolegialny (a nie kierownika) oraz w interesie samego korpusu funkcjonariuszy.

Wygłoszone referaty stały się asumptem do dyskusji. Warto zauważyć, że zajęła ona znacznie więcej czasu, aniżeli czas trwania wszystkich referatów. Natomiast głos odnośnie do wątków poruszanych w referatach zabrali nie tylko eksperci z zakresu służby cywilnej, będący pracownikami m.in. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu, Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, lecz także członkowie korpusu służby cywilnej oraz urzędnicy samorządowi.

**Międzynarodowa Konferencja Naukowa
pt. „Znaczenie konstytucji w dziejach Polski i świata”
Lublin, 22 kwietnia 2021 r.**

International Scientific Conference
“The Importance of the Constitution in the History of Poland and the World”
Lublin, 22 April 2021

Международная научная конференция
«Значение конституции в истории Польши и мира»
Люблин, 22 апреля 2021 года

Міжнародна наукова конференція
«Важливість конституції в історії Польщі та світу»
Люблін, 22 квітня 2021 р.

DANIEL MAJCHRZAK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: daniel09456@student.kul.lublin.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7207-1049>

W dniu 22 kwietnia 2021 r. odbyła się w formie online Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Znaczenie Konstytucji w dziejach Polski i świata”. Inspiracją do organizacji wydarzenia był fakt, iż w 2021 r. miały miejsce dwie istotne dla dziejów Polski rocznice: stulecie Konstytucji marcowej oraz 230. rocznica uchwalenia Konstytucji 3 maja, będącej pierwszą w Europie i drugą na świecie spisaną konstytucją. Mając na uwadze powyższe, tematyka obrad dotyczyła szeroko rozumianej historii i współczesności prawa konstytucyjnego w dziejach Polski i świata, historii ustrojów państw oraz genezy ich kształtowania. Honorowy patronat nad wydarzeniem objęli Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Andrzej Duda, Minister Edukacji i Nauki dr hab. Przemysław Czarnek, prof. KUL, Prorektor ds. studentów i doktorantów dr hab. Krzysztof Narecki, prof. KUL, poseł Rady Najwyższej Ukrainy prof. dr hab. Alexander Lyubimovich Kopylenko, Dziekan Wydziału Prawa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Ivana Franki we Lwowie prof. dr hab. Wołodymyr Burdin oraz Wojewoda Lubelski Lech Sprawka.

Organizatorami konferencji byli Katedra Historii Ustroju i Prawa Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II we współpracy z Wydziałem Prawa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Ivana Franki we Lwowie, Sekcją Historii Prawa Koła Naukowego Studentów Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II oraz Fundacją

Fundamenta, która w ramach działalności statutowej m.in. popularyzuje naukę i wiedzę, a także działalność wspierającą rozwój społeczny i indywidualny osób poprzez naukę. W skład Komitetu Naukowego wydarzenia weszli: Kierownik Katedry Historii Ustroju i Prawa dr hab. Marzena Dyjakowska, prof. KUL (przewodnicząca), prof. dr hab. Waldemar Bednaruk z Katedry Historii Ustroju i Prawa oraz opiekun Sekcji Historii Prawa Koła Naukowego Studentów Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II dr Judyta Dworas-Kulik (sekretarz). Natomiast w Komitecie Organizacyjnym zasiedli: dr Judyta Dworas-Kulik (przewodnicząca) i dr hab. Anna Słowikowska z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, dr Khrystyna Moryak-Protopopova z Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Ivana Franki we Lwowie oraz koordynator Sekcji Historii Prawa Koła Naukowego Studentów Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II Daniel Majchrzak (sekretarz).

Uroczystej inauguracji konferencji w imieniu władz Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji dokonali Dziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji dr hab. Andrzej Herbet, prof. KUL, Prorektor ds. studentów i doktorantów prof. dr hab. Krzysztof Narecki, prof. KUL, oraz Kierownik Katedry Historii Ustroju i Prawa KUL dr hab. Marzena Dyjakowska, prof. KUL. Podczas otwarcia konferencji podkreślono wagę i znaczenie wydarzeń historycznych inspirujących do organizacji niniejszej konferencji zarówno dla dziejów Polski, jak i świata. Wskazywano również na istotę wpływu prezentowanych podczas wystąpień treści referatów dla rozwoju nauki i dyscypliny oraz zwiększenia świadomości i wiedzy słuchaczy w zakresie historii i współczesności prawa konstytucyjnego. W imieniu Organizatorów przywitano wszystkich gości, w szczególności prelegentów reprezentujących zagraniczne ośrodki naukowe oraz licznie zgromadzonych studentów, głównie z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Obrady odbyły się w trzech sesjach naukowych. Pierwszej z nich przewodniczyła dr hab. Marzena Dyjakowska, prof. KUL. Referaty zaś wygłosili: prof. dr hab. Waldemar Bednaruk (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) – *Społeczeństwo wobec Konstytucji 3 maja*, prof. dr hab. Alexander Lyubimovich Kopylenko (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Kijów) – *The values of the Constitution – reflections of the participant of the “constitutional night”*, prof. dr hab. Michał Aleksandrowicz Baimuratov (Instytut Ustawodawstwa Rady Najwyższej Ukrainy, Kijów) – *Municipalizm w ukraińskim konstytucjonalizmie* oraz dr hab. Ewa Gajda (prof. UMK) – *Konflikt prawa i moralności? Jurysprudenca polska i europejska a konstytucyjne gwarancje wolności religijnej*. Sesja zakończyła się dyskusją z udziałem prelegentów i gości.

Drugiej sesji przewodniczył prof. dr hab. dr h.c. Dariusz Szpoper, Dyrektor Instytutu Prawa i Administracji Akademii Pomorskiej w Słupsku. W toku obrad głos zabrali:

dr hab. Grzegorz Smyk (prof. UMCS, Kierownik Katedry Historii Państwa i Prawa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej), który wygłosił wystąpienie pt. *Senat w dziejach polskiego parlamentaryzmu (XVI–XX w.)*, dr Vira Kaczur (Narodowy Uniwersytet Biozasobów i Zarządzania Naturą Ukrainy, Kijów) z referatem zatytułowanym *Ustawa rządowa z 1791 r. i jej znaczenie dla kształtowania fundamentalnych wartości europejskiej kultury prawnej*, dr hab. Marzena Dyjakowska, prof. KUL, która zaprezentowała wystąpienie pt. *Odpowiedzialność Prezydenta Rzeczypospolitej w świetle polskich konstytucji okresu dwudziestolecia międzywojennego*, dr Ludmyła Protosawićka (Narodowy Uniwersytet Biozasobów i Zarządzania Naturą Ukrainy, Kijów) z prelekcją zatytułowaną *Liberalno-demokratyczne wartości Konstytucji z 17 marca 1921 r.*, dr Judyta Dworas-Kulik (Katedra Historii Ustroju i Prawa KUL) z referatem pt. *Obowiązki konstytucji marcowej z 1921 r. w okresie Polski Ludowej* oraz dr Ilona Grądzka (Katedra Prawa Konstytucyjnego KUL), która wygłosiła wystąpienie zatytułowane *Konsekwencje integracji europejskiej dla zasady nadrzędności konstytucji RP*. Obrady sekcji zakończyła dyskusja wokół pytań studentów i prelegentów.

Ostatniej sesji przewodniczył prof. dr hab. Waldemar Bednaruk z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jej uczestnicy wygłosili następujące referaty: dr hab. Anna Słowikowska (Katedra Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL) – *Walor prawny konstytucji w prawie kanonicznym*, dr Khrystyna Moryak-Protopopova (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Ivana Franki, Lwów) – *Konstytucja Filipa Orlika jako umowa społeczna ukraińskiego narodu*, mgr Khrystyna Perepelucia (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Ivana Franki, Lwów) – *Realizacja zasady humanitaryzmu w konstytucyjnym i prawnokarnym ustawodawstwie Austro-Węgier (wybrane aspekty)*, dr Natalia Vlademerowna Efremowa (Narodowy Uniwersytet „Odeska Akademia Prawa”, Odessa) – *Problematyka prawna definicji „praw człowieka” i „praw obywatelskich” oraz ich utrwalenia w aktach konstytucyjnych Ukraińskiej Republiki Ludowej z czasów Ukraińskiej Centralnej Rady*, dr Kamila Doktor-Bindas (Katedra Prawa Konstytucyjnego KUL) – *Konstytucja Republiki Włoskiej wobec wyzwań współczesnego świata* oraz dr Alexander Salenko LL.MF (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta, Kaliningrad) – *Russian Consitution 12.12.1993 after Constitutional Reform 2020*. Ta część zakończyła się dyskusją nad referatami oraz podsumowaniem, podczas którego podziękowano czynnym uczestnikom konferencji za trud przygotowania merytorycznych wystąpień, zaś studentom za zaangażowanie się w prace organizacyjne. Jednocześnie wyrażono aprobatę dla cykliczności organizowanego wydarzenia.

Uroczystego zamknięcia konferencji dokonali Kierownik Katedry Historii Ustroju i Prawa KUL dr hab. Marzena Dyjakowska, prof. KUL, oraz koordynator Sekcji Historii Prawa Koła Naukowego Studentów Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II – Daniel Majchrzak.

**Zjazd Katedr i Zakładów oraz Zespołów Badawczych Publicznego Prawa Gospodarczego „Konflikty wartości w publicznym prawie gospodarczym”,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 12–14 czerwca 2022 r.**

Congress of Chairs and Institutes of Public Economic Law “Conflicts of values in public economic law”, The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin,
12–14 June 2022

Съезд Кафедр, Отделов и Исследовательских Коллективов Публичного
Хозяйственного Права «Конflikты ценностей в публичном хозяйственном праве»,
Люблинский католический университет Иоанна Павла II, Люблин,
12–14 июня 2022 года

З’їзд кафедр і відділів, а також наукових груп публічного господарського права
«Конflikты цінностей у публічному господарському праві», Люблінський
католицький університет Івана Павла II, Люблін,
12–14 червня 2022 р.

ANNA HAŁADYJ

Dr hab., prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
e-mail: anna.haladyj@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8827-3657>

OSKAR BODANKA

Mgr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: oskar.bodanka@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2304-0422>

W dniach 12–14 czerwca 2022 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się krajowa konferencja naukowa Zjazd Katedr i Zakładów oraz Zespołów Badawczych Publicznego Prawa Gospodarczego. Organizatorami wydarzenia były Katedry: Publicznego Prawa Gospodarczego oraz Prawa Administracyjnego KUL. Zjazd jest cyklicznie organizowanym wydarzeniem w różnych ośrodkach akademickich w Polsce. Zjazd miał zasięg ogólnopolski, uczestniczyło w nim 122 naukowców reprezentujących 25 ośrodków naukowych oraz sądy, trybunały i organy administracji publicznej. Podczas obrad wygłoszono łącznie 84 referaty.

Wydarzenie objął patronatem honorowym Pan Krzysztof Żuk – Prezydent Miasta Lublin. Patronat sprawowały ponadto: Narodowy Bank Polski, Urząd Transportu Kolejowego i Wolters Kluwer. Partnerami i sponsorami wydarzenia byli: Fundacja PKO Banku Polskiego, Starostwo Powiatowe w Lublinie, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Lublinie, Fundacja „Bezpieczeństwo Gospodarcze Polski. Instytut Dialogu i Analiz Prawno-Gospodarczych”

Europejskie Stowarzyszenie Studentów Prawa ELSA Lublin, Fundacja Rozwoju KUL, LST Polska. Natomiast patronat medialny sprawowało Prawo.pl.

Na temat Zjazdu Organizatorzy wybrali problematykę wartości w publicznym prawie gospodarczym oraz ich konfliktu jako obszar, który dotąd nie stanowił przedmiotu zainteresowania nauki prawa publicznego w stopniu pozwalającym na określenie źródeł i rodzajów wartości uniwersalnych obecnych (i postulowanych). Postulując konieczność dokonania inwentaryzacji wartości osadzonych w prawie publicznym gospodarczym, zobiektywizowanych przez akt ustanowienia prawa, Organizatorzy uznali za kluczowe określenie ich treściowych i funkcjonalnych relacji oraz identyfikację pól kolizji wartości, jako kluczowych dla skuteczności i efektywności publicznego prawa gospodarczego. Celem konferencji towarzyszącej Zjazdowi Katedr i Zakładów oraz Zespołów Badawczych Publicznego Prawa Gospodarczego było przedstawienie zjawiska konfliktu wartości w publicznym prawie gospodarczym poprzez realizację następujących celów częściowych:

- zdiagnozowanie rodzajów wartości leżących u podstaw prawa publicznego gospodarczego – wartości uniwersalnych i konstytucyjnych oraz wartości, dla ochrony których normy tego działu prawa zostały stworzone;
- wskazanie funkcji (roli) wartości w procesie tworzenia prawa publicznego gospodarczego;
- określenie rodzajów konfliktów wartości występujących w prawie publicznym gospodarczym, w tym konfliktów wewnętrznych pomiędzy wartościami chronionymi przez normy prawa publicznego gospodarczego, hierarchicznych konfliktów wartości pomiędzy wartościami uniwersalnymi a chronionymi przez normy prawa publicznego gospodarczego;
- sformułowanie propozycji rozwiązywania konfliktów wartości w procesie wykładni i stosowania prawa publicznego gospodarczego.

Pierwszego dnia konferencji odbyła się uroczysta kolacja powitalna. Drugiego dnia konferencja została uroczyście otwarta przez dr. hab. A. Herbeta, Dziekana Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, ks. dr. hab. S. Fundowicza, Kierownika Katedry Prawa Administracyjnego oraz dr. hab. M. Domagałę, Kierownika Katedry Publicznego Prawa Gospodarczego, Prodziekana Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL.

Rozpoczęcie obrad uświetnił wykład inauguracyjny ks. dr. hab. W. Brońskiego, prof. KUL (Centrum Badań ADR – „Prawo i Gospodarka”, konsorcjum naukowo-przemysłowe „Bezpieczeństwo gospodarcze Polski”), na temat „Wartości – Konflikt – Mediacje”. Wykład stanowił wprowadzenie do istoty wartości, konfliktu wartości oraz sposobów ich rozwiązywania. Następnie rozpoczęła się sesja plenarna moderowana przez dr. hab. M. Domagałę, podczas której zostały przedstawione

wystąpienia wprowadzające w tematykę Zjazdu: prof. dr hab. A. Powałowski (UG), „Wartości a zasady publicznego prawa gospodarczego. Zależności i odmienności”, prof. dr hab. M. Zdyb (UMCS), „Aksjologiczne podstawy ładu gospodarczego w kontekście kluczowych wartości”, dr hab. K. Kokocińska, prof. UAM, „Interpretacja przepisów prawnych językiem wartości (kryzys, konflikt i „konkurencyjność” wartości)”, dr hab. H. Kisilowska, prof. UTH w Radomiu, „Metodologia nauk prawnych a identyfikacja wartości w publicznym prawie gospodarczym”, dr hab. T. Długosz (UJ), „Rozstrzyganie konfliktów w publicznym prawie gospodarczym. Uwagi w kontekście prawa unijnego”.

Po sesji plenarnej przeprowadzone zostały trzy sesje równoległe, poświęcone odpowiednio następującym zagadnieniom. Sesja I: Publiczne prawo gospodarcze jako system aksjologiczny (moderator: prof. dr hab. A. Powałowski). Referaty podczas jej obrad wygłosili: ks. dr hab. S. Fundowicz (KUL), dr hab. J. Olszewski, prof. URz, dr hab. A. Barczewska-Dziobek, prof. URz, dr M. Etel (UwB), dr K. Kita-Wałęka (UJK), dr D. Kostecki (KUL), dr P.M. Woroniecki (UJ). Sesja II: Konflikt wartości w prawie ochrony środowiska i gospodarowania przestrzenią (moderator: dr hab. M. Nyka, prof. UG). W jej ramach referaty wygłosili: prof. dr hab. J. Ciechanowicz-McLean (UG), prof. dr hab. J. Stelmasiak (UMCS), dr hab. A. Haładyj, prof. KUL z mgr. O. Bodanką (KUL), dr hab. D. Trzcińska, prof. UG. Sesja III: Konflikt wartości w szczególnym publicznym prawie gospodarczym (moderator: dr hab. M. Ganczar). Podczas obrad wystąpili z referatami: dr hab. A. Żywicka, prof. UJK, dr hab. M. Szaraniec, prof. UEK, dr hab. P. Fajgielski (KUL), dr K. Marak (UWr), dr M. Żuchowska-Grzywacz (UTH w Radomiu), dr E. Małecka (AH-E w Łodzi), dr L.K. Jaskuła (KUL).

Po południu 13 czerwca 2022 r. odbyły się trzy kolejne sesje równoległe. Sesja IV: Konflikt wartości w świetle zasad ogólnych publicznego prawa gospodarczego (moderator: dr K. Miaskowska-Daszkiewicz). Referaty wygłosili: dr hab. L. Bielecki, prof. UJK, dr hab. A. Piotrowska (UEK), dr hab. K. Pokryszka (UŚ), dr A. Trela (UAM), dr R. Wasilewski (USz). Sesja V: Konflikt wartości w prawie ochrony środowiska i gospodarowania przestrzenią (moderator: dr hab. A. Haładyj, prof. KUL). Referaty podczas trwania sesji wygłosili: dr hab. J. Jaworski, prof. UKSW, dr hab. M. Nyka, prof. UG, dr L. Karski (UKSW), dr M. Będkowski-Kozioł (UKSW). Sesja VI: Konflikt wartości w prawie energetycznym (moderator: dr hab. M. Czarnecka, prof. UEKat). Autorami wystąpień byli: prof. dr hab. E. Kosiński i dr M. Trupkiewicz (UAM), dr hab. A. Szafrąński (UW), dr M. Krzykowski (UWM), dr M. Kraśniewski (UNILU), mgr M. Kamiński (UW).

Drugi dzień Zjazdu zwieńczyło zebranie kierowników katedr i zakładów publicznego prawa gospodarczego oraz uroczysta kolacja dla uczestników Zjazdu.

Późnym popołudniem wszyscy uczestnicy mogli wziąć udział w atrakcjach przygotowanych przez organizatorów, takich jak: zwiedzanie wystawy pt. Tamara Łempicka – Kobieta w Podróży (organizator: Muzeum Narodowe w Lublinie), zwiedzanie podziemi Browaru „Perła Lublin” – trasa turystyczna, spacer po Starym Mieście z przewodnikiem.

W dniu 14 czerwca 2022 r. odbyło się osiem kolejnych sesji równoległych. Sesja VII: Konflikt wartości w świetle zasad ogólnych publicznego prawa gospodarczego (moderator: ks. dr hab. S. Fundowicz). Referaty podczas jej obrad wygłosili: dr hab. A. Gorgol, prof. UZ, dr hab. M. Błachucki, prof. INP PAN, dr hab. F. Grzegorzczak, prof. UEK, ks. dr W. Wojtyła (UTH w Radomiu), dr M. Strzelbicki (UAM), dr A. Piwowarczyk (UŚ), mgr M. Łukawska-Malicka (UJK). Sesja VIII: Konflikt wartości w prawie gospodarowania nieruchomościami i prawie budowlanym (moderator: dr L.K. Jaskuła). Referaty wygłosili: dr hab. D. Wacinkiewicz, prof. USz, dr hab. J. Smarż, prof. UTH w Radomiu, dr hab. D. Tyrawa (KUL), dr B. Pachuca-Smulska (PW), dr S. Słotwiński (USz), dr P. Sosnowski (Prokuratoria Generalna RP), mgr J. Kiraga (UG). Sesja IX: Rozwiązania proceduralne konfliktu wartości w publicznym prawie gospodarczym (moderator: dr hab. J. Parchomiuk). Z referatami wystąpili: dr hab. M. Wilbrandt-Gotowicz, prof. UKSW, dr K. Dobieżyński (KUL), dr H. Wolska (UG), dr P. Kobylski (UTH w Radomiu), dr A. Damasiewicz (KAAF), dr B. Kuś (KUL). Sesja X: Konflikt wartości w prawie energetycznym (moderator: dr hab. M. Domagała). Referaty wygłosili: dr hab. A. Mituś, prof. UEK, dr P. Lissoń (UAM), dr A. Kurzawa (UŁa), dr Ł. Dubiński (USz), mgr J. Plebański (UG). Sesja XI: Konflikt wartości w prawie ochrony konsumentów i konkurencji (moderator: dr hab. K. Kokocińska, prof. UAM). Na sesję złożyły się referaty: prof. dr hab. M. Wierzbowskiego (UW), dr hab. A. Dobaczewskiej, prof. UG, dr hab. D. Kosteckiej-Jurczyk (UWr), dr hab. M. Ganczar (KUL), dr A. Nowakowskiej (UKW), dr K. Jaroszyńskiego (UW). Sesja XII: Ochrona wartości w szczególnym publicznym prawie gospodarczym (moderator: dr hab. D. Tyrawa). Referaty wygłosili: prof. dr hab. H. Gronkiewicz-Waltz, dr hab. R. Sura (KUL), dr hab. T. Sienkiewicz, prof. KUL, dr K. Melgieś (UTH w Radomiu), dr L. Staniszevska (UAM). Sesja XIII: Konflikt wartości a wykonywanie funkcji społecznych i zawodowych (moderator: dr K. Dobieżyński). Z referatami wystąpili: prof. dr hab. B. Rakoczy (UMK), dr hab. A. Brzezińska-Rawa, prof. UMK z dr D. Sylwestrzak (UMK), dr P. Śwital (UTH w Radomiu), ks. dr G. Zieliński (UTH w Radomiu), dr K. Miaskowska-Daszkiwicz (KUL). Sesja XIV: Konflikt wartości w prawie zamówień publicznych (moderator: dr B. Kuś). W jej ramach referaty wygłosili: dr hab. H. Nowicki, prof. UMK, dr hab. P. Nowicki, prof. UMK, dr I. Warchoń (UTH w Radomiu), dr M. Lubiszewski (UWM), dr K. Kułak-Krzysiak (KUL).

Podczas plenarnego podsumowania obrad, którego dokonali dr hab. M. Domała oraz ks. dr hab. S. Fundowicz, podziękowano uczestnikom za udział w spotkaniu, które było pierwszym od kilku lat tak licznie gromadzącym przedstawicieli doktryny prawa publicznego gospodarczego. Przekazano też informację nt. organizacji kolejnego Zjazdu, której podjął się Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego oraz Wydział Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.

Podsumowując obrady, dr hab. M. Domała podkreślił, że badania zaprezentowane przez prelegentów miały ważne znaczenie naukowe, duży walor poznawczy i aplikacyjny. Podkreślił on znaczenie rozważań ogólnych odnoszących się do konfliktów wartości i sposobów ich rozwiązywania (rozstrzygania) w całym systemie publicznego prawa gospodarczego, w tym wertykalnej i horyzontalnej kolizji wartości, jak również analiz praktycznych. W ramach Zjazdu zostały wyodrębnione trzy zasadnicze grupy interesów powodujące kolizję wartości: dobro wspólne, interes przedsiębiorcy, interes osób trzecich. Wyróżniono ponadto podział na konstytucyjne i ustawowe podstawy wartości oraz podstawy wynikające z zasad słuszności (*soft law*) zawartych w klauzulach generalnych. Poddano krytyce błędy uregulowań prawnych powodujących konflikty przepisów prawa i tym samym kolizję norm prawnych. Uczestnicy zostali zaproszeni do publikowania efektów prezentowanych badań naukowych w czasopismach *Review of European and Comparative Law*, *Studia Prawnicze KUL*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie*, *Przegląd Legislacyjny* oraz *Przegląd Prawno-Ekonomiczny*.

Z życia Wydziału

DIARIUSZ

Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL
lipiec – wrzesień 2022 r.

DIARY

Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of
the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic
University of Lublin
July – September 2022

КАЛЕНДАРЬ МЕРОПРИЯТИЙ

Главные научные события с участием сотрудников Факультета права,
канонического права и администрации Люблинского католического
университета Иоанна Павла II
июль – сентябрь 2022

ЖУРНАЛ ПОДІЙ

Календар головних наукових заходів за участю співробітників факультету Права,
Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету
липень – вересень 2022 року

PAWEŁ BUCOŃ

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: pawel.bucon@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4413-2588>

Lipiec

4–8 lipca 2022 r. – ks. dr **Paweł Lewandowski** w ramach stypendium z funduszy programu Erasmus+: mobilność z krajami partnerskimi (spoza Unii Europejskiej) prowadził wykłady w The Holy Spirit University of Kaslik, Liban.

18 lipca 2022 r. – ks. dr hab. **Włodzimierz Broński**, prof. KUL, wraz dr **Piotrem Sławickim** podczas konferencji pt. Podsumowanie działań realizowanych w ramach projektu pn. Pilotaż programu wdrażającego ideę sprawiedliwości naprawczej na terenie Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Lublinie, zorganizowanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości oraz Szkołę Wyższą Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, brali udział w panelu pt. Perspektywy rozwoju mediacji po wyroku w Polsce.

29–30 lipca 2022 r. – ks. prof. dr hab. **Mirosław Sitarz** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej z cyklu Europa Christi pt. Wartości chrześcijańskie w Polsce i Europie pod honorowym patronatem Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, Biskupa Diecezji Ełckiej oraz Marszałka Województwa Podlaskiego, zorganizowanej przez Fundację Wigry Pro oraz Fundację „Myśląc Ojczyzna”, wygłosił referat pt. *Chrześcijańska tożsamość Europy w nauczaniu Kościoła*.

Wrzesień

1–2 września 2022 r. – dr **Kamila Doktor-Bindas** podczas IX Polsko-włoskiego kolokwium prawniczego „Prawa człowieka w obliczu wyzwań współczesności: doświadczenia polskie i włoskie” wygłosiła referat pt. *Ochrona środowiska jako priorytet konstytucyjny*.

2–4 września 2022 r. – dr hab. **Marzena Dyjakowska** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *Polska romanistyka prawnicza. Historia – stan obecny – perspektywy. Urzędy rzymskie na styku prawa publicznego i prywatnego*, zorganizowanej przez Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, Instytut De Republica oraz Wydział Prawa i Administracji UKSW, wygłosiła referat pt. *Moc prawna klauzuli o stanie zdrowia spadkodawcy w testamencie notarialnym w świetle „Decisiones Lituanae” Piotra Rozjusza*.

6–7 września 2022 r. – ks. dr hab. **Paweł Kaleta**, prof. KUL, podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Stowarzyszenia Kanonistów Polskich wygłosił referat pt. *Przestępstwo dobrowolnego i bezprawnego porzucenia świętej posługi przez duchownego*.

7–8 września 2022 r. – ks. dr hab. **Tadeusz Syczewski**, prof. KUL, podczas XVIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. *Bezpieczeństwo człowieka a prawda*, zorganizowanej przez Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Instytut Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli oraz Wyższe Seminarium Duchowne Najświętszego Serca Pana Jezusa w Drohiczynie, wygłosił referat pt. *Czasy święte według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i obowiązującego prawodawstwa Kościoła łacińskiego*.

7–9 września 2022 r. – dr **Paweł Widorski** podczas 5th International Conference on Social Science Research, zorganizowanej przez Fakultet za Biznis i Turizam (FBT-Budva) we współpracy z Faculty of Transport, Communications and Logistics (FSKL), UBT (University of Business and Technology), Universitetit “Ukshin

Hoti” në Prizren, Kolegji AAB, International Vision University, Suleyman Demirel University, Isparta University of Applied Sciences, University of Tuzla and Kolegji Heimerer oraz Durres University, wygłosił referat pt. *Reduction of Stipulated Penalty According to Polish Law on the Background of Supranational Legal Regulations.*

9–10 września 2022 r. – dr hab. **Dominik Tyrawa** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *Przestrzeń oswojona / nasza / bezpieczna. Co to znaczy zamieszkiwać?*, zorganizowanej przez Miejski Dom Kultury Stalowa Wola, wygłosił referat pt. *Bezpieczeństwo przestrzeni lokalnej. Uwagi administracyjno-prawne.*

15–16 września 2022 r. – podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *Małżeństwo jako instytucja prawno-społeczna w Polsce*, zorganizowanej przez Instytut Prawa Ustrojowego, dr **Ilona Grądzka** wygłosiła referat pt. *Małżeństwo jako wartość chroniona konstytucyjnie.*

19 września 2022 r. – dr **Maciej Jarota** podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *Znaczenie prawa międzynarodowego w regulacji stosunków świadczenia pracy*, zorganizowanej przez Uniwersytet Łódzki, wygłosił referat pt. *Dialog w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy a perspektywa międzynarodowego prawa pracy.*

19–21 września 2022 r. – ks. prof. dr hab. **Piotr Stanisław** podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. *Human Dignity, Law, and Religious Diversity: Designing the Future of Inter-Cultural Societies*, zorganizowanej przez Instituto para el Análisis de la Libertad y la Identidad Religiosa, Cultural y Ética we współpracy m.in. z International Consortium for Law and Religion Studies, wygłosił referat pt. *Are Joke Religions a Challenge for the Traditional Systems of Law on Religion? The Case of the Church of the Flying Spaghetti Monster in Poland.*

20–23 września 2022 r. – podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Doktryn Polityczno-Prawnych nt. *Suwerenność, autonomia, podmiotowość w myśli polityczno-prawnej*, zorganizowanego przez Instytut Prawa i Administracji Akademii Pomorskiej w Słupsku, dr **Judyta Dworas-Kulik** wygłosiła referat pt. *Międzynarodowe konwencje o bezpieczeństwie życia na morzu a morskie ustawodawstwo międzywojennej Polski*, a dr hab. **Marzena Dyjakowska** referat zatytułowany *Odrzucenie prawa rzymskiego jako wyraz suwerenności w polskiej doktrynie średniowiecznej.*

22 września 2022 r. – dr **Robert Tabaszewski** podczas 40. Międzynarodowego Kolokwium Międzynarodowej Sekcji ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie pt. *Bezpieczeństwo i higiena pracy w rozwoju rolnictwa*, zorganizowanej przez Międzynarodowy Fundusz Rozwoju Rolnictwa, wygłosił referat pt. *The Right of Agricultural Workers to Refuse or to Stop Unsafe or Unhealthy Work in the post-COVID Era: Standards, Challenges and Opportunities.*

29 września 2022 r. – dr **Aneta Maria Abramowicz** podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. *Reformy v Kánonickom a Konfesnom Práve* (Reforms in Canon and Confessional Law), zorganizowanej przez Institute for Legal Aspects of Religious Freedom, Department of Roman and Canon Law Wydziału Prawa Trnavskiego Uniwersytetu w Trnavie oraz Katedrę Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie, wygłosiła referat pt. *Prawo do ulgi podatkowej z tytułu darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą: uwagi o potrzebie dokonania zmian w prawie polskim.*

**Bibliografia pracowników naukowych
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2016**

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of
the John Paul II Catholic University of Lublin for 2016

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического
права и администрации Люблинского католического университета
Иоанна Павла II за 2016 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права
та Адміністрації Люблінського католицького університету імені
Івана Павла II за 2016 р.

KATARZYNA MEŁGIEŚ

Dr, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu
e-mail: k.melgies@uthrad.pl, <https://orcid.org/0000-0003-2420-246X>

Przyjęto następującą klasyfikację: I. Opracowania książkowe; II. Artykuły i studia; III. Hasła encyklopedyczne; IV. Glosy; V. Recenzje i noty; VI. Sprawozdania; VII. Inne.

Abramowicz Aneta

II

Abramowicz A., *Duszpasterstwo w instytucjach penitencjarnych a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych*, w: *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Wydawnictwo Unitas, Warszawa 2016, s. 131–142.

Abramowicz A., *Equality of Religious Organisations. How Polish Solutions Compare with Constitutional Provisions of Other European States*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2016, t. 9, s. 5–21.

Adamowicz Leszek

II

Adamowicz L., *Analýza ekonomického systému zajištění církevních soudů ve světě a možnosti dosažení bezplatného projedínávání kauz ze zřetelem na situaci v Polsku (Relatio 48)*, Adnotatio Iurisprudentiae. Supplementum 2016, nr 2, s. 263–270.

Adamowicz L., *La Chiesa greco-cattolica in Polonia: configurazione attuale e rapporti giuridici oggi*, w: *Il diritto canonico orientale a cinquant'anni dal Concilio Vaticano II. Atti del simposio di Roma, 23–25 aprile 2014*, Pontificio Istituto Orientale, Pontificia Università

San Tommaso d'Aquino "Angelicum", red. G. Ruysse S.J., Edizioni Orientalia Christiana, Valore Italiano, Roma 2016, s. 409–427.

Adamowicz L., *Nowy proces o deklarację nieważności małżeństwa w Kościele katolickim*, Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego 2016, nr 1, s. 263–267.

Adamowicz L., *The Circumstances of Things and Persons That Can Allow a Case for Nullity of Marriage*, Justitia. Dharmaram Journal of Canon Law 2015, t. 6, nr 2, s. 165–177; Newsletter. The Canon Law Society of Great Britain and Ireland 2016, nr 188, s. 59–70.

Adamowicz L., *The Right of the Child to Access Information and to Express Views Freely*, Ecumeny and Law 2015, nr 3, s. 295–307.

VII

Adamowicz L., *O nowym sposobie stwierdzenia nieważności małżeństwa*, Homo Dei 2016, nr 2, s. 155–160.

Bagińska Ewa

I

Bagińska E., Parchomiuk J., *System Prawa Administracyjnego*, t. 12. *Odpowiedzialność odszkodowawcza w administracji*, wyd. 2, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, ss. 300.

Balicki Adam

I

Balicki A., Pyter M., *Ustawa o systemie oświaty. Ustawa o informacji oświatowej. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 1464.

Bar Wiesław

II

Bar W., *Jan Paweł II wśród swoich (święci i błogosławieni pontyfikatu – panorama)*, w: *Dziedzictwo Jana Pawła II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 31–52.

Bar W., *John Paul II among His Own (Saints and Blessed of His Pontificate – Panorama)*, w: *The Heritage of John Paul II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, R. Leżohupski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 35–48.

Bar W., *Misyjny charakter Kościoła w perspektywie współczesnych wyzwań*, w: *Fides quae de verbo nascitur et nutritur. Nauczycielskie zadanie Kościoła wobec 1050. rocznicy Chrztu Polski*, red. J. Krajczyński, A. Domasz, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2016, s. 177–193.

Bar W., *Sprawy beatyfikacyjne Roberta Schumana i Alcidego De Gasperiego w aspekcie ich waloru eklezjalnego*, Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 3, s. 79–98.

Barankiewicz Tomasz

I

Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa, red. P. Stanisław, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzebszcz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 212.

II

- Barankiewicz T., *Doskonalenie zawodowe*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, red. H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 346–351.
- Barankiewicz T., *Etyczne treści prawa do dobrej administracji*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, red. H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 42–49.
- Barankiewicz T., *Etyka prokuratorska*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, red. H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 450–457.
- Barankiewicz T., *Etyka urzędnicza a teorie administracji publicznej*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 103–109.
- Barankiewicz T., *Etyka urzędnicza a teorie etyczne*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, red. H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 71–87.
- Barankiewicz T., *Etyka urzędnicza*, w: *Dydaktyka filozofii*, t. 4. *Etyka*, red. S. Janeczek, A. Starościc, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 325–347.
- Barankiewicz T., *Europeizacja polskiego prawa publicznego na tle procesu identyfikacji i kształtowania się wartości w europejskiej kulturze prawnej*, w: *Europeizacja prawa administracyjnego i administracji publicznej*, red. E. Wójcicka, B. Przywora, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016, s. 15–29.
- Barankiewicz T., *Godne zachowanie*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, red. H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 338–345.
- Barankiewicz T., *Główne kategorie i przemiany w myśleniu o odpowiedzialności w administracji publicznej*, *Przegląd Służby Cywilnej* 2016, nr 1, <https://dsc.kprm.gov.pl/tomasz-barankiewicz-glowne-kategorie-i-przemiany-w-mysleniu-o-odpowiedzialnosci-w-administracji>
- Barankiewicz T., *Interdyscyplinarność badań nad etyką urzędniczą*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 62–68.
- Barankiewicz T., *Mechanizmy socjalizacji zawodowej*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 13. *Etyka urzędnicza i etyka służby publicznej*, red. H. Izdebski, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 224–230.
- Barankiewicz T., *O eksplanacyjnych możliwościach kulturowego ujęcia systemowości prawa*, *Przegląd Prawa i Administracji* 2016, t. 104, s. 61–72.

Barszcz Tomasz

I

- Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa*, red. P. Stanisław, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzebszcz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 212.

Bednaruk Waldemar

I

Szkoła Rycerska Kadetów Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej, red. W. Bednaruk, K. Jaszczuk, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, ss. 286.

II

Bednaruk W., „*Ambitia podczas y pycha częścicy się uczyć każą, niż cnota...*”, czyli o *szkodliwości pobierania nauk według Stanisława Lubomirskiego*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2016, t. 25, nr 3. *Od prawa przeszłego do współczesnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Witkowskiemu*, s. 53–62.

Bednaruk W., *Magnaccy reprezentanci województwa lubelskiego w Sejmie okresu stanisławowskiego*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 2016, t. 9, s. 22–35.

Bednaruk W., *Narodziny Szkoły Rycerskiej*, w: *Szkoła Rycerska Kadetów Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej*, red. W. Bednaruk, K. Jaszczuk, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 23–33.

Bednaruk W., *Nauczanie prawa w Chinach przed 1949 rokiem*, w: *Актуальні проблеми країнознавчої науки. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 листопада 2016 р.)*, red. W. Łażnik, Вежа-Друк, Луцьк 2016, s. 61–66.

Bednaruk W., *Rola Senatu RP w przygotowaniu reformy samorządowej w Polsce w okresie przełomu*, w: *25 lat polskiej samorządności. Samorząd terytorialny Europy Środkowo-Wschodniej a model samorządu terytorialnego dla Ukrainy*, red. I. Lasek-Surowiec, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Chełm 2016, s. 41–52.

V

Bednaruk W., *Tomasz Sienkiewicz, Pozwolenie w ochronie zabytków*, *Wydawnictwo KUL, Lublin* 2013, ss. 394, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 2, s. 191–194.

Biały Aneta

II

Biały A., *Liability of an Organizer of Collective Public Transport for a Personal Injury Inflicted on a Passenger*, w: *Reviewed Proceedings of the International Scientific Conference on právní rozprawy 2016, International Scientific Conference on Law and Law Studies „Theory, Evolution, Practices of Law”*, t. 6, red. Ministry of Justice of the Czech Republic, Magnanimitas, Hradec Králové 2016, s. 192–203.

Biały A., *Podatek akcyzowy a wewnątrzspółnotowe nabycie pojazdu w praktyce organów podatkowych i sądów administracyjnych w Polsce (wybrane aspekty)*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 2, s. 35–56.

Biały A., *Więź rodzinna jako dobro osobiste w kontekście zadośćuczynienia z tytułu śmierci osoby bliskiej*, w: *Prawo wobec problemów społecznych. Księga Jubileuszowa Profesor Eleonory Zielińskiej*, red. B. Namysłowska-Gabrysiak, K. Syroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 975–982.

VI

Biały A., *XXV Ogólnopolska Konferencja Uniwersyteckich Poradni Prawnych „Bezpłatna pomoc prawna pod rządami nowego prawa. Rola uniwersyteckich poradni prawnych w systemie poradnictwa prawnego”*, Lublin, 15–17 kwietnia 2016 roku, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 3, s. 197–201.

Biskup Rafał

I

Sprzedaż konsumencka w teorii i praktyce. Problemy węzłowe, red. M. Jagielska, E. Sługocka-Krupa, K. Podgórski, R. Biskup, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 264.

II

Biskup R., *Jeszcze o pojęciu wolności gospodarczej – kilka gorzkich refleksji w 25. rocznicę zdekretowania jej przez ustawodawcę*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 409–420.

Broński Włodzimierz

II

Broński W., *Mediacja w rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 4, s. 35–49.

Broński W., *Mediation in Civil Cases in Polish Law*, w: *Mediación: Experiencias Desde España y Alrededor Del Mundo*, red. K. Brown, M. Conception Rayon, Servicio de Publicaciones Facultad de Derecho Universidad Complutense de Madrid, Madrid 2016, s. 55–64.

Bucior Dariusz

II

Bucior D., *Rozdział IV. Spółka jawna, 4.A. Stosunki wewnętrzne*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 377–391.

Bucior D., *Rozdział IV. Spółka jawna, 5. Stosunki zewnętrzne*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 396–427.

Buczek Lech

II

Buczek L., *Problematyka koreańska w badaniach naukowych Antoniego Kościa*, w: *Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa*, red. P. Stanisławski, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzebski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 145–159.

Buczek L., *Zagrożenia bezpieczeństwa na Półwyspie Koreańskim za rządów Kim Dzong Una*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 1, s. 27–49.

Burczak Krzysztof

II

Burczak K., *Szczegółowe obowiązki kanoniczne proboszcza w zakresie nauczania, uświęcania i pasterzowania*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 2, s. 7–32.

Ulpiani liber singularis regularum. Pojedyncza księga reguł Ulpiana, przekład i objaśnienia K. Burczak, A. Dębiński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 198.

III

Burczak K., *Bona*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016.

Burczak K., *Boni mores*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016.

Burczak K., *Bonorum emptor*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016.

V

Burczak K., *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Hrsg. Stephan Haering, Wilhelm Rees, Heribert Schmitz, Dritte, vollständig neubearbeitete Auflage, Regensburg: Verlag Friedrich Pustet 2015, ss. 2172, ISBN 978-3-7917-2723-3, Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 4, s. 249–255.

Burzec Marcin

I

Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common Experience after Accession to the European Union, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 310.

II

Burzec M., *Inflation and the Personal Income Tax in Poland*, w: *Selected Issues in Taxation and Tax Authorities in Central Europe*, red. P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 31–44.

Burzec M., *International Cooperation between Tax Authorities*, w: *Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common Experience after Accession to the European Union*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 237–248.

Burzec M., Duda-Hyz M., *The Taxation of the So-Called Direct Sales in the Polish Personal Income Tax in Comparative Perspective*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 26–27, nr 3–4, s. 9–24.

Bzdyrak Grzegorz

II

Bzdyrak G., *Annulment of Marriage in Polish Law and Declaration of Nullity of Marriage in Canon Law – A Comparative Study*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 26–27, nr 3–4, s. 61–84.

Bzdyrak G., *Wychowawczo-edukacyjne aspekty faktycznego udziału obrońcy węzła w kano-nicznych sprawach o nieważność małżeństwa w świetle motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, *Pedagogia Ojcostwa* 2016, nr 13, s. 45–53.

VI

Bzdyrak G., *Auctoritas in iudicium. Ogólnopolska Konferencja Naukowa i uroczyste odno-wienie doktoratów, Lublin, dnia 21 października 2015 roku*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 2, s. 245–249.

Bzdyrak G., *Mitis Iudex Dominus Iesus*, Ogólnopolska Konferencja Naukowo-Szkoleniowa, Lublin, 5 listopada 2015 roku, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 2, s. 253–254.

VII

Bzdyrak G., *Ś.p. Ks. Prof. dr hab. Stanisław Paździor (1946–2015)*, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 2016, t. 26, nr 29, s. 133–135.

Cioch Paweł

I

Cioch P., Studzińska J., *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 590.

Czech-Jeziarska Bożena

II

Czech-Jeziarska B., *Roman Law in People's Poland. Stages of Transformation*, w: *The Journal of Juristic Papyrology. Supplement XXIX. Mater familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Fundacja im. Rafała Taubenschlaga, Warszawa 2016, s. 119–134.

III

Czech-Jeziarska B., *Consensus*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 82.

Czech-Jeziarska B., *Consultatio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 87.

Czech-Jeziarska B., *Contarctus*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 88.

Czech-Jeziarska B., *Contrahentium libertas damnnum*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 89.

Czech-Jeziarska B., *Debitor*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 107.

Czech-Jeziarska B., *Evictio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 138.

Czech-Jeziarska B., *Inter vivos*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 187.

Czech-Jeziarska B., *Legitimatio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 214.

Czech-Jeziarska B., *Mortis causa*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 241.

Czech-Jeziarska B., *Novatio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 256.

Czech-Jeziarska B., *Regressus*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 320.

Czech-Jeziarska B., *Simulatio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 342.

Czech-Jezierska B., *Tempus*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 364.

Czech-Jezierska B., *Voluntas*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 390.

Czelny Michał

II

Czelny M., *Zamiar sprawcy jako warunek odpowiedzialności karnej za przestępstwo obrazy uczuć religijnych (art. 196 kk)*, w: *Aktualne problemy wolności myśli, sumienia i religii*, red. P. Stanisławski, A.M. Abramowicz, M. Czelny, M. Ordon, M. Zawisłak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 67–86.

Czelny M., *Znaczenie ustaleń dokonanych w ramach Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu Polski dla zasad nauczania religii w szkołach publicznych*, w: *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 101–125.

Czeczzyńska Emilia

II

Czeczzyńska E., *Changes in the Polish Education System after 1989*, *Law and Administration in Post-Soviet Europe* 2016, t. 3, s. 37–43.

Czeczzyńska E., *Kształtowanie się jednolitego systemu oświaty w II Rzeczypospolitej*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 4, s. 33–51.

Dąbrowski Marek

II

Dąbrowski M., *Regulacje prawne w zakresie ADR w sporach konsumenckich i ich skutki dla prowadzenia działalności gospodarczej*, w: *Bodźce prawno-finansowe w prowadzeniu działalności gospodarczej. Zachęty i utrudnienia*, red. T. Stanisławski, B. Przywora, Ł. Jurkiewicz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 91–100.

Dębińska-Domagala Katarzyna

II

Dębińska-Domagala K., *Odpowiedzialność konsumenta za zmniejszenie wartości rzeczy*, w: *Sprzedaż konsumencka w teorii i praktyce. Problemy węzłowe*, red. M. Jagielska, E. Sługocka-Krupa, K. Podgórski, R. Biskup, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 193–204.

Dębiński Antoni

I

Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 431.

Ulpiani liber singularis regularum. Pojedyncza księga reguł Ulpiana, przekład i objaśnienia K. Burczak, A. Dębiński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 198.

Dobieżyński Krzysztof**II**

Dobieżyński K., *Przedmiot ochrony w prawie znaków towarowych a swoboda obrotu towarami (na przykładzie ograniczeń rejestracji kształtów towarów w charakterze znaków towarowych)*, w: *Prawne instrumenty oddziaływania na gospodarkę*, red. A. Powałowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 551–561.

Dobieżyński K., *Umorzenie postępowania w sprawie o udzielenie prawa ochronnego na znak towarowy z powodu usterek w wykazie towarów i usług*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 393–405.

Dobrowolski Marek**II**

Dobrowolski M., *Opinia w sprawie poselskiego projektu ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Przegąd Sejmowy 2016, nr 4, s. 107–114.

Doktór-Bindas Kamila**II**

Doktór-Bindas K., *Analiza pojmowania i działania zasady jawności oraz jej ograniczeń z perspektywy prawa włoskiego*, w: *Jawność i jej ograniczenia*, t. 11. *Standardy europejskie*, red. C. Mik, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 179–212.

Domagała Michał**I**

Domagała M., *Obowiązek współpracy gospodarczej przedsiębiorstw energetycznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 337.

Współczesne wyzwania prawa energetycznego, red. M. Domagała, M. Ganczar, A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 256.

II

Domagała M., *Charakter prawny uprawnień kontrolnych Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki*, *Forum Prawnicze* 2016, nr 3 (35), s. 56–69.

Domagała M., *O potrzebie wyodrębnienia usługi powszechnej w prawie energetycznym*, w: *Prawne instrumenty oddziaływania na gospodarkę*, red. A. Powałowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 380–389.

Dubiel Stanisław**I**

The Temporal Goods of the Church. Selected Issues, red. S. Dubiel, P. Kaleta, The Department of General Norms and Ecclesiastical Patrimonial Law KUL, London 2016, ss. 248.

II

Dubiel S., *The Principal Criteria That Should Govern the Administration of Ecclesiastical Goods*, w: *The Temporal Goods of the Church. Selected Issues*, red. S. Dubiel, P. Kaleta, The Department of General Norms and Ecclesiastical Patrimonial Law KUL, London 2016, s. 101–112.

Duda-Hyz Michalina

II

- Duda-Hyz M., *Customs Authorities*, w: *Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common Experience after Accession to the European Union*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 189–206.
- Duda-Hyz M., *Tax Free Amount in the Polish Income Tax*, w: *Selected Issues in Taxation and Tax Authorities in Central Europe*, red. P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 42–72.
- Duda-Hyz M., *Wygrane w grach hazardowych w polskim podatku dochodowym od osób fizycznych*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 2, s. 51–81.
- Duda-Hyz M., Burzec M., *The Taxation of the So-Called Direct Sales in the Polish Personal Income Tax in Comparative Perspective*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 26–27, nr 3–4, s. 9–24.

Dudek Dariusz

II

- Dudek D., *Bezpieczeństwo polityczne – kompetencje organów władzy państwowej i bezpieczeństwa wewnętrznego*, w: *Bezpieczeństwo prawne państw demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina*, red. J. Krukowski, J. Potrzezszcz, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 43–64.
- Dudek D., *Czy zawsze zmiana prawa jest koniecznym remedium na każde naruszenie praw człowieka?*, w: *Dysfunkcje polskiego prawa – jak poprawić system środków prawnych w Polsce?*, *IX Seminarium Warszawskie*, 16 października 2015 r., Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2016, s. 50–66.
- Dudek D., *Dobre prawo jako dobro prawne*, w: *Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa*, red. P. Stanisław, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzezszcz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 85–98.
- Dudek D., *Granice niezawisłości sędziów i niezależności sądów*, w: *Granice niezawisłości sędziów i niezależności sądów?*, red. G. Borkowski, TNOiK „Dom Organizatora”, Warszawa–Toruń 2016, s. 119–127.
- Dudek D., *Is Change of Law Always a Necessary Remedy for Each Violation of Human Right?*, w: *Dysfunctions of Polish Law: How to Improve the System of Legal Remedies in Poland?*, *IX Warsaw Seminar*, 16 October 2015, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2016, s. 213–230.
- Dudek D., *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej a zasada bezstronności władz publicznych*, w: *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej. Doświadczenia niektórych państw europejskich*, red. P. Stanisław, M. Zawiślak, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 179–192.
- Dudek D., *Poland: The Presence of the Cross in the Public Space and the Principle of Impartiality of Public Authorities*, w: *Presence of the Cross in Public Spaces. Experiences of Selected European Countries*, red. P. Stanisław, M. Zawiślak, M. Ordon, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2016, s. 187–202.
- Dudek D., *Powołanie adwokatury: obrona praw człowieka czy ochrona interesów korporacji? (refleksje delegata po Krajowym Zjeździe Adwokatury)*, *Palestra Świętokrzyska* 2016, nr 37–38, s. 34–39.

Dudek D., *Prawo do zawarcia małżeństwa w wybranych konstytucjach państw Unii Europejskiej*, w: *Ius connubii. Ochrona i ograniczenia w prawie międzynarodowym, polskim i kanonicznym*, red. W. Góralski, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2016, s. 21–45.

IV

Dudek D., *Kontrola operacyjna. Komentarz do wyroku TK z 12.12.2005 r., K 32/04*, w: *Na straży państwa prawa. Trzydzieści lat orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. L. Garlicki, M. Derlatka, M. Wiącek, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 529–550.

VII

Dudek D., *Komentarz do art. 146–162 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja RP*, t. 2. *Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 720–879.

Dyjakowska Marzena

II

Dyjakowska M., *Działalność naukowo-dydaktyczna Profesora Józefa Mazurkiewicza w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2016, t. 25, nr 3, s. 249–260.

Dyjakowska M., *Przemysław Dąbkowski – profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, red. P. Dąbrowski, D. Szpoper, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk–Olsztyn 2016, s. 289–304.

Dyjakowska M., *Reforma studiów prawniczych w okresie stanisławowskim*, w: *Szkoła Rycerska Kadetów Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej*, red. W. Bednaruk, K. Jaszczuk, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 179–200.

Dyjakowska M., *Verba impia et maledicta. The Influence of Roman Law upon the Western European Doctrine of Verbal Insult of the Ruler in the 16–17th Centuries*, w: *The Journal of Juristic Papyrology. Supplement XXIX. Mater familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Fundacja im. Rafała Taubenschlaga, Warszawa 2016, s. 145–160.

Dzierżanowska Joanna

I

Dzierżanowska J., Studzińska J., *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, ss. 452.

II

Dzierżanowska J., *Biegły w postępowaniu karnym. Biegły*, w: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 299–334.

Dzierżanowska J., *Biegły w postępowaniu karnym. Dopuszczenie dowodu z opinii biegłego*, w: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 335–355.

- Dzierżanowska J., *Biegły w postępowaniu karnym. Kontrola dowodu z opinii biegłego*, w: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 381–414.
- Dzierżanowska J., *Biegły w postępowaniu karnym. Opinia biegłego*, w: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 356–380.
- Dzierżanowska J., *Metodyka ekspertyzy osmologicznej*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 3, s. 25–37.
- Dzierżanowska J., Studzińska J., *Assessment of Expert Evidence in Polish Court Proceedings in Comparison to Other European Countries*, *Problems of Forensic Sciences* 2016, t. 106, s. 456–473.

Fajgielski Paweł

II

- Fajgielski P., *Informowanie o naruszeniu ochrony danych osobowych w świetle przepisów ogólnego rozporządzenia o ochronie danych*, w: *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych. Aktualne problemy prawnej ochrony danych osobowych 2016*, red. G. Sibiga, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 43–47.
- Fajgielski P., *Jawność obrotu gospodarczego a prywatność przedsiębiorcy będącego osobą fizyczną – aspekty prawne*, w: *Prywatność a jawność. Bilans 25-lecia i perspektywy na przyszłość*, red. A. Mednis, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 81–90.
- Fajgielski P., *Przetwarzanie danych osobowych w serwisach społecznościowych – wybrane aspekty prawne*, w: *Media elektroniczne. Współczesne problemy prawne*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 152–163.
- Fajgielski P., *Zgoda na przetwarzanie danych osobowych w przepisach ogólnego rozporządzenia o ochronie danych*, *Informacja w Administracji Publicznej* 2016, nr 4, s. 9–12.

VII

- Fajgielski P., *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych – co nas czeka?*, *ABI Expert* 2016, nr 1, s. 8–11.

Fiejdasz-Buczek Lidia

I

- Dziedzictwo Jana Pawła II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 164.
- The Heritage of John Paul II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, R. Leżohupski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 230.

II

- Fiejdasz-Buczek L., *Bł. cesarz Karol Habsburg (1887–1922). Chrześcijański polityk w służbie rodziny i narodu*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 1, s. 71–89.
- Fiejdasz-Buczek L., *Father Franiszek Penar's Case as an Example of Instrumentalization of Law in the Polish People's Republic*, w: *Humanitarian Corpus*, red. V.I. Bondar, I.I. Drobot, L.V. Dolynska, O.V. Matviyenko, I.V. Morozov, G.S. Mednikova, O.Y. Mytnyk,

M.O. Mozheiko, Y.O. Prykhodko, V.M. Syniov, t. 8, «Нілан-ЛТД», Kijów–Winnica 2016, s. 143–149.

Fiejdasz-Buczek L., *Jana Pawła II pielgrzymowanie do Polski i dar nowych świętych oraz błogosławionych*, w: *Dziedzictwo Jana Pawła II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 83–109.

Fiejdasz-Buczek L., *John Paul II's Apostolic Journeys to Poland and the Gift of New Saints and Blessed*, w: *The Heritage of John Paul II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, R. Leżohupski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 79–100.

Filipowicz Stanisław

II

Filipowicz S., *Nadzór nad muzeami prywatnymi*, w: *Struktury administracji publicznej. Metody, ogniwa, więzi*, t. 1, red. A. Mezglewski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Oddział w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 145–172.

Filipowicz S., *Wywłaszczenie nieruchomości*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 102–119.

Ganczar Małgorzata

I

Wpływ prawa Unii Europejskiej na gospodarkę i samorząd terytorialny państw członkowskich, red. M. Ganczar, J. Król, M. Szewczak, Wydawnictwo Aliance, Łódź 2016, ss. 165.

Współczesne wyzwania prawa energetycznego, red. M. Domagała, M. Ganczar, A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 256.

II

Ganczar M., *Alternatywne sposoby rozstrzygania sporów konsumenckich w świetle prawa unijnego*, w: *Prawne instrumenty oddziaływania na gospodarkę*, red. A. Powałowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 459–471.

Ganczar M., *Interoperacyjność systemów informacji przestrzennej*, w: *Misja publiczna – Wspólnota – Państwo. Studia z prawa i administracji. Księga dedykowana pamięci Profesora Michała Kuleszy*, red. A. Mednis, Presscom, Warszawa 2016, s. 115–125.

Ganczar M., *Koszty w umowach na odległość*, w: *Sprzedaż konsumencka w teorii i praktyce. Problemy węzłowe*, red. M. Jagielska, E. Sługocka-Krupa, K. Podgórski, R. Biskup, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 204–215.

Ganczar M., *Misselling – nowa praktyka naruszająca zbiorowe interesy konsumentów w świetle nowelizacji ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów z 2015 r.*, w: *Prawo konsumenckie w praktyce*, red. M. Czarnecka, T. Skoczny, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 112–121.

Ganczar M., Sytek A., *Skuteczność rozwiązań prawnych w zakresie usług elektronicznej administracji publicznej*, w: *Sposoby realizacji zadań publicznych*, red. B. Dolnicki, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 254–264.

Gałązka Małgorzata

I

Prawo karne. Pytania, kazusy, tablice, testy, red. M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hypś, D. Szeleszczuk, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 448.

II

Gałązka M., *Polskie prawo wobec zapłodnienia in vitro – dyskusja wciąż otwarta*, Forum Prawnicze 2016, nr 3 (35), s. 37–55.

IV

Gałązka M., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2015 r. (II KK 15/15)*, Studia Prawnicze KUL 2016, nr 2, s. 131–139.

Gapska Edyta

II

Gapska E., *Internetowe metody rozwiązywania sporów małżeńskich w postępowaniu cywilnym*, w: *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymmler, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, s. 159–169.

Gapska E., *Mechanizmy wspierające efektywność postępowania cywilnego (zagadnienia wybrane)*, w: *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Currenda, Sopot 2016, s. 271–286.

VI

Gapska E., *Elektroniczne Postępowanie Upominawcze. Doświadczenia i perspektywy. Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Lublin 15–16 października 2015 r.*, Studia Prawnicze KUL 2016, nr 2, s. 232–244.

Gapski Maciej

II

Gapski M., *Organy odwoławcze w postępowaniu podatkowym (podstawowe zagadnienia struktury instancyjnej)*, w: *Struktury administracji publicznej. Metody, ogniwa, więzi*, t. 1, red. A. Mezglewski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Oddział w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 191–201.

Gapski M., *Orzecznictwo sądów w sprawach protestów wyborczych w wyborach samorządowych*, w: *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, t. 1, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Państwowa Komisja Wyborcza, Krajowe Biuro Wyborcze, Warszawa 2016, s. 27–33.

Gapski M., *Status prawny dłużnika alimentacyjnego w postępowaniu w przedmiocie przyznania świadczeń z funduszu alimentacyjnego*, w: *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymmler, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, s. 273–282.

Gapski M., *Tok instancji w sprawach dotyczących stypendiów studenckich*, w: *Specyfika postępowań administracyjnych w sprawach z zakresu szkolnictwa wyższego i nauki*, red. J.P. Tarno, A. Szot, P. Pokorny, Instytut Rozwoju Szkolnictwa Wyższego, Lublin 2016, s. 349–364.

Gapski M., *The Conception of the Appeal Authority in Tax Proceedings*, w: *Selected Issues in Taxation and Tax Authorities in Central Europe*, red. P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 247–262.

Gądzik Zuzanna

II

Gądzik Z., *Czyny zabronione „na przedpolu” właściwego przestępstwa o charakterze terrorystycznym*, w: *Środki przeciwdziałania terroryzmowi w prawie karnym*, red. Ł. Czebotar, S. Hypś, K. Wiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 183–218.

IV

Gądzik Z., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 28 kwietnia 2016 r. (I KZP 24/15)*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2016, nr 37, s. 176–187.

Grądzka Ilona

II

Grądzka I., *Constitutional Legal Status of Foreigners*, w: *EU Migration Policy and the Internal Security of the Member States*, red. E. Krzysztofik, E. Tuora-Schwierskott, Verlag De-iure-pl, Berlin 2016, s. 149–169.

VI

Grądzka I., *Zmieniać Konstytucję, czy nie zmieniać? 58 Ogólnopolski Zjazd Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego, Zamość, 2–4 czerwca 2016 r.*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 4, s. 207–208.

Greszata-Telusiewicz Marta

II

Greszata-Telusiewicz M., *Uprawnienia wikariusza sądowego w processus brevior coram Episcopo według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2016, nr 37, s. 206–217.

Greszata-Telusiewicz M., *Zasada salus animarum jako kryterium interpretacyjne obowiązków procesowych sędziego i obrońcy węzła*, w: *Kanoniczny proces małżeński dziesięć lat po opublikowaniu „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 8–9 czerwca 2015 roku. *VII Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2016, s. 105–116.

Haładaj Anna

II

Haładaj A., *Czy programy ochrony środowiska wymagają strategicznej oceny oddziaływania na środowisko?*, w: *Prawo i polityka ochrony środowiska w doktrynie i praktyce*, red. A. Barczak, A. Ogonowska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2016, s. 271–279.

Haładaj A., *Dostęp do informacji o środowisku – ewolucja czy rewolucja w przepisach?*, w: *Prawne Instrumenty ochrony środowiska*, red. E. Kruk, B. Jeżyńska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016, s. 139–152.

Haładaj A., *Kiedy dla uchwały reklamowej może być wymagana strategiczna ocena oddziaływania na środowisko?*, *Administracja. Teoria – Dydaktyka – Praktyka* 2016, nr 2 (43), s. 41–58.

- Haładaj A., *Ochrona danych osobowych i inne przesłanki odmowy udostępniania danych zawartych w protokołach pokontrolnych stanowiących informacje o środowisku*, Studia Prawnicze KUL 2016, nr 1, s. 31–51.
- Haładaj A., *Polityka ochrony środowiska – polityka sektorowa czy zintegrowana?*, Przegląd Prawa Publicznego 2016, nr 9, s. 77–88.
- Haładaj A., *Responsywna administracja publiczna – przykład regulacji w prawie ochrony środowiska*, w: *Struktury administracji publicznej. Metody, ogniwa, więzi*, t. 1, red. A. Mezglewski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Oddział w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 223–240.
- Haładaj A., *Założenia nowego porozumienia klimatycznego i jego skutki dla krajowej polityki energetycznej*, w: *Współczesne wyzwania prawa energetycznego*, red. M. Domagała, M. Ganczar, A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 199–214.

V

- Haładaj A., *Jan Mojrak, Agnieszka Żywicka (red.), Sytuacja przedsiębiorcy w prawie publicznym i prywatnym w perspektywie europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2016. Stan prawny na 1 września 2015 r., Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 1, s. 173–178.

Hałas Radosław

I

- Prawo karne. Pytania, kazusy, tablice, testy*, red. M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hypś, D. Szeleszczuk, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 448.

Hałasa Michał

II

- Hałasa M., *Zasada wyłączności firmy a rejestracja przedsiębiorców*, Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A. Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne 2016, t. 2, nr 8, s. 395–408.
- Hałasa M., *Неспроможність та провадження у справі про неспроможність*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 177–184.
- Hałasa M., *Партнерське товариство. Командитне товариство. Командитно-акціонерне товариство*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 70–87.
- Hałasa M., *Повне Товариство*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 63–70.

VI

- Hałasa M., *Polskie i Ukraińskie Prawo Spółek. Międzynarodowe Sympozjum Naukowe, Lublin, 1–3 lipca 2015 r.*, Studia Prawnicze KUL 2016, nr 2, s. 222–224.

Herbet Andrzej

II

- Herbet A., *Europeanization of Corporate Law – Some Remarks on the Background of Polish Law*, Teza Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2016, t. 9, s. 50–58.
- Herbet A., *Między etatyzacją a przedsiębiorstwem. Uwagi o statusie komornika sądowego i kancelarii komorniczej de lege lata i de lege ferenda*, w: *Status prawny komornika sądowego*, red. M. Jabłoński, A. Marciniak, Currenda, Sopot 2016, s. 65–79.
- Herbet A., *Spółka cywilna (Rozdział IX)*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16. *Prawo spółek osobowych*, red. A. Szajkowski, wyd. 2, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, s. 711–797.
- Herbet A., *Rozdział VI. Spółka komandytowa, 5.A. Stosunki zewnętrzne*, w: *Meritum. Prawo Spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 627–662.
- Herbet A., *Rozdział VIII. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, 4.A.b–d, 4.B.b–d. Organy spółki*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 985–1098.
- Herbet A., *Акціонерне товариство*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 107–145.
- Herbet A., *Економічні та аксіологічні аспекти конструкції товариства як форми інвестування і ведення господарської діяльності. Основні поняття. Джерела правотовариств. Розвиток та місце права товариств у правовій системі*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 8–18.
- Herbet A., *Товариства та інші види підприємницьких корпорацій та інвестиційних компаній; Право товариств та право ринку капіталів; Колізійно-правове регулювання товариств*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 44–53.

Hypś Sławomir

I

- Prawo karne. Pytania, kazusy, tablice, testy*, red. M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hypś, D. Szeleszczuk, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 448.
- Środki przeciwdziałania terroryzmowi w prawie karnym*, red. Ł. Czebotar, S. Hypś, K. Wiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 256.

II

- Hypś S., *Przestępstwo o charakterze terrorystycznym w polskim prawie karnym*, w: *Środki przeciwdziałania terroryzmowi w prawie karnym*, red. Ł. Czebotar, S. Hypś, K. Wiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 167–192.

VII

- Hypś S., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 990–1035.

Hypś S., *Przestępstwa przeciwko wolności*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 897–931.

Hypś S., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 942–990.

Hypś S., *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 931–942.

Hypś S., *Środki związane z poddaniem sprawy próbie*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 463–533.

Izdebski Jan

II

Izdebski J., *Misja muzeum publicznego*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 289–298.

Izdebski J., *Rola administracji publicznej w kreowaniu innowacyjności*, w: *Wybrane aspekty współpracy transgranicznej polskich samorządów w kontekście przemian prawa Unii Europejskiej*, red. I. Wieczorek, M. Ganczar, Wydawnictwo Naukowe Doctrina, Łódź 2016, s. 131–143.

Jancewicz Zdzisław

II

Jancewicz Z., *Requirements for Marriage in the Legislation of Selected Countries in South America*, *Przeegląd Prawno-Ekonomiczny* 2016, nr 37, s. 36–56.

Jońca Maciej

I

Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 431.

II

Jońca M., *Czyste ręce prefekta Judei*, *Palestra* 2016, nr 3, s. 146–150.

Jońca M., *Kłopotliwa darowizna*, *Edukacja Prawnicza* 2016, nr 1, s. 57–65.

Jońca M., *Pliny the Younger and the Problem of translatio cadaveris*, *Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem* 2016, t. 8, nr 2, s. 17–26.

Jońca M., *Prewencja ogólna w ujęciu Hogartha*, *Iustitia. Kwartalnik Stowarzyszenia Sędziów Polskich* 2016, nr 1, s. 112.

Jońca M., *Problemy paszportowe w korespondencji Pliniusza Młodszego i cesarza Trajana*, *Edukacja Prawnicza* 2016, nr 3, s. 42–45.

VII

Jońca M., Komornicka A., *Stryj Leon i inni*, *Meander* 2016, t. 71, s. 181–189.

Jońca M., Łuka A., *Problem podwójnego obywatelstwa egipskiego terapeuty Harpokrasa (Plin., ep. 10,5;6;7;10). Tekst – tłumaczenie – komentarz*, *Zeszyty Prawnicze* 2016, z. 16.2, s. 211–220.

Kaleta Paweł**I**

The Temporal Goods of the Church. Selected Issues, red. S. Dubiel, P. Kaleta, The Department of General Norms and Ecclesiastical Patrimonial Law KUL, London 2016, ss. 248.

II

Kaleta P., *Church Property for Sale: The Possibility for a Conflict of Law*, w: *The Temporal Goods of the Church. Selected Issues*, red. S. Dubiel, P. Kaleta, The Department of General Norms and Ecclesiastical Patrimonial Law KUL, London 2016, s. 131–160.

Kaleta P., *Skuteczność kościelnych aktów zarządzania w polskim porządku prawnym*, w: *Zagadnienia aktualnie poruszane przez młodych naukowców 7*, red. M. Kuczera, K. Piech, wyd. 7, CreativeTime, Kraków 2016, s. 328–331.

Kaleta P., *Transakcje finansowe, które mogą pogorszyć stan majątkowy kościelnej osoby prawnej*, w: *Zagadnienia aktualnie poruszane przez młodych naukowców 7*, red. M. Kuczera, K. Piech, wyd. 7, CreativeTime, Kraków 2016, s. 324–328.

Kaleta P., *Transakcje, które mogą pogorszyć stan majątkowy kościelnej osoby prawnej (kan. 1295)*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 2, s. 63–80.

VII

Kaleta P., *Statuty parafii*, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 2016, t. 26, nr 29, s. 71–89.

Kasprzak Sylwester**II**

Kasprzak S., *Konflikt interesu w sferze publicznej administracji państwowej*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 3, s. 155–173.

Kasprzak S., *Menedżerskie zarządzanie działalnością administracji publicznej*, w: *Struktury administracji publicznej. Metody, ogniwa, więzi*, t. 1, red. A. Mezgłowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Oddział w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 307–327.

Kasprzak S., *Nowa ewangelizacja a praktyka modlitwy*, w: *Veritas in Caritate. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Andrzeja Szostka MIC*, red. M. Tkaczyk, M. Krupa, K. Jaworski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 209–216.

Kasprzak S., *Rola uniwersytetów w edukacji i wychowaniu studentów w kulturze polskiej*, w: *Misja publiczna – Wspólnota – Państwo. Studia z prawa i administracji. Księga dedykowana pamięci Profesora Michała Kuleszy*, red. A. Mednis, Presscom, Warszawa 2016, s. 521–540.

Kasprzak S., *Środki dowodowe z wywiadu w kanonicznym procesie małżeńskim*, w: *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymiler, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, s. 23–34.

Kawałko Agnieszka**II**

Kawałko A., *Spółka akcyjna. Upadłość spółki*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 1849–1900.

- Kawałko A., *Spółka jawna. Nadzór i kontrola. Udział w zyskach i stratach*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 391–395.
- Kawałko A., *Spółka jawna. Procesy transformacyjne*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 464–476.
- Kawałko A., *Spółka jawna. Wspólnicy. Rozwiązanie spółki*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 427–455.
- Kawałko A., *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Udziały*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 945–984.
- Kawałko A., *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Wspólnicy. Zmiany osobowe*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 1261–1275.

Kędziński Piotr

II

- Kędziński P., *Prokura łączna mieszana*, *Monitor Prawniczy* 2016, nr 5, s. 269–274.
- Kędziński P., Sławicki P., *Odsetki za czas opóźnienia w świetle ustawy z 9 października 2015 r. – wybrane zagadnienia materialne i procesowe*, *Palestra* 2016, nr 7–8, s. 120–134.
- Kędziński P., *Європейське об'єднання економічних інтересів Європейське Акціонерне Товариство*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 128–145.

Kisła Magdalena

II

- Kisła M., *Administracja samorządowa*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszevska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 37–71.
- Kisła M., *Charakter prawny powiązań pomiędzy administracją rządową i administracją samorządową*, w: *Struktury administracji publicznej. Metody, ogniwa, więzi*, t. 1, red. A. Mezgłowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Oddział w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 329–341.
- Kisła M., *Formy ochrony cudzoziemców na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszevska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 97–102.
- Kisła M., *Status prawny cudzoziemca*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszevska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 87–97.

Kosińska Anna

II

- Kosińska A., *Definicja pojęcia zagrożenia dla porządku publicznego, jakie może stanowić obywatel państwa trzeciego i okoliczności wyznaczania terminu dobrowolnego powrotu cudzoziemca – glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości z 11.06.2015 r. w sprawie C-554/13 Z.Zh. przeciwko Staatssecretaris voor Veiligheid en Justitie oraz Staatssecretaris voor Veiligheid en Justitie przeciwko I.O.*, *Europejski Przegląd Sądowy* 2016, nr 2, s. 31–36.
- Kosińska A., *Il popolo di poeti i uomo integrale. Wizja społeczeństwa, człowieka i kultury w doktrynie faszyzmu*, *Studia Polityczne* 2016, nr 4, s. 89–114.

- Kosińska A., *Rola Niemiec w kształtowaniu humanitarnej polityki migracyjnej Unii Europejskiej*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 229–240.
- Kosińska M., *The Problem of Criminalisation of the Illegal Entry of a Third-Country National in the Case of Breaching an Entry Ban – Commentary on the Judgment of the Court of Justice of 1 October 2015 in Case C 290/14, Skerdjan Celaj*, *European Journal of Migration and Law* 2016, nr 2, s. 243–257.
- Kosińska A., Parol A., *Zadania Agencji Unii Europejskiej w zakresie bezpieczeństwa transgranicznego*, w: *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej w transgranicznym przepływie osób i towarów*, red. A. Kosińska, P. Witkowski, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Punkt Informacji Europejskiej „Europe Direct” w Zamościu, Zamość 2016, s. 87–114.
- Kosińska A., Szachoń-Pszenny A., *Bezpieczeństwo w polityce migracyjnej i azyłowej Unii Europejskiej*, w: *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej w transgranicznym przepływie osób i towarów*, red. A. Kosińska, P. Witkowski, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Punkt Informacji Europejskiej „Europe Direct” w Zamościu, Zamość 2016, s. 141–155.

Krukowski Józef

I

- Bezpieczeństwo prawne państw demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina*, red. J. Krukowski, J. Potrzebszcz, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, ss. 326.
- Zadanie nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Borawski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, ss. 232.

Kruszewska-Gagoś Małgorzata

I

- Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszevska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 302.

II

- Kruszewska-Gagoś M., *Prawo zamówień publicznych*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszevska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 195–212.

Krzysztofik Edyta

I

- EU Migration Policy and the Internal Security of the Member States*, red. E. Krzysztofik, E. Tuora-Schwierskott, Verlag De-iure-pl, Berlin 2016, ss. 236.
- Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 253.

II

- Krzysztofik E., *Gwarancja porządku i bezpieczeństwa publicznego jako przesłanka ograniczająca swobodę przemieszczania się obywateli Unii Europejskiej*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 91–103.
- Krzysztofik E., *Limitations of Freedoms of the Internal Market in View of the Protection of Constitutional Values of Member States*, *Ordines*, <http://www.ordines.it/limitations-of-freedoms-of-the-internal-market-in-view-of-the-protection-of-constitutional-values-of-member-states-di-edyta-krzysztofik/>
- Krzysztofik E., *Rola i znaczenie Europejskiego Urzędu Doboru Kadr w kształtowaniu administracji Unii Europejskiej*, w: *Podmioty prawa we współczesnej administracji publicznej*, red. P. Bieś-Srokosz, K. Mucha, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016, s. 65–77.
- Krzysztofik E., *Trybunał Sprawiedliwości jako gwarant ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 89–102.

Kucia-Guściora Beata

I

- Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Ocena i kierunki zmian*, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, R. Zieliński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 322.

II

- Kucia-Guściora B., *Minister of Finance as a Tax Authority*, w: *Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common Experience after Accession to the European Union*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 157–172.
- Kucia-Guściora B., *Tax Residence in the Polish Personal Income Tax System – Major Problem Areas*, w: *Selected Issues in Taxation and Tax Authorities in Central Europe*, red. P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 17–30.

VI

- Kucia-Guściora B., *“Central and Eastern Europe Tax Experiences and Problems in the Context of European Integration”*, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Lublin 19–20 listopada 2015 r.*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 2, s. 262–266.

Kułak-Krzysiak Katarzyna

I

- Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 513.

II

- Kułak-Krzysiak K., *Bezczynność organu administracji publicznej w kontekście nowelizacji ustawy – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi z 9 kwietnia 2015 roku oraz uprawnienia sygnalizacyjne i dyscyplinujące sądu wobec organu administracji publicznej*,

- w: *Podmioty prawa we współczesnej administracji publicznej*, red. P. Bieś-Srokosz, K. Mucha, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016, s. 89–100.
- Kułał-Krzysiak K., *Czynności orzekania jako element efektywnego sądownictwa administracyjnego*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułał-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 363–376.
- Kułał-Krzysiak K., *Słów kilka o sądowej kontroli administracji publicznej oraz uprawnieniach sygnalizacyjnych i dyscyplinujących sądów administracyjnych*, w: *Kontrola i nadzór w administracji samorządowej*, red. P. Jaszczuk, K. Mania, P. Śwital, Studenckie Koło Naukowe Administratywistów „Skauth”, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu, Koło Naukowe Studentów Administracji KUL, Lublin 2016, s. 57–72.
- Kułał-Krzysiak K., *Sytuacja przedsiębiorcy wykonującego transport drogowy rzeczy a harmonizacja przepisów UE z prawem krajowym w kontekście konieczności instalowania urządzeń rejestrujących czas pracy kierowców*, w: *Sytuacja przedsiębiorcy na tle zmian w prawie publicznym i prywatnym z perspektywy europejskiej*, red. J. Mojak, A. Żywicka, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2016, s. 149–160.

VI

- Kułał-Krzysiak K., „*Current Health Issues in Central and Eastern Europe*”. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Lublin, 3 czerwca 2016, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 4, s. 209–215.

Kuś Bartosz

II

- Kuś B., *Odpowiedzialność dyscyplinarna funkcjonariuszy Centralnego Biura Antykorupcyjnego*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna funkcjonariuszy formacji bezpieczeństwa i porządku publicznego*, red. A. Pieczywok, M. Karpiuk, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016, s. 89–106.
- Kuś B., *Ratownictwo górnicze*, w: *System ratownictwa w Polsce*, red. M. Ciecierski, M. Czuryk, M. Karpiuk, PWSBiA, Warszawa 2016, s. 115–132.
- Kuś B., *Służba cywilna – pojęcie, idea i sposoby jej realizacji*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułał-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 201–222.
- Kuś B., *Służba funkcjonariuszy Centralnego Biura Antykorupcyjnego*, w: *Służba w formacjach bezpieczeństwa i porządku publicznego*, red. M. Karpiuk, A. Pieczywok, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016, s. 83–98.

Kwiecień Sebastian

I

- Kwiecień S., *Polskie prawo gospodarcze okresu międzywojennego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 350.

Lis Wojciech

II

- Lis W., *Bezpieczeństwo informacyjne państwa w dobie współczesnych zagrożeń*, w: *Między Klio a Themis. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Sobczakowi*, red. J.W. Adamowski,

T. Wallas, K. Kakareko, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Warszawa–Poznań 2016, s. 627–636.

Lis W., *Służba funkcjonariuszy Policji*, w: *Służba w formacjach bezpieczeństwa i porządku publicznego*, red. M. Karpiuk, A. Pieczywok, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016, s. 99–118.

Lis W., *Zadania Państwowej Straży Pożarnej w systemie ratownictwa*, w: *System ratownictwa w Polsce*, red. M. Ciecierski, M. Czuryk, M. Karpiuk, Prywatna Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Komputerowych i Medycznych w Warszawie, Warszawa 2016, s. 90–102.

Liszka Paulina

II

Liszka P., *Marriage and the Notion of Consent in Early American Law*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 26–27, nr 3–4, s. 37–51.

Łukasiewicz Sławomir

I

Łukasiewicz S., *Third Europe. Polish Federalist Thought in the United States – 1940–1970's*, Helena History Press, Budapest 2016, ss. 360.

Polska emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań, red. S. Łukasiewicz, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2016, ss. 600.

II

Łukasiewicz S., *Emigracyjny system polityczny*, w: *Polska emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań*, red. S. Łukasiewicz, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2016, s. 36–62.

Łukasiewicz S., *Kontakty z krajem w korespondencji Zbigniewa Jordana i Wandy Czapskiej-Jordan z drugiej połowy lat pięćdziesiątych*, w: *Paryż – Londyn – Monachium – Nowy Jork. Powrześnieowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej*, t. 2, red. V. Wejs-Milewska, E. Rogalewska, Oddział IPN w Białymstoku, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2016, s. 373–398.

Maćkowska Katarzyna

II

Maćkowska K., *Restrukturyzacja długów amerykańskich municipalitetów na podstawie przepisów Bankruptcy Code*, *Palestra* 2016, nr 2A, s. 15–32.

Mania Kamil

I

Kontrola i nadzór w administracji samorządowej, red. K. Mania, P. Jaszczuk, P. Śwital, Studentckie Koło Naukowe Administratywistów „Skauth”, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu, Koło Naukowe Studentów Administracji KUL, Lublin 2016, s. 57–72.

VI

- Mania K., *Aktualne problemy prawa socjalnego*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Lublin 13 maja 2016 r., *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 3, s. 233–235.
- Mania K., „*Bezpieczeństwo prawne z perspektywy prawa administracyjnego*”, 7 kwietnia 2016 r., *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 3, s. 227–230.
- Mania K., *Nadzór i kontrola w administracji samorządowej*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Lublin, 20 kwietnia 2015 r., *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 1, s. 201–205.

Mełgieś Katarzyna

II

- Mełgieś K., *Gwarancje ochrony dobra wspólnego w świetle ustawy z dnia 9 kwietnia 2015 r. o zmianie ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 377–392.
- Mełgieś K., *Wybrane instrumenty prawne regulujące obrót hurtowy produktami leczniczymi*, w: *Prawne instrumenty oddziaływania na gospodarkę*, red. A. Powałowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 540–549.
- Mełgieś K., Bury M., *Własność przemysłowa w technologiach przyjaznych środowisku*, Prace Instytutu Ceramiki i Materiałów Budowlanych 2016, nr 26, s. 7–18.
- Mełgieś K., Malińska K., *Aktualne wymagania jakościowe i prawne dla biowęgla jako nawozu i polepszacza gleby*, Prace Instytutu Ceramiki i Materiałów Budowlanych 2016, nr 26, s. 82–95.
- Mełgieś K., Malińska K., *Aspekty prawne przetwarzania komunalnych osadów ściekowych do biowęgla w ujęciu ustawodawstwa polskiego*, Prace Instytutu Ceramiki i Materiałów Budowlanych 2016, nr 26, s. 96–107.

VI

- Mełgieś K., *Current Health Law Issues in Central and Eastern Europe (Lublin, 3 June 2016, Conference Report)*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 26–27, nr 3–4, s. 225–229.

VII

- Mełgieś K., *Znak towarowy w UE: Będzie taniej, a ochroną prawną zostaną objęte kolory, zapachy i smaki*, *Dziennik Gazeta Prawna (DGP)* z dn. 12.01.2016
- Mełgieś K., *Zwykła premia nie może być uznana za dodatkowe wynagrodzenie z tytułu dokonania wynalazku*, *Gazeta Prawna* z dn. 8.09.2016, nr 174 (4321).
- Mełgieś K., Karcz K., *Wynagrodzenie wynalazcy punktem zapalnym w stosunkach pracy; Kadry i pace*, *Tygodnik Gazeta Prawna* z dn. 22–24.04.2016, nr 16; DGP nr 78.
- Mełgieś K., Włodarczyk W., Mielke T., Zakrocka A., *W marcu rewolucja w unijnym urzędzie ds. znaków towarowych. W kwietniu – w polskim*, *Tygodnik Gazeta Prawna* z dn. 11–13.03.2016, nr 10 (15), dodatek Firma i Prawo, s. C32–C41.
- Mełgieś K., Zakrocka A., *Poland*, w: *Trademarks 2017*, red. C. Eckhardt, Law Business Research, Londyn 2016, s. 159–166.

Miaskowska-Daszkiewicz Katarzyna

I

- Miaskowska-Daszkiewicz K., Jacek A., Sarnacka E., *Domy pomocy społecznej. Organizacja i funkcjonowanie*, wyd. 2, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, ss. 184.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., Serafin S., Szmulik B., *Zarys prawa administracyjnego*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 314.

I

- Miaskowska-Daszkiewicz K., § 8. *Źródła prawa Unii Europejskiej w Rozdziale II Źródła prawa administracyjnego*, w: K. Miaskowska-Daszkiewicz, S. Serafin, B. Szmulik, *Zarys prawa administracyjnego*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 39–46.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Marketing Authorisation for Homeopathic and Anthroposophic Medicinal Products in the European Union*, w: *Health Law. Selected Issues*, red. E. Sarnacka, Wydawnictwo Black Unicorn, Jastrzębie Zdrój 2015, s. 33–42.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Prawne instrumenty wspierające rozwój sektora produktów leczniczych stosowanych w populacji pediatrycznej*, w: *Prawne instrumenty oddziaływania na gospodarkę*, red. A. Powalowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 526–540.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Projekt stanowiska Sejmu w sprawie o sygn. Akt SK 32/15*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu 2016, nr 2 (50), s. 258–286.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Projekt stanowiska Sejmu w sprawie o sygn. Akt SK 33/14*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu 2016, nr 1 (49), s. 229–255.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział I. Tworzenie i rejestracja DPS*, w: A. Jacek, E. Sarnacka, K. Miaskowska-Daszkiewicz, *Domy pomocy społecznej. Organizacja i funkcjonowanie*, wyd. 2, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, s. 15–25.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział III. Stosunek administracyjnoprawny*, w: K. Miaskowska-Daszkiewicz, S. Serafin, B. Szmulik, *Zarys prawa administracyjnego*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 61–68.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział IV. Formy działania administracji publicznej*, w: K. Miaskowska-Daszkiewicz, S. Serafin, B. Szmulik, *Zarys prawa administracyjnego*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 69–110.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział IX. Nadzór i kontrola DPS*, w: A. Jacek, E. Sarnacka, K. Miaskowska-Daszkiewicz, *Domy pomocy społecznej. Organizacja i funkcjonowanie*, wyd. 2, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, s. 121–134.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Rozdział X. Prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie prowadzenia placówki zapewniającej całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku*, w: A. Jacek, E. Sarnacka, K. Miaskowska-Daszkiewicz, *Domy pomocy społecznej. Organizacja i funkcjonowanie*, wyd. 2, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, s. 135–141.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Zasada zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa – uwagi na tle wypowiedzi Trybunału Konstytucyjnego w sprawach związanych ze świadczeniami opiekuńczymi*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 31–48.

Mikołajczuk Krzysztof**II**

Mikołajczuk K., *Death Penalty Dilemmas. Selected Issues*, Roczniki Teologiczne 2016, t. 63, z. 10, s. 23–40.

Mikołajczuk K., *Pojęcie i cel kary w kościele. Rys historyczno-prawny*, Studia Prawnicze KUL 2016, nr 1, s. 81–106.

Misztal-Konecka Joanna**II**

Misztal-Konecka J., *Admissibility of Voluntary Agreement into Polish Civil Procedure in the Light of Roman Law Practice*, w: *Alternative Dispute Resolution: From Roman Law to Contemporary Regulations*, red. B. Sitek, A.W. Bauknecht, K. Ciućkowska-Leszczewicz, J. Szczerbowski, C. Lázaro Guillamón, S. Kursa, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Poznań 2016, s. 105–117.

Misztal-Konecka J., *O obowiązywaniu zasady kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym. Przyczynek do dyskusji*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2016, t. 16, nr 3, s. 137–165.

Misztal-Konecka J., *Oplaty egzekucyjne należne zastępcy komornika, odwołanemu komornikowi, komornikowi, którego powołanie na stanowisko wygasło z mocy prawa lub spadkobiercom zmarłego komornika*, Przegląd Prawa Egzekucyjnego 2016, nr 2, s. 7–26.

III

Misztal-Konecka J., *Appellatio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 33–34.

VII

Misztal-Konecka J., *Inne środki dowodowe*, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Art. 1–366. Komentarz*, red. A. Marciniak, K. Piasecki, wyd. 7, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1301–1331.

Misztal-Konecka J., *Postępowanie dowodowe. Przepisy ogólne (komentarz do art. 235–243)*, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Art. 1–366. Komentarz*, red. A. Marciniak, K. Piasecki, wyd. 7, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1105–1145.

Misztal-Konecka J., *Zabezpieczenie dowodów*, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Art. 1–366. Komentarz*, red. A. Marciniak, K. Piasecki, wyd. 7, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1331–1346.

Miziński Artur**II**

Miziński A., *Adwokat – cooperator veritatis w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Prawo Kanoniczne 2016, t. 59, nr 1, s. 77–106.

Münnich Monika**I**

Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Ocena i kierunki zmian, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, R. Zieliński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 322.

II

Münnich M., *Government Tax Administrations Authorities*, w: *Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common Experience after Accession to the European Union*, red. M. Burzec, P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 173–187.

Münnich M., *Problems in Interpreting Tax Exemption of Medical Services as Regulated by the UE VAT Directive and the Polish VAT Act*, w: *Selected Issues in Taxation and Tax Authorities in Central Europe*, red. P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 113–126.

VII

Münnich M., *Komentarz do art. 15; art. 17; art. 17a–17b; art. 18–18d; art. 130–132, w: Ordynacja podatkowa. Komentarz*, red. H. Dzwonkowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 745–753.

Nowik Paweł

I

Nowik P., *Pojęcie równowagi prawnej w zbiorowym prawie pracy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 261.

II

Nowik P., *Jednolita pragmatyka urzędnicza a powszechne prawo pracy*, w: *Powszechne a szczególne prawo pracy*, red. L. Florek, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 79–96.

Ordon Marta

I

Obecność krzyża w przestrzeni publicznej. Doświadczenia niektórych państw europejskich, red. P. Stanisławski, M. Zawiaślak, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 254.

Presence of the Cross in Public Spaces. Experiences of Selected European Countries, red. P. Stanisławski, M. Zawiaślak, M. Ordon, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2016, ss. 270.

Orzeszyna Krzysztof

II

Orzeszyna K., *Ban of Tortures as a Method of Acting Against Violence Directed Towards Subjects which are Particularly Vulnerable*, TeKa Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2016, t. 9, s. 123–139.

Pal Renata Maria

I

Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej, red. E. Krzysztofik, R.M. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 253.

II

Pal R.M., *Obywatelstwo Unii Europejskiej a problem migracji*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po*

akcesji do Unii Europejskiej, red. E. Krzysztofik, R.M. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 75–89.

VI

Pal R.M., *Studium porównawcze trzech fal polskiej emigracji: po II wojnie światowej, okresu solidarnościowego i po akcesji do Unii Europejskiej. Konferencja Naukowa, Lublin, 27 października 2015 r.*, Studia Prawnicze KUL 2016, nr 2, s. 252–254.

Parchomiuk Jerzy

I

Parchomiuk J., Bagińska E., *System Prawa Administracyjnego*, t. 12. *Odpowiedzialność odszkodowawcza w administracji*, wyd. 2, C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2016, ss. 300.

Służąc dobru wspólnemu, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 513.

II

Parchomiuk J., *Nadużycie praw procesowych w prawie administracyjnym z perspektywy Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka*, w: *Europejska konwencja o ochronie praw człowieka – praktyka stosowania i funkcjonowanie w przestrzeni europejskiej*, red. M. Haczkowska, F. Tereszkiewicz, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole 2016, s. 117–134.

Parchomiuk J., *Przesłanka potrzeby ochrony prawnej jako instrument przeciwdziałania nadużyciu prawa do skargi w niemieckim postępowaniu sądowniczym*, *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego* 2016, nr 6, s. 151–165.

Parchomiuk J., *Wolność wyboru i nadużycie formy realizacji zadań publicznych*, w: *Sposoby realizacji zadań publicznych*, red. B. Dolnicki, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 541–558.

Parchomiuk J., *Wpływ koncepcji nadużycia prawa na administracyjnoprawny status jednostki*, w: *Jednostka wobec działań administracji publicznej*, red. E. Ura, E. Feret, S. Pieprzny, Wydawnictwo RS Druk, Rzeszów 2016, s. 192–207.

Parchomiuk J., *Wpływ koncepcji nadużycia prawa podmiotowego w prawie Unii Europejskiej na orzecznictwo polskich sądów administracyjnych*, w: *Europeizacja prawa publicznego – zagadnienia systemowe*, red. E. Wójcicka, B. Przywora, M. Makuch, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016, s. 175–192.

Parchomiuk J., *Zasada dobrej wiary w prawie administracyjnym na przykładzie niemieckiej koncepcji przepadku uprawnień (Verwirkung)*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 341–361.

Parol Agnieszka

II

Parol A., *Europejska Agencja ds. Zarządzania Operacyjnego Wielkoskalowymi Systemami Informatycznymi w Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości*, w: *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej w transgranicznym przepływie osób i towarów*, red. P. Witkowski, A. Kosińska, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Punkt Informacji Europejskiej „Europe Direct” w Zamościu, Zamość 2016, s. 105–113.

- Parol A., *Europejski Urząd Wsparcia w dziedzinie Azylu jako agencja zdecentralizowana do spraw polityki azylowej*, w: *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej w transgranicznym przepływie osób i towarów*, red. P. Witkowski, A. Kosińska, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Punkt Informacji Europejskiej „Europe Direct” w Zamościu, Zamość 2016, s. 98–104.
- Parol A., *Reżim prawny małego ruchu granicznego w polsko-ukraińskich relacjach transgranicznych*, w: *Stosunki polsko-ukraińskie 1991–2014. Próba bilansu*, red. M. Pietraś, M. Malskiy, B. Surmacz, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016, s. 381–396.
- Parol A., *Studium porównawcze uproszczonego i małego ruchu granicznego w polsko-ukraińskich relacjach transgranicznych „przed” i „po” przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 203–215.
- Parol A., Kosińska A., *Zadania Agencji Unii Europejskiej w zakresie bezpieczeństwa transgranicznego*, w: *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej w transgranicznym przepływie osób i towarów*, red. A. Kosińska, P. Witkowski, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Punkt Informacji Europejskiej „Europe Direct” w Zamościu, Zamość 2016, s. 87–114.

Potrzeszcz Jadwiga

I

- Bezpieczeństwo prawne państw demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina*, red. J. Krukowski, J. Potrzeszcz, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, ss. 326.
- Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa*, red. P. Stanisław, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzeszcz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 212.

II

- Potrzeszcz J., *Bezpieczeństwo prawne a pewność prawa – perspektywa filozoficznoprawna*, w: *Bezpieczeństwo prawne państw demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina*, red. J. Krukowski, J. Potrzeszcz, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 281–295.
- Potrzeszcz J., *Legal Security – Synthetic Presentation*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2016, t. 9, s. 140–152.
- Potrzeszcz J., *Racjonalność aksjologiczna prawodawcy jako założenie interpretacyjne*, w: *Wykładnia prawa. Tradycja i perspektywy*, red. M. Hermann, S. Sykuna, C.H. Beck, Lublin 2016, s. 53–72.
- Potrzeszcz J., *Z Rokietnicy w świat. Transkulturowa droga życia i filozofii prawa Antoniego Kościa (1949–2011)*, w: *Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa*, red. P. Stanisław, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzeszcz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 11–37.

VII

- Potrzeszcz J., *Bibliografia podmiotowa i przedmiotowa Antoniego Kościa (stan na 24 sierpnia 2015 r.)*, w: *Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa*, red. P. Stanisław, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzeszcz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 57–73.

Pyter Magdalena

I

Pyter M., Balicki A., *Ustawa o systemie oświaty. Ustawa o informacji oświatowej. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 1464.

Romanko Agnieszka

I

Romanko A., *Mediacja w sprawach administracyjnych w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, ss. 322.

II

Romanko A., *Nowe struktury ekonomiczno-administracyjne w Kurii Rzymskiej*, Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 3, s. 99–120.

Romanko A., *Protection of the Personal Data Processed by the Catholic Church in Poland*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2016, t. 9, s. 166–182.

Romanko A., *Reforma Urzędu Informacji Finansowej i Instytutu Dzieł Religijnych*, Prawo Kanoniczne 2016, t. 59, nr 3, s. 122–142.

VI

Romanko A., *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Prawa Człowieka w Dobie Konfliktu Zbrojnego”*, Warszawa, 21 listopada 2015, Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 1, s. 179–186.

Romanko A., Wasilewicz U., *Terminy i relacje w dwujęzycznych tekstach Konstytucji, Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Lublin, 4–5 września 2015 r.*, Studia Prawnicze KUL 2016, nr 2, s. 227–233.

VII

Romanko A., *Kompetencje Generalnego Inspektora Ochrony Danych Osobowych dotyczące danych przetwarzanych przez Kościół Katolicki. Przegląd orzecznictwa*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2016, t. 11, nr 13 (2), s. 57–71.

Rudnicki Maciej

II

Rudnicki M., Sobieraj K., *Prawo ochrony środowiska*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 118–163.

Sienkiewicz Tomasz

II

Sienkiewicz T., *Charakter prawny zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków*, Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 4, s. 227–248.

Sienkiewicz T., *Służba dobru wspólnemu i tożsamości narodowej w ochronie zabytków*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 299–319.

Sienkiewicz T., *Struktury administracji ochrony zabytków*, w: *Struktury administracji publicznej. Metody, ogniwa, więzi*, t. 2, red. A. Mezglewski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Oddział w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 177–198.

Sitarz Mirosław

I

Bezpieczeństwo prawne państw demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina, red. J. Krukowski, J. Potrzeszcz, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, ss. 326.

Zadanie nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Borawski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, ss. 232.

II

Sitarz M., *Bezpieczeństwo w stosunkach państwo–Kościół w Polsce*, w: *Bezpieczeństwo prawne państw demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina*, red. J. Krukowski, J. Potrzeszcz, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 219–233.

Sitarz M., *Relations between Church and State in „Gaudium et Spes”*, *Philosophy and Canon Law* 2016, t. 2, s. 185–202.

Sitarz M., *Religious Freedom and Church–State Relations in the Republic of Poland*, w: *Nová Európa – výzvy očakávania. Nová Európa – právo a náboženstvo. Dies Iuris Tyrnaviensis. Trnavské právnické dni*, red. M. Moravčíková, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Trnava 2016, s. 169–195.

Sitarz M., *Teologiczne i prawne podstawy relacji Kościół–państwo*, w: *Актуальні проблеми країнознавчої науки. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 листопада 2016 р.)*, red. W. Łażnik, Вежа-Друк, Луцьк 2016, s. 206–211.

Sitarz M., *Theological and Legal Foundations of Christian and Catholic Education*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 2016, t. 9, s. 196–204.

Sitarz M., *Wkład biskupa Walentego Wójcika na rzecz Soboru Watykańskiego II i reformy prawa kanonicznego*, *Kościół i Prawo* 2016, t. 5, nr 2, s. 25–66.

Sitarz M., *Zadania mediów w realizacji misji nauczycielskiej Kościoła w Polsce*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 2, s. 155–175.

Sitarz M., *Zadania mediów w realizacji misji nauczycielskiej Kościoła w Polsce*, w: *Zadanie nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Borawski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 189–205.

VII

Sitarz M., *10 lat istnienia Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 2016, t. 11, nr 13 (2), s. 73–86.

Sitarz M., *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego KUL za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2016*, Summariusz 2016, nr 45 (65), s. 137–158.

Sitarz M., *Synod diecezjalny jako uroczysty sposób sprawowania władzy ustawodawczej biskupa diecezjalnego. Zarys problematyki*, Wiadomości Diecezji Gliwickiej. Pismo urzędowe 2016, t. 98, nr 3, s. 333–349.

Skorupa Ambroży

II

Skorupa A., *Teologiczne i prawne podstawy nowych form życia konsekrowanego*, w: *Życie konsekrowane znakiem wiarygodności Kościoła*, red. A. Dudek, R. Kantor, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2016, s. 180–191.

Skrobotowicz Grzegorz

I

Wybrane aspekty bezpieczeństwa narodowego, red. G. Skrobotowicz, K. Maciąg, Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2016, ss. 110.

II

Skrobotowicz G., *Mediacja w zmienionym modelu postępowania karnego – zagadnienia wybrane*, Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 1, s. 51–70.

Skrobotowicz G., *Wykonalność ugód mediacyjnych w sprawach karnych po 1 lipca 2015 r.*, w: *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, red. I. Sepioło-Jankowska, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 308–319.

Skubisz-Kępką Katarzyna

II

Skubisz-Kępką K., Zakrzewski P., *Metoda sporządzania opinii prawnej*, Edukacja Prawnicza 2016/2017, nr 1 (166), s. 40–49.

III

Skubisz-Kępką K., *Audiatur et altera pars*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabcz, Fundacja Ubi societas, ibi ius, Warszawa 2016, s. 34–34.

Skubisz-Kępką K., *Dotknięcie medialne podmiotu*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabcz, Fundacja Ubi societas, ibi ius, Warszawa 2016, s. 70–70.

Skubisz-Kępką K., *Egzekucja wyroku nakazującego publikację sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabcz, Fundacja Ubi societas, ibi ius, Warszawa 2016, s. 85–85.

Skubisz-Kępką K., *Funkcje sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabcz, Fundacja Ubi societas, ibi ius, Warszawa 2016, s. 98–99.

Skubisz-Kępką K., *Ingerencja sądu w sprostowanie prasowe*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabcz, Fundacja Ubi societas, ibi ius, Warszawa 2016, s. 115–115.

- Skubisz-Kęпка K., *Komentarz do sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 132–133.
- Skubisz-Kęпка K., *Koszty publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 149.
- Skubisz-Kęпка K., *Modele sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 172–174.
- Skubisz-Kęпка K., *Obowiązki redaktora naczelnego w razie odmowy publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 207–209.
- Skubisz-Kęпка K., *Odmowa fakultatywna publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 223–224.
- Skubisz-Kęпка K., *Odmowa obligatoryjna publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 224–227.
- Skubisz-Kęпка K., *Odpowiedzialność prawna za naruszenie prawa do sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 232–232.
- Skubisz-Kęпка K., *Odpowiedź prasowa*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 233–233.
- Skubisz-Kęпка K., *Pierwotna publikacja*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 242–242.
- Skubisz-Kęпка K., *Postępowanie o opublikowanie sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 253–256.
- Skubisz-Kęпка K., *Powództwo o opublikowanie sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 261–261.
- Skubisz-Kęпка K., *Przesłanki sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 278–279.
- Skubisz-Kęпка K., *Sprostowanie prasowe*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 336–337.
- Skubisz-Kęпка K., *Sprostowanie prasowe a ochrona dóbr osobistych*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 337–339.
- Skubisz-Kęпка K., *Sprostowanie prasowe w Internecie*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 339–340.
- Skubisz-Kęпка K., *Sprostowanie prasowe w kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societias, ibi ius, Warszawa 2016, s. 340–340.

- Skubisz-Kępką K., *Sprostowanie prasowe w kampanii wyborczej do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 340–340.
- Skubisz-Kępką K., *Sprostowanie prasowe w kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 340–340.
- Skubisz-Kępką K., *Sprostowanie prasowe w kampanii wyborczej w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 340–341.
- Skubisz-Kępką K., *Sprostowanie prasowe w kampanii wyborczej w wyborach wójta, burmistrza i prezydenta miasta*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 341–341.
- Skubisz-Kępką K., *Sprostowanie prasowe w radiu i telewizji*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 341–341.
- Skubisz-Kępką K., *Sprostowanie prasowe w ustawie o referendum lokalnym*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 343–345.
- Skubisz-Kępką K., *Sprostowanie prasowe w ustawie o referendum ogólnokrajowym*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 345–346.
- Skubisz-Kępką K., *Swoboda kształtowania treści sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 348–349.
- Skubisz-Kępką K., *Termin publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 366–366.
- Skubisz-Kępką K., *Termin żądania publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 367–367.
- Skubisz-Kępką K., *Uprawniony do publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 387–387.
- Skubisz-Kępką K., *Ważenie wartości (interesów) w mediach*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 395–395.
- Skubisz-Kępką K., *Wiadomość nieprawdziwa lub nieścista*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 396–397.
- Skubisz-Kępką K., *Zobowiązany do publikacji sprostowania prasowego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 9. *Prawo mediów*, red. J. Sieńczyłło-Chlabicz, Fundacja Ubi societās, ibi ius, Warszawa 2016, s. 242–242.

Skwarzyński Michał

I

Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 384.

II

Skwarzyński M., *Blasphemy in Poland and the Standards of Human Rights Protection. The Perspective of Central European Countries*, w: *EU Migration Policy and the Internal Security of the Member States*, red. E. Krzysztofik, E. Tuora-Schwierskott, Verlag De-iure-pl, Berlin 2016, s. 211–235.

Skwarzyński M., *Korzystanie ze sprzeciwu sumienia w kontekście zasady równouprawnienia i kryterium zawodu*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2016, t. 19, s. 63–83.

Skwarzyński M., *Orzeczenie TK w sprawie sygn. akt SK 54/13 w przedmiocie przestępstwa obrazy uczuć religijnych w świetle standardów strasburskich*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2016, t. 8, s. 115–127.

Skwarzyński M., *Realizacja prawa więźnia do zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej*, w: *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Wydawnictwo Unitas, Warszawa 2016, s. 299–314.

Skwarzyński M., *Sprzeciw sumienia sędziego jako element polityki wyznaniowej*, w: *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 155–176.

Skwarzyński M., Chajda M., *Dozwolony użytek z cudzej twórczości w czasie ceremonii religijnych jako element polityki wyznaniowej państwa*, w: *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 203–214.

Sławicki Piotr

II

Sławicki P., *Postępowanie upominawcze po skierowaniu sprawy z elektronicznego postępowania upominawczego – wybrane zagadnienia*, *Monitor Prawniczy* 2016, nr 3, s. 127–135.

Sławicki P., Kędzierski P., *Odsetki za czas opóźnienia w świetle ustawy z 9 października 2015 r. – wybrane zagadnienia materialne i procesowe*, *Palestra* 2016, nr 7–8, s. 120–134.

IV

Sławicki P., *Braki formalne pozwu po przekazaniu sprawy z elektronicznego postępowania upominawczego – glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 25.06.2015 r. (III CZP 33/15)*, *Glosa – Prawo Gospodarcze w Orzeczeniach i Komentarzach* 2016, nr 4, s. 22–29.

Słowikowska Anna

II

Słowikowska A., *After-Birth Abortion – Critical Analysis of the Legal Aspect*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 2016, t. 9, s. 218–226.

Słowikowska A., *Sakrament chrztu dzieci a kan. 843 § 1 Kodeksu prawa kanonicznego*, *Studia Redemptorystowskie* 2016, nr 14, s. 413–429.

VI

- Słowikowska A., *Konferencja Naukowa Procesy i procedury: nowe wyzwania*, Warszawa, 22 października 2015 r., *Prawo Kanoniczne* 2016, t. 59, nr 1, s. 185–196.
- Słowikowska A., *Międzynarodowa Konferencja Naukowa Chrześcijańska koncepcja Europy i Polski w perspektywie nauczania kard. Josepha Ratzingera / Benedykta XVI*, Bydgoszcz, 6 kwietnia 2016 roku, *Kościół i Prawo* 2016, t. 5, nr 2, s. 219–226.
- Słowikowska A., *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Katolickie zasady relacji Państwo–Kościół a prawo polskie*, Warszawa, 20 maja 2015 roku, *Roczniki Nauk Prawnych* 2016, t. 26, nr 3, s. 195–196.

VII

- Słowikowska A., *Czasopisma naukowe: „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 171.
- Słowikowska A., *Czasopisma naukowe: „Kościół i Prawo”*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 172.
- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Koła Naukowe: Koło Naukowe Kanonistów*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 154.
- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Koła Naukowe: Koło Naukowe Studentów Administracji*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 154–155.
- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Koła Naukowe: Koło Naukowe Studentów Europeistyki „Euro-KUL”*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 155.
- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Koła Naukowe: Koło Naukowe Studentów Prawa*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 153.
- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Koła Naukowe: Koło Naukowe Studentów Prawa w Biznesie*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 155.
- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Osiągnięcia naukowe i sportowe Studentów. Sukcesy Studentów prawa kanonicznego*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładaj, S. Hypś, R. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 165.

- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Samorząd. Rada Wydziałowego Samorządu Studentów Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładyj, S. Hypś, R. Pał, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 159.
- Słowikowska A., *Działalność Studentów. Uniwersytecka Poradnia Prawna*, w: *Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stan na 31 grudnia 2015 r.*, red. K. Burczak, L. Fiejdasz-Buczek, A. Haładyj, S. Hypś, R. Pał, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 155.
- Słowikowska A., *Nowości wydawnicze Członków Stowarzyszenia*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2016, t. 11, nr 13 (2), s. 109–110.
- Słowikowska A., *Nowości wydawnicze polskich kanonistów*, Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 2016, t. 26, nr 29, s. 137–139.

Smarzewski Marek

II

- Smarzewski M., *Cyberprzestępstwa o charakterze seksualnym w świetle nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 4 kwietnia 2014 r.*, w: *Przestępczy seks*, red. T. Gardocka, P. Herbowski, D. Jagiełło, P. Józwiak, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, s. 81–91.
- Smarzewski M., *Granice efektywności prawa do korzystania z pomocy obrońcy w kontekście ostatnich nowelizacji KPK*, *Monitor Prawniczy* 2016, nr 21, s. 1154–1160.
- Smarzewski M., Urbanowicz P., *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni a prawo karne*, w: *Veritas in caritate. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Andrzeja Szostka MIC*, red. M. Tkaczyk, M. Krupa, K. Jaworski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 489–495.

Smoleń Paweł

I

- Selected Issues in Taxation and Tax Authorities in Central Europe*, red. P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 366.
- Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common Experience after Accession to the European Union*, red. P. Smoleń, M. Burzec, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 310.

II

- Smoleń P., *Local Government Board of Appeal*, w: *Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common Experience after Accession to the European Union*, red. P. Smoleń, M. Burzec, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 223–235.
- Smoleń P., *The Reform of the Self-Government Boards of Appeal in Poland*, w: *Selected Issues in Taxation and Tax Authorities in Central Europe*, red. P. Smoleń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 233–246.

VII

- Smoleń P., *Komentarz do artykułów Art. 13, Art. 13a, Art. 16, Art. 19, Art. 20*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz*, red. H. Dzwonkowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 107–121, 196–202, 222–225.

Sobieraj Kamila

II

- Sobieraj K., *Lokalizacja elektrowni wiatrowych w świetle nowych regulacji prawnych*, w: *Wpływ prawa Unii Europejskiej na gospodarkę i samorząd terytorialny państw członkowskich*, red. M. Ganczar, J. Król, M. Szewczak, Wydawnictwo Aliance, Łódź 2016, s. 129–139.
- Sobieraj K., *Public Authorities Administering the Forms of Nature Conservation in Poland*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 26–27, nr 3–4, s. 25–36.
- Sobieraj K., *W poszukiwaniu efektywnego modelu regulacji prawnych wspierających rozwój odnawialnych źródeł energii*, w: *Współczesne wyzwania prawa energetycznego*, red. M. Domagała, M. Ganczar, A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 233–246.
- Sobieraj K., *Wpływ zmian w procesie lokalizacji inwestycji elektrowni wiatrowych na realizację unijnych wymagań w zakresie odnawialnych źródeł energii*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2016, nr 37, s. 123–143.
- Sobieraj K., Rudnicki M., *Prawo ochrony środowiska*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 118–163.
- Sobieraj K., Zacharczuk P., *Ecological Connectivity Protection According to the European Union and Polish Law*, *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics* 2016, s. 78–88.
- Sobieraj K., Zacharczuk P., *Protection of the Wolf in the Context of Polish Administrative Law*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 25, nr 2, s. 91–102.
- Sobieraj K., Zacharczuk P., *Protection of the Wolf in the International and European Union Legal Systems*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 24, nr 1, s. 113–123.

Stanisz Piotr

I

- Obecność krzyża w przestrzeni publicznej. Doświadczenia niektórych państw europejskich*, red. P. Stanisz, M. Zawiślak, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 254.
- Presence of the Cross in Public Spaces. Experiences of Selected European Countries*, red. P. Stanisz, M. Zawiślak, M. Ordon, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2016, ss. 270.
- Transkulturowość filozofii prawa Antoniego Kościa*, red. P. Stanisz, T. Barankiewicz, T. Barszcz, J. Potrzebszcz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 212.

II

- Stanisz P., *Law and Religion in the Workplace: Poland*, w: *Law and Religion in the Workplace. Proceedings of the XXVIIIth Annual Conference [of the European Consortium for Church and State Research]. Alcala de Henares, 12–15 November 2015*, red. M. Rodriguez Blanco, Editorial Comares, Granada 2016, s. 313–325.
- Stanisz P., *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej w kontekście wolności myśli, sumienia i religii. Perspektywa polska*, w: *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej. Doświadczenia niektórych państw europejskich*, red. P. Stanisz, M. Zawiślak, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 155–178.
- Stanisz P., *The Presence of the Cross in Public Spaces in the Context of the Freedom of Thought, Conscience and Religion: A Polish Perspective*, w: *Presence of the Cross in Public Spaces*.

Experiences of Selected European Countries, red. P. Stanisławski, M. Zawisła, M. Ordon, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2016, s. 155–186.

Stasiak Kinga

II

Stasiak K., *Prace Komisji Prawa Międzynarodowego nad zbrodniami przeciwko ludzkości a możliwe implikacje dla odpowiedzialności karnej jednostek*, w: *Odpowiedzialność międzynarodowa w związku z naruszeniem praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego: materiały VII Warszawsko-Toruńskiego Kolokwium Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego (Toruń, 4–5 grudnia 2014 r.)*, red. M. Balcerzak, J. Kapelańska-Pręgowska, Katedra Praw Człowieka, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, s. 341–364.

Stasiak K., Szatrek A., *The United Nations Internal Dispute Resolution System After the Reform – the Real Chance for Justice?*, w: *New Challenges for International Organizations*, red. J. Nowakowska-Małusecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 177–186.

VII

Stasiak K., *Orzeczenie w sprawie Wasserstrom v. Sekretarz Generalny ONZ*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 4, 175–198.

Staszewski Wojciech Szczepan

I

Idee, normy i instytucje Kongresu wiedeńskiego – 200 lat później – perspektywa prawnomiędzynarodowa, red. W.Sz. Staszewski, J. Menkes, E. Cała-Wacinkiewicz, J. Nowakowska-Małusecka, W. Pęksa, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 600.

II

Staszewski W.Sz., *Umowa o współpracy kulturalnej z 1959 r.*, w: *Sukcesja do umów międzynarodowych a ewentualna niepodległość Kurydystanu (z perspektywy dwustronnych umów iracko-polskich)*, red. P. Czubik, W. Burek, Ziyad Raouf, Kraków 2016, s. 45–61.

Staszewski W.Sz., *Wpływ Kongresu wiedeńskiego na rozwój prawa i protokołu dyplomatycznego*, w: *Idee, normy i instytucje Kongresu wiedeńskiego – 200 lat później – perspektywa prawnomiędzynarodowa*, red. W.Sz. Staszewski, J. Menkes, E. Cała-Wacinkiewicz, J. Nowakowska-Małusecka, W. Pęksa, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 355–372.

VII

Staszewski W.Sz. i in., *Od Redaktorów*, w: *Idee, normy i instytucje Kongresu wiedeńskiego – 200 lat później – perspektywa prawnomiędzynarodowa*, red. W.Sz. Staszewski, J. Menkes, E. Cała-Wacinkiewicz, J. Nowakowska-Małusecka, W. Pęksa, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. XXIII–XXIV.

Studzińska Joanna

I

Studzińska J., Dzierżanowska J., *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, ss. 508.

Studzińska J., Cioch P., *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 590.

II

Studzińska J., *Charakter postępowania o wykonywanie kontaktów z dzieckiem*, w: *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymiler, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, s. 131–147.

Studzińska J., *Dopuszczalność udzielenia pełnomocnictwa procesowego przez prokurenta pracownikowi przedsiębiorstwa*, w: *Sine iura et studio. Księga Jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 582–603.

Studzińska J., *Elektroniczne czynności komornika. Postępowanie egzekucyjne prowadzone na podstawie nakazu zapłaty wydanego w elektronicznym postępowaniu egzekucyjnym*, w: *Media elektroniczne. Współczesne problemy prawne*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 97–118.

Studzińska J., *Egzekucja czynności zastępowalnych a rozliczenie sumy przyznanej wierzycielowi*, *Przegląd Prawa Egzekucyjnego* 2016, nr 4, s. 6–24.

Studzińska J., *Ocena dowodu z opinii biegłego*, w: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 256–285.

Studzińska J., *Opinia biegłego w postępowaniu cywilnym*, w: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 200–255.

Studzińska J., *Protecting the Interests of the Group in the Jurisdiction*, *Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem* 2016, nr 8 (3), s. 162–186.

Studzińska J., *Rozdział III. Międzynarodowe i europejskie postępowanie cywilne*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 29–54.

Studzińska J., *Rozdział IV. Zasady i przesłanki postępowania cywilnego*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 55–74.

Studzińska J., *Rozdział V. Sąd oraz jego właściwość*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 75–96.

Studzińska J., *Rozdział VI. Podmioty postępowania cywilnego*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 97–122.

Studzińska J., *Rozdział VIII. Koszty postępowania cywilnego*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 151–170.

Studzińska J., *Rozdział XII. Informatyzacja postępowania cywilnego*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 225–240.

Studzińska J., *Rozdział XIII. Wszczęcie postępowania*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 241–264.

Studzińska J., *Rozdział XIV. Formy obrony pozwanego*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 265–275.

Studzińska J., *Rozdział XV. Przebieg rozprawy*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 277–302.

Studzińska J., *Rozdział XVI. Postępowanie dowodowe*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 303–339.

- Studzińska J., *Rozdział XIX. Postępowania odrębne*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 427–467.
- Studzińska J., *Rozdział XX. Postępowanie nieprocesowe*, w: J. Studzińska, P. Cioch, *Postępowanie cywilne*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 469–526.
- Studzińska J., *Rozdział 23. Dowód z dokumentu elektronicznego*, w: *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Currenda, Sopot 2016, s. 353–378.
- Studzińska J., *Rozdział 7. Elektroniczne czynności uczestników postępowania egzekucyjnego*, w: *Postępowanie i prawo cywilne w dobie informatyzacji*, red. J. Bieluk, A. Marciniak, Currenda, Sopot 2016, s. 97–120.
- Studzińska J., *Wybrane aspekty statusu komornika z uwzględnieniem orzecznictwa Sądu Najwyższego*, w: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuiusque tribuendi. Księga Jubileuszowa z okazji X-lecia Samorządu komorniczego w Apelacji Szczecińskiej*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, Currenda, Sopot 2016, s. 361–383.
- Studzińska J., *Wykorzystanie dowodu z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym*, w: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Biegli w postępowaniu sądowym cywilnym i karnym. Praktyczne omówienie regulacji z orzecznictwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 137–199.
- Studzińska J., *Wynagrodzenie biegłego a wynagrodzenie instytutu naukowo-badawczego w postępowaniu cywilnym z uwzględnieniem regulacji państw obcych*, w: *Dowodzenie w postępowaniach sądowych w perspektywie porównawczej*, red. D. Gil, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 165–187.
- Studzińska J., *Wynagrodzenie kuratora osoby prawnej ustanowionej z urzędu*, *Monitor Prawniczy* 2016, nr 14, s. 754–763.
- Studzińska J., *Zakres kognicji sądu powszechnego w zakresie aktualizacji opłaty rocznej za użytkowanie wieczyste*, *Radca Prawny. Zeszyty Naukowe* 2016, nr 2 (7), s. 121–141.
- Studzińska J., Dzierżanowska J., *Assessment of Expert Evidence in Polish Court Proceedings in Comparison to Other European Countries*, *Problems of Forensic Sciences* 2016, t. 106, s. 456–473.

Sura Rafał

II

- Sura R., *Czy podmiot administracji finansowej może mieć formę zakładu publicznego*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 119–134.
- Sura R., *Europeizacja prawa bankowego w zakresie postępowania egzekucyjnego*, w: *Prawne instrumenty oddziaływania na gospodarkę*, red. A. Powałowski, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 380–389.
- Sura R., *Koniec z reliktem przeszłości. Bankowy tytuł egzekucyjny niezgodny z Konstytucją. Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 kwietnia 2015 r. (sygn. akt P 45/12)*, *Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa* 2016, nr 1, s. 27–35.
- Sura R., *Misja i funkcje Bankowego Funduszu Gwarancyjnego w Polsce*, w: *Актуальні питання реформування правової системи*, red. С.В. Бобровник, Uniwersytet w Łucku, Łuck 2016, s. 126–129.

Sura R., *Polish Banking System after the World War II (Part II)*, Историко-правовой часопис 2016, nr 1 (7), s. 199–204.

Sura R., *Samorządowe Kolegia Odwoławcze z perspektywy 25 lat przemian ustrojowych w Polsce*, w: *Prawne problemy samorządu terytorialnego z perspektywy 25-lecia jego funkcjonowania*, red. R. Budzisz, B. Jaworska-Dębska, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 635–645.

Syczewski Tadeusz

II

Syczewski T., *Obrzęd błogosławieństwa pól w prawodawstwie Kościoła łacińskiego*, Roczniki Nauk Prawnych 2016, t. 26, nr 1, s. 125–138.

Syczewski T., *Znaki i symbole chrztu świętego w kościele łacińskim*, Warszawskie Studia Teologiczne 2016, t. 29, nr 2, s. 38–49.

VII

Syczewski T., *Kult świętych związany z uprawą ziemi w pobożności ludowej*, w: *Święty Izidor wołkami orze... Święci Patronowie w życiu wsi polskiej*, red. H. Ignatowicz, A. Kosmacz, M. Sawicka, Wydawnictwo Media-Expo, Szreniawa 2016, s. 13–18.

Szachoń-Pszenny Anna

II

Szachoń-Pszenny A., *Prawna analiza 30-lecia strefy Schengen z uwzględnieniem perspektywy polskiej*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pał, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 189–201.

Szachoń-Pszenny A., Kosińska A., *Bezpieczeństwo w polityce migracyjnej i azylowej Unii Europejskiej*, w: *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej w transgranicznym przepływie osób i towarów*, red. A. Kosińska, P. Witkowski, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Punkt Informacji Europejskiej „Europe Direct” w Zamościu, Zamość 2016, s. 141–155.

Szarek-Zwijacz Anna

II

Szarek-Zwijacz A., *Protokół Fakultatywny do Konwencji o Prawach Dziecka dotyczący procedury zawiadomień – rzeczywiste wzmocnienie ochrony praw dzieci?*, w: *Odpowiedzialność międzynarodowa w związku z naruszeniem praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego: materiały VII Warszawsko-Toruńskiego Kolokwium Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego (Toruń, 4–5 grudnia 2014 r.)*, red. M. Balcerzak, J. Kapelańska-Pręgowska, Katedra Praw Człowieka, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, s. 159–187.

Szarek-Zwijacz A., Stasiak K., *The United Nations Internal Dispute Resolution System After the Reform – the Real Chance for Justice?*, w: *New Challenges for International Organizations*, red. J. Nowakowska-Małusecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 177–186.

Szczot Elżbieta

II

- Szczot E., *Family in the Face of Globalization*, Philosophy and Canon Law 2016, t. 2, s. 253–267.
- Szczot E., *Opieka duszpasterska Kościoła katolickiego nad migrantami. Zarys problematyki emigracji polskiej*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pal, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 57–72.
- Szczot E., Szychmiller R., *Kościół katolicki wobec wielkiej migracji ludnościowej w 2015 r.*, w: *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, red. W. Pływaczewski, M. Ilnicki, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, s. 20–34.

Szczot Jacek

I

- Audyt wewnętrzny w jednostkach sektora finansów publicznych. Wraz z podstawowymi przepisami prawa*, red. J. Szczot, wyd. 3 popr. i uzupeł., Polihymnia, Lublin 2016, ss. 237.

II

- Szczot J., *Pracownicy administracji publicznej*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 72–83.

Szeleszczuk Damian

I

- Prawo karne. Pytania, kazusy, tablice, testy*, red. M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hypś, D. Szeleszczuk, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 448.

II

- Szeleszczuk D., *Prawnokarna ochrona wolności religijnej więźniów*, w: *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Wydawnictwo Unitas, Warszawa 2016, s. 363–376.

VII

- Szeleszczuk D., *Objaśnienie wyrażeń ustawowych*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 667–723.
- Szeleszczuk D., *Przepisy ogólne dotyczące żołnierzy*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1364–1406.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko mieniu wojskowemu*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1454–1466.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi pełnienia służby wojskowej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1407–1421.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko obronności*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 773–795.

- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1064–1079.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko zasadom dyscypliny wojskowej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1422–1436.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko zasadom obchodzenia się z uzbrojeniem i uzbrojonym sprzętem wojskowym*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1442–1448.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko zasadom pełnienia służby*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1449–1454.
- Szeleszczuk D., *Przestępstwa przeciwko zasadom postępowania z podwładnymi*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1436–1442.
- Szeleszczuk D., *Środki karne*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 336–401.

Szewczak Marcin

I

- Wpływ prawa Unii Europejskiej na gospodarkę i samorząd terytorialny państw członkowskich*, red. M. Ganczar, J. Król, M. Szewczak, Wydawnictwo Aliance, Łódź 2016, ss. 165.

Tabaszewski Robert

I

- Tabaszewski R., *Prawo do zdrowia w systemach ochrony praw człowieka*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 240.
- Przestrzenie badawcze młodych naukowców. Inspiracje – innowacje – wdrożenia*, red. R. Tabaszewski, K. Sawicki, A. Błachut, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 180.

II

- Tabaszewski R., *Dopuszczalność ograniczania czynnego i biernego prawa wyborczego ze względu na potrzebę ochrony zdrowia*, w: *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, t. 2, red. W. Hemerliński, B. Tokaj, Państwowa Komisja Wyborcza, Krajowe Biuro Wyborcze, Warszawa 2016, s. 75–84.
- Tabaszewski R., *Pomoc rozwojowa dla krajów afrykańskich na przykładzie Europejskiego Instrumentu na Rzecz Demokracji i Praw Człowieka na Świecie (EIDHR)*, w: *Przestrzenie badawcze młodych naukowców. Inspiracje – innowacje – wdrożenia*, red. R. Tabaszewski, K. Sawicki, A. Błachut, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 105–114.
- Tabaszewski R., *Prawo człowieka do zdrowia i jego definiowanie w systemie ochrony Światowej Organizacji Zdrowia*, w: *Uniwersalne standardy ochrony praw człowieka a funkcjonowanie systemów politycznych w dobie wyzwań globalnych*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 264–284.
- Tabaszewski R., *Prawo do przeszczepu i jego ograniczenia w świetle Deklaracji Stambulskiej o obrocie narządami i turystyce transplantacyjnej*, w: *Wybrane aspekty praw człowieka a bioetyka*, red. A. Białek, M. Wróblewski, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2016, s. 127–142.

- Tabaszewski R., *Prawo nauczyciela akademickiego do urlopu dla poratowania zdrowia*, w: *Aktualne problemy prawa społecznego*, red. Ł. Jurek, Wydawnictwo Erida, Warszawa 2016, s. 31–47.
- Tabaszewski R., *Wybrane aspekty nagradzania nauczycieli za zasługi dla oświaty i wychowania*, w: *Aktualne problemy szkolnictwa wyższego*, red. E. Biradzka, K. Koziół, Ł. Jurek, Wydawnictwo Erida, Warszawa 2016, s. 104–117.
- Tabaszewski R., Koziół K., *Utrata statusu doktoranta w świetle obowiązującego prawa – przypadki szczególne*, w: *Specyfika postępowań administracyjnych w sprawach z zakresu szkolnictwa wyższego i nauki*, red. J.P. Tarno, A. Szot, P. Pokorny, Instytut Rozwoju Szkolnictwa Wyższego, Lublin 2016, s. 403–410.

Telusiewicz Piotr

II

- Telusiewicz P., „Pochopny” sąd opiekuńczy (uwagi w przedmiocie nowelizacji art. 1123 kro), *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2016, nr 37, s. 7–19.

Trzebiatowski Marcin

II

- Trzebiatowski M., „Awareness” of the Use of a Subsequent Trademark as a Condition of Loss Claims for Violation of the Law to the Earlier Trademark Due to Tolerate – Polish Law on the Background of the Comparative, *Review of Comparative Law* 2016, t. 25, nr 2, s. 39–60.
- Trzebiatowski M., *Innowacyjność jako płaszczyzna konkurencyjności przedsiębiorstw energetycznych w Polsce – rozważania ogólne*, w: *Współczesne wyzwania prawa energetycznego*, red. M. Domagała, M. Ganczar, A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 109–127.
- Trzebiatowski M., *Sprzedaż łączona energii elektrycznej a prawa konsumenta – wybrane zagadnienia z praktyki usług telekomunikacyjnych*, w: *Sprzedaż konsumencka w teorii i praktyce. Problemy węzłowe*, red. M. Jagielska, E. Sługocka-Krupa, K. Podgórski, R. Biskup, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 69–90.

Trzewik Jacek

I

- Trzewik J., *Publiczne prawa podmiotowe jednostki w systemie prawa ochrony środowiska*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 295.

II

- Trzewik J., *Ochrona środowiska a dopuszczalność zachowań objętych prawem podmiotowym*, w: *Misja publiczna – Wspólnota – Państwo. Studia z prawa i administracji. Księga dedykowana pamięci Profesora Michała Kuleszy*, red. A. Mednis, Presscom, Warszawa 2016, s. 93–117.

Tunia Anna

II

- Tunia A., *Podmioty urzędowe procedujące przy zawieraniu małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej w przypadku nupturientów pozbawionych wolności*, w: *Wolność sumienia*

- i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Wydawnictwo Unitas, Warszawa 2016, s. 285–298.
- Tunia A., *Polityka państwa w zakresie ustalenia jednolitej siatki pojęć w przepisach prawa wyznaniowego*, w: *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 33–52.
- Tunia A., *Zwolnienie z zajęć szkolnych w celu odbycia rekolekcji wielkopostnych a poszanowanie zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2016, t. 19, s. 45–61.

VI

- Tunia A., *„Informacja w postępowaniach sądowych i administracyjnych”*, *Ogólnopolska konferencja naukowa, Dwikozy 13–14 września 2016 r.*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 4, s. 216–220.

Wąsek-Wiaderek Małgorzata

II

- Wąsek-Wiaderek M., *Analiza najnowszych orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości UE dotyczących spraw karnych*, w: *Aktualne problemy orzecznicze*, red. W. Błuś, J. Godyń, M. Hudzik, L. Paprzycki, S. Zabłocki, Sąd Najwyższy, Warszawa 2016, s. 43–69.
- Wąsek-Wiaderek M., *Dostęp do akt sprawy w toku postępowania w przedmiocie tymczasowego aresztowania*, w: *Środki przymusu w znowelizowanej procedurze karnej*, red. A. Lach, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, s. 91–106.
- Wąsek-Wiaderek M., *Nowy konsensualny tryb orzekania o odpowiedzialności karnej a prawo oskarżonego do obrony – wybrane zagadnienia*, w: *Prawo wobec problemów społecznych. Księga jubileuszowa profesor Eleonory Zielińskiej*, red. B. Namysłowska-Gabrysiak, K. Syroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 409–418.
- Wąsek-Wiaderek M., *Standard ochrony praw oskarżonego w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, w: *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 6. *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. C. Kulesza, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 524–612.
- Wąsek-Wiaderek M., *Stosowanie tymczasowego aresztowania po zmianach wprowadzonych do Kodeksu postępowania karnego nowelizacją z dnia 11 marca 2016 r.*, *Ius et Administratio* 2016, nr 3, s. 58–72.
- Wąsek-Wiaderek M., *Wybrane aspekty postępowania odwoławczego w procesie karnym po 1 lipca 2015 r. w świetle standardów międzynarodowych*, w: *Postępowanie odwoławcze w procesie karnym – u progu nowych wyzwań*, red. S. Steinborn, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 143–162.

VII

- Wąsek-Wiaderek M., *Charakter prawny wniosku o zezwolenie na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnoskarbowej*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2015*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2016, s. 560–562.
- Wąsek-Wiaderek M., *Dopuszczalność dowodowego wykorzystania zeznań świadka złożonych bez pouczenia go o prawie do odmowy zeznań*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego*.

- Przegląd Orzecznictwa za rok 2015*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2016, s. 500–502.
- Wąsek-Wiaderek M., *Niedopuszczalność sporządzenia uzasadnienia wyroku przez sąd odwoławczy po przyjęciu środka zaskarżenia do rozpoznania*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2015*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2016, s. 529–532.
- Wąsek-Wiaderek M., *Niedopuszczalność stosowania art. 455a k.p.k. w postępowaniu kasacyjnym*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2015*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2016, s. 535–540.
- Wąsek-Wiaderek M., *Ocena skutków nieobecności oskarżonego na rozprawie głównej przed 1 lipca 2015 r. w świetle przepisów k.p.k. obowiązujących po tej dacie*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2015*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2016, s. 520–524.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zeznania świadka anonimowego jako jedyny dowód bezpośredni wskazujący na sprawstwo oskarżonego*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Przegląd Orzecznictwa za rok 2015*, red. J. Kosonoga, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2016, s. 503–506.

Wiak Krzysztof

I

- Prawo karne. Pytania, kazusy, tablice, testy*, red. M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hyps, D. Szeleszczuk, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, ss. 448.
- Środki przeciwdziałania terroryzmowi w prawie karnym*, red. Ł. Czebotar, S. Hyps, K. Wiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 256.

II

- Wiak K., *Definicja terroryzmu – cechy charakterystyczne i kwestie sporne*, w: *Środki przeciwdziałania terroryzmowi w prawie karnym*, red. Ł. Czebotar, S. Hyps, K. Wiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 13–35.
- Wiak K., *Reform of a Penalty of Restriction of Liberty in Poland*, Вісник Асоціації кримінального права України 2016, nr 1, s. 185–197.

VII

- Wiak K., *Formy popełnienia przestępstwa*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 197–270.
- Wiak K., *Odpowiedzialność za przestępstwa popełnione za granicą*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 645–667.
- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 728–753.
- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1151–1198.
- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 753–773.
- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 1099–1142.

- Wiak K., *Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 795–853.
- Wiak K., *Stosunek do ustaw szczególnych*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 723–727.

Widło Jacek

I

Ewolucja Instytucji Polskiego Prawa papierów wartościowych. W 80-lecie Prawa wekslowego z dnia 28 kwietnia 1936 r., red. J. Widło, J. Mojak, A. Żywicka, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2016, ss. 403.

II

- Widło J., *O potrzebie zmian niektórych instytucji postępowania cywilnego w świetle doświadczeń funkcjonowania e-sądu*, w: *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krzes, I. Gil, Ł. Błaszczak, Currenda, Sopot 2016, s. 387–408.
- Widło J., *Rozdział 9. Zastaw*, w: *Instytucje Prawa rzeczowego. Repetytorium*, red. J.M. Łukasiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 281–308.
- Widło J., *Spółka jawna*, w: *Meritum. Prawo spółek*, red. A. Kidyba, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 353–400.
- Widło J., *Zastaw rejestrowy na papierach wartościowych*, w: *Ewolucja Instytucji Polskiego Prawa papierów wartościowych. W 80-lecie Prawa wekslowego z dnia 28 kwietnia 1936 r.*, red. J. Mojak, J. Widło, A. Żywicka, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2016, s. 35–47.

Witkowski Wojciech

II

Witkowski W., *Prawno-procesowe ograniczenia w gromadzeniu dowodów w sprawach o nieważność małżeństwa*, *Kościół i Prawo* 2016, t. 5, nr 1, s. 229–245.

Woch Katarzyna

II

- Woch K., *Trójkąt wiedzy – nowy model współpracy w ramach Europejskiego Instytutu Innowacji i Technologii*, w: *Wpływ prawa Unii Europejskiej na gospodarkę i samorząd terytorialny państw członkowskich*, red. M. Ganczar, J. Król, M. Szewczak, Wydawnictwo Aliance, Łódź 2016, s. 89–96.
- Woch K., *Unijne regulacje w zakresie prawa spadkowego z elementem transgranicznym*, *Edukacja Prawnicza* 2015/2016, nr 3 (165), s. 66–71.
- Woch K., *Znaczenie unijnych regulacji w dziedzinie prawa spadkowego w kontekście swobodnego przepływu osób*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pał, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 171–185.

Wojciechowski Grzegorz

II

Wojciechowski G., *La tutela sobre los católicos orientales en los territorios de la Iglesia latina*, Review of Comparative Law 2016, t. 26–27, nr 3–4, s. 105–119.

VII

Wojciechowski G., *Święty Izydor Rolnik – orędownik ludzi wsi*, w: *Święty Izydor wołkami orze... Święci Patronowie w życiu wsi polskiej*, red. H. Ignatowicz, A. Kosmacz, M. Sawicka, Wydawnictwo Media-Expo, Szreniawa 2016, s. 42–46.

Wojtasik Paweł

II

Wojtasik P., *Mechanizm solidarności finansowej w ramach funduszy unijnych dotyczących azylu, migracji i integracji*, w: *Prawno-historyczne uwarunkowania migracji Polaków po II wojnie światowej, w okresie solidarnościowym i po akcesji do Unii Europejskiej*, red. E. Krzysztofik, R.M. Pał, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 217–227.

Wrzosek Stanisław

I

Prawo administracyjne, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 302.

II

Wrzosek S., *Administracja publiczna jako przedmiot badań naukowych*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 17–30.

Wrzosek S., *Administracja rządowa*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 33–36.

Wrzosek S., *Zakład administracyjny*, w: *Prawo administracyjne*, red. S. Wrzosek, M. Kruszewska-Gagoś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 71–72.

Wrzosek S., *Związki nauki administracji z innymi dziedzinami wiedzy*, w: *Administracja publiczna pod rządami prawa. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. zw. dra hab. Adama Błasia*, red. J. Korczak, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 541–552.

Wytrązek Wojciech

II

Wytrązek W., *Od reglamentacji do animacji – działalność kulturalna w samorządzie terytorialnym*, w: *25 lat polskiej samorządności. Samorząd terytorialny Europy Środkowo-Wschodniej a model samorządu terytorialnego dla Ukrainy*, red. I. Lasek-Surowiec, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Chełm 2016, s. 63–74.

Wytrążek W., *Współpraca transgraniczna w dziedzinie kultury*, w: *Wybrane aspekty współpracy transgranicznej polskich samorządów w kontekście przemian prawa Unii Europejskiej*, red. I. Wieczorek, M. Ganczar, Wydawnictwo Naukowe Doctrina, Łódź 2016, s. 155–167.

VI

Wytrążek W., *Sprzedaż w obrocie konsumenckim. II Międzynarodowa konferencja konsumencka, Lublin, 14–15 maja 2015 r.*, *Studia Prawnicze KUL* 2016, nr 1, s. 221–223.

VII

Wytrążek W., *Opłaty reprograficzne a swoboda korzystania z dóbr kultury*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 2016, t. 11, nr 13 (1), s. 69–91.

Wytrążek W., *Związek Zawodowy Muzyków Rzeczypospolitej Polskiej – burzliwa historia restytucji*, *Palestra Świętokrzyska* 2016, nr 35–369, s. 92–97.

Zacharczuk Piotr

II

Zacharczuk P., Sobieraj K., *Protection of the Wolf in the Context of Polish Administrative Law*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 25, nr 2, s. 91–102.

Zacharczuk P., Sobieraj K., *Protection of the Wolf in the International and European Union Legal Systems*, *Review of Comparative Law* 2016, t. 24, nr 1, s. 113–123.

Zakrzewski Piotr

I

Zakrzewski P., Stępień-Sporek A., Wyrwiński M., *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, ss. 336.

II

Zakrzewski P., *Fundusze własne spółdzielni de lege ferenda*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2016, nr 12, s. 16–21.

Zakrzewski P., *Nabycie i utrata własności*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 30–63.

Zakrzewski P., *Obowiązek alimentacyjny*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 326–342.

Zakrzewski P., *Shłużebności*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 174–189.

Zakrzewski P., *Spółdzielcze własnościowe prawo do lokali*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 189–197.

Zakrzewski P., *Ustanie małżeństwa*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 342–354.

Zakrzewski P., *Władza rodzicielska*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 304–319.

- Zakrzewski P., *Własność lokali*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 94–129.
- Zakrzewski P., *Współwłasność*, w: P. Zakrzewski, A. Stępień-Sporek, M. Wyrwiński, *Prawo rzeczowe i rodzinne. Kazusy*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 63–94.
- Zakrzewski P., Skubisz-Kęпка K., *Metoda sporządzania opinii prawnej*, *Edukacja Prawnicza* 2016/2017, nr 1 (166), s. 40–49.

IV

- Zakrzewski P., *Komentarz do wyroku SN z 22 maja 2014 r., IV CSK 597/13, LEX nr 1504845*, *Rocznik Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego* 2016, t. 6, s. 93–101.

Zawiślak Michał

I

- Obecność krzyża w przestrzeni publicznej. Doświadczenia niektórych państw europejskich*, red. P. Stanisław, M. Zawiślak, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 254.
- Presence of the Cross in Public Spaces. Experiences of Selected European Countries*, red. P. Stanisław, M. Zawiślak, M. Ordon, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2016, ss. 270.

II

- Zawiślak M., *O ekspozycji symboli religijnych w budynkach publicznych*, w: *O wolność słowa i religii. Praktyka i teoria*, red. F. Longchamps de Bérier, K. Szczucki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016, s. 171–192.
- Zawiślak M., *Podstawy realizacji misji nauczycielskiej Kościoła w prawie III Rzeczypospolitej*, w: *Zadanie nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Borawski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 209–230.

Zdanikowski Paweł

II

- Zdanikowski P., *Ograniczenie lub wyłączenie wstąpienia spadkobiercy współnika a zapis windykacyjny udziałów w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2016, nr 3, s. 24–29.
- Zdanikowski P., *Загальні засади започаткування підприємницької діяльності; Спеціальні принципи інвестування та започаткування підприємницької діяльності іноземцями; Система реєстрації суб'єктів підприємництва*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpacciego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 30–48.
- Zdanikowski P., *Поняття товариства; Правові форми товариств; Види товариств; Практика застосування та статистика*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpacciego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 48–54.
- Zdanikowski P., *Товариство з обмеженою відповідальністю*, w: *Корпоративне право Польщі та України*, red. V.V. Antonivna, Wydawnictwo Wydziału Prawa Przykarpacciego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk 2016, s. 88–107.

Zdunek Adam

I

Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Ocena i kierunki zmian, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, R. Zieliński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 322.

Spis treści

STUDIA I ARTYKUŁY

KS. JERZY ADAMCZYK

Prawo wiernych do wyrażania wobec pasterzy Kościoła swoich potrzeb i życzeń
(kan. 212 § 2 KPK) 7

The right of the faithful to express their needs and wishes before the pastors of the Church (Can. 212 § 2 CIC)

Право верующих выражать свои нужды и пожелания пастырям Церкви (канон 212 § 2 Кодекса канонического права)

Право вірних висловлювати свої потреби та бажання пасторам Костелу (канон 212 § 2 Кримінально-процесуального кодексу)

AGNIESZKA KANIA-CHRAMĘGA

W poszukiwaniu istoty „szczególnej zuchwałości” kradzieży – perspektywa historycznoprawna oraz jej współczesne implikacje 23

In search of the essence of the “aggravated nature” of theft – a historical and legal perspective and its contemporary implications

В поисках сущности «особой дерзости» кражи – историко-правовая перспектива и ее современные импликации

У пошуках істини «особливої зухвалості» крадіжки – історично-правова перспектива та її сучасні наслідки

ARTUR LIS

Prawne aspekty działalności kół gospodyń wiejskich 39

Legal aspects of the activities of country housewives' associations

Правовые аспекты деятельности кружков сельских домохозяек

Правові аспекти діяльності клубів сільських господинь

MAŁGORZATA ŁĄCZKOWSKA-PORAWSKA

Terminy zawite w prawie filiacyjnym – uwagi w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego oraz nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2019 r. 61

The time limits in the filiation law – comments in the light of the judicature of the Constitutional Tribunal and the amendment to the Family and Guardianship Code of 2019

Преклюзивные сроки в законе о филиации – ремарки в свете судебной практики Конституционного Трибунала и поправок к Семейному и опекунскому кодексу от 2019 года

Процесуальні строки в законодавстві про спорідненість – висновки з рішень Конституційного Трибуналу та змін до Сімейного та опікунського кодексу від 2019 року

GRZEGORZ MAROŃ

Kategoria „wartości chrześcijańskich” w polskim orzecznictwie 79

The category of “Christian values” in Polish judicial decisions

Категория «христианские ценности» в польской судебной практике

Категорія «християнські цінності» в польській юриспруденції

MICHAŁ MATUSZAK	
Funkcja ochronna prawa pracy a penalizacja naruszeń praw pracowników	99
The category of 'Christian values' in Polish judicial decisions	
Категория «христианские ценности» в польской судебной практике	
Категорія «християнські цінності» в польській юриспруденції	
OLIVIA RYBAK-KARKOSZ	
Forgery of artists' signatures on paintings or print from the perspective of Polish law	113
Falszerstwo sygnatury artystycznej na gruncie prawa polskiego	
Подделка подписи художника в соответствии с польским законодательством	
Підробки художнього підпису за польським законодавством	
PAULINA WOŚ	
Postępowanie względem osoby stosującej przemoc w rodzinie w Kodeksie postępowania cywilnego	129
Proceedings against a person using domestic violence in the Code of Civil Procedure	
Производство в отношении лица, применяющего домашнее насилие, в Гражданском процессуальном кодексе	
Провадження щодо особи, яка зловживає насильством в сім'ї згідно Цивільно процесуального кодексу	

MATERIAŁY I GŁOSY

DOROTA HAPONIUK	
Autonomia woli w stosunkach cywilnoprawnych ze szczególnym uwzględnieniem umów konsumenckich	147
Autonomy of will in civil-law relationships with particular emphasis on consumer contracts	
Автономия воли в гражданских правоотношениях с особым учетом потребительских договоров	
Автономія волі в цивільно-правових відносинах з особливою увагою до споживчих договорів	
KLAUDIA KOFIN-BROŃCZYK	
Zakaz dyskryminacji genetycznej w prawie międzynarodowym publicznym	165
Prohibition of genetic discrimination in public international law	
Запрет дискриминации по генетическим признакам в международном публичном праве	
Заборона генетичної дискримінації в міжнародному публічному праві	
MARCIN KOPACKI	
Postępowanie cywilne jako przedmiot badania ekonomicznej analizy prawa – zagadnienia wybrane, możliwości i problemy wynikające ze stosowania ekonomicznej analizy prawa	181
Civil proceedings as a subject of Law and Economics – selected issues, opportunities and problems arising from applying economic analysis of law	
Гражданское производство как предмет изучения экономического анализа права – отдельные вопросы, возможности и проблемы, возникающие при применении экономического анализа права	
Цивільний процес як предмет економічного аналізу права – вибрані питання, можливості та проблеми, що впливають із застосування	

KAROL MONICZEWSKI	
Konstrukcja prawna wynalazku biotechnologicznego w obliczu przesłanki wynalazczości	195
Legal construction of a biotechnological invention in the view of the premise of inventiveness	
Правовая конструкция биотехнологического изобретения в контексте определения изобретательского уровня	
Правова конструкція біотехнологічного винаходу в контексті передумови винахідництва	
MAREK SMARZEWSKI	
Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2021 r., I KZP 5/21	209
Gloss to the resolution of the Supreme Court of 9 November 2021, I KZP 5/21	
Комментарий к постановлению Верховного Суда от 9 ноября 2021 года, I KZP 5/21	
Науковий коментар до постанови Верховного Суду від 9 листопада 2021 р., I KZP 5/21	

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA, BARTŁOMIEJ DZIEDZIC, MARIA LINDNER, GRZEGORZ MELKA	
<i>Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti</i> – Rozdział IV	227
<i>Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti</i> – Chapter IV	
<i>Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti</i> – Глава IV	
<i>Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti</i> – Розділ IV	

RECENZJE I ARTYKUŁY RECENZYJNE

KS. RYSZARD SZTYCHMILER	
Ks. Wojciech Góralski, <i>Iudicis est ius dicere... Wykluczenie nierozzerwalności małżeństwa (kan. 1101 § 2 KPK) w najnowszym orzecznictwie Roty Rzymskiej (2018–2021)</i> , Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2022, ss. 248	241
Fr. Wojciech Góralski, <i>Iudicis est ius dicere... Exclusion of the indissolubility of marriage (can. 1101 Art. 2 CCP) in the latest jurisprudence of the Roman Rota (2018–2021)</i> , Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2022, p. 248	
Кс. Войцех Гуральски, <i>Iudicis est ius dicere... Исключение нерасторжимости брака (кан. 1101 § 2 Кодекса канонического права) в новейшей судебной практике Апостольского трибунала Римской Роты (2018–2021)</i> , Wydawnictwo Bernardinum, Пелплин 2022, 248 с.	
О. Войцех Гуральський, <i>Iudicis est ius dicere... Виключення нерозривності шлюбу (кан. 1101 § 2 КПК) в найновішій юриспруденції Римської Роти (2018–2021)</i> , Wydawnictwo Bernardinum, Пелпін 2022, ст. 248	
BARTOSZ ZALEWSKI	
<i>Lexykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia</i> , red. Maciej Jońca, C.H. Beck, Warszawa 2022, pp. 327	247
Lexicon of Roman criminal law: basic concepts, ed. Maciej Jońca, C.H. Beck, Warsaw 2022, p. 327	
Энциклопедический словарь римского уголовного права. Основные понятия, ред. Мацей Йонца, C.H. Beck, Варшава 2022, 327 с.	
Лексикон римського кримінального права. Основні поняття, під редакцією Мацея Йонци, C.H. Beck, Варшава 2022, ст. 327	

SPRAWOZDANIA

TOMASZ BARSZCZ

VI Otwarte Seminarium Naukowe „100-lecie polskiej służby cywilnej”, Lublin–
Częstochowa, 17 lutego 2022 r. 253

6th Open Scientific Seminar “100th Anniversary of the Polish Civil Service”, Lublin–Częstochowa,
17 February 2022

VI Открытый Научный Семинар «100 лет польской государственной службы», Люблин–
Ченстохова, 17 февраля 2022 года

VI Відкритий Науковий Семинар «100-річчя польської державної служби», Люблин–
Ченстохова, 17 лютого 2022 р.

DANIEL MAJCHRZAK

Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Znaczenie konstytucji w dziejach Polski
i świata”, Lublin, 22 kwietnia 2021 r. 257

International Scientific Conference “The Importance of the Constitution in the History of Poland
and the World”, Lublin, 22 April 2021

Международная научная конференция «Значение конституции в истории Польши и мира»,
Люблин, 22 апреля 2021 года

Міжнародна наукова конференція «Важливість конституції в історії Польщі та світу», Люблин,
22 квітня 2021 р.

ANNA HAŁADYJ, OSKAR BODANKA

Zjazd Katedr i Zakładów oraz Zespołów Badawczych Publicznego Prawa
Gospodarczego „Konflikty wartości w publicznym prawie gospodarczym”,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 12-14 czerwca 2022 r. 261

Congress of Chairs and Institutes of Public Economic Law “Conflicts of values in public economic
law”, The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, 12-14 June 2022

Съезд Кафедр, Отделов и Исследовательских Коллективов Публичного Хозяйственного Права
«Конflikты ценностей в публичном хозяйственном праве», Люблинский католический
университет Иоанна Павла II, Люблин, 12-14 июня 2022 года

З'їзд кафедр і відділів, а також наукових груп публічного господарського права «Конflikти
цінностей у публічному господарському праві», Люблинський католицький університет Івана
Павла II, Люблин, 12-14 червня 2022 р.

Z ŻYCIA WYDZIAŁU

PAWEŁ BUCOŃ

Diariusz. Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, lipiec – wrzesień 2022 r. 269

Diary. Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of the Faculty of Law,
Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin, July – September 2022

Календарь Мероприятий. Главные научные события с участием сотрудников Факультета
права, канонического права и администрации Люблинского католического университета
Иоанна Павла II, июль – сентябрь 2022

Журнал Подій. Календар головних наукових заходів за участю співробітників факультету
Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблинського католицького університету,
липень – вересень 2022 року

KATARZYNA MELGIEŚ

Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego
i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2016 273

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John
Paul II Catholic University of Lublin for 2016

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического права
и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II за 2016 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації
Люблінського католицького університету імені Івана Павла II за 2016 р.